

ТОВЧ ТАНИЛЦУУЛГА

“Монгол Улсын хөгжлийн 2027 оны төлөвлөгөө батлах тухай” Монгол Улсын Их Хурлын тогтоолын төсөл

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорин тавдугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 7 дахь заалт, Монгол Улсын Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн 18 дугаар зүйлийн 18.3 дахь хэсэгт “Засгийн газар Улсын хөгжлийн жилийн төлөвлөгөөний төслийг жил бүрийн 05 дугаар сарын 01-ний дотор Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлж, ...Улсын Их Хурал 06 дугаар сарын 01-ний дотор батална.” гэж заасны дагуу “Монгол Улсын хөгжлийн 2027 оны төлөвлөгөө”-ний төслийг боловсруулж, Засгийн газрын 2026 оны 04 дүгээр сарын 29-ний өдрийн хуралдаанаар хэлэлцүүлээ.

Уг төлөвлөгөөний төслийг Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн 6 дугаар зүйлийн 6.10.1, 6.10.2 дахь заалтад заасан шаардлагад нийцүүлэн Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн 2027 оны төсвийн хүрээний мэдэгдэл, 2028-2029 оны төсвийн төсөөллийн тухай хуулийн төсөл, “Монгол Улсыг 2026-2030 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл”, “Монгол Улсын Засгийн газрын 2024-2028 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-тэй уялдуулан боловсрууллаа.

Мөн түүнчлэн үр дүнгийн шалгуур үзүүлэлтийг Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Тогтвортой хөгжлийн зорилгын 76 шалгуур үзүүлэлттэй уялдуулан тодорхойлсон нь Монгол Улсын олон улсын өмнө хүлээсэн үүрэг, амлалтыг хэрэгжүүлэхэд хувь нэмэр оруулах юм.

Монгол Улсын хөгжлийн 2027 онд баримтлах бодлогын тэргүүлэх чиглэл нь Засгийн газрын “Чөлөөлье” санаачилгыг дэмжиж, Эдийн засгийн чөлөөлөлт, Эрх зүй, дүрэм журмын чөлөөлөлт, Ногоон хөгжлийн чөлөөлөлт, Авлигын эсрэг чөлөөлөлт зэрэг дөрвөн чөлөөлөлтийн бодлого байх болно.

Нэг. Эдийн засгийн чөлөөлөлтийн хүрээнд:

Зээлийн хүүг бууруулж, санхүүгийн зах зээлийг өрсөлдөөнтэй болгон төрийн оролцоог багасгаж, хувийн хэвшлийг дэмжих, бизнесийн орчныг тогтвортой эрх чөлөөтэй болгож, татвар, төсвийн шинэчлэлийг хийж, ажил эрхлэлт, үйлдвэрлэлийг дэмжин, болзошгүй эрсдэлийг хохирол багатай даван туулах үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавх бүхий эдийн засгийн чөлөөлөлтийг хэрэгжүүлнэ.

Эрчим хүчний салбарт: Тавантолгойн 450 МВт-ын хүчин чадалтай дулааны станц, Дулааны тавдугаар цахилгаан станц, Эрдэнэбүрэнгийн 90 МВт-ын хүчин чадалтай УЦС барина.

Боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарт газрын тос боловсруулах үйлдвэр байгуулж, Зөөвч-Овоо төслийн бүтээн байгуулалтыг эрчимжүүлж, Ган үйлдвэрлэлийн цогцолборын талбайн бэлтгэл ажлыг эхлүүлнэ.

Тээвэр, логистикийн салбарт экспорт болон аялал жуулчлалын чиглэлийн авто замууд болон “Гашуунсухайт-Ганцмод”, “Ханги-Мандал”, “Шивээхүрэн-Сэхээ” хил холболтын төмөр зам барьж, хилийн боомтуудын дэд бүтцийг хөгжүүлнэ.

Хөдөө аж ахуйн салбарт Евроазийн эдийн засгийн холбоотой байгуулсан Худалдааны түр хэлэлцээр, түүний хэрэгжилтийг хангах үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, хамтарсан зураглалыг хэрэгжүүлж, экспортыг нэмэгдүүлнэ. “Атар IV” аяны хүрээнд газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрхлэгчид болон “Цагаан алт” хөдөлгөөний хүрээнд арьс, ширний үйлдвэрлэлд дэмжлэг үзүүлнэ.

Соёл, аялал жуулчлалын салбарт зам дагуух аялал жуулчлалын үйлчилгээний цогцолбор байгуулж, Гурвансайхан 4D, Ховд, Мөрөн 4С нисэх буудлуудын хүчин чадлыг нэмэгдүүлж, соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийг дэмжинэ.

Эдийн засгийн чөлөөлөлтийн хүрээнд дээрх төсөл, арга хэмжээг хэрэгжүүлснээр эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлтийг хадгалж, үндэсний өрсөлдөх чадварын индексийг 65 дугаар байрт эрэмбэлэгдэж байгааг 7 байраар ахиулна.

Хоёр. Эрх зүй, дүрэм журмын чөлөөлөлтийн хүрээнд:

Зөвшөөрлийн тогтолцоог хялбарчлан, төрийн үйлчилгээг цахимжуулж, төрийн албаны бүтцийг шинэчилж, шийдвэр гаргалтыг оновчлон хүнд суртлыг бууруулж, суралцагчийг мэдлэг, ур чадварын хоцрогдлоос чөлөөлж, эрүүл мэндийн тогтолцоог шинэчилж, ил тод болгон эрх зүй, дүрэм журмыг чөлөөлнө.

Боловсролын салбарт “Цөөн хүүхэдтэй анги” бодлого баримталж, багийн болон хотхоны бага сургууль байгуулж, “Нэг багшид нэг AI туслах”-ыг нэвтрүүлж, Хромбүүк угсрах үйлдвэр байгуулах төслийг эхлүүлнэ.

Эрүүл мэндийн салбарт Зүрх, судасны үндэсний төв, Эс, эд, эрхтэн шилжүүлэн суулгах төв, Хавдар судлалын үндэсний төв-2 зэрэг эрүүл мэндийн салбарт шаардлагатай хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлж, 17 аймгийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг сайжруулах, эрчимжүүлэх төсөл хэрэгжүүлж, Нийгмийн эрүүл мэндийн төв, дэд төв байгуулна.

Ажил эрхлэлт, орлогыг нэмэгдүүлэх хүрээнд эмэгтэйчүүд, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн, залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжинэ. Өндөр насны тэтгэврийн дундаж хэмжээг нэмэгдүүлж, иргэдийн орлогын түвшинд нийцсэн ипотекийн зээлийн төрөлжилтийг бий болгож, хүртээмжийг нэмэгдүүлнэ.

Сөрөн тэсвэрлэх чадавхыг бэхжүүлэх хүрээнд гадаад улс орнуудтай харилцан ашигтай хамтын ажиллагааг хөгжүүлж, орон нутгийн хамгаалалт, улсын дайчилгааны чадавхыг бэхжүүлж, гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, мэдээлэх, сэрэмжлүүлэх чадавхыг бэхжүүлнэ.

Эрх зүй, дүрэм журмын чөлөөлөлтийн хүрээнд дээрх төсөл, арга хэмжээг хэрэгжүүлснээр хүний хөгжлийн индекс 2025 онд 0.756 байгааг 2027 онд 0.781 хүргэж, дундаж давхаргын эзлэх хувийг одоогийн түвшнээс 5 хувиар нэмэгдүүлнэ. Мөн Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлсийн индекс 49 хувь байгааг 52 хувьд хүргэж, нийгмийн сайн сайхан байдлын үзүүлэлтийг одоогийн түвшнээс 5 хувиар нэмэгдүүлнэ.

Гурав. Ногоон хөгжлийн чөлөөлөлтийн хүрээнд:

Эрчим хүчний хараат байдлыг бууруулан, сэргээгдэх эрчим хүчний тархмал эх үүсвэр, айл өрхийн нарны хавтан зайн хураагуур, бага оврын нарны эх үүсгүүрийг нэмэгдүүлж, ногоон дэд бүтцийг хөгжүүлэн, иргэдийн орлогыг нэмэгдүүлэх шинэ боломжийг бий болгох, ногоон дата төв байгуулах, ногоон хөгжлийн чөлөөлөлтийг хэрэгжүүлнэ.

Сэргээгдэх эрчим хүчний салбарт нүүрстөрөгчийн кредит тооцох, арилжаанд оролцох нөхцөлийг бүрдүүлж, айл өрхийн нарны хавтан, бага оврын нарны эх үүсгүүрийг нэмэгдүүлж, сэргээгдэх эрчим хүчний тархмал эх үүсвэрийн төслийг хэрэгжүүлнэ.

Анхдагч экосистемийг хамгаалах чиглэлээр усны нөөцийг хуримтлуулж, ус хангамжийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх "Хэрлэн-Тооно", "Онги-Цагаан бургастай" төслийн бэлэн байдлыг хангана. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний тодорхойлсон хувь нэмрийн шинэчилсэн зорилтын хэрэгжилтийг хангаж, олон талын оролцоотой хамгааллын менежментийг хэрэгжүүлнэ.

Байгаль хамгаалал, нөхөн сэргээлтийн чиглэлээр "Тэрбум мод" хөдөлгөөний хүрээнд 10.0 мянган га талбайг ойжуулж, нөхөн сэргээж, Цөлжилт, газрын доройтлыг бууруулах суурин судалгааны төвийг байгуулж, ашиглалтад өртөмтгий ургамал, амьтны тархац нөөцийг тогтооно.

Ногоон хөгжлийн чөлөөлөлтийн хүрээнд дээрх төсөл, арга хэмжээг хэрэгжүүлснээр байгаль орчны гүйцэтгэлийн индекс 2025 онд 37.2 оноотой байгааг 2027 онд 40 оноонд хүргэж, орон нутгийн хөгжлийн индекс 0.506 байгааг 0.553-д хүргэнэ.

Дөрөв. Авлигын эсрэг чөлөөлөлтийн хүрээнд:

Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийг дэмжиж, үндэсний хиймэл оюуныг хөгжүүлж, өгөгдөлд суурилсан шийдвэр гаргалтыг нэвтрүүлж, цахим засаглал, ил тод байдлыг бодитоор нэмэгдүүлж, хариуцлагын механизмыг сайжруулан, шударга ёсны тогтолцоог бэхжүүлэн хууль давсан журмуудыг үе шаттайгаар бууруулж авлигын эсрэг чөлөөлөлтийг хэрэгжүүлнэ.

Авлига, хүнд суртлыг бууруулах чиглэлээр авлигатай тэмцэх иргэний нийгэм, сайн дурын хөдөлгөөнийг дэмжиж, шүгэл үлээгчийг дэмжих мэдээллийн суваг, хамгаалалтыг сурталчлах, авлигын эсрэг соён гэгээрүүлэлт, хууль хэрэгжилтийн үнэлгээг хэрэгжүүлнэ.

Төрийн бүтээмж, засаглалын чиглэлээр төрийн байгууллагын чиг үүргийн давхардлыг арилгаж, бүтэц, зохион байгуулалтыг оновчтой болгож, их өгөгдөлд суурилсан шийдвэр гаргалтыг нэмэгдүүлж, төрийн худалдан авалтад хиймэл оюун нэвтрүүлж, Төрийн өмчит компаниудын засаглал, ил тод байдлыг сайжруулна.

Шинжлэх ухаан, технологи, инновацын чиглэлээр шинжлэх ухаан, технологийн төсөл, хөтөлбөрийг өрсөлдөөнт хэлбэрээр нээлттэй хэрэгжүүлж, шинжлэх ухааны хүрээлэнгүүдийн нэгдсэн цогцолборыг ашиглалтад оруулж, технологи дамжуулах төлөвлөгөөг хэрэгжүүлнэ.

Дижитал эдийн засаг, хиймэл оюуны чиглэлээр хиймэл оюуны “Cloud GPU” дэд бүтцийг бий болгож, дэвшилтэт технологийн судалгаа хөгжүүлэлтийг нэмэгдүүлэх сэндрокс орчныг байгуулж, кибер халдлага, зөрчил, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх системийг хөгжүүлнэ.

Дээрх үр дүнгийн нөлөөлөл өндөртэй төсөл, арга хэмжээг хэрэгжүүлснээр засаглалын үзүүлэлт 2025 онд 114 дүгээр байрт байгааг 2027 онд 7 байраар ахиулж, дэлхийн мэдлэгийн индекс 39.2 оноог 50 оноонд хүргэнэ.

“Монгол Улсын хөгжлийн 2027 оны төлөвлөгөө”-ний төсөлд 15.3 их наяд төгрөгийн 124 төсөл, 186 арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр тусгалаа.

Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.3 дахь хэсэгт “Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийн төслийг боловсруулахдаа олон талын оролцоог хангасан байх ба эцэслэгдсэн төслийг олон нийтээр хэлэлцүүлнэ.” гэж хуульд заасны дагуу иргэд, олон нийт, хувийн хэвшил, иргэний нийгэм, шинжлэх ухааны байгууллагуудын төлөөллийг оролцуулсан хэлэлцүүлгүүдийг 2026 оны 04 дүгээр сарын 13-ны өдрөөс 17-ны өдрүүдэд 5 сэдвийн хүрээнд зохион байгууллаа.

Хэлэлцүүлэгт оролцогчид хөгжлийн төлөвлөлтийг эрсдэлд суурилсан эрэмбийг онцгой анхаарч боловсруулах, бодлогын тогтвортой байдал, салбаруудын уялдааг хангаж нэгдсэн үр дүнд хүрэх, эцсийн дүндээ хүн төвтэй хөгжил дээр улсын хөгжил тогтоно гэдэгтэй санал нэгдлээ.

Мөн иргэд, олон нийтээс санал авахаар Эдийн засаг, хөгжлийн яамны цахим хуудсанд “Монгол Улсын 2027 оны төлөвлөгөө”-ний төслийг нээлттэй байршуулсан бөгөөд 190 хүнээс санал, зөвлөмж ирсэн байна.

Үр дүнд суурилсан нэгдсэн төлөвлөлт нь бодлого, төлөвлөлтийн хүрээнд шийдвэрлэх хэрэгцээ, асуудлыг тодорхойлох, нөхцөл байдлыг үнэлэх замаар нөөцөд суурилсан төлөвлөлтийг хийх зарчимд тулгуурладаг.

Нөхцөл байдлын дүн шинжилгээг олон улсын нөхцөл байдал, Монгол улсын макро эдийн засгийн талаарх судалгаа хийсний үндсэн дээр үр дүнгийн шинжилгээг 4 түвшний хүрээнд хийж бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичигт тусгалаа. Үр дүнд суурилсан нэгдсэн төлөвлөлтийн арга зүйд үр дүнг томъёолохдоо S.M.A.R.T (Specific-Тодорхой, Measurable-Хэмжигдэхүйц, Achievable-Бодитой, Relevant-Хамааралтай, Time bound-Цаг хугацаатай) зарчмыг баримталсан.

**“МОНГОЛ УЛСЫН ХӨГЖЛИЙН
2027 ОНЫ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ БАТЛАХ
ТУХАЙ” МОНГОЛ УЛСЫН ИХ
ХУРЛЫН ТОГТООЛЫН ТӨСЛИЙН
ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ТАНИЛЦУУЛГА**

**УЛААНБААТАР ХОТ
2026**

АГУУЛГА

АГУУЛГА	0
ТОВЧИЛСОН ҮГС	1
ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ	2
ГРАФИКИЙН ЖАГСААЛТ	4
ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ	5
УДИРТГАЛ.....	6
НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ. МОНГОЛ УЛСЫН ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГО, ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ТОГТОЛЦОО	7
1.1. Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт	7
1.2. Нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ	8
ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ. МОНГОЛ УЛСЫН ХӨГЖЛИЙН 2025 ОНЫ ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ ГҮЙЦЭТГЭЛ, МАКРО ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТӨЛӨВ	10
2.1. Монгол Улсын хөгжлийн 2025 оны төлөвлөгөөний гүйцэтгэл	10
2.2. Макро эдийн засгийн нөхцөл байдал, төсөөлөл	12
ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ. САЛБАРУУДЫН ӨНӨӨГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ, ЦААШДЫН ЧИГ ХАНДЛАГА	20
3.1. Хүний хөгжил	20
3.1.1. Боловсрол	21
3.1.2. Эрүүл мэнд	30
3.1.3. Дундаж давхарга	36
3.2. НИЙГМИЙН ХӨГЖИЛ, ҮНДЭСНИЙ НЭГДМЭЛ ҮНЭТ ЗҮЙЛ	47
3.2.1. Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл	47
3.2.2. Үндэсний сайн сайхан байдал	48
3.2.3. Хүн амын өсөлт	49
3.2.4. Хүний эрхийн баталгаа	57
3.2.5. Хүнсний аюулгүй байдал	62
3.2.6. Орчны эрсдэл	63
3.3. ЭДИЙН ЗАСАГ, ДЭД БҮТЦИЙН ХӨГЖИЛ	71
3.3.1. Боловсруулах үйлдвэрлэл	72
3.3.2. Уул уурхай	74
3.3.3. Хөдөө аж ахуй	76
3.3.4. Аялал жуулчлал	79
3.3.5. Санхүү	81
3.3.6. Эрчим хүч	83
3.3.7. Зам, тээвэр	86
3.3.8. Мэдээлэл, харилцаа холбоо	91
3.4. БАЙГАЛЬ ОРЧИН, НОГООН ЭДИЙН ЗАСАГ	93
3.4.1. Анхдагч экосистемийн тэнцвэрт байдал	93
3.4.2. Хүлэмжийн хий	94
3.5. ТӨРИЙН БҮТЭЭМЖ, ЗАСАГЛАЛ	103
3.5.1. Аелига	103
3.5.2. Хууль, шүүхийн байгууллагын засаглал	105
3.5.3. Төрийн бүтээмж	106
3.5.4. Төлөөллийн байгууллага	107
3.5.5. Үндсэн хуулийн хяналт	108
3.5.6. Улс төрийн тогтвортой байдал	110
3.5.7. Гадаад таатай орчин	111
3.5.8. Үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавх	112
3.6. БҮСИЙН ХӨГЖИЛ	117
3.7. ҮНДЭСНИЙ ӨРСӨЛДӨХ ЧАДВАР	122
3.7.1. Эдийн засгийн эрх чөлөө	122
3.7.2. Инфляц	133
3.7.3. Засгийн газрын өр	134
3.7.4. Гадаад худалдаа	135
3.8. ШИНЖЛЭХ УХААН, ТЕХНОЛОГИ, ХИЙМЭЛ ОЮУН	140
3.8.1. Дижитал эдийн засаг	146

ТОВЧИЛСОН ҮГС

ААНБ	Аж ахуйн нэгж, байгууллага
ААНОАТ	Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар
АНУ	Америкийн Нэгдсэн Улс
БНКаЗУ	Бүгд Найрамдах Казахстан Улс
БНСУ	Бүгд Найрамдах Солонгос Улс
БНТУ	Бүгд Найрамдах Турк Улс
БНХАУ	Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс
БНЭУ	Бүгд Найрамдах Энэтхэг Улс
ГХЯ	Гадаад харилцааны яам
ДЭМБ	Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага
ДМАЭМБ	Дэлхийн мал амьтны эрүүл мэндийн байгууллага
ДНБ	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн
ДЦС	Дулааны цахилгаан станц
ЕБС	Ерөнхий боловсролын сургууль
НҮБ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага
НҮБХХ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн Хөтөлбөр
ОБЕГ	Онцгой байдлын ерөнхий газар
ОНӨҮГ	Орон нутгийн өмчит үйлдвэр, үйлчилгээний газар
ОНХС	Орон нутгийн хөгжлийн сан
ОХУ	Оросын Холбооны Улс
ТББ	Төрийн бус байгууллага
ТЕЗ	Төсвийн ерөнхийлөн захирагч
ТӨҮГ	Төрийн өмчит үйлдвэрийн газар
УБТЗ	Улаанбаатар төмөр зам
УИХ	Улсын Их Хурал
ҮСХ	Үндэсний статистикийн хороо
ҮТХН	Үндэсний тодорхойлсон хувь нэмэр
ХБНГУ	Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс
ШШГЕГ	Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газар
ЭЗХАХБ	Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа хөгжлийн байгууллага

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1. Бодлогын баримт бичгийн хоорондын уялдаа, Төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн үр дүн	10
Хүснэгт 2. Бодлогын баримт бичгийн хоорондын уялдаа, Хөтөлбөрийн үр дүн	11
Хүснэгт 3. Батлагдсан төсөл, арга хэмжээний хэрэгжилт	11
Хүснэгт 4. Эдийн засгийн өсөлтийн бүтэц (нэгж хувь).....	13
Хүснэгт 5. Хүний хөгжлийн индекс (2020-2024 он)	21
Хүснэгт 6. Сургуулийн өмнөх боловсролын статистик (2020-2025 он)	22
Хүснэгт 7. Ерөнхий боловсролын стастик (2020-2025 он)	24
Хүснэгт 8. Мэргэжлийн болон техникийн боловсролын сургалтын байгууллагад суралцагч, төгсөгч (сүүлийн 5 хичээлийн жилээр)	26
Хүснэгт 9. Мэргэжлийн болон техникийн боловсролын сургалтын байгууллагын мэргэшлийн зэрэгтэй багш	27
Хүснэгт 10. Дээд боловсролын сургалтын байгууллагад суралцагчид, (сүүлийн 5 хичээлийн жилээр, хүйс, боловсролын зэргээр).....	28
Хүснэгт 11. Боловсрол нөхөн олгох сургалтад хамрагдсад, сүүлийн 3 жилээр	29
Хүснэгт 12. Халдварт болон халдварт бус өвчлөл, нас баралтын үзүүлэлт, 2021-2025 он	30
Хүснэгт 13. Эрүүл мэндийн байгууллагын тоо, 2025 он.....	34
Хүснэгт 14. Хөдөлмөр эрхлэлтийн үндсэн үзүүлэлтүүд.....	38
Хүснэгт 15. Ажиллах хүчний оролцооны түвшин	38
Хүснэгт 16. Албан бус хөдөлмөр эрхлэгчдийн тоо, хувийн жин	40
Хүснэгт 17. Нийгмийн даатгалын орлого, зарлага (мянган хүн, тэрбум төгрөг)	44
Хүснэгт 18. Тэтгэврийн нэмэгдлийн хэмжээ.....	45
Хүснэгт 19. Нэг өрхийн сарын дундаж орлого, орлогын өөрчлөлт, улсын дундаж, мянган төгрөгөөр	51
Хүснэгт 20. Нийгмийн халамжийн үйлчилгээнд хамрагдагчид, төрлөөр	53
Хүснэгт 21. Нэг өрхийн сарын дундаж орлого, орлогын өөрчлөлт, улсын дундаж, мянган төгрөгөөр	54
Хүснэгт 22. Хүн ам зүйн ачаалал (Хөдөлмөрийн насны 100 хүнд ногдох тэжээгдэгчийн тоо)	55
Хүснэгт 23. Хуримтлалын санд 2024 онд төвлөрүүлсэн дүн, төгрөгөөр.....	55
Хүснэгт 24. Хүүхдийн эрхийн индекс	59
Хүснэгт 25. Хүүхэд хамгааллын үйлчилгээ шаардлагатай хүүхэд	60
Хүснэгт 26. Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирол, нөхөн төлөлт, сая төгрөгөөр.....	62
Хүснэгт 27. Хүнсний хангамжийн түвшин (2023-2024 он)	62
Хүснэгт 28. Олон улсын стандарт, чанарын удирдлагын тогтолцоо нэвтрүүлсэн хүнсний үйлдвэрийн тоо	63
Хүснэгт 29. Амьдардаг орчиндоо шөнийн цагаар ганцаараа явахад аюулгүй байдлыг мэдэрдэг хүн амын эзлэх хувь (15, түүнээс дээш насны хүн ам)	64
Хүснэгт 30. Гамшгийн улмаас учирсан хохирол	68
Хүснэгт 31. Улсын хэмжээнд тохиолдсон гамшиг, аюулт үзэгдэл.....	68
Хүснэгт 32. Зам тээврийн ослын хэлбэр.....	69
Хүснэгт 33. Зам тээврийн ослын шалтгаант нас баралтын түвшин (10,000 хүнд ногдох зам тээврийн ослоор нас барсан хүний тоо).....	69
Хүснэгт 34. Зам тээврийн осол, гэмт хэргийн улмаас амь нас, эрүүл мэндээр хохирсон тохиолдол	70
Хүснэгт 35. Осол, нас баралт.....	70
Хүснэгт 36. ДНБ-ий өсөлтийн бүтэц, салбаруудаар (хувь)	71
Хүснэгт 37. Нэг хүнд ногдох ДНБ (ам.доллар)	71

Хүснэгт 38. Боловсруулах аж үйлдвэр	72
Хүснэгт 39. Хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбарын нийт экспорт, импорт	73
Хүснэгт 40. Катодын зэсийн үйлдвэрлэл.....	74
Хүснэгт 41. Эрдэс бүтээгдэхүүний экспортын биет хэмжээ	75
Хүснэгт 42. Бүх төрлийн шатахууны импорт, (тонн).....	76
Хүснэгт 43. Хураасан ургац, бэлтгэсэн хадлан, гар тэжээл /Мянган тонн/.....	78
Хүснэгт 44. Аялал жуулчлалын салбарын эдийн засгийн үзүүлэлт	79
Хүснэгт 45. Санхүүгийн салбарын эдийн засгийн үзүүлэлт.....	81
Хүснэгт 46. Цахилгаан эрчим хүчний үйлдвэрлэл, хэрэглээ /сая.кВт.ц/.....	84
Хүснэгт 47. Эх үүсгүүрүүдийн суурилагдсан хүчин чадал, эзлэх хувь, ашиглалт, улсын хэмжээнд	84
Хүснэгт 48. Дулааны тэнцэл, улсын дүнгээр, мян.Гкал.....	85
Хүснэгт 49. Зам, тээврийн салбарын өсөлт	86
Хүснэгт 50. Шинээр ашиглалтад орсон зам, гүүрний урт.....	87
Хүснэгт 51. Байгаль орчны гүйцэтгэлийн үзүүлэлт	93
Хүснэгт 52. Ногоон хөгжил зорилгын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний шалгуур үзүүлэлт.....	93
Хүснэгт 53. Хүлэмжийн хийн ялгарлын хэмжээ, мян.тн CO ₂ -экв	94
Хүснэгт 54. Хүлэмжийн хийн ялгарлын нийт бууралт (дэд салбараар), мян.тн CO ₂ -экв.	94
Хүснэгт 55. Ногоон хөгжил зорилгын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний шалгуур үзүүлэлт, хүрэх түвшин	96
Хүснэгт 56. Дахин ашигласан, боловсруулсан хог хаягдал, мян.тн	96
Хүснэгт 57. Монгол Улсын ойн сан.....	100
Хүснэгт 58. Ойн хөнөөлт шавж.....	100
Хүснэгт 59. Монгол орны ургамлын аймгийн бүтэц, бүрэлдэхүүн, 2023 он.....	101
Хүснэгт 60. Дэлхийн банкны засаглалын үзүүлэлт, 2024 он	103
Хүснэгт 61. Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэр	109
Хүснэгт 62. Улсын Их Хурал, Орон нутгийн сонгуулийн ирц.....	110
Хүснэгт 63. Сумын хүн амын тоо.....	119
Хүснэгт 64. Үйл ажиллагаа явуулж буй аж ахуйн нэгж (бүсээр).....	120
Хүснэгт 65. Улсын төсөвт орлого төвлөрүүлж буй аймаг (сая төгрөг)	120
Хүснэгт 66. Орон нутгийн хөгжлийн индекс (оноогоор).....	121
Хүснэгт 67. Хот, хөдөөгийн хүн амын эзлэх хувь.....	121
Хүснэгт 68. Монгол Улсын эдийн засгийн эрх чөлөөний үзүүлэлт.....	123
Хүснэгт 69. Хүнд суртлын индекс	124
Хүснэгт 70. Хүнд суртлын ерөнхий индекс	124
Хүснэгт 71. Төрийн үйлчилгээний хүнд суртлын индекс	124
Хүснэгт 72. Гаалийн итгэмжлэгдсэн аж ахуйн нэгж	126
Хүснэгт 73. Бизнес регистрийн санд бүртгэлтэй аж ахуй нэгж, байгууллагын тоо, жил, хариуцлагын хэлбэр, үйл ажиллагаа эрхлэлтийн байдлаар.....	128
Хүснэгт 74. Тендерт оролцогчдын судалгаа.....	131
Хүснэгт 75. Хүчин төгөлдөр стандартын тоо.....	132
Хүснэгт 76. Монгол Улсын гадаад худалдааны үндсэн үзүүлэлт.....	135
Хүснэгт 77. Монгол Улсад орсон гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын орох урсгал, хөрөнгө оруулагч улс, сая ам.доллар	136
Хүснэгт 78. Монгол Улсад орсон гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын орох урсгал, эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбараар, сая ам.доллар	137
Хүснэгт 79. Шинжлэх ухааны салбарын санхүүжилт, хөрөнгө оруулалт.....	141

Хүснэгт 80. Хамтарсан төслийн мэдээлэл.....	144
Хүснэгт 81. Экспортын бүтэц (Технологийн агууламжийн хувиар)	145
Хүснэгт 82. Төрийн үйлчилгээг цахим хэлбэрт шилжүүлснээр гарсан хэмнэлт /сая төгрөг/	146
Хүснэгт 83.Цахим засаглалын хөгжлийн индекс	147
Хүснэгт 84. Монгол Улсын Засгийн газрын хиймэл оюуны бэлэн байдлын индексийн эрэмбэ	148
Хүснэгт 85. Монгол Улсын хиймэл оюуны бэлэн байдлын үнэлгээ, тулгуур чиглэлээр	148

ГРАФИКИЙН ЖАГСААЛТ

График 1. Эдийн засгийн өсөлтийн бүтэц (нэгж хувь).....	13
График 2. Инфляц (хувь).....	16
График 3. Мөнгөний нийлүүлэлтийн өсөлт пассив тал (хувь)	16
График 4. Зээлийн үлдэгдлийн өсөлт (хувь).....	16
График 5. Ажилчид, ажилгүй хүний тоо (мянган хүн).....	17
График 6. Ажиллах хүчний оролцооны түвшин, ажилгүйдлийн түвшин (хувь)	17
График 7. Хүн амны насны суварга, 2025 он.....	17
График 8. Гадаад худалдаа (тэрбум ам доллар).....	19
График 9. Экспортын жилийн өсөлт (хувь).....	19
График 10. Импортын жилийн өсөлт (хувь).....	19
График 11. Төлбөрийн тэнцэл (сая ам.доллар)	20
График 12. Гадаад валютын улсын нөөц (сая ам.доллар)	20
График 13. Хүн амын боловсролын түвшний индекс (2020-2024 он).....	21
График 14. Эмийн импорт, тэрбум төгрөгөөр.....	32
График 16. Ядуурлын түвшин (хувь).....	37
График 15. Жини коэффициент (индекс).....	37
График 17. Ажилгүйдлийн түвшин, хувь.....	39
График 18. Ажиллагчдын сарын дундаж, медиан цалин, бодит цалингийн индекс (мянган төгрөг)	41
График 19. Хүн амын тоо, өсөлтийн хувь, сүүлийн 10 жилд	49
График 20. Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо	61
График 21. Гэмт хэргийн улмаас нас барсан хүний тоо.....	61
График 22. Ипотекийн зээл (2020-2025 он).....	66
График 23. Ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрлийн талбайн хэмжээ (сая.га).....	75
График 24. Эрчим хүчний үйлдвэрлэлийн хэмжээ, сая кВт.ц.....	83
График 25. Импорттоор авсан цахилгаан эрчим хүчний хэмжээ, хувь	84
График 26. Мэдээлэл, харилцаа холбооны индекс /оноо/.....	91
График 27. Шуудан үйлчилгээний индекс /оноо/.....	92
График 28. Хүлэмжийн хийн ялгарлын нийт бууралт, 2024 он.....	94
График 29. Агаарын чанарын индексийн түвшин, хувиар.....	95
График 30. Агаар бохирдуулах бодисын жилийн дундаж агууламж , мкг/м3.....	95
График 31. Аюулт, гамшигт үзэгдлийн давтагдал.....	97
График 32. Хүлэмжийн хийн ялгарал /хувиар/.....	97
График 33. Хүлэмжийн хийн ялгарал, мян.тн CO ₂ -эке.....	98
График 34. Хүлэмжийн хийн ялгарлын бууралт, барилгын салбараар	99
График 35. Хүлэмжийн хийн ялгарлын бууралт, барилгын салбараар	99
График 36. Ус ашиглалт, сая.м3.....	101

График 37. Нөхөн сэргээлт хийсэн талбайн хэмжээ, га талбайгаар	102
График 38. Шударга байдлын үнэлгээ, байгууллагын төрлөөр	104
График 39. Хүн амын шилжилт хөдөлгөөн (2021-2025 он).....	118
График 40. Хот, хөдөөгийн хүн амын эзлэх хувь.....	118
График 41. Сумын нийт өрхөд эзлэх малчин өрх (2025 он, 309 сум, хувиар).....	119
График 42. Өрсөлдөх чадварын үзүүлэлт, байр, 2025 он.....	122
График 43. ДНБ-д хувийн хэвшлийн нэмэгдэл өртгийн эзлэх хувь	124
График 44. Улсын төсвийн гаалийн орлого, их наяд төгрөг	125
График 45. Гадаад худалдааны эргэлт, тэрбум ам.доллар	126
График 46. ТЕЗ-ийн 2025 оны худалдан авах ажиллагааны хэрэгжилт	129
График 47. 2024-2025 оны худалдан авах ажиллагааны хэрэгжилт.....	130
График 48. Төсөл, арга хэмжээний ТШ зарласан байдал.....	131
График 49. Инфляц, мөнгөний нийлүүлэлт, зээлийн үлдэгдэл.....	133
График 50. ДНБ-д дунд болон өндөр технологийн үйлдвэрийн салбарын нэмэгдэл өртгийн эзлэх хувь	145
График 51. Гарааны бизнест төрөөс үзүүлэх шаардлагатай дэмжлэг.....	150

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Зураг 1. Суралцагчдын гүйцэтгэлийн ялгаа, байршлаар	25
Зураг 2. Нэг сая хүн амд ногдох эрдэм шинжилгээний ажилтны тоо (2024 оны байдлаар).....	140
Зураг 3. Шинжлэх ухааны салбарын санхүүжилт (тэрбум төгрөг, ДНБ-д эзлэх хувиар)	142
Зураг 4. Шинжлэх ухааны хүрээлэнгүүдийн нэгдсэн цогцолбор	142
Зураг 5. Монгол судлаачдын олон улсад хэвлүүлсэн бүтээлийн тоо.....	143

УДИРТГАЛ

Эдийн засаг, хөгжлийн яам нь Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн 18 дугаар зүйлийн 18.2-т “Үндэсний хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нь үндэсний хөгжлийн хүрээлэн, эрдэм шинжилгээний байгууллага, их, дээд сургууль, бусад төрийн захиргааны төв байгууллага, мэргэжлийн холбоод, хувийн хэвшлийн хуулийн этгээдийг оролцуулан Улсын хөгжлийн жилийн төлөвлөгөөний төслийг жил бүрийн 03 дугаар сарын 25-ны дотор Засгийн газарт танилцуулна.” гэж, 18.3-т “Засгийн газар Улсын хөгжлийн жилийн төлөвлөгөөний төслийг жил бүрийн 05 дугаар сарын 01-ний дотор Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлж, Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөлд хүргүүлнэ. Улсын Их Хурал 06 дугаар сарын 01-ний дотор батална.” гэж тус тус заасны дагуу “Монгол Улсын хөгжлийн 2027 оны төлөвлөгөө батлах тухай” Улсын Их Хурлын тогтоолын төсөл, “Монгол Улсын хөгжлийн 2027 онд баримтлах бодлогын тэргүүлэх чиглэл”-ийг 1 дүгээр хавсралтаар, “Монгол Улсын хөгжлийн 2027 оны төлөвлөгөө”-г 2 дугаар хавсралтаар, “Монгол Улсын хөгжлийн 2027 оны төлөвлөгөөний хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний үзүүлэлт”-ийг 3 дугаар хавсралтаар батлуулахаар боловсрууллаа.

“Монгол Улсын хөгжлийн 2027 оны төлөвлөгөө батлах тухай” Улсын Их Хурлын тогтоолын төслийг боловсруулахдаа Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.3-т заасны дагуу төр, хувийн хэвшил, эрдэм шинжилгээ, олон улсын байгууллага, иргэний нийгмийн байгууллагуудын оролцоог хангах зорилгоор олон нийтийн хэлэлцүүлгийг 2026 оны 04 дүгээр сарын 13-ны өдрөөс 17-ны өдрүүдэд 5 бүлгийн хүрээнд зохион байгуулж, 350 хүн оролцож, 100 гаруй, мөн иргэд, олон нийтээс Эдийн засаг, хөгжлийн яамны цахим хуудсаар дамжуулж 190 хүн санал, зөвлөмж ирүүлсэн.

Түүнчлэн үр дүнд суурилсан нэгдсэн төлөвлөлтийн арга зүйгээр нэгдмэл, цогц, харилцан уялдаатай, судалгаа, шинжилгээ, баримт нотолгоонд үндэслэсэн, оролцогчдын үүрэг, хариуцлага тодорхой байх зэрэг тодорхой хэмжигдэхүйц, бодитой, хамааралтай, хугацаатай байх зарчмуудыг (S.M.A.R.T) баримтлан боловсруулсан болно.

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ. МОНГОЛ УЛСЫН ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГО, ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ТОГТОЛЦОО

1.1. Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт

Улсын Их Хурлын 2019 оны 11 дүгээр сарын 14-ний өдрийн Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр тус хуулийн Хорин тавдугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 7 дахь заалтад "... эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн бодлого, үндсэн чиглэлийг тодорхойлж, хөгжлийн болон үндэсний аюулгүй байдлын бодлогод нийцүүлэн боловсруулсан Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, улсын төсөв, түүний гүйцэтгэлийн тайланг батлах" гэж, "Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт тогтвортой байна." гэж тус тус заасан бөгөөд Улсын Их Хурлаас 2020 оны 05 дугаар сарын 07-ны өдөр Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг баталсан.

Энэ хууль батлагдсанаар Монгол Улсын урт, дунд, богино хугацааны хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгүүд тогтвортой, нэгдмэл, цогц, залгамж чанартай, харилцан уялдаатай хэрэгжих эрх зүйн орчин бүрдсэн. Тухайлбал, "Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого, "Шинэ сэргэлтийн бодлого", "Монгол Улсыг хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл", "Монгол Улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр" зэрэг дунд хугацааны төлөвлөлтийн баримт бичиг, богино хугацааны төлөвлөлтийн баримт бичиг буюу "Монгол Улсын хөгжлийн жилийн төлөвлөгөө"-г Улсын Их Хурлаар батлуулан хэрэгжилтийг хангаж байна.

Улс орнууд үр дүнд суурилсан удирдлагын тогтолцоог хөгжүүлэхийг нэн тэргүүний зорилт болгож, зөв засаглалыг бэхжүүлэх, ил тод, нээлттэй, хариуцлагатай байдлыг нэмэгдүүлэн хүн төвтэй, тогтвортой хөгжилд тэмүүлж байна.

Үр дүнд суурилсан удирдлагын талаарх ойлголт анх 1950-аад онд АНУ, Канад, Франц, Швед, Норвеги, Япон Улсад дэлгэрч улмаар хувийн хэвшил рүү нэвтэрч, 1960-аад оны сүүлээр олон улсын байгууллагууд хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд 1990-ээд оны эхэн үеэс төсвийн алдагдлын өсөлт, иргэдийн төрийн үйлчилгээнд сэтгэл ханамжгүй байдал, Засгийн газарт итгэх итгэл буурсан зэргээс үүдэн улс орнууд, түүний дотор ЭЗХАХБ-ын гишүүн орнуудын Засгийн газар үр дүнд суурилсан удирдлагын тогтолцоог нэвтрүүлж бодит үр дүнд хүрч байна.

Үр дүнд суурилсан нэгдсэн төлөвлөлт нь үр дүнд суурилсан нэгдсэн удирдлагын үндсэн бүрэлдэхүүн хэсэг бөгөөд одоо, өнгөрсөнд дүн шинжилгээ хийж, ирээдүйг төлөвлөх үйл явц гэж үздэг.

Үр дүнд суурилсан төлөвлөлтийн арга зүй нь үндэсний асуудалд төвлөрч бусад асуудлыг эрэмбэлэн зүй тогтол, дараалалтайгаар шийдвэрлэх бодлого боловсруулах, баримт нотолгоонд суурилсан бодлого, шийдвэр гаргах, төлөвлөлтийг бүх шатанд уялдуулж, үйл ажиллагаа, арга хэмжээ, төслөөр хязгаарлаж боловсруулах бус үр дүнг хангахад чиглүүлэх, үр дүнг түвшин, хүрэх хугацаагаар нь ялгаж хэвтээ болон босоо түвшинд уялдуулж төлөвлөх, мөн тодорхойлохдоо асуудлын үндсэн шалтгааныг арилгахад чиглүүлэх, үр дүнг бүрэн хэмжих шалгуур үзүүлэлтийг тодорхойлж, хариуцах эзнийг тодорхой болгох, үр дүнг санхүүжүүлэх, хөгжлийн бодлогын хэрэгжилтийг үнэлэх, алдаа дутагдлыг сайжруулах, нөөцийг хэмнэлттэй, үр ашигтай зарцуулах боломж олгодгоороо онцлог юм.

Үр дүнд суурилсан нэгдсэн төлөвлөлтийн үндсэн арга зүй нь логик уялдааны загвар бөгөөд логик шинжилгээг үндэсний, салбарын, төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн, хөтөлбөрийн түвшинд ашиглахыг шаарддаг ба түвшин нь "үр дүнгийн

хүрээ"-ээр хоорондоо системтэйгээр холбогдож, уламжлалт болон хялбаршуулсан орц, үйл явц, гарц, үр дүнгийн логикийг нэгтгэн авч үздэг.

1.2. Нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ

Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.2.11-д заасны дагуу хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийг үр дүнд чиглэсэн байхаар заасан. Ингэхдээ үр дүнг тодорхойлох, түүнд чиглэсэн зорилго, зорилт, үйл ажиллагааг тодорхой зохион байгуулалт, дэс дарааллын дагуу төлөвлөхийг үндсэн зарчмаа болгохоор тусгасан.

Иймд тус зарчмыг баримтлан "Журам шинэчлэн батлах тухай" Засгийн газрын 2022 оны 470 дугаар тогтоолыг баталж, хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичиг тус бүрийн онцлогт нийцсэн аргачлалаар боловсруулах нөхцөлийг бүрдүүлж, Улсын хөгжлийн жилийн төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал, Аймаг, нийслэл, хотын хөгжлийн жилийн төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал, Хөгжлийн зорилтот хөтөлбөр боловсруулах аргачлал, Монгол Улсыг болон аймаг, нийслэл, хотыг хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэл боловсруулах аргачлал зэргийг батлуулаад байна.

Аргачлалуудад баримт бичиг тус бүрийг боловсруулах үе шат, дарааллыг тодорхойлж, урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн, улс, салбар, салбар хооронд болон бүс, орон нутгийн уялдааг хангасан үр дүнг нөөцөд суурилан боловсруулах буюу үр дүнд суурилсан төлөвлөлтийн арга зүйг нэвтрүүлснээрээ онцлогтой.

Үр дүнд суурилсан нэгдсэн төлөвлөлт нь бодлого, төлөвлөлтийн хүрээнд шийдвэрлэх хэрэгцээ, асуудлыг тодорхойлох, нөхцөл байдлыг үнэлэх замаар нөөцөд суурилсан төлөвлөлтийг хийх зарчимд тулгуурладаг.

Дээрх зарчимд тулгуурлан нөхцөл байдлын дүн шинжилгээг нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчин, хүний хөгжил, засаглалын өнөөгийн нөхцөл байдал, ирээдүйн таамаглал, олон улсын түвшинд хүлээсэн үүрэг амлалт, түүний хэрэгжилт, өмнө хэрэгжүүлсэн хөгжлийн бодлогын баримт бичгийн хэрэгжилтийн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний үзүүлэлт зэрэгт үндэслэн дараах алхмын дагуу хийлээ. Үүнд:

- ✓ Нөхцөл байдлын дүн шинжилгээний хүрээг;
- ✓ Оролцогч талын шинжилгээ болон үр шим хүртэгч ба зорилтот бүлгийг;
- ✓ Хэрэгцээ, асуудлыг;
- ✓ Асуудлыг шийдвэрлэх арга зам (стратеги)-ыг;
- ✓ Асуудлыг хэмжих үзүүлэлт, асуудлын хамрах хүрээ, тархалтын хурдыг оролцогч талын шинжилгээнд үндэслэн хэрэгцээ, асуудлын үндсэн ба хамтран хариуцагчийг тодорхойлох.

Үр дүнд суурилсан нэгдсэн төлөвлөлт нь дээрээс доош буюу ерөнхийгөөс нарийвчилсан асуудал руу чиглүүлэх арга зүйд суурилан бүх түвшинд нөхцөл байдлын дүн шинжилгээг хийдэг. Тухайлбал:

- ✓ Үндэсний түвшинд улс орны хөгжлийн ерөнхий хэрэгцээ, асуудлыг тодорхойлох;
- ✓ Үндэсний хэрэгцээ, асуудлыг шийдвэрлэхэд хувь нэмэр оруулах салбаруудын хэрэгцээ, асуудлыг тодорхойлох;
- ✓ Салбарын хэрэгцээ, асуудлыг шийдвэрлэхэд хувь нэмэр оруулах тухайн салбарыг хариуцсан Төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн эрхлэх асуудлын хүрээнд нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ хийх;

- ✓ ТЕЗ-ийн эрхлэх асуудлын хүрээнд хамаарах чиг үүргийг хэрэгжүүлэхдээ чиглэсэн хөтөлбөрийн түвшний хэрэгцээ, асуудлыг тодорхойлох.

Нөхцөл байдлын дүн шинжилгээг хийсний үндсэн дээр үр дүнгийн шинжилгээг дээр дурдсан 4 түвшний хүрээнд хийж бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичигт тусгах үр дүнг тодорхойлно. Үр дүнд суурилсан нэгдсэн төлөвлөлтийн арга зүйд үр дүнг томъёолохдоо S.M.A.R.T (Specific-Тодорхой, Measurable-Хэмжигдэхүйц, Achievable-Бодитой, Relevant-Хамааралтай, Time bound-Цаг хугацаатай) зарчмыг баримтална.

“Монгол Улсын хөгжлийн 2027 оны төлөвлөгөө батлах тухай” Улсын Их Хурлын тогтоолын төслийг боловсруулахдаа дээр дурдсан үр дүнд суурилсан нэгдсэн төлөвлөлтийн арга зүйг баримтлан, Тэргүүн Шадар сайд бөгөөд Эдийн засаг, хөгжлийн сайдын 2025 оны А/06 тоот тушаалаар баталсан аргачлалын дагуу боловсрууллаа.

Улсын хөгжлийн жилийн төлөвлөгөө нь Монгол Улсыг хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэлд тусгагдсан зорилго, зорилтыг тухайн жилд хэрэгжүүлэх, төсөв, санхүүгийн эх үүсвэрийг тусгасан төсөл, арга хэмжээ бүхий төлөвлөлтийн баримт бичиг байхаар хуульчилсан бөгөөд Улсын Их Хурлын 2025 оны 109 дүгээр тогтоолоор батлагдсан Монгол Улсыг 2026-2030 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэлд “Хүний хөгжил”, “Нийгмийн хөгжил ба үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл”, “Эдийн засаг, дэд бүтцийн хөгжил”, “Байгаль орчин, ногоон эдийн засаг”, “Төрийн бүтээмж, засаглал”, “Бүсийн хөгжил”, “Үндэсний өрсөлдөх чадвар”, “Шинжлэх ухаан, технологи, хиймэл оюун” гэсэн бодлогын 8 чиглэл, үндэсний 10, салбарын 35, төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн 85, хөтөлбөрийн 200 үр дүн, нийт 330 үр дүнг тодорхойлсон.

Монгол Улсын хөгжлийн 2027 оны төлөвлөгөөний төсөлд Монгол Улсыг хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэлийн үр дүнг хангах нийт 310 төсөл, арга хэмжээ (үүнд 124 төсөл, 186 арга хэмжээ) -г уялдуулж тусгасан. Мөн дэлхийн улс төр, эдийн засагт гарч буй өөрчлөлт, түүнээс үүдсэн нөхцөл байдалтай холбогдуулан 2027 онд хүрэх түвшнийг тооцож тусгалаа.

ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ. МОНГОЛ УЛСЫН ХӨГЖЛИЙН 2025 ОНЫ ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ ГҮЙЦЭТГЭЛ, МАКРО ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТӨЛӨВ

2.1. Монгол Улсын хөгжлийн 2025 оны төлөвлөгөөний гүйцэтгэл

Монгол Улсын хөгжлийн 2025 онд баримтлах бодлогын 20 тэргүүлэх чиглэлийг 6 шалгуур үзүүлэлтээр, төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн 29 үр дүнг 47 шалгуур үзүүлэлтээр, хөтөлбөрийн 63 үр дүнг 91 шалгуур үзүүлэлтээр, 328 төсөл, арга хэмжээг 375 шалгуур үзүүлэлтээр Засгийн газрын 2025 оны 43 дугаар тогтоолын 1 дүгээр хавсралтаар баталсан "Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийх журам"-ын 6.1, 6.3, 6.4, 6.7 дахь хэсэгт заасан аргачлалын дагуу гүйцэтгэлийн тайлан, холбогдох нотлох баримтад үндэслэн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийсэн.

Монгол Улсын хөгжлийн 2025 оны төлөвлөгөөний гүйцэтгэлд хийсэн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний дүнгээр тэргүүлэх чиглэлийн үр дүн 48.5 хувь, төсвийн ерөнхийлөн захирагч (ТЭЗ)-ийн үр дүн 59.7 хувь, хөтөлбөрийн үр дүн 57.1 хувь, нийт төсөл, арга хэмжээний гүйцэтгэл дунджаар 61.0 хувийн гүйцэтгэлтэй байна.

Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний дүнг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад тэргүүлэх чиглэлийн үр дүн 0.2 хувиар, хөтөлбөрийн үр дүн 0.14 хувиар, төсөл, арга хэмжээний гүйцэтгэл 3.8 хувиар тус тус өссөн бол, төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн үр дүн 9.7 хувиар буурсан бөгөөд үүнд эдийн засгийн нөхцөл байдлаас шалтгаалан Монгол Улсын 2025 оны төсвийн тухай хуульд өөрчлөлт орж төсөв танагдсан нь голчлон нөлөөлсөн.

Тэргүүлэх чиглэлийн үр дүнгийн шалгуур үзүүлэлтийн статистик мэдээлэл тайлант хугацаанаас хоцрогдолтой гарч байгаа нь бодлогын баримт бичгийн тухайн жилийн гүйцэтгэлийг бүрэн үнэлэх боломжгүйд хүргэж, зарим хүрсэн түвшин өмнөх оны статистик мэдээллээр дүгнэгдэж байна.

Төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн үр дүн: Эдийн засгийн бодлогын хүрээнд төсвийн ерөнхийлөн захирагч 12 үр дүнд хүрэхээр зорьж, 3 үр дүн 100 хувь буюу "үр дүн гарсан", 6 үр дүн 85-аас доош хувьтай дүгнэгдэж, 3 үр дүнг дүгнэх шалгуур үзүүлэлт нь тайлант хугацаанаас хоцрогдолтой буюу 2-3 жил тутам гарах үзүүлэлтээр төлөвлөснөөс шалтгаалан үр дүнг тооцох боломжгүй байна.

Хүснэгт 1 .Бодлогын баримт бичгийн хоорондын уялдаа, Төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн үр дүн

Бодлого	ТЭЗ-ийн үр дүн	ТЭЗ-ийн үр дүнгийн дундаж хувь
Нэг. Эдийн засгийн бодлого	12	47.0
Хоёр. Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого	3	33.3
Гурав. Хүний хөгжлийн бодлого	8	85.0
Дөрөв. Хүний эрхийг дээдэлсэн засаглалын бодлого	6	73.3
Нийт	29	59.7

Эх сурвалж: Засгийн газрын Хяналт хэрэгжүүлэх газар

Бүсчилсэн хөгжлийн бодлогын хүрээнд төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн 3 үр дүнд хүрэхээр зорьсон боловч 1 үр дүн 85-аас дээш, 2 үр дүн 85-аас доош, Хүний хөгжлийн бодлогын хүрээнд төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн 8 үр дүнд хүрэхээр зорьсон боловч 6 үр дүн 85-аас дээш, 2 үр дүн 85-аас доош, Хүний эрхийг дээдэлсэн засаглалын бодлогын хүрээнд төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн 6 үр дүнд хүрэхээр зорьж, 3 үр дүн 85-аас дээш буюу "үр дүн гарсан", 1 үр дүн 85-аас доош хувьтай дүгнэгдсэн.

Монгол Улсын 2025 онд баримтлах бодлогын хөтөлбөрийн 63 үр дүн урьдчилан тодорхойлсон 91 шалгуур үзүүлэлтийн дагуу зорилтод болон хүрэх түвшинтэй нь харьцуулан үр дүнг үнэлэхэд гүйцэтгэл 57.1 хувьтай байна.

Хөтөлбөрийн үр дүн: Хөтөлбөрийн үр дүнг гүйцэтгэлийн хувиар авч үзвэл 23 төсөл, арга хэмжээ буюу 36.5 хувь нь 85-аас дээш хувьтай, 40 төсөл, арга хэмжээ буюу 63.5 хувь нь 85-аас доош хувьтай дүгнэгдэж байна.

Хүснэгт 2. Бодлогын баримт бичгийн хоорондын уялдаа, Хөтөлбөрийн үр дүн

Бодлого	Хөтөлбөрийн үр дүн	ТЕЗ-ийн үр дүнгийн дундаж хувь
Нэг. Эдийн засгийн бодлого	30	57.3
Хоёр. Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого	6	35.3
Гурав. Хүний хөгжлийн бодлого	15	64.1
Дөрөв. Хүний эрхийг дээдэлсэн засаглалын бодлого	12	58.8
Нийт	63	57.1

Эх сурвалж: Засгийн газрын Хяналт хэрэгжүүлэх газар

Төсөл, арга хэмжээний үр дүн: Төлөвлөгөөнд тусгасан 328 төсөл, арга хэмжээнээс агуулгын хувьд давхардаж байгаа 2 арга хэмжээг хасаж, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээнд 326 төсөл, арга хэмжээг хамруулав. Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээнд хамруулсан 326 төсөл, арга хэмжээний гүйцэтгэл дунджаар 61.0 хувь байна. Хяналт-шинжилгээ, үнэлгээнд хамруулсан нийт 326 төсөл, арга хэмжээний 49.1 хувь буюу 161 төсөл, арга хэмжээ 85 ба түүнээс дээш хувийн гүйцэтгэлтэй, 165 төсөл, арга хэмжээ буюу 50.3 хувь нь 85-аас доош хувийн гүйцэтгэлтэй дүгнэгдсэн байна.

Хүснэгт 3. Батлагдсан төсөл, арга хэмжээний хэрэгжилт

Бодлого	Төсөл, арга хэмжээ	Гүйцэтгэл, хувь	Төсөл, арга хэмжээ	
			85 ба түүнээс дээш хувийн гүйцэтгэлтэй	0-85 хүртэлх хувийн гүйцэтгэлтэй
Нэг. Эдийн засгийн бодлого	167	63.6	71	96
Хоёр. Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого	51	74.3	27	24
Гурав. Хүний хөгжлийн бодлого	58	64.4	37	21
Дөрөв. Хүний эрхийг дээдэлсэн засаглалын бодлого	50	54.5	26	24
Нийт	326	61.0	161	165

Эх сурвалж: Засгийн газрын Хяналт хэрэгжүүлэх газар

Санхүүжилтийн гүйцэтгэл: Монгол Улсын хөгжлийн 2025 оны төлөвлөгөөнд тусгасан 326 төсөл, арга хэмжээнээс 287 төсөл, арга хэмжээг 19.2 их наяд төгрөгөөр санхүүжүүлэхээр, 39 төсөл, арга хэмжээг эх үүсвэр, мөнгөн дүн тодорхойгүй байдлаар тусгасан боловч Монгол Улсын 2025 оны төсвийн тухай хуульд 326 төсөл, арга хэмжээнээс 107 төсөл, арга хэмжээний санхүүжилт тусгагдаагүй байна.

Монгол Улсын хөгжлийн 2025 оны төлөвлөгөөнд 180 төсөл, арга хэмжээг 9.2 их наяд төгрөгөөр санхүүжүүлэхээр төлөвлөж, гүйцэтгэлээр 5.4 их наяд төгрөгөөр буюу 58.8 хувийг санхүүжүүлсэн нь тус бодлогын баримт бичигт тусгасан төсөл, арга хэмжээ 0-85 хүртэлх хувийн гүйцэтгэлтэй дүгнэгдэх нэг үндэслэл болсон байна.

2.2. Макро эдийн засгийн нөхцөл байдал, төсөөлөл

Монгол Улсын эдийн засгийн 2025 оны урьдчилсан гүйцэтгэл, 2026 оны хүлээгдэж буй гүйцэтгэл

Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн 2025 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр нэрлэсэн дүнгээр 89.9 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оноос 11.5 хувиар, бодит дүнгээр 34.3 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оноос 6.8 хувиар тус тус өслөө. Эдийн засгийн өсөлтөд худалдаа болон үйлчилгээний зарим салбараас бусад эдийн засгийн салбаруудын өсөлт эергээр нөлөөллөө.

Уул уурхайн салбарын өсөлт жилийн хоёрдугаар хагаст сэргэснээр 10.6 хувьд хүрч, нийт эдийн засгийн өсөлтийн 1.4 хувийг бүрдүүлэв. Уул уурхайн салбар оны эхний хагаст 1.1 хувийн өсөлттэй байсан бол нүүрсний экспортын хэмжээ нэмэгдсэнээр сэргэж 4 дүгээр улиралд 95.5 сая тоннд хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 0.4 хувиар өслөө. Түүнчлэн зэсийн баяжмал үйлдвэрлэл өмнөх оны мөн үеэс 36 хувиар, тухайлбал, Оюу толгойн гүний уурхайн олборлолтын нөлөөгөөр оны эхний гурван улиралд 42.2 хувиар өссөн нь уул уурхайн салбарын өсөлтийг дэмжив. Мөн төмрийн хүдрийн үйлдвэрлэлийн өсөлт хадгалагдаж 8.8 сая тоннд хүрснээр өмнөх оны мөн үеэс 31.8 хувиар өслөө. Алтны олборлолт 11 улирал дараалан буурч байснаас сэргэж 2025 оны 4 дүгээр улиралд 13.1 тоннд хүрч, 4.1 хувиар өсөв. Харин газрын тос олборлолт 8 улирал дараалан буурч 3.8 сая тонн болсноор уул уурхайн салбарын өсөлтийг сааруулсан байна.

Хөдөө аж ахуйн салбар 33.2 хувиар өсөж нийт эдийн засгийн өсөлтийн 2.9 хувийг бүрдүүллээ. Бойжсон төлийн тоо толгой 21.7 саяд хүрч (төл бойжилт 96.5 хувь) өмнөх оны мөн үеэс 5.5 сая толгой малаар нэмэгдэж, том малын зүй бус хорогдол 359 мянга болж, өмнөх оны мөн үеэс 9 сая толгой малаар буурснаар хөдөө аж ахуйн салбарын 90 орчим хувийг бүрдүүлдэг мал аж ахуйн салбарын өсөлт өндөр гарлаа. Харин газар тариалангийн салбарын хувьд оны эхний хагаст тариалангийн гол бүс нутгаар олон жилийн дунджаас бага хур тунадас унаснаар нийт хураасан үр тариа өмнөх оноос 148.6 мянган тонн, төмс 137.3 мянган тонн, хүнсний ногоо 42.5 мянган тонн, тэжээлийн ургамал 61 мянган тонноор тус тус буурсан байна.

Аж үйлдвэрийн салбарын өсөлт эрчимжлээ. Боловсруулах салбарын өсөлт эрчимжиж, 2025 онд 10 хувиар өслөө. Үүнд төмөрлөг бус эрдэс бодисоор хийсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл боловсруулах салбарын өсөлтийг голлон дэмжсэн байна. Эрчим хүчний салбар 2025 онд 10.2 хувиар өсөж, нийт эдийн засгийн өсөлтийн 0.2 нэгж хувийг бүрдүүлэв. Цахилгаан эрчим хүч үйлдвэрлэл 9.6 тэрбум кВт цагт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 10.1 хувиар, дулааны эрчим хүч үйлдвэрлэл 17.3 сая Гкалд хүрч, 8.5 хувиар нэмэгдэн эрчим хүчний салбарын үйлдвэрлэлийн өсөлт тогтвортой хадгалагдлаа. Үүнд, шинээр ашиглалтад орсон Тосон, Бөөрөлжүүт зэрэг ДЦС-уудын үйлдвэрлэлийн өсөлт голлон нөлөөллөө. Барилгын салбарын өсөлтийг Улаанбаатар хот дахь эмнэлэг, сургууль, цэцэрлэгийн барилга, байгууламж болон Багахангай-Хөшгийн хөндий чиглэлийн төмөр замын бүтээн байгуулалтын ажлууд, Сэлэнгэ аймаг дахь 70 МВт хүчин чадал бүхий дулааны цахилгаан станц, Дорнод аймгийн авто замын бүтээн байгуулалтын ажлууд зэрэг нь үргэлжлүүлэн тэтгэснээр 2025 онд 15.9 хувиар өслөө.

Тээврийн салбар 2025 онд 4.8 хувиар өсөж, эдийн засгийн өсөлтийн 0.3 нэгж хувийг бүрдүүлэв. Зам, тээврийн салбар 2025 онд бүх төрлийн тээврээр нийт 146.4 сая тонн ачаа тээвэрлэж өмнөх оноос 10.3 хувиар нэмэгдсэн бөгөөд төмөр замын ачаа тээвэр 50 сая тоннд хүрч 8.7 хувиар, авто замын ачаа тээвэр 96.5 сая тоннд хүрч 10 хувиар, агаарын тээврийн ачаа 12.5 мянган тоннд хүрч 20 хувиар тус тус

зэрэгцээ импортын хэмжээ буурснаар цэвэр экспорт 2025 онд 12 хувиар өсөж, эдийн засгийн өсөлтийг голлон дэмжлээ. Мөн эцсийн хэрэглээ 5.7 хувиар өсөж, нийт өсөлтийг дэмжсэн байна. Үүнд, төрийн хэрэглээ буурсан хэдий ч өрхийн бодит орлогын өсөлт оны турш тогтвортой хадгалагдсанаар өрхийн хэрэглээ 2025 онд 9.2 хувиар өсөж, эцсийн хэрэглээг дэмжсэн байна. Төрийн албан хаагчийн цалин хөлс, тэтгэвэр, тэтгэмжийн хэмжээг 2025 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс эхлэн инфляцын түвшинтэй уялдуулж нэмэгдүүлэх шийдвэрийн голлох нөлөөгөөр өрхийн цалин хөлсний орлого 2024 оны улирлын дунджаар 4 хувьд тогтвортой хадгалагдаж, өрхийн бодит орлогын өсөлт оны турш тогтвортой хадгалагдлаа. Түүнчлэн хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн өсөлтийн нөлөөгөөр өрхийн хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний орлого нэмэгдэж, өрхийн орлогыг дэмжив.

Харин орон сууцны барилгын бүтээн байгуулалт болон биологийн өсөж үрждэг хөрөнгийн өсөлтийн хурд эрчимжиж үндсэн хөрөнгийн хуримтлалыг дэмжсэн боловч машин, тоног төхөөрөмжийн хуримтлалын өмнөх оны өндөр суурийн нөлөө болон тайлант онд материаллаг эргэлтийн хөрөнгө буурснаар хөрөнгийн нийт хуримтлал 2025 онд 7.2 хувиар агшиж, нийт өсөлтийг 3.6 нэгж хувиар хязгаарлалаа.

2026 оны хүлээгдэж буй гүйцэтгэл: Эдийн засгийн өсөлт 2026 оны эцэст 5.8 орчим хувь байхаар тооцоолж байна. Салбарын бүтцийн хувьд хөдөө аж ахуй, боловсруулах үйлдвэрлэл, тээвэр, үйлчилгээний салбаруудын өсөлт тогтвортой үргэлжлэхээр байгаа нь эдийн засгийн өсөлтийг дэмжинэ. Харин уул уурхайн салбарын өсөлтийн хурд саарах хандлагатай байна.

“Хүнсний хувьсгал”, “Цагаан алт”, “Атар-4” зэрэг хөтөлбөр, аяны хэрэгжилт хөдөө аж ахуй болон боловсруулах салбарын өсөлтийг дэмжих нөлөөтэй байна. “Хүнсний хувьсгал” хөдөлгөөний хүрээнд 2022-2025 онд нийт 1,261 тэрбум төгрөгийн хөнгөлөлттэй зээл, “Цагаан алт” хөтөлбөрийн хүрээнд 2025 онд эргэлтийн хөрөнгийн 23.7 тэрбум төгрөг, хөрөнгө оруулалтын 15.2 тэрбум төгрөгийн хөнгөлөлттэй зээлийг аж ахуйн нэгжүүдэд олгосон ба 2026 онд 29.6 тэрбум төгрөгийн эргэлтийн хөрөнгийн зээлийг олгохоор төлөвлөсөн байна. “Атар-4 тариалангийн тогтвортой хөгжлийн аян”-ы хүрээнд 2026 онд 8.3 тэрбум төгрөгийн хөнгөлөлттэй зээлийг олгохоор төлөвлөсөн байна. “Цагаан алт” хөтөлбөрийн хүрээнд ноолуурын бүрэн боловсруулалтын түвшнийг 20-40 хувь, ноосны боловсруулалтын түвшнийг 25-55 хувь, арьс, ширний боловсруулалтын түвшнийг 30-50 хувь хүртэл нэмэгдүүлэх зорилтыг дэвшүүлсэн. Эдгээр зорилтууд нь үйлдвэрлэлийн түвшин, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх замаар салбарын тогтвортой өсөлтийг дэмжих юм. Мөн Засгийн газрын 2025 оны 46 дугаар тогтоолоор ноолуурыг самнаж экспортлохоор шийдвэрлэсэн нь ноолуурын нэмүү өртгийг нэмэгдүүлж, боловсруулах салбарын өсөлтийг дэмжих хүлээлттэй байна. Газар тариалангийн талбайг нэмэгдүүлж, нэгжээс авах ургацын хэмжээг өсгөх зорилт дэвшүүлээд буй “Атар-4 тариалангийн тогтвортой хөгжлийн аян”-ы хэрэгжилт хөдөө аж ахуй болон боловсруулах үйлдвэрлэлийг дэмжихээр байна.

Барилгын салбарт томоохон бүтээн байгуулалтын төслүүд салбарын өсөлтийг дэмжих төлөвтэй байна. Тухайлбал, Эрдэнэбүрэнгийн УЦС, Дулааны V цахилгаан станц, Төв аймгийн Баян суманд баригдах 660МВт ДЦС-ын бүтээн байгуулалтын ажил эрчимжихийн зэрэгцээ, орон сууцны зориулалттай зээлийн эрэлтийг дагаж орон сууцны барилгын хөрөнгө оруулалт нэмэгдэж, бүтээн байгуулалтын ажлыг дэмжсэнээр салбарын өсөлтийг дэмжихээр байна.

Уул уурхайн салбарт нүүрс болон төмрийн хүдрийн олборлолт өмнөх оноос нэмэгдэж, Оюу толгойн гүний уурхайн нөлөөгөөр баяжмал дахь зэс, алтны агуулга өсөх нь салбарын өсөлтөд томоохон нөлөөг үзүүлэхээр байна. Гэсэн хэдий ч,

Оюутолгойн бусад алтны хэмжээ буурах төлөвтэй байгаагаас үүдэн 3 жил дараалан 10 орчим хувиар өссөн уул уурхайн салбарын өсөлт суурийн нөлөө болон алтны бууралтын нөлөөгөөр удаашрах төлөвтэй байна.

Үйлчилгээний салбарын хувьд тээврийн салбарын орлогын дийлэнхийг бүрдүүлдэг нүүрс, зэс, төмрийн хүдэр зэрэг уул уурхайн бүтээгдэхүүний экспортын нөлөөгөөр тээврийн салбарын өсөлт нэмэгдэхээр байна. Бөөний болон жижиглэн худалдааны салбарын 2025 онд агшилттай байсан суурийн нөлөө, НҮБ-ын Цөлжилттэй тэмцэх конвенцын талуудын 17 дугаар бага хурал (COP17), аялал жуулчлалын салбарын өсөлт болон эдийн засгийн дотоод эрэлт нэмэгдэх хүлээлттэй байгаагаас үүдэн худалдаа, үйлчилгээний салбарууд эдийн засгийн өсөлтөд 3.0 нэгж хувийн нөлөө үзүүлэхээр байна.

Эрчим хүчний салбарт Сэлэнгэ аймгийн Сүхбаатар суманд баригдаж буй 70 МВт станц болон Бөөрөлжүүтийн цахилгаан станцын 150 МВт хүчин чадал бүхий 2 дугаар блок ашиглалтад орсон нь салбарын үйлдвэрлэл, эдийн засгийн потенциалыг дэмжихээр байна.

Мөн Ойрх Дорнодын бүс нутагт үүсээд буй нөхцөл байдлаас үүдэн дэлхийн зах зээл дээрх газрын тосны үнэ өсөх эрсдэлтэй байна. Газрын тосны үнэ өсөх нь богино хугацаанд инфляцыг нэмэгдүүлэх, үйлдвэрлэлийн өртгийг өсгөж нийт гарцын хэмжээг бууруулах эрсдэлтэй байгаа бол дунд хугацаанд аж ахуйн нэгжүүд хөрөнгө оруулалт, судалгааны зардлаа бууруулах эрсдэлтэй байгаа нь эдийн засгийн өсөлтийн хурдыг сааруулах нөлөөтэй.

Эрэлт талаас уул уурхайн бүтээгдэхүүний экспорт өсөж, импортын түвшин өмнөх оны мөн үеийн орчимд хадгалагдсанаар, цэвэр экспорт эдийн засгийн өсөлтийг голлон дэмжих хүлээлтэй байна. Түүнчлэн, орон сууцны барилгын бүтээн байгуулалтын өсөлтийн эрчим өнгөрсөн оны түвшинд байж, Эрдэнэбүрэнгийн УЦС, газрын тос боловсруулах үйлдвэр зэрэг томоохон үйлдвэрүүдийн бүтээн байгуулалтын ажлууд нийт хөрөнгийн хуримтлалыг дэмжинэ. Харин зээл олголтын хэмжээ өнгөрсөн оны түвшинд байж эдийн засгийн үйл ажиллагааны дотоод идэвхийг дэмжих хэдий ч инфляцын түвшин нэмэгдсэнээр эцсийн хэрэглээний өсөлт саарах төлөвтэй байна.

Хэрэглээний үнийн түвшин, мөнгөний бодлогын үндсэн үзүүлэлт

Инфляц 2025 оны дунджаар 8.6 хувь, оны эцэст 7.5 хувь гарсан байна. 2025 оны эхний улиралд эрэлтийн гаралтай инфляц өндөр хэвээр хадгалагдаж, инфляцыг голлон тайлбарлаж байсан бол 2 дугаар улирлаас эхлэн аажмаар саарсан байна. Эрэлтийн инфляц саарахад 2025 оны төсөвт тодотгол хийж, төсвийн урсгал зардлыг бууруулсан, ханшийн зах зээл тогтворжсон, хэрэглээний зээлд зохицуулалт хийсэн, бодлогын хүүг 12 хувьд хадгалсан зэрэг бодлогын арга хэмжээнүүд авч хэрэгжүүлсэн нь голлон нөлөөллөө. Харин нийлүүлэлтийн гаралтай үнийн өсөлт оны сүүлийн хагаст хүнсний үнийн өсөлтөөс үүдэлтэйгээр эрчимжсэн байна. Тухайлбал, махны үнэ улирлын хандлагаар буураагүй, 2025 оны зун ган болж ургац алдсанаар хүнсний ногооны нийлүүлэлт багасаж, үнэ өссөн нь нөлөөлсөн байна.

Төв банкнаас 2025 оны 3 дугаар сард мөнгөний бодлогын хүүг 2 нэгж хувиар нэмэгдүүлж, 12 хувьд хүргэсэн байна. Арилжааны банкнуудын зээлийн үлдэгдэл 2025 оны эцэст 43.8 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 19 хувиар өсөж, өсөлтийн хурд өмнөх онтой харьцуулахад 16.5 нэгж хувиар саарсан байна. Зээлийн өсөлтөд бөөний болон жижиглэн худалдаа, үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа, тэтгэврийн зээл болон барилгын салбарын зээл голлон нөлөөлсөн байна.

Мөнгөний нийлүүлэлт 2025 оны эцэст 47.1 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 10.6 хувиар өслөө. Эх үүсвэр бүтцээр авч үзвэл, төгрөгийн хадгаламж мөнгөний нийлүүлэлтийн өсөлтөд голлон нөлөөлсөн байна. Тухайлбал, мөнгөний нийлүүлэлтийн өсөлтийн 9.4 нэгж хувийг төгрөгийн хадгаламж, 2.1 нэгж хувийг гадаад валютын харилцах, 0.2 нэгж хувийг гадаад валютын хадгаламж бүрдүүлсэн бол төгрөгийн харилцах -1.1 нэгж хувийн сөрөг нөлөө үзүүлжээ. Байршуулалт талаас авч үзвэл, мөнгөний нийлүүлэлтийн өсөлтийг дотоод цэвэр активын өсөлт голчлон бүрдүүлж байна. Дотоод цэвэр актив нэмэгдэхэд дотоодын зээлийн өсөлт нөлөөлсөн байна.

2026 оны хүлээгдэж буй гүйцэтгэл: Инфляц 2026 оны 3 дугаар сард 7.4 хувь гарч, төв банкны зорилтот түвшинд байна. Гэвч 2026 оны эхний хагаст хүнсний инфляц өндөр хэвээр хадгалагдах, нийлүүлэлтийн шалтгаантай хүчин зүйлсийн нөлөө давамгайлахын зэрэгцээ шатахууны үнэ нэмэгдэх, дам нөлөөгөөр бусад, бараа үйлчилгээний үнийн өсөлтийг эрчимжих эрсдэл нэмэгдэж байна.

График 2. Инфляц (хувь)

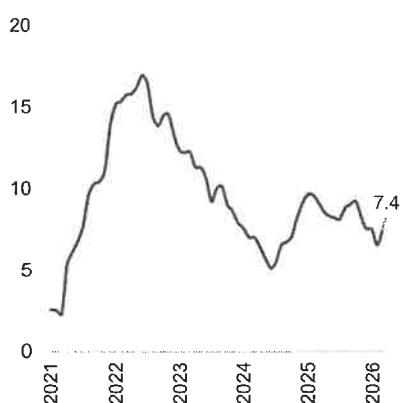

График 3. Мөнгөний нийлүүлэлтийн өсөлт пассив тал (хувь)

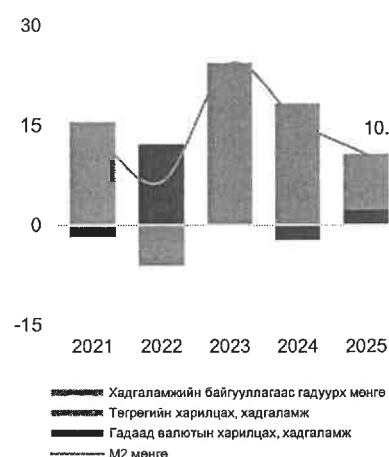
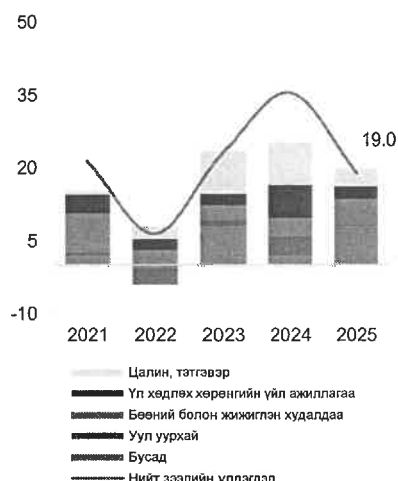

График 4. Зээлийн үлдэгдлийн өсөлт (хувь)

Эх сурвалж: ҮСХ

Эх сурвалж: Монголбанк

Эх сурвалж: Монголбанк

Тодруулбал, Ойрх Дорнод дахь геополитикийн хурцадмал байдал дэлхийн газрын тосны зах зээлд хүчтэй нөлөөлж, үнийг богино хугацаанд огцом өсгөсөн нь дотоодын шатахууны үнийн дарамтыг нэмэгдүүлж байна. Мөн шатахууны үнийн өсөлт эдийн засгийн салбаруудын үйлдвэрлэлийн өртгийг нэмэгдүүлж, цаашлаад үнэ өсөх эрсдэлийг дагуулж байна. Түүнчлэн геополитикийн эрсдэл, тодорхой бус байдал өндөр хэвээр байгаа нь гадаад инфляц болон импортын инфляц өсөх дарамтыг нэмэгдүүлж, инфляцыг суурь төсөөллөөс өсгөх эрсдэлтэй байна.

Ажил эрхлэлт, ажилгүйдлийн түвшин

2025 оны хүлээгдэж буй гүйцэтгэл:² Эдийн засгийн өсөлтийн нөлөөгөөр аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагаа идэвхжиж, хөдөлмөрийн зах зээлийн үзүүлэлтүүд сайжирч, хөдөө аж ахуй, уул уурхай, боловсруулах үйлдвэрлэл болон барилгын салбарын тэлэлттэй уялдан ажилчдын тоо 34 мянгаар буюу 2.5 хувиар өсөж 1 сая 389 мянгад хүрч нэмэгдэх төлөвтэй байна. Гэсэн хэдий ч худалдааны салбарын уналт нь ажил эрхлэлтийн өсөлтийг сааруулахаар байна.

² Хөдөлмөрийн зах зээлийн 2025 оны үзүүлэлтүүд 2026 оны 7 дугаар сард зарлагдана.

График 5. Ажилчид, ажилгүй хүний тоо (мянган хүн)

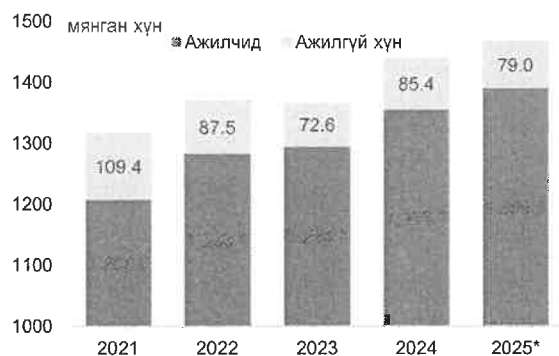
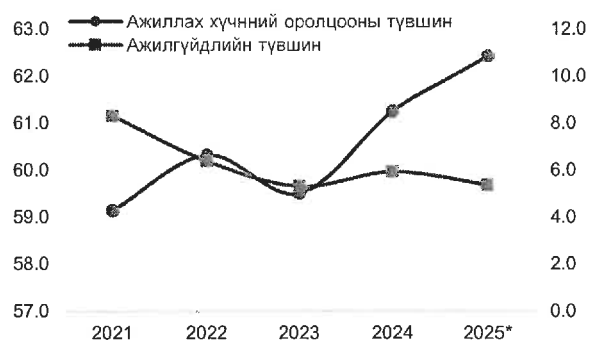

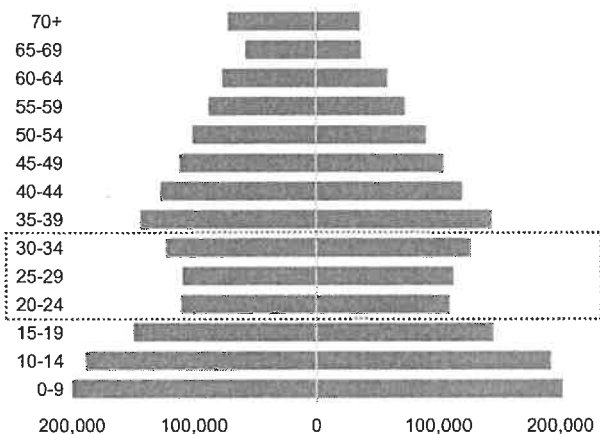
График 6. Ажиллах хүчний оролцооны түвшин, ажилгүйдлийн түвшин (хувь)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо, ЭЗХЯ-ны тооцоолол
Тэмдэглэл: 2025* оны хүлээгдэж буй гүйцэтгэл.

Түүнчлэн ажиллах хүчнээс гадуур байсан иргэдийн хөдөлмөр эрхлэх сонирхол, боломж нэмэгдсэнээр хөдөлмөрийн нийлүүлэлт өсөж ажиллах хүч өмнөх оноос 28 мянган хүнээр буюу 2 хувиар тэлж 1 сая 468 мянгад хүрнэ гэж үзэж байна. Энэ нь ажиллах хүчний оролцооны түвшнийг 1.2 нэгж хувиар нэмэгдүүлж, 62.4 хувьд хүргэх хүлээлтийг бий болгож байна. Нөгөөтээгүүр ажилгүй иргэдийн тоо өмнөх оноос 6.4 мянгаар буюу 7 хувиар буурч 79 мянгад хүрэх төлөвтэй байна. Ингэснээр ажилгүйдлийн түвшин 5.4 нэгж хувьд хүрч өмнөх оноос 0.9 нэгж хувиар буурах хүлээлттэй байна.

График 7. Хүн амны насны суварга, 2025 он

Эх сурвалж: ҮСХ, ЭЗХЯ-ны тооцоолол

2026 оны хүлээгдэж буй гүйцэтгэл:

Хөдөлмөрийн зах зээлийн үзүүлэлтүүд цаашид өсөлтөө хадгалагдах төлөвтэй байх хэдий ч 1990-2005 онд төрөлтийн түвшин бага байснаас одоо үеийн залуу боловсон хүчин болох 20-34 насны залуучуудын тоонд нөлөө үзүүлж байгаа нь (Зураг 1.4) хөдөлмөрийн нийлүүлэлтийн өсөлтийг сааруулах хүчин зүйл болж байна. Үүний улмаас ажил эрхлэлтийн үзүүлэлтүүдийн өсөлтийн хурд буурах хандлагатай байна. Энэхүү хүн ам зүйн шалтгааны талаар Монгол Улсын хөдөлмөрийн зах зээлийн дунд

хугацааны эрэлт, нийлүүлэлтийн судалгаанд³ мөн дурдсан байдаг.

Ажиллагчдын тоо 2026 онд 20 мянгаар буюу 1.5 орчим хувиар нэмэгдэж 1 сая 409 мянга орчимд хүрэх төлөвтэй байна. Уг өсөлтөд боловсрол, эрчим хүч, ус хангамжийн салбаруудын идэвхжил голлон нөлөөлөх бол нөгөө талаас хөдөө аж ахуй, уул уурхай, барилгын салбарын огцом өсөлт саарч тогтворжихоор байгаа нь нийт ажил эрхлэлтийн өсөлтийн хурдыг сааруулахаар байна.

³ ГБХННЯ, ХНХСҮСИ болон Эм-Эм-Си-Жи ХХК хамтран боловсруулсан 2024 оны судалгааны тайлан

Түүнчлэн хөдөлмөрийн эрэлтийн өсөлт, хөдөлмөр эрхлэх сонирхол нэмэгдсэнтэй холбоотойгоор ажиллах хүч 20 гаруй мянган хүнээр буюу 1 орчим хувиар нэмэгдэж 1 сая 490 мянга гаруй хүнд хүрэх төлөвтэй байна. Үүний үр дүнд ажиллах хүчний оролцооны түвшин өмнөх оноос 0.1 нэгж хувиар өсөж, 2026 онд 62.5 хувь буюу цар тахлаас өмнөх үеийн түвшинд хүрэх төлөвтэй байна.

Нөгөө талаас ажилгүй иргэдийн тоо өмнөх оноос 1.2 мянгаар өсөж, 80 мянгад хүрэх хандлагатай байна. Ингэснээр ажилгүйдлийн түвшин 5.4 хувь болж өмнөх оны түвшинд хадгалагдахаар байна.

Гадаад худалдааны урсгал тэнцэл

2025 оны гүйцэтгэл: Гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт 2025 онд 27.0 тэрбум ам.долларт хүрсэн бол гадаад худалдааны тэнцэл 4.4 тэрбум ам.долларын ашигтай гарлаа.

Экспорт 2025 онд 15.8 тэрбум ам.долларт хүрч, өмнөх оны түвшинд хадгалагдав. Нүүрс, зэсийн баяжмал, төмрийн хүдрийн экспортын биет хэмжээ өссөн нь нүүрсний үнийн бууралтаас шалтгаалсан экспортын орлогын алдагдлыг нөхлөө.

Уул уурхайн гаралтай бүтээгдэхүүний экспорт 14.6 тэрбум ам.долларт хүрч, өмнөх оны түвшинд байна. Уул уурхайн биржээр арилжаалсан бүтээгдэхүүнийг хилийн боомтоор саадгүй нэвтрүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлж, хил, гаалийн үйл ажиллагааг цахимжуулснаар нүүрсний экспорт 90.0 сая тоннд хүрч, өмнөх оноос 7 хувиар өссөн байна. Түүнчлэн далд уурхайн олборлолт нэмэгдэж, тээвэр зохион байгуулалт сайжирсантай холбоотойгоор зэсийн баяжмалын экспортын хэмжээ өмнөх оноос 35 хувиар, төмрийн хүдрийн экспорт 17 хувиар тус тус өсөж, нүүрсний үнийн бууралтаас үүдэлтэй орлогын алдагдлыг нөхсөн байна.

Уул уурхайн бус экспорт 1.2 тэрбум ам.долларт хүрч, өмнөх оноос 5.3 хувиар өсөв. Үүнээс хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний экспорт 705 сая ам.долларт хүрч 9 хувиар, аж үйлдвэрийн салбарын экспорт 378 сая ам.долларт хүрч 5 хувиар тус тус нэмэгдсэн байна. Боловсруулах салбарын өсөлтийн нөлөөгөөр ноолуур, мах болон аж үйлдвэрийн зарим бүтээгдэхүүний экспорт нэмэгдсэн. Түүнчлэн түүхий ноолуурын экспортод хязгаарлалт тавьж, самнасан ноолуурын үйлдвэрлэлийг дэмжсэн бодлогын үр дүнд ноолуурын экспортын орлого өсөхөд эерэг нөлөө үзүүлжээ.

Импорт 2025 онд 11.3 тэрбум ам.долларт хүрч, өмнөх оноос 303 сая ам.доллараар буюу 2.6 хувиар буурлаа. Импортын өөрчлөлтийг барааны бүлгээр авч үзвэл нийт бууралтын 1.8 нэгж хувийг хөрөнгө оруулалтын машин механик, тоног төхөөрөмж, 0.6 нэгж хувийг хэрэглээний бүтээгдэхүүн, 0.1 нэгж хувийг аж үйлдвэрийн орц тус тус бүрдүүлсэн байна.

2024 онд уул уурхайн тоног төхөөрөмж, тээврийн хэрэгслийн импорт өндөр байсан суурийн нөлөөгөөр 2025 онд уул уурхайн салбарт ашиглагддаг завсрын болон хөрөнгө оруулалтын барааны импорт саарчээ. Тухайлбал, экскаватор, шанагат ухагчийн импорт 298 сая ам.долларт хүрч, өмнөх оноос 18 орчим хувиар, ачаа бараа тээвэрлэх зориулалттай тээврийн хэрэгслийн импорт 505 сая ам.доллар болж, 30 гаруй хувиар тус тус буурсан байна. Харин уул уурхайн бүтээгдэхүүний биет хэмжээний экспорт өссөнтэй холбоотойгоор дизель түлшний импорт 1,337 сая ам.долларт хүрч, өмнөх оноос 3 орчим хувиар өсөв.

График 8. Гадаад худалдаа (тэрбум ам доллар)

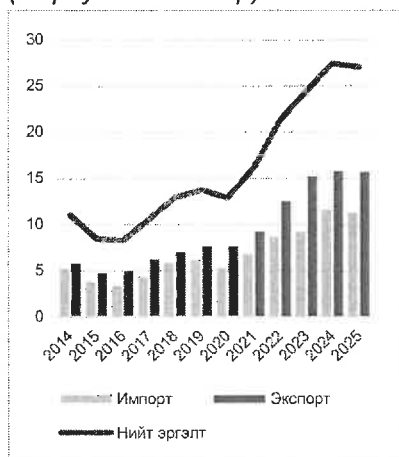
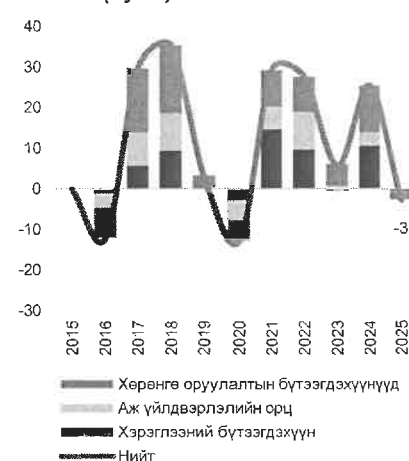

График 9. Экспортын жилийн өсөлт (хувь)

График 10. Импортын жилийн өсөлт (хувь)

Эх сурвалж: Гаалийн ерөнхий газар

Тэмдэглэл: Импортын бараа, бүтээгдэхүүнийг хэрэглээний зориулалтаар ангилла.

Суудлын автомашин, түүний сэлбэг хэрэгслийн импорт буурсан нь хэрэглээний бүтээгдэхүүний импортыг буурууллаа. Нийслэл хотод 10-аас дээш жилийн насжилттай суудлын автомашинд тээврийн хэрэгслийн улсын бүртгэлийн дугаар олгохгүй гэж шийдвэрлэсэнтэй холбоотойгоор суудлын автомашины импорт өмнөх оноос 6 орчим хувиар буурсан байна. Суудлын автомашины импортыг даган автобензиний импорт 602 сая ам.долларт хүрч, мөн 6 хувиар буурав. Харин хүнс, эм тариа зэрэг өрхийн зайлшгүй хэрэгцээт бүтээгдэхүүний импорт харьцангуй тогтвортой хадгалагдлаа.

2026 оны хүлээгдэж буй гүйцэтгэл: 2026 оны эхний 3 сарын байдлаар экспорт 4.9 тэрбум ам.доллар, импорт 2.5 тэрбум ам.долларт тус тус хүрч, худалдааны тэнцэл 2.4 тэрбум ам.долларын ашигтай байна.

Нийт экспорт 2026 онд 18.0 тэрбум ам.долларт хүрэхээр хүлээгдэж байна. Уул уурхайн гаралтай бүтээгдэхүүний экспорт 16.7 тэрбум ам.долларт, уул уурхайн бус бүтээгдэхүүний экспорт 1.3 тэрбум ам.доллар, тэр дундаа хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний экспорт 750 сая ам.долларт тус тус хүрэхээр байна.

Оюу толгойн гүний уурхайн олборлолтын нөлөөгөөр зэсийн баяжмал дахь цэвэр зэс, алтны агуулга нэмэгдэх төлөвтэй байгаагаас гадна дэлхийн зах зээл дэх цэвэр зэс, алтны үнэ өсөх хандлагатай байна. Үүнтэй холбоотойгоор зэсийн баяжмалын экспорт 2,195 мянган тоннд хүрч, зэсийн баяжмалын экспортын орлого 6.9 тэрбум ам.долларт хүрэхээр байна. Түүнчлэн, өмнөх жилүүдэд хийгдсэн хилийн боомтын хүчин чадал, тээвэр зохион байгуулалтын сайжруулалтын үр дүнд нүүрсний экспорт өмнөх оны түвшинд буюу 90 сая тоннд хадгалагдах төлөвтэй байна. Харин нүүрсний хилийн үнэ ойрын хугацаанд сэргэх төлөвгүй байна. Олборлолт болон тээвэр зохион байгуулалт сайжирсантай холбоотойгоор төмрийн хүдрийн экспорт 9.2 сая тоннд хүрч нэмэгдэхээр байна.

Ойрх Дорнодод үүсээд буй геополитикийн хурцадмал байдал, түүнээс үүдсэн дизель түлшний үнийн өсөлтийн нөлөөгөөр 2026 онд импорт 12.5 тэрбум ам.долларт хүрэх төлөвтэй байна. Газрын тос боловсруулах үйлдвэр, Эрдэнэбүрэнгийн УЦС, Гашуунсухайт-Ганцмод боомтын хил дамнасан төмөр зам зэрэг томоохон төслүүдийн бүтээн байгуулалт энэ онд эхлэх нөлөөгөөр тоног төхөөрөмж, барилгын материалын импорт өсөхөөр байна.

Төлбөрийн тэнцэл

2025 оны урьдчилсан гүйцэтгэл: Төлбөрийн тэнцэл 2025 оны эцэст 1,034 сая ам.долларын ашигтай гарч, гадаад валютын улсын нөөц 7,005 сая ам.долларт хүр өмнөх оны мөн үеэс 1,495 сая ам.доллараар нэмэгдлээ. Нүүрсний үнийн уналтаас шалтгаалан 2025 оны эхний хагаст экспортын орлого буурч, төлбөрийн тэнцэл алдагдалтай байсан ч Засгийн газраас экспортын орлого, санхүүгийн дансны ашгийг нэмэгдүүлэх замаар гадаад валютын улсын нөөцийг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлж оны сүүлийн хагас экспорт эрчимжиж урсгал данс алдагдал буурч 784 сая ам.долларт хүрлээ. Мөн импорт өмнөх оноос 2.6 хувиар буурсан нь урсгал дансны алдагдал буурахад нөлөөллөө.

График 11. Төлбөрийн тэнцэл (сая ам.доллар)

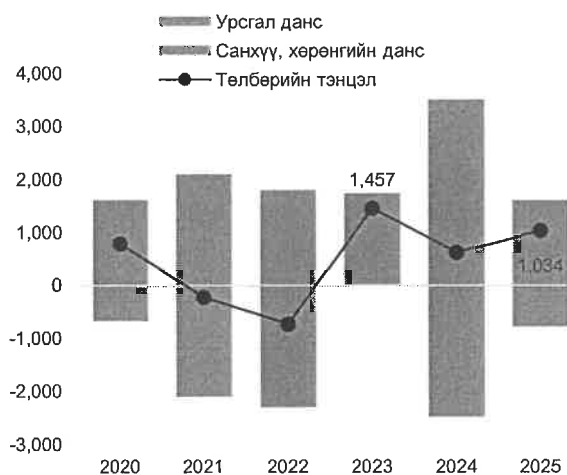
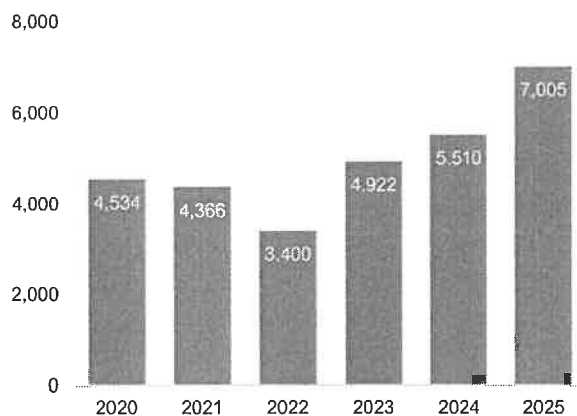

График 12. Гадаад валютын улсын нөөц (сая ам.доллар)

Эх сурвалж: Монголбанк

2026 оны хүлээгдэж буй гүйцэтгэл: Төлбөрийн тэнцэл 2026 оны эхний хоёр сарын байдлаар 479 сая ам.долларын алдагдалтай гарсан байна. Харин гадаад валютын улсын нөөц 2025 оны 3 дугаар сарын эцсийн байдлаар 7,188 сая ам.долларт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 2,192 сая ам.доллараар нэмэгдсэн байна.

Төлбөрийн тэнцлийн алдагдал өмнөх оны мөн үеэс буурахад экспортын орлого өссөн, импорт буурсан, улмаар урсгал данс ашигтай гарсан нь голлон нөлөөлсөн байна. 2026 оны 03 дугаар сарын 02-ны өдөр Монгол Улсын Засгийн газар Сенчири-5 бондыг олон улсын зах зээлд арилжаалж, 2026 онд төлөгдөх Номад болон 2028 онд төлөгдөх Сенчири-2 бондуудын төлбөрөөс тодорхой хэсгийг дахин санхүүжүүлсэн нь төлбөрийн дарамтыг бууруулсан.

Гэсэн хэдий ч Ойрх Дорнодын бүс нутаг дахь мөргөлдөөний улмаас нефтийн бүтээгдэхүүний үнэ огцом өсөх хандлагатай байгаа нь импортын бараа, бүтээгдэхүүний зардлыг нэмэгдүүлэх, мөн нүүрс, төмрийн хүдэр зэрэг экспортын голлох бүтээгдэхүүний үнэ, эрэлтэд сөргөөр нөлөөлөх эрсдэлтэй байна. Энэ нь цаашид төлбөрийн тэнцэлд дарамт үзүүлэх эрсдэлийг нэмэгдүүлж байна.

ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ. САЛБАРУУДЫН ӨНӨӨГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ, ЦААШДЫН ЧИГ ХАНДЛАГА

3.1. ХҮНИЙ ХӨГЖИЛ

Хүний хөгжил гэдэг нь хүмүүсийн сонголтыг өргөжүүлж, сайн сайхан байдлыг дээшлүүлэх явдал юм.⁴ Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас хүний хөгжлийг эрүүл

⁴ НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр, Хүний хөгжлийн үндэсний баримт бичиг 2024.

саруул байж, урт удаан наслах, эрдэм мэдлэг эзэмших, амьжиргааны аятай нөхцөлд аж төрөх гэсэн гурван хэмжигдэхүүнээр хэмждэг байна. Хүний амьдрах хугацааг дундаж наслалтаар, боловсролын байдлыг насанд хүрэгчдийн бичиг үсэг тайлагдалт болон бүх шатны боловсролд хамрагдалтын түвшнээр, амьжиргааны зохистой түвшнийг нэг хүнд ногдох ДНБ-ээр илэрхийлэн тооцоолдог. Монгол Улсын Хүний хөгжлийн индексийг дундаж наслалт, боловсролын түвшин, нэг хүнд ногдох орлогын үзүүлэлт тус бүрээр авч үзвэл дараах байдалтай байна.

Хүснэгт 5. Хүний хөгжлийн индекс (2020-2024 он)

Он	Хүний хөгжлийн индекс	Хүн амын дундаж наслалтын индекс	Хүн амын боловсролын түвшний индекс	Нэг хүнд ноогдох ҮНӨ-ын индекс
2020	0.747	0.780	0.761	0.702
2021	0.745	0.785	0.761	0.693
2022	0.749	0.789	0.754	0.707
2023	0.753	0.792	0.755	0.714
2024	0.756	0.796	0.755	0.718

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Монгол Улс хүний хөгжлийн индексээр 193 улсаас 104 дүгээрт эрэмбэлэгдэж байна. Хүний хөгжлийн индекс сүүлийн 5 жилийн хугацаанд өсөлт удаан байгаа нь боловсролын индексийн түвшин буурч байгаатай холбоотой.

Дэлхийд хүний хөгжлөөр Исланд, Норвеги, Швейцар, Дани, Герман, Швед зэрэг улс тэргүүлж, дунджаар 0.965 үнэлгээ авсан байна. Харин Өмнөд Судан, Сомали, Чад, Нигер, Мали зэрэг улс хүний хөгжлөөр хамгийн сул буюу дунджаар 0.410 оноо авчээ. Мөн Хүний хөгжлийн индекс ЭЗХАХБ-ын улс орнуудад 0.916, хөгжиж буй улс орнуудад дунджаар 0.712, хөгжил буурай орнуудад 0.560 байна.

Цаашид хүний хөгжлийн индексийг 2030 он гэхэд 0.054-өөр нэмэгдүүлж 0.810 болгохоор зорьж байна.

3.1.1. Боловсрол

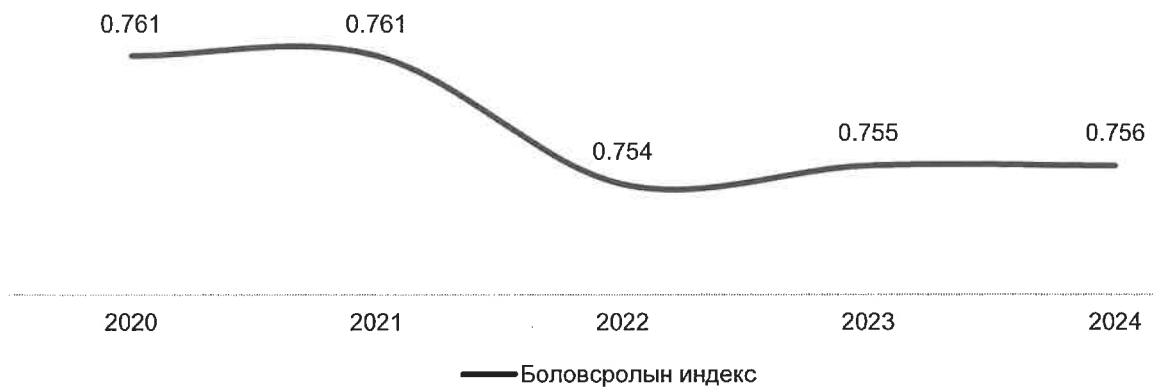
Хүний хөгжлийн индексийн нэг хэмжигдэхүүн болох эрдэм мэдлэг эзэмших түвшнийг тодорхойлох үзүүлэлт нь боловсролын индекс бөгөөд тус индексийг тооцоход сургуульд суралцсан болон суралцах хугацааны индексийг ашигладаг байна.

Боловсролын статистик үзүүлэлт тооцох аргачлалыг Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Боловсрол, шинжлэх ухаан, соёлын байгууллагаас баталсан гарын авлагад үндэслэн боловсруулсан байдаг бөгөөд уг аргачлал нь 4 бүлгийн 41 үзүүлэлтээс бүрдэнэ. Үүнд:

1. Боловсролын хүртээмжийн үзүүлэлт-10
2. Боловсролын дотоод үр ашгийн үзүүлэлт-8
3. Боловсролын үр дүнгийн үзүүлэлт-13
4. Боловсролын салбарын зардал, хүний нөөцийн үзүүлэлт-10

Хүний хөгжлийн индекс 2024 оны байдлаар 0.755 байгаа нь боловсрол, эрүүл мэнд, орлогын түвшнээс хамаарч байна. Энэ хүрээнд сүүлийн 5 жилийн хугацаанд боловсролын индекс 2020-2021 онд харьцангуй өндөр түвшинд байсан боловч 2022 оноос буурах хандлагатай болж, 2023-2024 онд тогтмол түвшинд хадгалагдаж байна. Энэ нь хүн амын боловсролын чанар, хөдөө орон нутаг дахь боловсролын хүртээмж, дээд боловсролын ялгаа зэрэг асуудалтай холбоотой байна.

График 13. Хүн амын боловсролын түвшний индекс (2020-2024 он)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Боловсролын индексийн түвшин 2024 оны байдлаар 0.756 байгаа нь сургуулийн өмнөх боловсрол, ерөнхий боловсрол, мэргэжлийн болон дээд боловсролын чанар, хүртээмжийн түвшнээс хамаарч байна.

Сургуулийн өмнөх боловсролын түвшинд бага насны хүүхдийн сургуульд бэлтгэгдсэн байдал хангалтгүй байгаа нь суурь боловсрол эзэмшихэд сөргөөр нөлөөлж байна. Ерөнхий боловсролын түвшинд сурагчдын суурь мэдлэг, ур чадварын ялгаа болон сургалтын чанарын зөрүү их байгаа нь индексийн өсөлтийг сааруулж байна. Харин мэргэжлийн болон дээд боловсролын түвшинд хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтэд нийцсэн, тэргүүлэх чиглэлээр төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшнийг дээшлүүлэх хэрэгцээ нь боловсролын индексийг ахиулах чухал хүчин зүйл болж байна.

Сургуулийн өмнөх боловсрол: Улсын хэмжээний 2-5 настай 278,2 мянган хүүхдийн 93 хувь нь цэцэрлэгт хамрагдаж байна. Хамран сургалтыг өмнөх хичээлийн жилтэй харьцуулахад 2,4 хувиар, 5 настай хүүхдийн хамран сургалт 96 хувьд хүрч 1.9 хувиар тус тус өссөн байна.

Монгол Улсын хэмжээнд 2025-2026 оны хичээлийн жилд 1,399 цэцэрлэг сургалт үйл ажиллагаа эрхэлж байна. Тэдгээрт 258,8 мянган суралцагч үндсэн болон хувилбарт сургалтад хамрагдаж, 10,2 мянган үндсэн багш ажиллаж байна.

Нийт цэцэрлэгийн 75 хувь (1046) нь төрийн өмчийн, 25 хувь (353) нь хувийн өмчийн цэцэрлэг байна.

Хүснэгт 6. Сургуулийн өмнөх боловсролын статистик (2020-2025 он)

Үзүүлэлт	Хичээлийн жил				
	2021-2022	2022-2023	2023-2024	2024-2025	2025-2026
Цэцэрлэгийн тоо	1,453	1,413	1,410	1,407	1,399
Өмчийн хэлбэр	972	1,010	1,024	1,010	1,046
	481	428	383	400	353
Байршил	677	649	655	659	655
	776	764	751	751	752
Нийт Бүлгийн тоо	7,877	8,871	9,034	9,226	8,692
Сургуулийн өмнөх боловсролд хамрагдагчид	190,991	266,024	274,236	264,818	258,849
Сургуулийн өмнөх боловсролд хамрагдагчид	178,444	250,457	260,271	260,271	253,158
	12,547	15,567	13,965	13,965	11,660
Сургуулийн өмнөх боловсролд хамрагдагчид	2,837	3,460	3,779	3,794	3,779
	1,065	1,498	2,150	1,977	2,150
	25,814	33,657	34,888	34,888	32,282
Нийт багш, ажиллагчид	30,996	32,509	33,999	35,339	36,400
Үндсэн багшийн тоо	8,824	9,450	9,733	9,945	9,945
Үндсэн багшийн хангалт	97.2	93.3	92.0	92.0	96.0
Туслах багшийн тоо	7,788	8,277	8,592	8,743	8,743

Монгол Улсын хэмжээнд 249.5 мянган малчин өрхийн 2-5 насны 30.3 мянган хүүхэд цэцэрлэгт хамрагдаж байгаагаас 10.0 мянган хүүхэд буюу 33.1 хувь нь хувилбарт сургалтын нүүдлийн бүлгийн болон гэр бүлд суурилсан явуулын багшийн сургалтад хамрагдан сургуулийн өмнөх боловсрол эзэмшиж байна. Цэцэрлэгт хамрагдаж буй 5 настай нийт хүүхдийн 13.3 хувь (9,766) нь малчдын, 11.1 хувь (821) нь хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэд байна.

Улсын хэмжээний нийт цэцэрлэгт 8,692 үндсэн бүлэг, 343 хувилбарт сургалтын бүлэг ажиллаж байна. Энэ хичээлийн жилд бүлэг дүүргэлтийн улсын дундаж 28,1 буюу өмнөх хичээлийн жилтэй харьцуулахад 0,6 болж буурсан байна. Хэдийгээр бүлэг дүүргэлт бага зэрэг буурсан ч нийт бүлгийн 39.8 хувь нь 25 хүртэл, 32.4 хувь нь 25-30 хүртэл, 16.8 хувь нь 31-35 хүртэл хүүхэдтэй бөгөөд 36 ба түүнээс дээш хүүхэдтэй бүлэг 10.7 хувь, 45 ба түүнээс дээш хүүхэдтэй бүлэг 0.4 хувийг тус тус эзэлж байна. Эдгээр үзүүлэлтээс харахад бүлэг дүүргэлт нормативаас хэтэрсэн 5215 (60 хувь) бүлэгт суралцаж буй хүүхдийн эрх зөрчигдөх, багшийн ачаалал хэтрэх нөхцөл байдал үүссэн байна.

Энэ хичээлийн жилд цэцэрлэгт 36,4 мянган багш, ажилтан ажиллаж байна. Багш, ажилтны 90,2 хувь (32,9 мянга) нь төрийн өмчийн цэцэрлэгт, 9.8 хувь (3,5 мянга) нь хувийн өмчийн цэцэрлэгт ажиллаж байна. Энэ хичээлийн жилд тэтгэврээ тогтоолгоод ажиллаж буй 731, гэрээгээр ажиллаж буй 231 багш, ажилтан байна.

Улсын хэмжээнд мэргэжлийн багшийн хангалт 96 хувьтай байгаа бол мэргэжлийн багшаар бүрэн хангагдсан цэцэрлэгийн эзлэх хувь 35 (хөгжим, биеийн тамир) байна.

Цэцэрлэгийн хүүхдийн хоолны түүхий эдийн зардлыг эцэг эх, асран хамгаалагчтай хуваалцах зарчмыг нийслэлд хэрэгжүүлж, нийслэлийн төрийн өмчийн цэцэрлэгийн хүүхдийн хоолны түүхий эдийн зардлын 1000 төгрөгийг эцэг, эх, асран хамгаалагч 2024 оны 10 дугаар сарын 01-ний өдрөөс хариуцан санхүүжүүлэн хүүхдийн ирцэд суурилсан хяналт сайжирснаар 2025 оны улсын төсөвт 30 тэрбум төгрөгийн хэмнэлт гарсан.

Сургуулийн өмнөх боловсролын салбарт санхүүжилтийн хүрэлцээ муу, бүлгийн дүүргэлт хэт их, багш ажилтны хомсдол ба нийгмийн баталгаа сул, барилга байгууламж тоног төхөөрөмжийн шинэчлэл хоцрогдсон, мөн алслагдсан бүсийн хүүхдийн сургалтын хүртээмж, чанар хангалтгүй зэрэг цогц асуудлууд тулгамдаж байна.

Малчдын болон алслагдсан бүс нутагт амьдарч буй өрхийн хүүхдийн хувилбарт сургалтын хамрагдалт, сургалт, үйл ажиллагааны чанар хангалтгүй хэвээр байна. Иймээс хувилбарт сургалтын орчин нөхцөл, сургалтын багц хэрэглэгдэхүүн, багш, ажилтны нийгмийн хангамжийг сайжруулах шаардлагатай байна.

Сургуульд бэлтгэгдсэн байдлын үнэлгээний улсын дунджийг 2025 онд 69.5 хувь байгааг 2027 онд 71 хувьд хүргэхээр зорьж байна.

Мөн хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлж стандартын шаардлага хангасан орчин бүхий цэцэрлэгийн эзлэх хувийг 2027 онд 68.0 хувьд, цэцэрлэгийн хүүхдийн хоолны илчлэг, шим тэжээлийн хангалтын хувь 2025 онд 76.0 хувь байгааг 2027 онд гэхэд 96.0 хувьд хүргэхээр төлөвлөсөн.

Ерөнхий боловсрол: Монгол Улсын хэмжээнд 2025-2026 оны хичээлийн жилд ерөнхий боловсролын 900 (төрийн өмчийн 717) сургууль сургалтын үйл ажиллагаа эрхэлж байна. Тэдгээрт 824.1 (өдөр, албан бус боловсролын дүйцсэн хөтөлбөр) мянган суралцагч суралцаж, 39.1 мянган багш ажиллаж байна.

Хүснэгт 7. Ерөнхий боловсролын статистик (2020-2025 он)

Үзүүлэлт		Хичээлийн жил				
		2021-2022	2022-2023	2023-2024	2024-2025	2025-2026
Сургууль		848	859	871	885	900
Өмчийн хэлбэр	682	688	695	705	695	717
	166	171	176	180	176	183
Байршил	563	562	565	513	565	567
	285	297	306	372	306	333
Бүлэг		23,835	24,750	25,471	26,228	26,228
3 ээлжтэй сургуулийн тоо		13	34	64	56	3
Суралцагч /өдөр/		712,353	746,405	771,722	797,905	819,800
Нийт суралцагчид	75,518	78,728	73,403	75,917	73,403	75,917
	5,606	5,673	6,283	6,273	6,283	6,273
	128,228	13,2635	135,917	136,730	135,917	136,730
Төрийн өмчийн сургууль		658,634	683,708	701,065	721,758	739,300
Хувийн сургууль		53,719	62,697	70,657	76,147	80,500
Дүйцсэн хөтөлбөрөөр суралцагч		4,963	4,981	5,095	4,422	4,422
Дотуур байр		548	532	528	526	526
Дотуур байранд амьдарч буй хүүхэд		32,576	35,077	36,029	35,486	35,486
Нийт багш, ажиллагчид		56,228	57,737	59,455	61,016	61,016
Үндсэн багш		35,110	36,118	36,993	37,770	39,100

Эх сурвалж: Боловсролын яам

Нийт сургуулийн 63.0 хувь нь орон нутагт, 37.0 хувь нь нийслэлд байршиж байгаа бол нийт сургуулийн 9.7 хувь нь бага сургууль, 12.1 хувь нь 1-9 дүгээр ангитай дунд сургууль, 74.8 хувь нь 1-12 дугаар ангитай бүрэн дунд сургууль, 3.2 хувь нь 10-12 дугаар ангитай ахлах сургуулийн бүтцээр ажиллаж байна. Сургуулийн тоо өнгөрсөн хичээлийн жилтэй харьцуулахад бага сургууль 16, ахлах сургууль 19-өөр тус тус нэмэгдсэн бол 1-9 дүгээр ангитай сургуулийн тоо 20-иор буурсан. Харин төрийн өмчийн нийт сургуулийн 33.1 хувь (238) нь нэг, 66.4 хувь (476) нь хоёр, 0.4 хувь (3) нь гурван ээлжээр хичээллэж байна.

Өдрөөр суралцагчдын 90.2 хувь (739.3 мянга) нь төрийн өмчийн, 9.8 хувь (80.5 мянга) нь хувийн өмчийн сургуульд тус тус суралцаж байх бөгөөд суралцагчдын тоо өмнөх хичээлийн жилийн үзүүлэлттэй харьцуулахад бага ангид 0.3 хувь (1,239)-иар буурсан бол дунд анги 6.1 хувь (16.6 мянга), ахлах анги 4.5 хувь (6.5 мянга)-иар тус тус өссөн. Мөн суралцагчдын тоо төрийн өмчийн сургуулийн хувьд 2.4 хувь (17.6 мянга), хувийн өмчийн сургууль 5.7 хувь (4.3)-иар тус тус өссөн үзүүлэлттэй байна.

Улсын хэмжээнд бүлэг дүүргэлт нормативаас хэтэрсэн ерөнхий боловсролын 251 сургууль байгаа бөгөөд энэ үзүүлэлт өмнөх оны хичээлийн жилээс 20-иор нэмэгджээ.

Сургуульд элсэх насны нийт хүүхдийн 94.8 хувь нь 6 настайдаа сургуульд элссэн байна. Харин бага боловсрол эзэмших нас (6-10 нас)-ны нийт хүүхдийн 98.0 хувь, суурь боловсрол эзэмших нас (11-14 нас буюу 6-9 анги)-ны хүүхдийн 96.4 хувь нь тус тус сургуульд сурч байна. Хамран сургалт өнгөрсөн хичээлийн жилтэй харьцуулахад бага боловсролд 0.3 хувь, суурь боловсролд 0.4 хувиар өссөн үзүүлэлттэй.

Нийт багш нарын 85.8 хувь (33.5 мянга) нь төрийн, 14.2 хувь (5.5 мянга) нь хувийн өмчийн сургуульд ажиллаж байгаа бол багшийн тоо өмнөх хичээлийн жилээс 3.6 хувь буюу 1,356-аар нэмэгдсэн. Нийт багш нарын 97.0 хувийг мэргэжлийн багш бүрдүүлж байгаа боловч мэргэжлийн багшийн хангалт сүүлийн 3 жил 1.4 пунктээр буурсан. Харин 2025 оны 10 дугаар сарын байдлаар мэргэжлийн 1,541 багш дутагдалтай байна.

Суралцах хугацаандаа дотуур байранд амьдрах хүсэлт гаргасан нийт хүүхдийн 96.8 хувь буюу 35.3 мянган хүүхэд ерөнхий боловсролын сургуулийн 503

дотуур байранд амьдарч байгаа бөгөөд тэдний 73.3 хувийг малчин өрхийн хүүхэд бүрдүүлж байна.

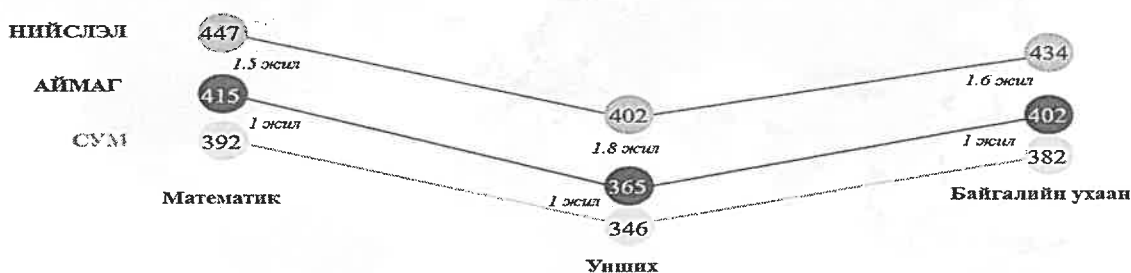
Бүлэг дүүргэлт, багшийн хүрэлцээгүй байдлаас шалтгаалан хөдөөгийн сургуулийн ахлах ангийн суралцагчдын дунд үүсдэг бэрхшээлийг арилгах, тэдэнд сонгон судлах хичээлээ судлах тэгш боломж олгох зорилго бүхий Мэдлээ цахим сургуульд 2025-2026 оны хичээлийн жилд ерөнхий боловсролын 449 сургуулийн ахлах ангийн 12,3 мянган суралцагч хамрагдаж, 16 төрлийн судлагдахууны хичээлийг 764 ангид хуваарилагдан нийт 289 багш удирдан зохион байгуулж байна.

Энэ хичээлийн жилийн байдлаар ерөнхий боловсролын нийт сургуулийн 78.8 хувь (709), дотуур байрны 52.3 (263) нь тус тус интернэтэд холбогдсон бол 655 сургуульд дотоод сүлжээний орчин бүрдсэн байна. Ерөнхий боловсролын сургуулийн интернэтийн дундаж хурд 2024 оны жилийн эцэст 38 Mbps байсан бол 2025 оны жилийн эцэст 124,39 Mbps буюу өмнөхөөс 3 дахин өссөн. Нэг цахим төхөөрөмжид ногдох хүүхдийн тоо 10 буюу 1:10 байна.

Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрт тусгагдсан “Өдөр бүр нэг аяга сүү” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх төсөв улсын төсөвт тусгайлсан батлагдаагүй хэдий ч 2025 оны байдлаар 16 аймаг, нийслэлийн нийт 410 цэцэрлэг, сургууль 4.8 тэрбум төгрөгийн сүү, сүүн бүтээгдэхүүнээр 130.6 мянган суралцагчдад үйлчилсэн. Цаашид стандартын шаардлага хангасан орчин бүхий ерөнхий боловсролын сургуулийн эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Төрийн өмчийн ерөнхий боловсролын сургуулийн бүлэг дүүргэлт 35-аас доош сурагчтай байгаа бүлгийн нийт бүлэгт эзлэх хувь нийслэлд 42.1 хувь, аймагт 82.3 хувь байгаа нь бүс нутгийн ялгаатай байдлыг харуулж байна.

"PISA-2022" үнэлгээний Монгол Улсын үр дүнгээс харахад суурь боловсрол эзэмшсэн сурагчдын 38.0 хувь нь багш дутагдалтай сургуульд сурч байгаа бөгөөд эдгээр сургуулийн ихэнх нь хөдөө орон нутагт байна. Энэ нь сумын төвд суралцаж байгаа хүүхэд аймгийн төвийн үе тэнгийн хүүхдээс 1 жилээр, аймгийн төвийн хүүхэд нийслэлийн хүүхдээс 1.5-1.8 жилийн сурлагын хоцрогдол үүсэх нэг хүчин зүйл болж байна.

Зураг 1. Суралцагчдын гүйцэтгэлийн ялгаа, байршлаар

Эх сурвалж: Боловсролын яам

Иймээс хот, хөдөөгийн боловсролын чанарын зөрүүг тогтвортой бууруулах нь тулгамдсан асуудлын нэг болж байна.

Дэлхийн банкны 2025 онд хийсэн “Монгол Улсын санхүү, төсвийн тойм” судалгаанд Монгол Улс боловсролын чанар нь нийгэм, эдийн засгийн ялгаатай байдлаас үүдэлтэй сорилттой тулгарч байгаа тухай дурдсан байна.

"Ерөнхий боловсролын сургууль, дотуур байр, цэцэрлэгийн хоол үйлдвэрлэл, үйлчилгээнд тавих шаардлага" 2023-2024 оны хичээлийн жилд MNS7005:2023 стандартыг баталж, ерөнхий боловсролын сургууль, цэцэрлэгийн хоол

үйлдвэрлэлийн орчин нөхцөл, хоолны чанар, аюулгүй байдлыг хангах боломж бүрдсэн.

Ерөнхий боловсролын салбарт олон ээлжийн сургалт, анги дүүргэлт хэт их, дэд бүтэц ба сургалтын орчны хүрэлцээ сул, хот хөдөөгийн боловсролын чанарын ялгаа, багшийн ур чадвар ба технологийн бэлэн байдал хангалтгүй, ялгаатай хэрэгцээтэй хүүхдэд үзүүлэх дэмжлэг дутмаг, дотуур байрны орчин ба салбар дундын хамтын ажиллагаа сул, мөн суралцагчдын карьер чиг баримжаа, дижитал орчны хүртээмж хангалтгүй зэрэг цогц асуудлууд тулгамдаж байна.

Ерөнхий боловсролын салбарыг хөгжлийн чиг хандлагад нийцүүлэн хөгжүүлэх бөгөөд стандартчилагдсан суралцахуйгаас хувь хүнд тохирсон, ур чадварт суурилсан суралцахуйг тэргүүлэх чиглэл болгоно. Энэ хүрээнд багшийн мэргэжлийн чадамж, боловсролын дэд бүтэц, сургалтын орчин, хэрэглэгдэхүүний хүртээмжийг сайжруулах замаар хот, хөдөөгийн боловсролын чанар, үр дүнгийн ялгааг бууруулсан тогтолцоо төлөвших нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

Чадамжид суурилсан сургалтыг нэвтрүүлж, боловсролын чанар, тэгш хүртээмжийг сайжруулан ялгааг бууруулах, багшийн мэргэжлийн ур чадвар ба бие даасан байдлыг бэхжүүлэх, дижитал хиймэл оюунд суурилсан суралцах орчныг хөгжүүлэх, удирдлага зохион байгуулалт, хариуцлагын тогтолцоог сайжруулах зорилтын хүрээнд сургалтын дэд бүтэц, орчныг оновчтой хөрөнгө оруулалтаар сайжруулж анги дүүргэлт, ээлжийг бууруулах, хөтөлбөр, сурах бичгийг шинэчлэх, багшийн хөгжлийг бодит хэрэгцээнд нийцүүлэн дэмжих, сургуулийн менежмент, бүтэц зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох, төрөлжсөн ахлах сургуулийг нэмэгдүүлэх, бүтэн өдрийн сургалтад шилжүүлэх, технологид суурилсан сургалтыг өргөжүүлж ухаалаг төхөөрөмж, дижитал контент, платформын хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, ялгаатай хэрэгцээтэй суралцагчийг дэмжих нөхцөлийг бүрдүүлэх, мөн “Хүүхдэд ээлтэй дотуур байр”, “Эрүүл аюулгүй сургууль”, “Гэрт ойр сургууль” арга хэмжээг үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлж төрийн өмчийн ерөнхий боловсролын сургуулийн бүлэг дүүргэлт 35-аас доош сурагчтай байгаа бүлгийн нийт бүлэгт эзлэх хувийг 2025 онд нийслэлд 42.1, орон нутагт 82.3 байгааг 2027 онд 48.8, 87.7 хувьд, багшийн гүйцэтгэлийн үнэлгээний улсын дундаж 2025 онд 80.6 байгааг 2027 онд 82 хувьд тус тус хүргэнэ.

Мэргэжлийн боловсрол: Монгол Улсын хэмжээнд 2025-2026 оны хичээлийн жилд 70 мэргэжлийн болон техникийн боловсролын сургалтын байгууллага үйл ажиллагаа эрхэлж байна. Мэргэжлийн болон техникийн боловсролын сургалтын байгууллагын 42 буюу 60 хувь нь төрийн өмчийн, 28 буюу 40 хувь нь хувийн өмчийн байна. Нийт сургалтын байгууллагын 34 нь орон нутагт, 36 нь нийслэлд үйл ажиллагаа явуулж байна. Мэргэжлийн болон техникийн боловсролын сургалтын байгууллагад 10 салбарын 78 мэргэжлийн чиглэл, хөтөлбөрөөр нийт 41,5 мянган суралцагч суралцаж байгаагийн 71 хувь нь төрийн өмчийн, 29 хувь нь хувийн өмчийн сургалтын байгууллагад суралцаж байна.

Нийт суралцагчийн 1.52 хувь (633)-ийг хөгжлийн бэрхшээлтэй суралцагч бүрдүүлж байна.

Хүснэгт 8. Мэргэжлийн болон техникийн боловсролын сургалтын байгууллагад суралцагч, төгсөгч (сүүлийн 5 хичээлийн жилээр)

Үзүүлэлт	2021-2022	2022-2023	2023-2024	2024-2025	2025-2026
Тухайн жилд шинээр элсэгч	25,264	19,259	21,119	22,358	20,989
Нийт суралцагч	45,304	38,034	38,294	40,906	41,584
Үүнээс: эмэгтэй	18,133	14,274	14,115	14,391	13,968
Төгсөгчид	22,251	20,846	18,530	20,681	20,864

Эх үүсвэр: Боловсролын яамны хичээлийн жилийн статистик мэдээ

Олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн Pearson мэдээллийн технологийн хөтөлбөрөөр 672 суралцагч, 60 аж ахуйн нэгж байгууллагын захиалгаар хосмог сургалтад 1,140⁵ суралцагч тус тус суралцаж байна.

Мөн 2025 оны байдлаар олон улсад 1, дотоод 44 сургалтын байгууллага, 64 сургалтын хөтөлбөр магадлан итгэмжлэгдсэн байна.

Төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн судалгааг төгссөнөөс хойш нэг жилийн дараа мөшгөн судалдаг бөгөөд 2022-2023 оны хичээлийн жилд төгсөгчдийн 63.2 хувь, 2023-2024 оны хичээлийн жилд төгсөгчдийн 63.7 хувь нь хөдөлмөр эрхэлж байна.

Мэргэжлийн болон техникийн боловсролын сургалтын салбарт нийт 3,878 багш, ажилтан ажиллаж байгаагийн 55.8 хувь (2,163) -ийг үндсэн багш бүрдүүлж байна. Үндсэн багшийн 79.4 хувь (1,717) нь төрийн өмчийн, 20.6 хувь (446) нь хувийн өмчийн мэргэжлийн болон техникийн боловсролын сургалтын байгууллагад ажиллаж байна. Үндсэн багшийн 36.3 хувь (787) нь ерөнхий эрдмийн, 63.7 хувь (1,376) нь мэргэжлийн багш бол багшийн мэргэшлийн зэрэгтэй 1,206 багш, ажилтан байна.

Хүснэгт 9. Мэргэжлийн болон техникийн боловсролын сургалтын байгууллагын мэргэшлийн зэрэгтэй багш

Зэргийн шатлал	Багш	Арга зүйч	Сургалтын менежер	Захирал	Нийт
Зөвлөх	58	7	18	17	100
Тэргүүлэх	275	43	16	7	341
Заах аргач	726	28	10	1	765

Эх сурвалж: Боловсролын яам

2025-2026 оны хичээлийн жилд 53 дотуур байр үйл ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд эдгээрт нийт 5,346 суралцагч амьдарч байна. Дотуур байранд амьдрах хүсэлт гаргасан суралцагчдын 95.5 хувь нь дотуур байраар хангагдсан.

2026–2027 онд мэргэжлийн болон техникийн боловсролын салбарт хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтэд нийцсэн мэргэжилтэй ажилтныг бэлтгэх зорилгоор аж ахуйн нэгжийн захиалгад тулгуурласан хосмог сургалтыг өргөжүүлж, “КООСЭН” хөтөлбөрийг үе шаттайгаар политехник коллежуудад нэвтрүүлэх, зэвсэгт хүчний алба хаагчдыг мэргэжлийн сургалтад хамруулах, сургалтын хөтөлбөр ба стандарт шинэчлэх, нийгмийн түншлэлийг бэхжүүлэх, багшийн мэргэшлийг дээшлүүлэх, салбар дундын дадлагын бааз байгуулах зэрэг цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ.

Дээд боловсрол: 2024-2025 оны хичээлийн жилд 65 дээд боловсролын сургалтын байгууллага үйл ажиллагаа явуулж байсан бол 2025-2026 оны хичээлийн жилд Коосэн загварын сургуулиуд шинээр нэмэгдэж дээд боловсролын сургалтын байгууллагын тоо 68 болов. 2024-2025 оны хичээлийн жилд үйл ажиллагаа явуулж байсан 29 дээд сургуулийг Дээд боловсролын тухай хууль (2023)-д орсон өөрчлөлттэй уялдуулан их сургууль, эсхүл коллеж болгон ангилал өөрчлөв.

Дээд боловсролын сургалтын 68 байгууллагаас 67.6 хувь (46) нь их сургууль, 32.4 хувь (22) нь коллеж бөгөөд орон нутагт дээд боловсролын сургалтын 4 байгууллага, их сургуулийн 16 салбар, харьяа сургууль сургалтын үйл ажиллагаа явуулж байна.

Дээд боловсролын сургалтын байгууллагад 2024-2025 оны хичээлийн жилд 11.4 мянган багш, ажиллагчид ажиллаж байсан бол 2025-2026 оны хичээлийн жилд 10,3 мянга болж 9.3 хувь (1061)-иар буурсан үзүүлэлттэй байна.

⁵Хосмог сургалт нэвтрүүлж байгаатай холбогдуулан Гэр бүл, хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яамны харьяа Сэргээн засах сургалт үйлдвэрлэлийн төвийн Мэргэжлийн боловсролын сургууль 2025-2026 оны хичээлийн жилд Архангай, Хөвсгөл, Дорнод, Дархан-Уул, Ховд, Дундговь аймгийн Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний хөгжлийн төвтэй хамтран “Протез, ортопедийн техникч” мэргэжлээр хосмог сургалтыг хэрэгжүүлж 22 суралцагчийг хамруулаад байна.

Манай Улсын дээд боловсролын сургалтын байгууллагад суралцагчдын тоо 2024-2025 оны хичээлийн жилд 150.2 мянга байсан бол 2025-2026 оны хичээлийн жилд 161.9 мянга болж, өмнөх хичээлийн жилээс 7.8 хувь (11.7 мянга) -иар өссөн үзүүлэлттэй байна. Нийт суралцагчдын 1.7 хувь (2,748) нь дэд бакалаврын боловсрол, 77.7 хувь (125,8 мянга) нь бакалаврын боловсрол, 17.0 хувь (27,5 мянга) нь магистрын боловсрол, 3.7 хувь (5943) нь докторын боловсролд хамрагдаж байна.

Хүснэгт 10. Дээд боловсролын сургалтын байгууллагад суралцагчид, (сүүлийн 5 хичээлийн жилээр, хүйс, боловсролын зэргээр)

Үзүүлэлт	2021-2022	2022-2023	2023-2024	2024-2025	2025-2026
Нийт суралцагчид	148,954	145,267	145,345	150,282	161,891
Үүнээс: эмэгтэй	91,034	88,823	88,601	92,261	62,408
эрэгтэй	57,920	56,444	56,744	58,021	99,483
Дэд бакалавр /диплом/	3,155	2,799	2,792	2,620	2,748
Бакалавр	117,037	112,451	113,322	117,344	125,750
Магистр	25,300	25,509	24,171	24,830	27,450
Доктор	3,462	4,508	5,060	5,488	5,943

Эх үүсвэр: Боловсролын яамны албан ёсны статистик мэдээ

Дээд боловсролын тэргүүлэх болон эрэлттэй мэргэжлийн чиглэлийн 121 хөтөлбөрөөр сүүлийн 4 жилийн байдлаар суралцаж байгаа суралцагчийн тоог авч үзвэл 2021-2022 оны хичээлийн жилд 51,1 мянга, 2022-2023 оны хичээлийн жилд 41,4 мянга, 2023-2024 оны хичээлийн жилд 38,7 мянга, 2024-2025 оны хичээлийн жилд 51,2 мянган оюутан тус тус суралцсан.

Дээд боловсролын сургалтын байгууллагад мөрдөх мэргэжлийн чиглэл, индексийн жагсаалтаар Боловсролын олон улсын ангиллын дагуу 10 салбар чиглэлийн хүрээнд 427 хөтөлбөрийг индексийг мөрдөн хэрэгжүүлж байна.

Нийт суралцагчийг мэргэжлийн чиглэлээр нь авч үзвэл 2025-2026 оны хичээлийн жилд хамгийн өндөр буюу 25.1 хувь (40,7 мянга) нь бизнес, удирдахуй, хууль, эрх зүйн мэргэжлээр суралцагчид байна (Зураг 1).

Дээд боловсролын сургалтын байгууллагыг 2024-2025 оны хичээлийн жилд 23,8 мянган суралцагч төгссөн нь өмнөх оны хичээлийн жилээс 13.7 хувь (3,787)-иар өссөн байна. Нийт төгсөгчдийг боловсролын зэргээр нь авч үзвэл 2024-2025 оны хичээлийн жилд 4.8 хувь (1,130) нь диплом, 81.1 хувь (19,3 мянга) нь бакалавр, 13.5 хувь (3,210) нь магистр, 0.6 хувь (145) нь докторын зэрэг эзэмшсэн байна.

Монгол Улсын тэргүүлэх 14 мега төслийн хэрэгжилтийг хангах хүрээнд төслийн салбарыг Төмөр зам, Дулааны цахилгаан станц, Усан цахилгаан станц, Сэргээгдэх эрчим хүч, Уран-Уул уурхай, Хими технологи, Метал боловсруулах, Нефть, Сансар судлал гэсэн 9 ангилан мэргэжилтэн бэлтгэж байна. Дээрх 9 салбар чиглэлийн дагуу сүүлийн 5 жилийн байдлаар 21,815 оюутан төгсөж хөдөлмөрийн зах зээлд гарсан байна.

Дээд боловсролын салбарт их, дээд сургуулиудын засаглал улс төрөөс хараат, санхүүжилт сургалтын төлбөрөөс хэт хамааралтай, багшийн нийгмийн баталгаа болон сургалт-судалгааны орчны хөрөнгө оруулалт дутмаг, хөдөлмөрийн зах зээлд нийцсэн чанартай төгсөгч бэлтгэх тогтолцоо сул, орон нутгийн сургуулийн элсэлт нэмэгдэхгүй, төгсөгчдийн мэдлэг ур чадварыг нэгдсэн хөндлөнгийн үнэлгээ хийх тогтолцоо байхгүй, боловсролын зээл тэтгэлгийн дотоодын дэмжлэг хангалтгүй, судалгааны санхүүжилт хүрэлцээгүй, мөн магадлан итгэмжлэлийн хараат бус тогтолцоо бүрэн төлөвшөөгүй зэрэг асуудлууд тулгамдаж байна.

Их, дээд сургууль болон мэргэжлийн боловсролын элсэлтийн чанарыг дээшлүүлэх бодлого хэрэгжүүлэхийн зэрэгцээ хөдөлмөрийн зах зээлд нийцсэн уян хатан сургалтын хэлбэрийг бүрдүүлэх, дээд боловсролын чансаа ба хөтөлбөрийн чанарыг олон улсын түвшинд үнэлэх, судалгааны ажлын хуулбарлалтыг хянах

нэгдсэн систем нэвтрүүлэх, салбар дундын нээлттэй лаборатори ба технологийн сүлжээг байгуулах, мөн их сургуулиудыг судалгаанд суурилсан, академик эрх чөлөө бүхий инновацын экосистем болгон хөгжүүлэх бодлого баримталж байна.

Дээд боловсролын түвшинд эрэлттэй болон тэргүүлэх мэргэжлийн чиглэлээр төгсөгчийг нэмэгдүүлэх, ялангуяа инженерийн чиглэлээр төгсөгчдийн нийт төгсөгчдөд эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Энэ нь үндэсний хөгжлийн гол чиглэлд шаардлагатай мэргэжлийн ур чадвартай ажиллах хүчийг бий болгох, эдийн засгийн өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэх, технологийн шинэчлэлийг амжилттай хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлнэ.

Цаашид мэргэжлийн болон техникийн боловсролын төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшнийг 2025 онд 68.9 хувь байгааг 2027 онд .. хувьд, дээд боловсролын төгсөгчдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшнийг 2025 онд 65.2 хувь байгааг 2027 онд 79.7 хувьд, инженер, технологийн чиглэлээр төгсөгчдийн нийт төгсөгчдөд эзлэх хувийг 2025 онд 16.5 хувь байгааг 2027 онд 32 хувьд тус тус хүргэнэ.

Насан туршийн боловсрол: Улсын хэмжээнд насан туршийн суралцахуйн 30 төвд нийт 600 орчим албан хаагч (захирал, сургалтын менежер, албан бус боловсролын багш, бусад ажилтан) ажиллаж байна. Эдгээр төв нь бүх насны иргэдийг албан, албан бус боловсрол болон амьдралын орчинд суралцах эрх тэгш боломж бүхий нээлттэй, уян хатан тогтолцоог бэхжүүлэх, боловсрол эзэмших, бие даан суралцахад дэмжлэг үзүүлэх, удирдан зохион байгуулах, гадаад улсад ажиллаж амьдарч байгаа Монгол иргэдийн суралцахуйг дэмжих чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж байна.

Энэхүү чиг үүргийн хүрээнд төвийн албан хаагчид, мэргэжлийн байгууллагуудтай хамтран иргэдэд ажил амьдралын орчноос үүссэн хэрэгцээт мэдлэг, ур чадвар олгох сургалт, нөлөөллийн арга хэмжээг хамтран 2025 онд зохион байгуулж, нийт 565,9 мянган иргэнийг сургалтад хамрууллаа.

Насан туршийн суралцахуйн төвүүд ерөнхий боловсролын сургуульд хамрагдах боломжгүй сургууль завсардсан, эрх нь хязгаарлагдсан иргэд, хөгжлийн бэрхшээлтэй, малчин хүүхэд, залуучуудад боловсрол нөхөн олгох сургалтыг албан боловсролын хөтөлбөрийн хүрээнд танхим болон цахим хосолсон хэлбэрээр зохион байгуулж байна.

Хүснэгт 11. Боловсрол нөхөн олгох сургалтад хамрагдагсад, сүүлийн 3 жилээр

Үзүүлэлт	2022-2023	2023-2024	2024-2025
Суралцагч	4981	5095	4422
Үүнээс: Бага боловсрол	554	584	477
Суурь боловсрол	2154	1989	1606
Бүрэн дунд боловсрол	2273	2523	2339
Малчин өрхийн суралцагч	2059	2103	1914
Хөгжлийн бэрхшээлтэй	565	541	463

Эх сурвалж: Боловсролын яам

Бүх насны иргэдэд цаг хугацаа орон зайнаас үл хамааран суралцах боломж бүрдүүлэн гадаад улсад ажиллаж, амьдарч буй монгол иргэдэд боловсрол нөхөн олгох, монгол хэл, өв соёл, түүх, ёс заншлын талаарх мэдлэг, ур чадварыг эзэмшүүлэхээр БНСУ, Турк Улсад ажиллаж, амьдарч байгаа Монгол Улсын харьяат иргэдийн хүүхдэд боловсрол нөхөн эзэмшүүлж байна.

Цаашид насан туршийн суралцахуйн хүрээнд албан ба албан бус боловсрол эзэмшсэн, сургалтад оролцсон 18-аас дээш насны иргэдийн хувь, сүүлийн 12 сарын хугацаанд албан болон албан бус боловсрол, сургалтад хамрагдсан 15-24 насны залуучуудын хувийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Энэ нь иргэдийн ур чадварыг сайжруулж, ажиллах хүчний чанар, хөдөлмөрийн зах зээлийн үр ашгийг нэмэгдүүлэх боломжийг бүрдүүлнэ.

Үүний тулд албан ба албан бус боловсрол эзэмшсэн, сургалтад оролцсон 18-аас дээш насны иргэд 2025 онд 33.2 хувь байгааг 2027 он гэхэд 34.0 хувьд, сүүлийн 12 сарын хугацаанд албан болон албан бус боловсрол, сургалтад хамрагдсан 15-24 насны залуучуудын хувь 2023 онд 73.7 байгааг 2027 он гэхэд 76.0 хувьд хүргэнэ.

3.1.2. Эрүүл мэнд

Монгол Улсын хүн ам 2025 онд 3 сая 591.1 мянга болж, өмнөх оноос 46.3 мянган хүн буюу 1.0 хувиар өссөн байна. Төрөлтөөс тооцсон дундаж наслалт 2024 онд улсын хэмжээнд 71.8 болж сүүлийн 10 жилийн дунджаас 1.2 жил, өмнөх оноос 0.3 жилээр тус тус нэмэгдсэн байна. Үүнээс эрэгтэйчүүдийн дундаж наслалт 67.9 жил, эмэгтэйчүүдийнх 77.1 жил, зөрүү 9.2 жил байгаа нь дэлхийн дунджаас 3.9 жилээр буюу 1.7 дахин өндөр байна.

Эрүүл мэндийн үзүүлэлтээр хүн амын дундаж наслалт, халдварт болон халдварт бус өвчлөлийн байдал, биеийн тамир, спортын хүртээмж хангалтгүй байгаа нь хүний хөгжлийн индексийг бууруулахад нөлөөлж байна.

Улсын хэмжээнд 2025 оны байдлаар 30 гаруй төрлийн 52.8 мянган халдварт өвчний тохиолдол бүртгэгдсэн нь 10,000 хүн ам тутамд 149.2 продецимиль байна. Нийт халдварт өвчний 57.6 хувийг амьсгалын замын халдварт өвчин, 19.7 хувийг бэлгийн замаар дамжих халдварт өвчин, 11.0 хувийг гэдэсний халдварт өвчин, 0.3 хувийг зоонозын халдварт өвчин, 11.4 хувийг бусад халдварт өвчин тус тус эзэлж байна.

Хүн амын нас баралтын хувьд зүрх судас, хавдар, гэмтэл, хордлого, гадны шалтгаант нас баралт тэргүүлж байна. 2025 оны байдлаар 10,000 хүнд ногдох хорт хавдраар нас барсан хүний тоо 12.8, зүрх судасны өвчнөөр нас барсан хүний тоо 16.7, амьсгалын тогтолцооны өвчнөөр нас барсан хүний тоо 2.8, Чихрийн шижингээр нас барсан хүний тоо 1.0, халдварт өвчнөөр нас барсан хүний тоо 1.0. Сүрьеэгийн шинээр бүртгэгдсэн тохиолдол 2,104, 100,000 хүнд ногдох өвчлөлийн түвшин 61.3 байна.

Хүснэгт 12. Халдварт болон халдварт бус өвчлөл, нас баралтын үзүүлэлт, 2021-2025 он

Үзүүлэлт	2021	2022	2023	2024	2025
Халдварт өвчний тохиолдлын тоо (10,000 хүнд ногдох)	1754.6	973.9	121.4	109.1	149.2
Сүрьеэгийн өвчлөлийн түвшин (100,000 хүнд ногдох тухайн жилд сүрьеэгээр өвчилсөн хүний тоо)	72.2	70.5	69.7	65.3	61.3
Амьсгалын тогтолцооны өвчнөөр нас барсан хүний тоо (10,000 хүнд ногдох)	2.9	2.7	2.6	2.9	2.8
Хорт хавдраар нас барсан хүний тоо, (10,000 хүнд ногдох)	12.9	12.9	12.8	13.3	12.8
Зүрх судасны өвчнөөр нас барсан хүний тоо (10,000 хүнд ногдох)	18.9	17.5	17.1	16.9	16.7
Чихрийн шижингээр нас барсан хүний тоо (10,000 хүнд ногдох)	1.1	1.0	0.8	1.1	1.0

Эх сурвалж: Эрүүл мэндийн яам

Хүн амын нас баралт 2025 онд 17.9 мянга болж, сүүлийн 10 жилийн дунджаас 515 хүнээр нэмэгдэж, өмнөх оноос 206 хүнээр буурсан. Нас баралтын ерөнхий коэффициент 2025 онд 5.2 байгаа бөгөөд 1000 эрэгтэй хүн амд 6.6, эмэгтэй хүн амд 3.9 байна. Эрэгтэйчүүдийн зүрх судасны өвчнөөр нас барсан тохиолдол эмэгтэйчүүдтэй харьцуулахад 2 дахин өндөр байна. Харин осол гэмтлээр нас барсан тохиолдол 4 дахин өндөр байгаагийн дийлэнх хувийг архины хордлого, амиа хорлолт, зам тээврийн осол эзэлж байна. Нас барсан эрэгтэйчүүдийн 65.8 хувь нь хөдөлмөрийн насных /15-59 нас/ байна.

Эрүүл, идэвхтэй амьдралын хэв маяг: Эрт илрүүлэгд хамрагдсан иргэдийн биеийн жингийн эрсдэлийн үнэлгээг насны бүлгээр харьцуулан үнэлэхэд жингийн илүүдэл болон таргалалтын тархалт иргэдийн наснаас шууд хамаарч нэмэгдэх хандлагатай байгаа бөгөөд 40 ба түүнээс дээш насны 4 хүн тутмын 1 нь

(22.0 -27.0 хувь) таргалалттай байна. Мөн 20-39 насны иргэдийн дунд таргалалтын тархалт огцом нэмэгдэж, өмнөх насны бүлгийн насанд хүрэгчдийн үзүүлэлтээс 2 дахин ихсэж байна.

Эрт илрүүлэг үзлэгт хамрагдсан насанд хүрэгчдийн 23.4 хувь нь тогтмол, 23.7 хувь нь долоо хоногийн 5-аас цөөнгүй өдөрт 30 минутаас багагүй хугацаагаар идэвхтэй хөдөлгөөн хийдэг эсвэл өдөр бүр 10,000 алхдаг байна. Долоо хоногийн 5-аас цөөнгүй өдөрт 30 минутаас багагүй хугацаанд идэвхтэй хөдөлгөөн хийдэг эрэгтэйчүүдийн үзүүлэлт эмэгтэйчүүдээс 4.1 хувиар илүү байна.

Нийгмийн эрүүл мэнд: Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг эрүүл мэндийн салбарын тэргүүлэх чиглэл болгон хөгжүүлэх зорилт тавьж “Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний тухай” бие даасан хууль баталж, эрх зүйн орчин бүрдүүлсэн. Энэ хүрээнд хүн амыг нас, хүйс, эрүүл мэндийн эрсдэлд суурилсан урьдчилан сэргийлэх, эрт илрүүлэх үзлэг, шинжилгээ, оношилгоог 2022 оноос эхлэн орон даяар зохион байгуулж эхэлсэн. Эрт илрүүлэг үзлэгт 2024 оны байдлаар 1,593,838 хүнийг хамруулсан нь хамрагдвал зохих хүн амын 47.1 хувийг эзэлж байна. Үзлэгт хамрагдсан иргэдээс хавдрын сэжигтэй 5,797 хүн илэрч, 371 анх оношлогдсон хорт хавдар байна. Анх оношлогдсон 371 хорт хавдрын 37.7 хувь нь эрт (0-2 үе шат), 62.3 хувь нь хожуу (3-4 үе шат) оношлогджээ. Бүдүүн гэдэсний хавдрын эрт илрүүлэг болох өтгөнд далд цус алдалт 10 хүн тутмын 1-д илэрлээ. Судасны хатуурлын эрсдэл, сүрьеэгийн тохиолдол эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүст адил, чихрийн шижин эрэгтэйчүүдэд, гепатитын В, С вирусийн хавсарсан халдвар эмэгтэйчүүдэд илүү тохиолдож байна.

Үзлэгт хамрагдсан насанд хүрсэн 10 хүн тутмын 7 нь халдварт бус өвчнөөр өвчлөх өндөр эрсдэлтэй, дөнгөж 4.1 хувь нь ямар нэгэн эрсдэлгүй байна. Халдварт бус өвчнөөр өвчлөх өндөр эрсдэлтэй насанд хүрэгчдийн тархалт Улаанбаатар хотын иргэдийн дунд өндөр буюу орон нутгийн түвшнээс 3.2 хувиар илүү байна. Халдварт бус өвчнөөр өвчлөх өндөр эрсдэлтэй насанд хүрсэн эрэгтэйчүүдийн эзлэх хувь эмэгтэйчүүдийн үзүүлэлтээс 15.1 хувиар илүү байна.

Нярайн эрт илрүүлэг үзлэгийн хамрагдалт: Нярай хүүхдийн өвчлөл 2025 онд 29,067 бүртгэгдсэн нь нийт амьд төрсөн хүүхдийн 53.7 хувийг эзэлж, өмнөх оноос нярайн эндэгдэл 6.7 хувиар, 5 хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдэл 4.2 хувиар нэмэгдсэн байна.

Перинаталь үед үүссэн зарим эмгэг дотор төрөхөд ураг бүтэх 1.7 хувь, нярайн шарлалт 45.7 хувийг эзэлж байна. Амбулаторид бүртгэгдсэн нэг хүртэлх насны хүүхдэд төрөлхийн гажгийн 9,881 тохиолдлоос зүрхний таславчийн төрөлхийн гажиг 44.7 хувь, түнхний төрөлхийн гажиг 33.3, сэтэрхий уруул ба тагнай 2.0 хувь, шээс ялгаруулах тогтолцооны төрөлхийн гажиг 6.2 хувь, цусны эргэлтийн тогтолцооны төрөлхийн гажиг 3.4 хувьтай тэргүүлж байна.

Улсын хэмжээнд 2025 онд нярайн эндэгдлийн нийт 460 тохиолдол бүртгэгдсэний 317 буюу 68.9 хувь нь нярайн эрт үед (амьдралын эхний 0-6 хоногт), 143 буюу 31.1 хувь нь нярайн хожуу үед (амьдралын эхний 7-28 хоногт) эндсэн байна. Харин тав хүртэлх насандаа 914 хүүхэд эндсэн бөгөөд амьд төрсөн 1,000 хүүхдэд ногдох түвшин 16.9 байна. Өмнөх онтой харьцуулахад 37 тохиолдлоор өсөж, амьд төрсөн 1,000 хүүхдэд ногдох эндэгдэл 1.7 тохиолдлоор ихэссэн үзүүлэлттэй байна.

Сургуульд суурилсан эрт илрүүлэг, үзлэгийн хамрагдалт: Урьдчилан сэргийлэх эрт илрүүлэгт хамрагдсан 0-17 насны 753,903 хүүхэд байгаагаас 6-17 насны хүүхдийн 5 хүүхэд тутмын 3 нь шүдний өвчтэй, 6.5 хувь нь илүүдэл жинтэй, 25.7 хувь нь таргалалтад өртөх эрсдэлтэй байна.

Нийт 6 ба 14 насны эрт илрүүлэгт хамрагдсан хүүхдийн 72.6 хувь нь сэтгэл хөдлөл зан үйл нь хэвийн буюу насандаа тохирсон, 27.4 хувь нь сэтгэл хөдлөл зан үйлийн хувьд хэвийн бус сэжигтэй байна. Үүнээс 7.0 хувь нь сэтгэл хөдлөл, 30.3 хувь нь зан үйлийн хувьд хэвийн бус, 12.2 хувь анхаарал дутмагшил, хэт хөдөлгөөнтөх эмгэг, 16.0 хувь нь үе тэнгийнхний харилцаандаа тулгамдсан асуудалтай, 34.5 хувь нь бусад өөрчлөлттэй байна.

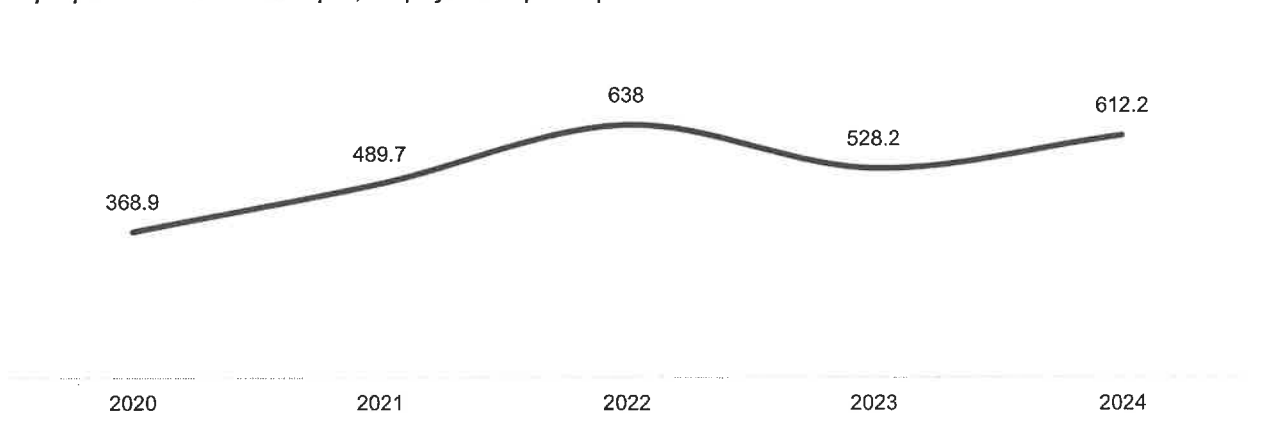
Монгол Улсад 2024 онд 0-19 насанд 148 хорт хавдрын шинэ өвчлөл бүртгэгдсэний 34 нь 0-4 нас, 74 нь 5-14 нас, 40 нь 15-19 насны хүүхэд байна. Нийт хүүхдийн хорт хавдрын шинэ өвчлөл 2020 оноос хойш сүүлийн 5 жилд 2 дахин өссөн байна. 2020 онд 57 хорт хавдар бүртгэгдсэн бол 2023 онд 125 бүртгэгдсэн байна. 0-19 насны хүүхдийн хорт хавдрын өвчлөлийн бүтцэд лейкеми тэргүүлж байгаа ба тархи мэдрэлийн, яс мөгөөрсний, бөөр, тунгалгийн булчирхайн хавдар мөн тэргүүлж байна.

Эмийн чанар: Манай улсын эм, эмнэлгийн хэрэгсэл, био бэлдмэл, оношлуур, биологийн идэвхт бүтээгдэхүүнтэй холбоотой үйл ажиллагаа 2007 оноос эхлэн бүхэлдээ хувийн хэвшилд шилжсэн. 2024 оны жилийн эцсийн байдлаар тусгай зөвшөөрөлтэй эм, эмнэлгийн хэрэгслийн 32 үйлдвэр 51 чиглэлээр, 466 ханган нийлүүлэх байгууллага, 2,835 эмийн сан ажиллаж байна. Монгол Улсын эмийн бүртгэлд 55 улсын 707 үйлдвэрлэгчийн 3,785 эм бүртгэлтэй байна.

Монгол Улсад 2024 оны жилийн эцсийн байдлаар 87 улсын 478 үйлдвэрлэгчийн (давхардсан тоогоор) 1,107 (худалдааны нэршлээр) нэр төрлийн эмд импортын мэдүүлэг олгосон байна. 2023 онтой харьцуулахад эм, эмийн түүхий эд, стандарт бодист олгосон импортын мэдүүлэг 981-ээр буурч, эмнэлгийн хэрэгсэл, эмийн туслах материал 202, оношлуур урвалж 391, төрийн хяналтын мэдүүлэг 121, мансууруулах, сэтгэцэд нөлөөт эмийн импортын мэдүүлэг 12-оор тус тус өссөн үзүүлэлттэй байна.

Эмийн суурь үнийн дүнгээр 2024 онд 612.2 тэрбум төгрөгийн импорт хийсэн нь 2020 онтой харьцуулахад 243.3 тэрбум төгрөг буюу 66.0 хувиар өссөн байна.

График 14. Эмийн импорт, тэрбум төгрөгөөр

Эх сурвалж: Эрүүл мэндийн яам

2024 онд Монгол Улсын эмийн бүртгэлд бүртгэгдээгүй 174 нэр төрлийн 11,393 ширхэг, хэрэглэх хүчинтэй хугацаа дууссан 289 нэр төрлийн 5,606 ширхэг, хаяг шошгын зөрчилтэй 2 нэр төрлийн 483 ширхэг, хадгалалтын горим алдагдсан 5 нэр төрлийн 53,024 ширхэг нийт 134.5 сая төгрөгийн үнийн дүн бүхий зөрчилтэй эм, эмнэлгийн хэрэгсэл, эрүүл мэндийн нэмэлт бүтээгдэхүүнийг хяналт шалгалтаар илрүүлж холбогдох арга хэмжээг авч шийдвэрлэсэн.

Монголын уламжлалт анагаах ухаан: Улсын хэмжээнд 2024 онд уламжлалт анагаах ухааны тусгай зөвшөөрөл бүхий 6 уламжлалт эмийн үйлдвэр, 7

сургууль, 200 орчим эмнэлэг, амбулатори, 1,467 эмч, 490 сувилагч ажиллаж байна. Уламжлалт эмийн 2 үйлдвэр дотоодын “Эм үйлдвэрлэлийн зохистой дадал” (GMP)-ын шаардлагыг хангасан бөгөөд уламжлалт анагаах ухааны 440 эм Монгол Улсын эмийн бүртгэлд бүртгэлтэй байна.

Монгол Улсаас 3 ханган нийлүүлэх байгууллага Бүгд Найрамдах Унгар Улс болон Бүгд найрамдах Польш Улс руу уламжлалт эмийг экспортолж байна. 2024 онд 881.7 сая төгрөгийн 146 (давхардсан тоогоор) нэр төрлийн уламжлалт эмд экспортын мэдүүлэг олгосон нь 2023 онтой харьцуулахад 39.1 хувиар буурсан ба тан эмийн экспорт 18.7 сая, талх эмийн экспорт 402.2 сая, үрэл эмийнх 145.6 сая төгрөгөөр тус тус буурсан үзүүлэлттэй байна.

Эрүүл мэндийн даатгал: Монгол Улс 2020 оны 8 дугаар сарын 28-ны өдөр Эрүүл мэндийн даатгалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулж, 2021 оноос эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний санхүүжилтийг улсын төсөв болон ЭМДС гэсэн хоёр эх үүсвэрээс тусад нь санхүүжүүлдэг тогтолцооноос “нэг худалдан авагчийн тогтолцоо” руу шилжүүлсэн. Ингэснээр орцод суурилсан санхүүжилтээс тусламж, үйлчилгээний гүйцэтгэл, үр дүн, чанар, үр ашигт суурилсан санхүүжилтийн шинэчлэл эхэлсэн.

Шинэчлэлийн хүрээнд эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний төвлөрлийг сааруулах, иргэнийг эрүүл мэндээс үүдэлтэй санхүүгийн эрсдэлээс хамгаалах бодлогыг хэрэгжүүлэн ажилласнаар нэн шаардлагатай тусламж, үйлчилгээний хүртээмж 2 дахин нэмэгдэж 83.8 хувь болсон. Шинэчлэл хэрэгжихээс өмнө 2.0 сая төгрөгөөс дээш тусламж, үйлчилгээг санхүүжүүлдэггүй байсан бол 2024 оны байдлаар жилд 2.0 сая төгрөгөөс дээш тусламж, үйлчилгээ авсан иргэдийн тоо 142.0 мянга болж өссөн.

ДЭМБ гишүүн улс, орнууддаа эрүүл мэндийн салбарт зарцуулах санхүүжилтийг тухайн улсын ДНБ-ын 5.0-аас доошгүй хувь байхыг зөвлөмж болгодог. Манай улсын хувьд 2025 оны байдлаар 3.0 хувь байгаа нь зорилтот түвшин болон бүс нутаг, дэлхийн дунджаас доогуур үзүүлэлт юм.

Эрүүл мэндийн даатгалын сангийн жил бүрийн батлагдсан төсвөөс тусламж, үйлчилгээний нэхэмжлэлийн тоо давж байгаа ба түүний үр дүнд даатгалын санд төсөвт тусгагдаагүй өр төлбөр үүсэж байна. Сангийн тэнцэл алдагдахад хүргэсэн гол шалтгаан нь Эрүүл мэндийн тухай хуулийн дагуу төлбөрийг нь төр хариуцах тусламж, үйлчилгээний 2024 оны гүйцэтгэлээр нийт зардал эрүүл мэндийн даатгалын санд шилжүүлсэн улсын төсвөөс олгох татаас санхүүжилтийн орлогоос 189.7 тэрбум төгрөгөөр давсан, улсын төсвөөс шимтгэлийг нь хариуцан төлөх иргэдийн шимтгэлийн орлого нь тухай иргэдийн авсан эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний санхүүжилттэй харьцуулахад 560.7 тэрбум төгрөг буюу 2.7 дахин бага байгаа, 2025 оны төсвийн тодотголоор 51.5 тэрбум төгрөгөөр бууруулсан, эрт илрүүлэг үзлэгийн үр дүнгээр өвчлөл нэмэгдэж байгаа зэрэг юм.

2021-2024 онд төрийн албан хаагчийн цалингийн өсөлт болон инфляцын нөлөөгөөр тусламж, үйлчилгээний тарифыг жил бүр 2.0-7.0 хувиар нэмэгдүүлсэн боловч бодит зардлын өсөлтийг хангаж чадахгүй байна.

Эрүүл мэндийн даатгалын сангийн 2025 оны батлагдсан төсвөөс өмнөх оны хуримтлагдсан өр төлбөр 316.8 тэрбум төгрөгийг барагдуулсан бөгөөд үлдэж буй санхүүжилтэд хамгийн оновчтой, үр дүнтэй, даатгуулагчийн амь нас аврах чиглэлийн тусламж, үйлчилгээнд зарцуулж, тэнцлийг хангах бодлогыг баримталж байна. Хэдийгээр батлагдсан төсөвт багтааж тусламж, үйлчилгээг тоо хэмжээгээр хязгаарлах арга хэмжээг үе шаттайгаар хэрэгжүүлж ажиллаж байгаа хэдий ч хүн амын өвчлөл бодитой, тусламж, үйлчилгээний хүртээмж хангалтгүй, нөөцийн дахин хуваарилалтыг хийж, санхүүжилтийн үр ашгийг сайжруулах хэрэгцээ байна.

Эрүүл мэндийн даатгалын сангийн орлогыг даатгуулагчийн нэр төрлөөр, тухайн даатгуулагчид эрүүл мэндийн даатгалын сангаас зарцуулсан зардлын эзлэх

хувиар харьцуулан гаргахад 2024 оны байдлаар ажил олгогчийн орлогоос шимтгэл төлж буй даатгуулагч нь даатгалын сангийн орлогын 42.4 хувийг бүрдүүлж, сангийн зардлыг 7.9 хувийг хүртсэн байна. Гэтэл төр хариуцах иргэд нь даатгалын сангийн орлогын 16.8 хувийг бүрдүүлж, сангийн зардлын 41.9 хувийг хэрэглэж байна.

Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ: Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ гэдэг нь хүний өвчин эмгэг, гэмтэл бэртэл, хордлого, биеийн үйл ажиллагааны алдагдлыг оношлох, эмчлэх, сувилах, хөнгөвчлөх, сэргээн засах зэрэг цогц үйл ажиллагааг орчин үеийн болон уламжлалт анагаах ухаанд тулгуурлан үзүүлэхийг хэлнэ.

2025 онд статистикийн тайлан ирүүлсэн 4 968 эрүүл мэндийн байгууллагаас хүн амд эмнэлгийн тусламж үйлчилгээ үзүүлж байгаа төрөлжсөн мэргэшлийн эмнэлэг 14, тусгай мэргэжлийн төв 3, бүсийн оношилгоо эмчилгээний төв 5, аймгийн нэгдсэн эмнэлэг 16, дүүргийн нэгдсэн эмнэлэг 4, дүүргийн нийгмийн эрүүл мэндийн төв 10, сум, тосгоны эрүүл мэндийн төв 337, өрхийн эрүүл мэндийн төв 228, хувийн ортой эмнэлэг 233, хувийн клиник 1644 байна.

Хүснэгт 13. Эрүүл мэндийн байгууллагын тоо, 2025 он

Эрүүл мэндийн байгууллагууд	Аймгийн дүн	Улаанбаатар	Улсын дүн
Өрхийн эрүүл мэндийн төв	76	152	228
Тосгоны эрүүл мэндийн төв	16	4	20
Сумын эрүүл мэндийн төв	А зэрэглэл	-	53
	Б зэрэглэл	-	113
	В зэрэглэл	-	141
Хөдөөгийн нэгдсэн эмнэлэг	6	-	6
Аймгийн нэгдсэн эмнэлэг	16	-	16
Дүүргийн нэгдсэн эмнэлэг	-	4	4
Дүүргийн нийгмийн эрүүл мэндийн төв, НЭМҮТ	-	10	10
Бүсийн оношилгоо эмчилгээний төв	5	-	5
Тусгай мэргэжлийн төв	-	3	3
Төрөлжсөн мэргэшлийн эмнэлэг	1	13	14
Амаржих газар	-	3	3
Түргэн тусламжийн төв	-	1	1
Клиник /хувийн/	540	1,104	1,644
Ортой хувийн эмнэлэг	95	138	233
Сувилал	51	40	91
Эм ханган нийлүүлэх байгууллага	82	61	143
Эмийн сан	1008	1,110	2,118
Тусгай эмнэлэг	21	6	27
Бусад	71	24	95
Нийт	2,295	2,673	4,968

Эх сурвалж: Эрүүл мэндийн яам

Улсын хэмжээнд 2025 онд хэвтүүлэн эмчлэх тусламж үйлчилгээний 29 465 эмнэлгийн ор ашигласан бөгөөд сүүлийн 10 жилийн дунджаас 1620 ороор нэмэгдэж, өмнөх оноос 652 ороор буурсан байна. Үүнээс 74.0 хувь нь төрийн өмчит эрүүл мэндийн байгууллагуудад, 26.0 хувь нь хувийн хэвшлийн эмнэлгийн хэвтүүлэн эмчлэх тусламж, үйлчилгээний ор байна. Хэвтүүлэн эмчлэх тусламж үйлчилгээний ор ашиглалтын хувь улсын дундаж 56.2, эрүүл мэндийн байгууллагын төрлөөр авч үзвэл төрөлжсөн мэргэшлийн эмнэлэгт 79.5, аймгийн нэгдсэн эмнэлэгт 65.5, бүсийн оношилгоо эмчилгээний төвд 63.1, Улаанбаатар хотын дүүргийн нэгдсэн эмнэлэгт 61.9, сум, тосгоны эрүүл мэндийн төвүүдэд 48.2, хувийн эмнэлгүүдэд 38.6, бусад эмнэлгүүдэд 53.4 хувь тус тус байна.

Эмнэлгийн бус нас баралт: Манай улсад түргэн тусламжийн дуудлагын тоо жил ирэх тутам нэмэгдэж, 2024 онд яаралтай тусламжийн 727,553 удаагийн

тохиолдол бүртгэгдэж, 621,005 иргэн үйлчилгээ авч, 59.2 тэрбум төгрөг зарцуулсан байна. Нийт дуудлагын 76.2 хувь нь 20 минутаас дээш хугацаагаар хүлээлгэсэн ба орон нутагт 30 минутаас 2 цаг хүртэлх хугацаанд тусламж хүрэх тохиолдол элбэг байна. Нийслэлд өдөрт 40 орчим түргэн тусламжийн автомашин ажиллаж байгаа нь олон улсын жишгээс 3 дахин бага байна.

Нийт нас баралтаас эмнэлгийн бус нас баралтын эзлэх хувь 2021 онд 65.9, 2022 онд 66.1, 2023 онд 68.0 хувь, 2024 онд 68.0 хувь 2025 онд 67.1 байгаа нь жил бүр нэмэгдэх хандлагатай байна.

Нийгмийн эрүүл мэндийн болон анхан шатны суурь тусламж, үйлчилгээний хамрагдалт 2024 оны байдлаар дөнгөж 19.6 хувь байгаа нь эрүүл мэндийн тогтолцооны үр нөлөө, хүртээмж хангалтгүй байгааг илтгэж байна. Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээний тогтолцоо бүрэн бүрдээгүй, хүн амын дунд өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх хандлага сул, ихэнх тохиолдолд өвдсөний дараа эмнэлэгт ханддаг байдал давамгайлж, эмийн хэрэглээ хяналтгүй, эмийн зохистой хэрэглээний талаарх мэдлэг дутмаг, эмийн бус эмчилгээ, уламжлалт анагаах ухааны аргыг төдийлөн ашигладаггүй нь амьдралын эрүүл дадал хэвшлийг төлөвшүүлэхэд сөргөөр нөлөөлж байна.

Иймд нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг нэмэгдүүлэх, урьдчилан сэргийлэх үзлэгийн хамралтыг нэмэгдүүлэх, эмийн чанарыг сайжруулах, уламжлалт анагаах ухааны тусламж, үйлчилгээг өргөжүүлэх, эрүүл мэндийн даатгалын хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээний хүртээмжийг сайжруулах арга хэмжээг хэрэгжүүлснээр иргэдийн эрүүл мэндийн боловсрол дээшилж, өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, эрүүл амьдралын дадал хэвшлийг төлөвшүүлэх нөхцөл бүрдэх юм.

Энэ хүрээнд иргэдийн эрүүл мэндийн боловсролыг дээшлүүлэх замаар нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэхээр зорьж, хорт хавдрын эрт илрүүлэг үзлэгт хамрагдалтын хувийг 2027 он гэхэд 10.0 хувьд хүргэх, нярайн эрт илрүүлэг үзлэгийн хамрагдалтын хувийг 25.0 хувьд хүргэх, сургуульд суурилсан эрт илрүүлэг, үзлэгийн хамрагдалтын хувийг 10.0 хувьд хүргэх, үндэсний хөтөлбөрт тусгагдсан бүх төрлийн вакцинжуулалтад хамрагдсан зорилтот хүн амын эзлэх хувийг нэмэгдүүлэхээр төлөвлөсөн.

Монгол Улсад худалдаалагдаж байгаа стандартын шаардлага хангасан эмийн эзлэх хувь, эмийн найдвартай, аюулгүй байдал, эмийн хангамж, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор хууль бус эмийн эзлэх хувь 2024 онд 18.0 байсныг 2027 онд 12 хувьд хүргэнэ.

Төрөлжсөн мэргэшлийн тусламж, үйлчилгээний төрөл, чанарыг нэмэгдүүлэх замаар эрүүл мэндийн зайлшгүй шаардлагатай тусламж үйлчилгээний хамралтын хувь 2024 онд 65.0 байгааг 66.5 хувьд хүргэх, мөн хөдөө орон нутгаас төрөлжсөн мэргэшлийн эмнэлэгт ирж тусламж, үйлчилгээ авсан иргэд 2024 онд 29.0 хувь байгааг 2027 он гэхэд 23.0 хувь болгож бууруулна. Үйлчилгээний чанар, стандартыг мөрдүүлэх замаар уламжлалт анагаах ухааны амбулаторийн тусламж үйлчилгээний тоо 2024 онд 10,000 хүн амд 122.0 продецимиль байгааг 2027 он гэхэд 176.0 продецимильд хүргэнэ.

Мөн яаралтай, түргэн тусламжийн сүлжээг шинэчлэх замаар сэргийлэх боломжтой эмнэлгийн бус нас баралтын нийт нас баралтад эзлэх хэмжээ 2024 онд 68.0 хувь байгааг 2027 он гэхэд 62.0 хувь болгож бууруулахаар төлөвлөсөн.

Хүн амын бие бялдрын хөгжил: Монгол хүний өдрийн дундаж алхалтын тоо 2,737 байгаа нь Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллагаас зөвлөсөн 10,000 алхалтаас 73.0 хувиар бага байна.

Бие бялдрын түвшин тогтоох сорилын дүнгээр нийт хамрагдагсдын 23.4 хувь нь илүүдэл жинтэй байгаагийн 53.2 хувь нь эмэгтэй, 46.8 хувь нь эрэгтэй хүн байна.

Монгол Улсад биеийн тамир, спортын чиглэлээр 33 төрийн байгууллагад 861 албан хаагч ажиллаж байгаа бөгөөд 1 ажилтанд биеийн тамир, спортоор хичээллэдэг 3,988 иргэн ногдож байна. Улсын хэмжээнд 2024 онд нийт 4,122 биеийн тамир, спортын арга хэмжээнд нийт 1,325,962 хүн хамрагдаж, улсын хэмжээнд 1,541 спортын заал, 1,950 спортын гадна талбай байна.

Биеийн тамир, спортын орчны хүртээмжийг сайжруулах үйл ажиллагааг улсын хэмжээнд ашиглагдаж буй спортын заалны болон гадаад талбайн тоо, спортоор хичээллэх талбайн хэмжээг 6-64 насны хүн амд харьцуулсан үзүүлэлтээр хэмждэг. Спортоор хичээллэх талбайн хэмжээг 6-64 насны хүн амд харьцуулсан үзүүлэлт 2024 онд нэг хүнд ногдох спортын гадаа талбайн хувьд 2.64 м.кв, спортын заалны үзүүлэлт 2024 онд 0.176 м.кв байна.

Дасгал хөдөлгөөн хийх дадал хэвшил: Хүн амыг өвчлөлөөс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор орон даяар зохион байгуулагдсан эрт илрүүлэг үзлэгт хамрагдсан иргэдийн 23.4 хувь нь тогтмол, 23.7 хувь нь хаяа долоо хоногт 5-аас цөөнгүй өдөр 30 минутаас багагүй хугацаагаар эрүүл мэндэд тустай идэвхтэй хөдөлгөөн хийдэг эсвэл өдөр бүр 10,000 алхдаг гэж хариулжээ. Идэвхтэй хөдөлгөөн тогтмол хийх дадал аймаг орон нутаг (24.5 хувь), Улаанбаатар хотын (23.4 хувь) иргэдийн дунд харьцангуй ижил түвшинд байна.

Урьдчилан сэргийлэх үзлэгт хамрагдсан насанд хүрэгчдийн биеийн жингийн индексийн дундаж хэмжээ 26.4 кг/м² байгаа нь ДЭМБ-аас зөвлөсөн хэвийн хязгаараас хэтэрсэн байна. Илүүдэл жин ба таргалалтын тархалт аль ч хүйсийн насанд хүрэгчдийн дунд нас ахих тутам нэмэгдэх хандлага ажиглагдсан бөгөөд 30 ба түүнээс дээш насны 2 хүн тутмын 1-ээс илүү нь илүүдэл жин ба таргалалттай байв. Эрт илрүүлэг үзлэгт хамрагдсан насанд хүрэгчдийн 56.0 хувь төвийн таргалалттай, төвийн таргалалтын тархалт эмэгтэйчүүдийн дунд эрэгтэйчүүдээс харьцангуй өндөр байна.

Идэвхтэй хөдөлгөөн, спортоор тогтмол хичээллэх дадалтай хүн амын эзлэх хувь 37.0 хувь байгаа нь дасгал хөдөлгөөний ач холбогдлыг олон нийтэд таниулах үйл ажиллагаа хангалтгүй, дасгал хөдөлгөөний талаарх ойлголт, дадал харьцангуй сул, идэвхтэй хөдөлгөөнийг өдөр тутмын амьдралын хэв маягт нэвтрүүлэх шаардлагатай байгааг илтгэж байна.

Цаашид эрүүл, зөв амьдралын хэв маягийг дэмжих замаар хүн амын бие бялдрын хөгжлийн түвшнийг нэмэгдүүлэхээр зорьж, идэвхтэй хөдөлгөөн, спортоор тогтмол хичээллэх дадалтай хүн амыг 38.2 хувьд хүргэх, хувийн хэвшлийн оролцоог нэмэгдүүлэх замаар спортын барилга байгууламжаас 15 минутын зайд амьдарч буй хүн амын эзлэх хувийг 2027 он гэхэд 2.0 хувиар нэмэгдүүлэхээр төлөвлөсөн.

Эрүүл амьдралын дадал хэвшилтэй иргэдийн тоог нэмэгдүүлж, тэдний бие бялдрын хөгжлийн түвшнийг дээшлүүлэх нь зүрх судасны өвчлөл, хорт хавдар зэрэг зонхилон тохиолдох халдварт бус өвчин, нас баралтыг бууруулахад чухал ач холбогдолтой юм. Зонхилон тохиолдох өвчлөл нь амьдралын хэв маягтай шууд холбоотой тул урьдчилан сэргийлэх, эрүүл дадал хэвшлийг төлөвшүүлэх замаар хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах, амьдралын чанарыг сайжруулах боломжтой байна. Энэ хүрээнд зүрх судасны өвчнөөр нас барсан хүний тоог (10,000 хүнд ногдох) 2024 онд 16.9 процентимиль байсныг 14.6-д хүргэх, халдварт өвчний тохиолдлын тоог (10,000 хүнд ногдох) 2024 онд 109.1 процентимиль байсныг 73.0 болгох, хорт хавдраар нас барсан хүний тоог (10,000 хүнд ногдох) 2024 онд 13.2 процентимиль байсныг 8.0-д хүргэж бууруулахаар тус тус төлөвлөв.

3.1.3. Дундаж давхарга

Орлогын түвшинд, ажилгүйдэл, ядуурлын түвшин өндөр, дундаж орлого бага байгаа нь иргэдийн амьдралын чанарт сөргөөр нөлөөлж, хүний хөгжлийн индексийн өсөлтийг удаашруулж байна. Үндэсний статистикийн хорооноос 2 жил тутамд

ядуурлын түвшнийг тооцдог. Ядуурлын түвшин 2022 оны байдлаар 27.1 хувь байгаа бөгөөд энэ нь ядуурлын шугамыг шинэчлэн тооцсон дүн юм. Үндэсний статистикийн хороо, Дэлхийн банктэй хамтран ядуурлын шугамыг 418 мянга 90 төгрөг болгож шинэчлэн тооцсон. Ядуурлын шугамаас доогуур хэрэглээтэй 914.2 мянган хүн байгаа бөгөөд ядууралд өртөхөд ойрхон 346.4 мянган хүн ам байгаа нь ядуурал 10.3 хувиар нэмэгдэх эрсдэлтэй байна. Нийт ядуу хүн амын 57.0 хувь нь хот суурин газарт, 43.0 хувь нь хөдөө, орон нутагт байна. Үүнээс 37.0 хувь нь Улаанбаатар хотод, аймгийн төвд 19.0 хувь, сумын төвд 20.0 хувь, хөдөө 23.0 хувь нь амьдарч байна.

Жини коэффициент буюу тэгш бус байдлын үзүүлэлт болох нэг хүнд сард ногдох зардлын ялгаа 2024 оны байдлаар 0.29 болж буурсан эерэг үзүүлэлтэй байсан бөгөөд 2025 оны 4-р улирлын байдлаар 0.29 хэвээр байна.

График 16. Ядуурлын түвшин (хувь)

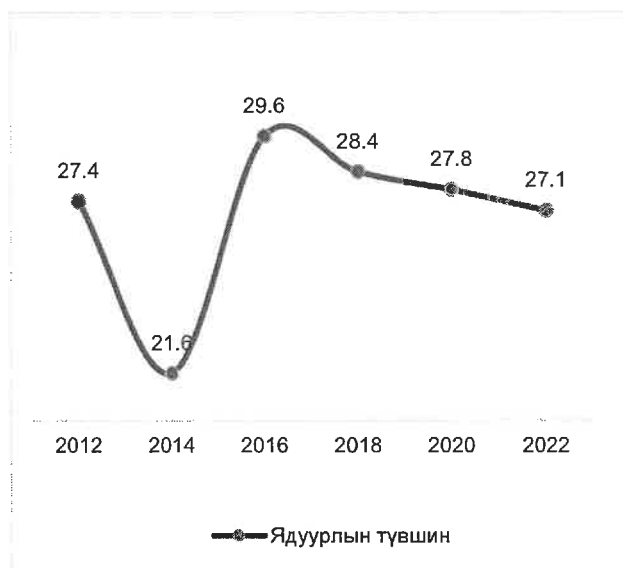
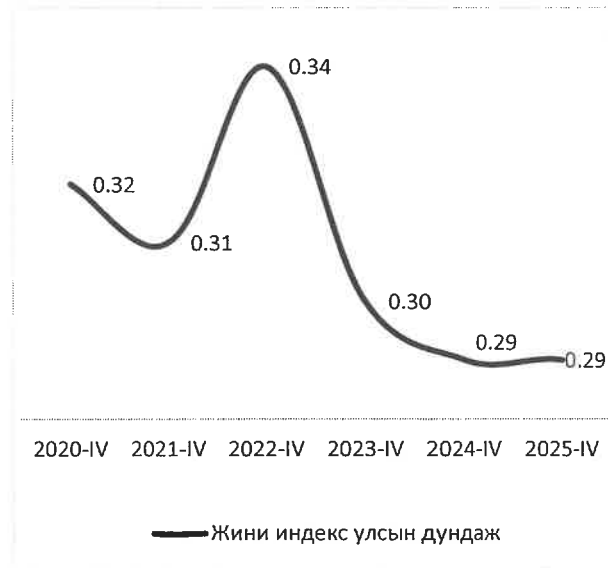

График 15. Жини коэффициент (индекс)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Хөдөлмөр эрхлэлт: Монгол Улсын эдийн засаг сүүлийн 20 жилийн хугацаанд тогтвортой өсөж, хөдөлмөрийн бүтээмж эдийн засгийн бүх салбарт дээшилж, хотжилт нэмэгдэж, ажил эрхлэлт хөдөө аж ахуйгаас аж үйлдвэр, ялангуяа үйлчилгээний салбарт шилжиж байна.⁶

Үндэсний статистикийн хорооны мэдээллээр 2024 оны IV улирлын байдлаар 15 ба түүнээс дээш насны хүн амын 1466.3 (62.3 хувь) мянган ажиллах хүч, 886.5 (37.7 хувь) мянга нь ажиллах хүчнээс гадуурх хүн ам байна. Хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин 58.8 хувь болж, өмнөх оноос 1.2 нэгж хувиар өссөн байна. Ажилгүйдлийн түвшин 5.6 хувь болж өмнөх оноос 0.3 нэгж хувиар буурсан байна. Ажиллагчдын 642.0 (46.4 хувь) мянга нь Улаанбаатар хотод, 741.6 (53.6 хувь) мянга нь хөдөө, орон нутагт байна.

Монгол Улсын хөдөлмөрийн зах зээл 2020-2024 оны хооронд Ковид-19 цар тахлын нөлөөнд өртөж, дараа нь үе шаттайгаар сэргэж эхэлсэн бөгөөд ажиллах хүч, хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин 2021 онд огцом буурсан ч 2022 оноос эдийн засгийн идэвхжил нэмэгдэж, 2024 онд үндсэн үзүүлэлт эерэг чиглэлд шилжсэн. Тухайлбал, ажиллагчид 8.5 хувиар, хөдөлмөрийн дутуу ашиглалтын түвшин 3.9 нэгж хувиар тус тус буурсан эерэг үзүүлэлттэй байна. Гэвч ажилгүйдлийн түвшин 2024 онд 2021

⁶ Улсын ажиллах хүчний шилжилт хөдөлгөөний бодлого, үйл ажиллагаанд хийсэн дүн шинжилгээ. ОУШХБ, Улаанбаатар хот, 2025.

онтой харьцуулахад буурсан боловч 2023 оноос 0.6 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байгаа нь тогтворгүй байгааг илтгэж байна.

Хүснэгт 14. Хөдөлмөр эрхлэлтийн үндсэн үзүүлэлтүүд

Үзүүлэлт	2021	2022	2023	2024	2025 IV
Ажиллах хүч	1,317,425	1,370,594	1,367,319	1,441,090	1,466,324
Ажиллагчид	1,207,991	1,283,128	1,294,746	1,355,666	1,383,642
Цаг хугацаанаас хамаарсан бүрэн бус хөдөлмөр эрхлэгч	6,754	8,376	6,505	4,314	1,201
Ажилгүй хүн	109,434	87,466	72,573	85,423	82,682
Ажиллах хүчнээс гадуурх хүн ам	910,249	901,868	930,549	911,690	886,457
Боломжит ажиллах хүч	73,422	45,338	39,841	24,218	31,408
Бусад ажиллах хүчнээс гадуурх хүн ам	836,826	856,530	890,708	887,471	855,050
Ажиллах хүчний оролцооны түвшин, хувь	59.1	60.3	59.5	61.3	62.3
Хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин, хувь	54.2	56.5	56.3	57.6	58.8
Хөдөлмөрийн дутуу ашиглалтын нийлмэл түвшин, хувь	13.6	10.0	8.5	7.8	7.7
Ажилгүйдлийн түвшин, хувь	8.3	6.4	5.3	5.9	5.6
Цаг хугацаанаас хамаарсан бүрэн бус хөдөлмөр эрхлэлт болон ажилгүйдлийн нэгдсэн түвшин, хувь	8.8	7.0	5.8	6.2	5.7
Ажилгүй хүн болон боломжит ажиллах хүчний нэгдсэн түвшин, хувь	13.1	9.4	8.0	7.5	7.6

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Монгол Улсын хөдөлмөрийн зах зээл цар тахлын дараах сэргэлтийн мөчлөгт орж, ажиллах хүч, хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин өсөж, хөдөлмөрийн дутуу ашиглалт буурсан зэрэг төлөвтэй байна. Гэвч ажиллах хүчнээс гадуурх хүн ам өндөр хэвээр байгаа нь зорилтот бүлгийн хөдөлмөр эрхлэх боломжийг нэмэгдүүлэх, албан бус хөдөлмөр эрхлэлтийг бууруулах, хөдөлмөрийн аюулгүй байдлыг хангах зэрэг зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлого шаардлагатайг харуулж байна.

Сүүлийн 6 жилийн хугацаанд ажиллах хүчний нийт оролцооны түвшин тогтвортой өсөхгүй байна. 2025 оны IV улирлын байдлаар эрэгтэйчүүдийн оролцоо 70.8 хувьд хүрч 2020 оноос хойш хамгийн өндөр түвшинд хүрсэн бол эмэгтэйчүүдийн оролцоо 2020 онтой харьцуулахад бараг өсөлтгүй буюу 0.3 нэгж хувиар өсөж 54.4 хувьд хүрсэн байна.

Хүснэгт 15. Ажиллах хүчний оролцооны түвшин

Үзүүлэлт	2020	2021	2022	2023	2024	2025 IV	Дэлхийн дундаж
Нийт	61.1	59.1	60.3	59.5	61.3	62.3	60.6
Эрэгтэй	68.7	67	68.1	67.9	69.7	70.8	72.9
Эмэгтэй	54.1	51.8	53.1	51.9	53.5	54.4	48.5

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Ажиллах хүчний оролцооны түвшин 2025 оны IV улирлын байдлаар 62.3 хувь байгаа бөгөөд үйлдвэрлэлийн осол, хурц хордлогын тохиолдлыг бууруулах, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйл ажиллагааны чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх нь ажиллах хүчний аюулгүй байдал, бүтээмжийг сайжруулж, ажиллах хүчний идэвхийг нэмэгдүүлэхэд шууд нөлөөлдөг. Мөн хөдөлмөрийн үнэлэмжийг нэмэгдүүлэх, жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих нь ажил эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх, хөдөлмөрийн зах зээлийн тогтвортой байдлыг хангах, эдийн засгийн өсөлтөд нөлөөлөх хүчин зүйл болж байна.

Үйлдвэрлэлийн осол, хурц хордлогын тохиолдол: Улсын хэмжээнд сүүлийн 5 жилд үйлдвэрлэлийн осол, хурц хордлогын 2,125 тохиолдол бүртгэгдэж, 275 хүн нас барсан байна. Үйлдвэрлэлийг осол гэмтлийн давтамж манай улсад 2024 онд (100,000 ажиллагчдад) 59.7 байхад Казакстан 41.5, Узбекстан 10.0, Киргизстан

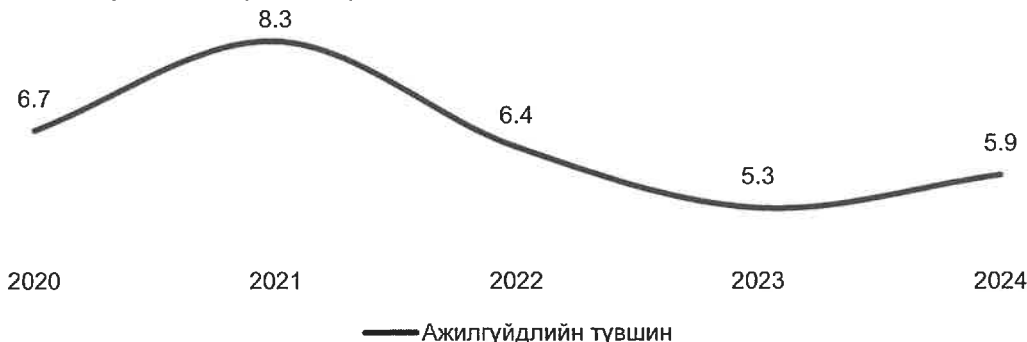
22.1 байна. Үйлдвэрлэлийн осол, хурц хордлогын шалтгаант нас баралт (100,000 ажиллагчдад) Монгол Улсад 6.4 байхад Узбекстанд 3.6 байна.⁷ Ижил төстэй орнуудтай харьцуулахад үйлдвэрлэлийн осол, хурц хордлогын давтамж өндөр үзүүлэлттэй байна.

Нийт хөдөлмөрийн насны хүн амын амын 62.3 хувь нь ажиллах хүч бөгөөд эдгээрийн 521.0 (22.1 хувь) мянга нь эрсдэлтэй салбарт ажил хөдөлмөр эрхэлж байгаагаас 224.0 мянган хүн нь үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчин үүсэх эрсдэл өндөртэй ажлын байранд ажиллаж байна. Монгол Улсын Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй бүтээн байгуулалтын томоохон төслүүд, эдийн засгийн өсөлтийн дүнд ажиллах хүчний эрэлт 2035 онд 19.1 хувиар, үүнээс эрсдэл өндөртэй уул уурхай, олборлолтын салбарт 32.5 мянга, боловсруулах үйлдвэрт 63.3 мянга, барилгын салбарт 55.9 мянган хүнээр нэмэгдэх төлөвтэй байгааг хөдөлмөрийн зах зээлийн таамаглалаар тодорхойлжээ.

Цаашид хөдөлмөрийн нөхцөлийн үнэлгээнд хамрагдалтын хувийг нэмэгдүүлж, аюулгүй, эрүүл орчинд ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх шаардлагатай байна. Дээрх үр дүнг бий болгохын тулд бүх талын мэдлэгийг нэмэгдүүлэх замаар хөдөлмөрийн эрүүл ахуй, аюулгүй байдлыг сайжруулж, хөдөлмөрийн нөхцөлийн үнэлгээнд хамрагдалтыг 2030 он гэхэд 20.0 хувиар нэмэгдүүлнэ.

Ажилгүйдлийн түвшин: Үндэсний статистикийн хорооны мэдээллээр 2025 оны IV улирлын байдлаар 15 ба түүнээс дээш насны хүн амын 1466.3 (62.3 хувь) мянган ажиллах хүч, 886.5 (37.7 хувь) мянга нь ажиллах хүчнээс гадуурх хүн ам байна. Хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин 58.8 хувь болж, өмнөх оноос 1.2 нэгж хувиар өссөн байна. Ажилгүйдлийн түвшин 5.6 хувь болж өмнөх оноос 0.3 нэгж хувиар буурсан байна.

График 17. Ажилгүйдлийн түвшин, хувь

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Албан бус хөдөлмөр эрхлэлт: Нийт албан бус хөдөлмөр эрхлэгчдийн тоо 2020 онд 555.2 мянга байсан бол 2024 онд 594.9 мянга болж 7.2 хувиар нэмэгдсэн нь албан бус хөдөлмөрийн хэмжээ өсөх чиг хандлагатай байгаа бөгөөд албан бус хөдөлмөр эрхлэгчдийн эзлэх хувийн жин хөдөө аж ахуйн салбарт сүүлийн 5 жилд 44.4 хувиас 43.9 хувь болж буурсан боловч хөдөө аж ахуйн бус салбарт 23.3 хувиас 28.1 хувь болж нэмэгдсэн байна.

Сүүлийн таван жилийн хандлагыг харвал, хөдөө аж ахуй дахь албан бус хөдөлмөр эрхлэгчдийн тоо 2020 онд 345.7 мянга байсан бол 2024 онд 299.6 мянга болж 13.0 хувиар буурсан байна. Харин бөөний болон жижиглэн худалдааны салбар дахь албан бус ажиллагчдын тоо 2020 онд 54.4 мянга байсан бол 2024 онд 112.9 мянга болж 2.1 дахин өссөн үзүүлэлттэй байна.

Хөдөө аж ахуйгаас дараагийн өндөр түвшинтэй салбарууд нь бөөний ба жижиглэн худалдаа, машин, мотоциклийн засварын үйлчилгээ 112.9 (19.0 хувь)

⁷ Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллага (ILO).

мянга, барилгын салбар 44.8 (7.5 хувь) мянга, боловсруулах үйлдвэрлэл 40.2 (6.8 хувь) мянга, тээвэр, агуулахын үйлчилгээ 38.8 (6.5 хувь) мянга байна.

Хүснэгт 16. Албан бус хөдөлмөр эрхлэгчдийн тоо, хувийн жин

Салбар	Үзүүлэлт	2020	2021	2022	2023	2024
ХАА-н салбар орсон	Албан бус хөдөлмөр эрхлэгчид	555,221	520,482	555,712	531,493	594,954
	Албан бус хөдөлмөр эрхлэгчдийн эзлэх хувь	44.4	43.1	43.3	41.1	43.9
ХАА-н бус салбарт	Албан бус хөдөлмөр эрхлэгчид	209,474	180,348	215,186	194,451	295,374
	Албан бус хөдөлмөр эрхлэгчдийн эзлэх хувь	23.3	20.9	23.1	20.8	28.1

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Зорилтот бүлгийн иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлт: Зорилтот бүлгийн өрхийн хөдөлмөрийн насны нийт иргэдийн 33.4 хувь нь хөдөлмөр эрхэлдэг, 66.6 хувь нь хөдөлмөр эрхэлдэггүй байна. Хүйсээр нийт хөдөлмөр эрхэлдэг иргэдийн 47.1 хувь нь эмэгтэй, 52.9 хувь нь эрэгтэй байна. Хөдөлмөр эрхэлж байгаа иргэдийн 62.7 хувь нь цалинтай ажил, 18.5 хувь нь мал аж ахуй, 11.0 хувь нь бусад, 3.5 хувь нь цалин хөлсгүй ажил, 2.6 хувь нь өрхийн бизнес, газар тариалан, ажил олгогч гэсэн ангилалд орж байна.⁸

Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйл ажиллагаанд 2025 оны байдлаар хамрагдсан иргэдээс байнгын ажлын байртай болсон хүний эзлэх хувь 20.7 хувь, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн түвшин 16.0 хувь, эмэгтэйчүүдийн ажиллах хүчний оролцооны түвшин 54.4 хувь байгаа нь эдгээр зорилтот бүлгийн иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх шаардлагатайг илтгэж байна (Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангийн гүйцэтгэл, 2025).

Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт: Монгол Улсад 15-24 насны залуучуудын ажиллах хүчний оролцоо 2024 онд 29.8 хувь болж өмнөх оноос өссөн боловч дэлхийн дунджаас 12.0 нэгж хувиар доогуур үзүүлэлттэй байна.

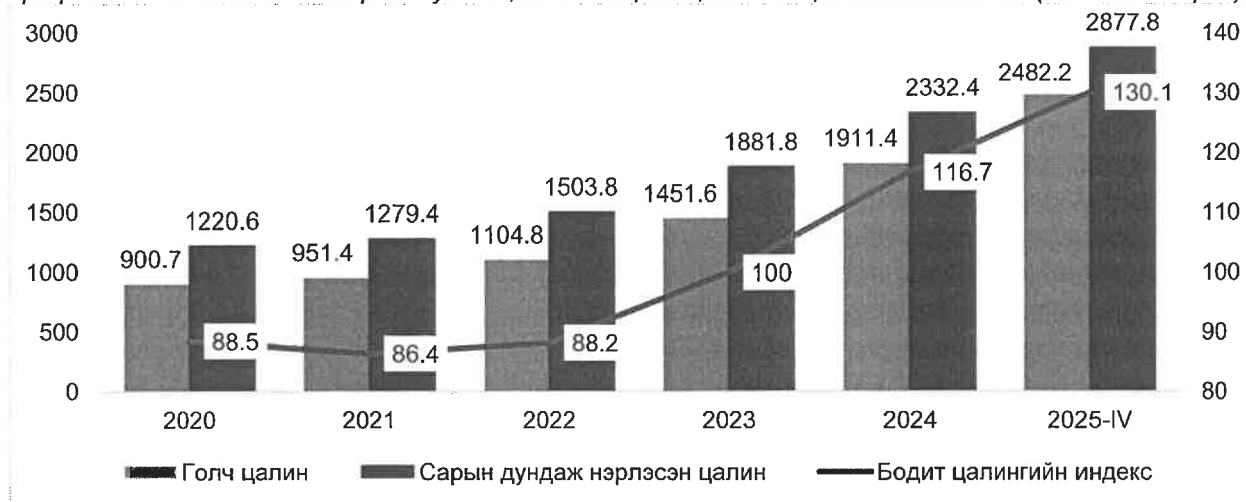
Улсын хэмжээнд 15-24 насны залуучуудын ажилгүйдлийн түвшин 14.7 хувь байгаа бөгөөд 2020 онтой харьцуулахад 1.6 нэгж хувиар буурсан үзүүлэлт юм. Харин суралцаагүй, хөдөлмөр эрхлээгүй эсвэл сургалтад хамрагдаагүй 15-24 насны залуучуудын тухайн насны хүн амд эзлэх хувь 2024 оны байдлаар 10.1 хувь байна. Энэ нь 2020 онтой харьцуулахад 10.3 нэгж хувиар буурсан үзүүлэлт юм. Иймд залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, сургалтын болон хөгжлийн боломжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Хөдөлмөрийн үнэлэмж, дундаж цалин: Хөдөлмөрийн үнэлэмж нь зөвхөн цалингаас гадна бүтээмж, бодлогын зохицуулалт, нийгмийн хандлага, жендэрийн бүтэц, албан ёсны ажлын байрны баталгаа зэргээс хамаардаг нийгэм-эдийн засгийн нийлмэл үзүүлэлт юм. Ажиллагчдын сарын дундаж нэрлэсэн цалин 2025 оны IV улиралд 2,877.8 мянган төгрөг, голч цалин 2,482.2 мянган төгрөгт хүрсэн байна. Энэ нь 2024 онтой харьцуулахад дундаж цалин 23.4 хувь, медиан цалин 29.8 хувиар өссөнийг харуулж байна. Медиан цалингийн өсөлт дундаж цалингаас өндөр байгаа нь цалингийн өсөлт зөвхөн өндөр цалинтай бүлэгт бус, нийт ажиллагчдын дундах түвшинд илүү өргөн хүрээнд нөлөөлж эхэлснийг илтгэнэ. Бодит цалингийн индекс 2023 оныг 100 гэж үзэхэд 2024 онд 116.7, 2025 оны IV улиралд 130.1 болж өссөн нь инфляцыг хассан бодит худалдан авах чадвар нэмэгдэж байгааг харуулж байна. Гэвч дундаж цалин медиан цалингаас 395.6 мянган төгрөгөөр өндөр хэвээр байгаа

⁸ Гэр бүл, хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яам, Зорилтот бүлгийн хөдөлмөр эрхлэлт, Улаанбаатар, 2025.

нь хөдөлмөрийн зах зээлд цалингийн ялгаа, өндөр цалинтай салбаруудын нөлөө хадгалагдаж байгааг илэрхийлнэ.

График 18. Ажиллагчдын сарын дундаж, медиан цалин, бодит цалингийн индекс (мянган төгрөг)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Салбараар авч үзвэл уул уурхай, олборлолт, цахилгаан хангамж, санхүү, мэдээлэл холбоо зэрэг өндөр бүтээмжтэй салбаруудын цалин улсын дунджаас өндөр байгаа бол хөдөө аж ахуй, худалдаа, зочид буудал, нийтийн хоол, бусад үйлчилгээний салбарын цалин харьцангуй доогуур байна. Иймээс хөдөлмөрийн үнэлэмж өсөж байгаа эерэг хандлага ажиглагдаж байгаа боловч салбар, бүс нутгийн цалингийн зөрүү, бүтээмжийн ялгаа, инфляцын дарамт зэрэг нь цаашид анхаарах гол асуудал хэвээр байна.

2025 оны IV улирлын байдлаар ажиллагчдын голч цалин улсын дунджаар 2,482.2 мянган төгрөг байна. Бүс нутгаар авч үзвэл Төвийн бүсийн голч цалин хамгийн өндөр буюу 2,743.0 мянган төгрөг, харин Баруун бүс хамгийн бага буюу 2,327.9 мянган төгрөг байна. Энэ нь бүс хоорондын хөдөлмөрийн үнэлгээ, ажлын байрны бүтэц, уул уурхай, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний төвлөрөл ялгаатай байгааг харуулж байна.

Аймгийн түвшинд Төв аймаг 3,265.9 мянган төгрөг, Дорноговь 2,909.5 мянган төгрөг, Өвөрхангай 2,876.6 мянган төгрөг, Өмнөговь 2,723.3 мянган төгрөг зэргээр улсын дунджаас өндөр үзүүлэлттэй байна. Харин Баян-Өлгий 2,077.1 мянган төгрөг, Архангай 2,278.9 мянган төгрөг, Орхон 2,277.4 мянган төгрөг, Ховд 2,345.4 мянган төгрөг зэрэг аймгууд харьцангуй доогуур түвшинд байна.

Ажиллагчдын голч цалингийн түвшин бүс, аймаг, нийслэлийн хооронд мэдэгдэхүйц ялгаатай байгаа бөгөөд энэ нь орон нутгийн эдийн засгийн төрөлжилт, өндөр бүтээмжтэй салбарын төвлөрөл, ажлын байрны чанар, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтээс шууд хамаарч байна. Иймд бүс нутгийн цалингийн зөрүүг бууруулахын тулд орон нутагт бүтээмж өндөртэй ажлын байр бий болгох, боловсруулах үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Хөдөлмөрийн харилцааны хүрээнд гарч байгаа маргаан: Олон улсад хөдөлмөрийн маргааныг түгээмэл байдлаар ганцаарчилсан болон хамтын маргаан, эрхийн болон сонирхлын маргаан гэсэн хэлбэрээр ерөнхий байдлаар хоёр ангилан авч үздэг.⁹ Шинэчлэн батлагдсан Хөдөлмөрийн тухай хуулиар хөдөлмөрийн маргааныг хөдөлмөрийн эрхийн ба сонирхлын маргаан гэж ангилан, маргаан шийдвэрлэх зохицуулалтыг өөр хооронд нь ялгаатай байдлаар хуульчилсан.

Шүүхээр шийдвэрлүүлсэн хөдөлмөрийн маргааны тоо 2025 оны байдлаар 810 байгаа бөгөөд цаашид хөдөлмөрийн харилцааны хүрээнд гарч байгаа маргаанаас урьдчилан сэргийлж тоог бууруулах шаардлагатай байна.

Ажиллах хүчнээс гадуурх хүн ам дорвитой буурахгүй, ажиллах хүчний оролцооны түвшин тогтвортой өсөхгүй байгаа бөгөөд үүнд зорилтот бүлгийн хөдөлмөр эрхлэх боломжийг нэмэгдүүлэх, албан бус хөдөлмөр эрхлэлтийг бууруулах, хөдөлмөрийн аюулгүй байдлыг хангах зэрэг зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих бодлого шаардлагатайг харуулж байна. Дундаж давхаргыг нэмэгдүүлэх, зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн төсөл, арга хэмжээг 2027 оны төлөвлөгөөний төсөлд тусгалаа.

Зохистой хөдөлмөрийг нэмэгдүүлэхэд албан бус хөдөлмөр эрхлэлтийг бууруулах, бага цалинтай ажиллагчдыг бууруулж цалинг инфляцтай уялдуулан нэмэгдүүлэх, хөдөлмөрийн эрүүл ахуй, аюулгүй байдлыг сайжруулах, нийгмийн даатгалын хамрагдалтыг нэмэгдүүлэх, залуучуудын ажлын байрыг дэмжих, зорилтот бүлгийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөрт хамрагдалтыг нэмэгдүүлэх зэрэг арга хэмжээ авах нь чухал ач холбогдолтой байна.

Иймээс хөдөлмөрийн эрүүл ахуй, аюулгүй байдлыг сайжруулах чиглэлд эрсдэл өндөртэй аж ахуйн нэгж, байгууллагын хөдөлмөрийн нөхцөлийн үнэлгээнд хамрагдалтыг сайжруулах арга хэмжээг төлөвлөж хөдөлмөрийн нөхцөлийн үнэлгээнд хамрагдалтыг 2025 онд 4.7 хувь байгааг 2027 онд 10.7 хувьд хүргэхээр төлөвлөсөн.

Зорилтот бүлгийн иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйлчилгээнд хамрагдагчдын байнгын ажлын байртай болох түвшнийг 2025 онд 20.7 хувиас 2027 онд 22.5 хувь хүргэхээр байна. Үүнд эмэгтэйчүүд болон хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, мөн залуучуудад хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөсөн. Үүний үр дүнд 15–24 насны залуучуудын ажилгүйдлийн түвшнийг 2024 оны 14.7 хувиас 2027 онд 13.7 хувь болгон бууруулах, суралцаагүй, хөдөлмөр эрхлээгүй болон сургалтад хамрагдаагүй залуучуудын эзлэх хувийг 2025 оны 11.6 хувь байгаагаас 2027 онд 9.1 хувь болгон бууруулах зорилт тавьсан.

Жижиг, дунд үйлдвэрлэл: Жижиг, дунд үйлдвэрлэл, үйлчилгээ нь улс орнуудын эдийн засагт, ялангуяа хөгжиж буй орнуудад томоохон үүрэг гүйцэтгэдэг. Энэ салбар нь дэлхийн хэмжээнд бизнес эрхлэгчдийн дийлэнх хувийг эзэлдэг бөгөөд ажлын байр бий болгох болон эдийн засгийн хөгжилд чухал хувь нэмэр оруулдаг. Жижиг, дунд үйлдвэрлэл, үйлчилгээ нь дэлхийн хэмжээнд бизнесийн 90 орчим, ажил эрхлэлтийн 50 гаруй хувийг эзэлж буйг Дэлхийн банк онцолсон байна (World Bank, 2019).

“Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сангаас хөнгөлөлттэй зээл олгох, сонгон шалгаруулах, дамжуулан зээлдүүлэх, эргэн төлүүлэх, хяналт тавих журам”-д заасны дагуу Сан нь бичил бизнес эрхлэгчдэд хөнгөлөлттэй зээлийг олгодог.

Бичил бизнес эрхлэгчдийн хувьд арилжааны банкны зээлд хамрагдахад банкны шаардлага хангахгүй, зээлийн хүү өндөр байгаа зэрэг шалтгааны улмаас

⁹ Хөдөлмөрийн хууль, тогтоомж, бүх төрлийн хамтын гэрээ, дотоод журмыг хэрэгжүүлэх болон тайлбарлах явцад үүссэн саналын зөрүүг “Хөдөлмөрийн эрхийн маргаан” гэнэ. Хөдөлмөрийн хууль, тогтоомж, бүх төрлийн хамтын гэрээ, дотоод журмыг байгуулах, шинэчлэх, өөрчлөх үеийн саналын зөрүүг “Хөдөлмөрийн сонирхлын маргаан” гэнэ.

ЖДҮХС-ийн хөнгөлөлттэй зээлд хамрагдах хүсэлтийг өгдөг. Жижиг дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сангаас олгох хөнгөлөлттэй зээлд хамрагдахаар 2025 онд нийт 1210 аж ахуйн хүсэлт ирүүлснээс 324 төсөлд 47,8 тэрбум төгрөгийн санхүүжилтийг сангийн зээлийн эргэн төлөлт болон орон нутгийн төсөв бүхий хамтарсан эх үүсвэрийг бүрдүүлэн олгоод байна.

Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сангийн хөнгөлөлттэй зээлд хамрагдах хүсэлтүүд санхүүжилтийн эх үүсвэрийн хүрэлцээгүй улмаас 2025 онд 324 аж ахуйн нэгжид буюу нийт хүсэлтийн 27 хувьд 47,8 тэрбум төгрөгийн санхүүжилтийг олгосон. Үүний үр дүнд 1462 ажлын байр, 57 үйлдвэр шинээр нэмэгдэж, 1217 ажлын байр хадгалагдаж, 267 үйлдвэр өргөжсөн байна.

Жижиг, дунд үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, хоршооны салбарын өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлж, импортыг орлох, экспортыг нэмэгдүүлэх бодлогын хэрэгжилтийг хангах, хөнгөлөлттэй зээл, татаас олгох нь салбарын байр суурийг нийгэм, эдийн засагт бэхжүүлэхээс гадна зохистой хөдөлмөр эрхлэлтэд дэмжлэг үзүүлж, тэдний хөгжлийн цаашдын чиг хандлагыг тодорхойлох боломжийг бүрдүүлнэ.

Монгол Улсад 2024 оны байдлаар бүртгэлтэй 261,157 хуулийн этгээд байгаагаас 108,378 идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж байна. Үүнээс жижиг, дунд үйлдвэрийн салбарт 65,123 компани, 5,408 нөхөрлөл, 12,031 хоршоо буюу 82,562 аж ахуйн нэгж үйл ажиллагаа явуулж байна. Тус салбар нь ДНБ-ийн ойролцоогоор 6.2 хувь, экспортын 1.7 хувийг эзэлж байна.

ЖДҮ салбарын бараа бүтээгдэхүүний борлуулалтыг тэлж, зах зээлийг өргөтгөх шаардлагатай байна: Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээ эрхлэгчдийн борлуулалтыг нэмэгдүүлэх, зах зээлийг тэлэх, олон нийтэд сурталчлан таниулах зорилгоор 2025 онд гадаад, дотоодын 27 арга хэмжээг 1.1 тэрбум төгрөгийн зардал гаргаж, 3,797 оролцогчийг хамруулан 55.4 тэрбум төгрөгийн борлуулалтын орлого олж, 20 орчим хувь нь тогтмол харилцагчтай болсон үр дүнтэй байна. Энэ нь үндэсний брэнд бүтээгдэхүүн, шинэ санаа бүтээгдэхүүн хөгжүүлэх нь салбарын нэр хүндийг дотоод, гадаад зах зээлд бэхжүүлэхэд чухал нөлөөтэй байгааг харуулж байгаа ч ихэнх жижиг, дунд үйлдвэр эрхлэгчид чанарын баталгаажуулалт, лабораторийн туршилт, гэрчилгээжүүлэлт хийх чадавх сул, сав баглаа боодол, логистик, агуулахын дутагдалтай байгаа нь экспортын боломжийг эрс хязгаарлаж байна.

Жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдийг бизнес инкубацын үйлчилгээгээр бойжуулан бизнес эрхлэх үр чадварыг сайжруулах шаардлагатай байна: 2025 оны байдлаар улсын хэмжээнд ЖДҮҮДТ-ийг 16, ОНҮТ-ийг 20, БИТ-ийг 16 аймагт байгуулах хэрэгцээ шаардлага байгаа ба төрийн санхүү, хөрөнгө оруулалтын дэмжлэг муу, хууль эрх зүйн орчин таатай биш, түрээсийн өндөр зардал, мэргэжлийн үр чадвар хангалтгүй, хаягжилт ба тохижилт муу байна. Дээрх төвүүдийг хөгжүүлснээр аймаг, орон нутгийн иргэдэд бизнес эрхлэх санаачилга, түншлэл нэмэгдэж, ажлын байрны тоо, үйлдвэрлэл эрхлэлтийн хэмжээ нэмэгдэнэ.

Бичил болон жижиг бизнес эрхлэгчид арилжааны банкны зээлийн шалгуур, барьцаа хөрөнгийн шаардлага, өндөр хүүг хангаж чаддаггүй тул хөнгөлөлттэй зээлд найдах хүлээлт өндөр байна. Гэвч зээлийн эх үүсвэр хязгаарлагдмал байгаа нь бизнес эхлүүлэх, өргөжүүлэх, шинэчлэх боломжийг хязгаарлаж, бизнесийн санаачилга буурах, далд эдийн засагт шилжих эрсдэлийг нэмэгдүүлж байна.

2025 онд Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сангийн хөнгөлөлттэй зээлд хамрагдахаар 1210 аж ахуйн нэгж хүсэлт гаргасан боловч санхүүжилтийн эх үүсвэрийн хүрэлцээгүй байдлаас шалтгаалан 324 аж ахуйн нэгж (27 хувь) л зээлд хамрагдсан байна. Өөрөөр хэлбэл 886 аж ахуйн нэгж буюу 73 хувь нь санхүүжилт авч чадаагүй нь бизнесийн өсөлт, шинэ ажлын байр бий болгох боломжийг ихээхэн хязгаарлаж буй томоохон эрсдэл юм.

Зөвхөн зээлд хамрагдсан 324 аж ахуйн нэгжийн хүрээнд 1217 шинэ ажлын байр бий болж, 1462 ажлын байр хадгалагдсанаас үзвэл үлдсэн 886 аж ахуйн нэгжийг дэмжсэн тохиолдолд дээрх үр дүн 3 дахин өсөх боломж алдагдаж байгаа нь харагдаж байна.

Цаашид Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээ эрхлэгчдийн хөнгөлөлттэй зээлийн эх үүсвэрийг нэмэгдүүлж, тогтвортой байдлыг ханган бизнес эрхлэгчид ногдох дундаж ажилтны тоо 2024 онд 3.3 хувь байгааг 4.4 хувьд хүргэхээр төлөвлөж байна.

3.1.4. Нийгмийн хамгаалал

Монгол Улсад өнөөдрийн байдлаар нийгмийн халамжийн чиглэлийн Олон хүүхэд төрүүлж өсгөсөн эхийг урамшуулах тухай, Нийгмийн халамжийн тухай, Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн тухай, Ахмад настны тухай, Алдар цолтон ахмад настанд төрөөс нэмэгдэл, хөнгөлөлт олгох тухай, Эх, эцэг, олон хүүхэдтэй өрх толгойлсон эх, эцэгт тэтгэмж олгох тухай нийт 6 хууль хүчин төгөлдөр үйлчилж байна.

Нийгмийн халамжийн сангаас 2025 оны 12 сарын байдлаар нийт 2.4 их наяд төгрөг зарцуулснаас 1.5 их наяд төгрөгийг хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжид зарцуулсан байна.¹⁰ Зарцуулсан нийт зардлын 27.8 хувь буюу 673.6 тэрбум төгрөгийг ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн, өрх толгойлсон эх, эцэг болон нийгмийн халамжийн зорилтот өрх, иргэнд олгох тэтгэвэр, тэтгэмж, тусламжид зарцуулжээ. Харин 1,745.8 тэрбум төгрөг буюу нийт зардлын 72.2 хувийг 0-3 хүртэлх насны хүүхэд асарсны тэтгэмж, одонтой эх, хүүхдийн мөнгө, насны хишиг, жирэмсэн эхийн тэтгэмж зэрэг амьжиргааны түвшин харгалзахгүй нийтлэг олгож байгаа хөтөлбөрт зарцуулсан байна.

Нийгмийн даатгал: Өнөөдрийн байдлаар 10 даатгуулагчид ногдох тэтгэвэр авагчийн тооны харьцаа 5 байгаа бөгөөд 2025 оноос эхлэн хүн ам зүйн цонх үе хаагдаж, дундаж наслалт нэмэгдсэнээр нийт хүн амд эзлэх тэтгэвэр авагчдын тоо өсөж, 2030 онд 7 тэтгэвэр авагч болохоор байна.

Хүн амын дундаж наслалт 2024 онд 71.7 жил болж 2000 оны дундаж наслалттай харьцуулахад 8.6 жилээр өссөн. 2024 оны байдлаар эмэгтэй хүн 55 наснаас хойш 25 жил, эрэгтэй хүн 60 наснаас хойш 16 жил амьдарч байна гэж тооцсон. 2050 онд уг хугацаа эмэгтэй хүний хувьд 28.4 жил, эрэгтэй хүний хувьд 19.6 жил болж өсөхөөр байна. Өнөөгийн байдлаар 10 даатгуулагчид ногдох тэтгэвэр авагчийн тооны харьцаа 2020 онд 4 хүн, 2024 онд 5 хүн байсан бол 2030 онд 7 хүн болж нэмэгдэхээр байна.

Хүснэгт 17. Нийгмийн даатгалын орлого, зарлага (мянган хүн, тэрбум төгрөг)

Он	Даатгалд хамрагдсан			Орлого Тэрбум төг	Зарлага Тэрбум төг	НДС-аас тэтгэвэр авагчдын тоо мян/хүн	
	Ажил олгогчийн тоо	Даатгуулагчийн тоо					
		Албан журмаар	Сайн дураар	Нийт			
2021	52.4	862.1	157.0	1,019.1	2,732.0	2,562.9	459.7
2022	55.1	913.1	156.5	1,069.6	3,512.5	3,415.7	478.7
2023	58.2	953.8	152.0	1,105.8	4,271.6	4,032.6	490.3
2024	61.0	996.8	140.2	1,136.9	5,610.0	5,107.2	531.8
2025.12*	63.7	1,180.5	169.8	1,350.3	6,684.4	5,848.5	521.5

Эх сурвалж: Гэр бүл, хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яам

*Тайлбар: НДС-ын 2025 оны жилийн эцсийн тайлан гараагүй тул 12 дугаар сарын мэдээг ашиглав.

Нийгмийн даатгалын санд Нийгмийн даатгалын санд 2025 оны 12 дугаар сарын байдлаар 6.7 их наяд төгрөгийн орлого төвлөрүүлж, давхардсан тоогоор 63.7 мянган ажил олгогчийн 1,180.5 мянган даатгуулагч албан журмаар, 169.8 мянган

¹⁰ Нийгмийн халамжийн сангийн 2025 оны 12 сарын мэдээ, ХХҮЕГ

даатгуулагч сайн дураар хамрагдаж, нийгмийн даатгалын сангаас 725.0 мянган даатгуулагчид 5.9 их наяд төгрөгийн тэтгэвэр, тэтгэмж, төлбөр, зардлыг олгосон байна. Энэ нь өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 15.7 пунктээр өссөн үзүүлэлт байна.

Тэтгэврийн даатгалын сан: Монгол Улсын Засгийн газар хүн амын амьжиргааны өртгийн өөрчлөлттэй уялдуулан 2020, 2022, 2023, 2024 онуудад нийгмийн даатгалын сангаас олгож байгаа болон цэргийн тэтгэвэр авагчийн авч байгаа хэмжээг бүх төрлийн тэтгэврийн хэмжээг нэмэгдүүлж, дундаж тэтгэврийн хэмжээ 2020 онд 416.1 мянган төгрөг байсныг 2024 онд 787.0 мянган төгрөгт хүргэж 1.9 дахин нэмэгдүүлсэн.

Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэврийн тухай хуулийн 27 дугаар зүйлийн 27.1 дэх хэсэгт “Тэтгэвэр авагчийн тэтгэврийн хэмжээг өмнөх оны инфляцын жилийн дундаж түвшинтэй уялдуулж жил бүрийн 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс эхлэн нэмэгдүүлнэ” гэж, мөн “Монгол Улсын Засгийн газрын 2024-2028 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-т тэтгэврийн хэмжээг өмнөх оны инфляцын жилийн дундаж болон хүн амын амьжиргааны доод түвшинтэй уялдуулан жил бүр нэмэгдүүлэхээр тус тус заасан.

Энэ хүрээнд 2025 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс тэтгэврийн хэмжээг 6.0 хувиар нэмэгдүүлж дундаж тэтгэврийн хэмжээ 848.0 мянган төгрөгт хүрсэн бол 2026 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс тэтгэврийн хэмжээг 80.0 мянган төгрөгөөр нэмэгдүүлж, бүрэн тэтгэврийн доод хэмжээ 769.0 мянга, хувь тэнцүүлсэн тэтгэврийн доод хэмжээ 652.4 мянган төгрөг болж, дундаж тэтгэвэр 930.2 мянган төгрөгт хүрээд байна.

Хүснэгт 18. Тэтгэврийн нэмэгдлийн хэмжээ

Он	Сарын нэмэгдлийн хэмжээ	Бүрэн тэтгэврийн доод хэмжээ (мян.төг)	Хувь тэнцүүлсэн тэтгэврийн доод хэмжээ (мян.төг)	Дундаж тэтгэврийн хэмжээ (мян.төг)	Тэтгэврийн нэмэгдэлд тухайн жилд зарцуулсан хөрөнгө (тэрбум.төг)
2022	15-43%	500.0	400.0	549.5	637.4
2023	10-22%	550.0	440.0	687.0	396.4
2024	100,000₮	650.0	540.0	787.0	449.3
2025	6 хувь	689.0	572.4	848.0	297.0
2026	80,000 төгрөг	652.4	769.0	930.2	478

Эх сурвалж: Гэр бүл, хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яам

Нийгмийн даатгалын хууль тогтоомжоор өндөр насны тэтгэврийн сарын хэмжээг тэтгэвэр авагчийн тэтгэвэр тогтоолгоход баримталсан сарын дундаж цалин хөлс, түүнтэй адилтгах орлогоос 45 хувиар, 20-оос дээш шимтгэл төлсөн сар тутамд 0.125 хувиар тооцож тэтгэврийг нэмэгдүүлэн бодож байна.

Түүнчлэн, нийгмийн даатгалын сангаас олгох бүрэн тэтгэврийн доод хэмжээ нь тухайн үед мөрдөж байгаа сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний 75 хувиас багагүй байхаар, хувь тэнцүүлэн тогтоолгох тэтгэврийн доод хэмжээ нь тухайн үед мөрдөж байгаа сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний 50 хувиас багагүй байхаар хуульчилсан.

Тэтгэврийн нөөц сан: Тэтгэврийн хуваарилалтын тогтолцооноос хагас болон бүрэн хуримтлалын тогтолцоонд үе шаттай шилжих зорилгоор даатгуулагчийн нэрийн дансны мөнгөжүүлсэн орлогыг байршуулах тэтгэврийн нөөц санг байгуулсан. Энэ хүрээнд 2024 оноос эхлэн тэтгэврийн даатгалын шимтгэлийн хувь хэмжээнээс ажил олгогчийн 1.0 хувь, даатгуулагчийн 1.0 хувь, нийт 2.0 хувийг, мөн сайн дурын даатгуулагчийн шимтгэлийн 2.0 хувийг мөнгөн хэлбэрээр тэтгэврийн нөөц санд байршуулсан ба 2024 оны байдлаар 1.3 сая даатгуулагчид

214.8 тэрбум төгрөг, 2025 онд өссөн дүнгээр 301.0 тэрбум төгрөгийн хуримтлал үүссэн бөгөөд 2025 оны 12 дугаар сарын 31-ний өдөр "Мөнгөн хадгаламжийн гэрээ" байгуулан тэтгэврийн нөөц сангийн 215.3 тэрбум төгрөгийг нэг жилийн хугацаатай, жилийн 15.11 хувийн хүүгийн өгөөж хүртэх нөхцөлтэйгөөр хадгаламж хэлбэрээр байршуулснаар тэтгэврийн нөөц сангийн хөрөнгийг 32.5 тэрбум төгрөгөөр өсгөх боломжийг бүрдүүлсэн байна. Цаашид тэтгэврийн нөөц сангийн хөрөнгийн хэмжээг нэмэгдүүлэх, хөрөнгө оруулалтын өгөөжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Тэтгэврийн шинэчлэл: Тэтгэврийн даатгалын тогтолцооны өнөөгийн нөхцөл байдал, тулгамдаж буй асуудлыг дан ганц улсын тэтгэврийн даатгалын сангаас олгож буй тэтгэврээр даатгуулагч ирээдүйн амьжиргааны зардлаа бүрэн хангах боломжгүй байна.

Иймд Монгол Улсад тэтгэврийн олон давхаргат тогтолцоог нэвтрүүлэх, даатгуулагч олон эх үүсвэр бүхий тэтгэврийн орлоготой байх нөхцөлийг бүрдүүлэх нөхцөлийг хуулиар олгох, ирээдүйд авах тэтгэврийн хэмжээг өсгөх шаардлага зайлшгүй тулгарч байгаа тул хувийн нэмэлт тэтгэврийн тогтолцоог нэвтрүүлэх шаардлагатай байна.

Нэг талаас хүн амын насжилтаас үүдэлтэй дундаж наслалтын өсөлт, тэтгэвэр авах хугацаа уртсаж байгаатай холбогдуулан зайлшгүй нэмэгдэж байгаа тэтгэврийн зардлыг хуваалцах, тэтгэврийн хэмжээ буурахаас сэргийлэх, ахмад настны амьжиргаанд хүрэлцэхүйц зохистой хэмжээний тэтгэвэр олгох нь төрийн өмнө тавигдаж байгаа асуудал бол нөгөө талаас иргэд хөдөлмөрлөж, цалин орлоготой байх үедээ шимтгэлд суурилсан, бүрэн хуримтлал бүхий хувийн нэмэлт тэтгэврийн тогтолцоонд сайн дураар хамрагдаж, ирээдүйд олон эх үүсвэрээс тэтгэвэр авах нөхцөлийг бүрдүүлэх эрх зүйн орчныг бий болгох шаардлага үүсэж байна.

Нийгмийн даатгалын асуудалд 2027 онд үүсэх эрсдэл, төсөөлөл: Цаашид хүн ам насжихын хэрээр дундаж наслалт, тэтгэвэр авах хугацаа уртсаж байгаатай холбогдуулан тэтгэврийн хэмжээ буурахаас сэргийлж, ахмад настны амьжиргаанд хүрэлцэхүйц зохистой хэмжээний тэтгэвэр олгох, тэтгэврийн даатгалын сангийн ачааллыг зохистой хэмжээнд хадгалах, ирээдүйд залуу үед ирэх санхүүгийн ачааллыг багасгах тогтолцоог үе шаттай бүрдүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

Нийгмийн даатгалын салбарын гол асуудал нь даатгуулагч ба тэтгэвэр авагчдын харьцаа муудаж, хуримтлалын хэмжээ хангалтгүй байгаа явдал юм. Энэ нь хүн амын насжилт, албан бус хөдөлмөр эрхлэлт, шимтгэл төлөлтийн бааз хязгаарлагдмал байдал зэрэг шалтгаантайгаас гадна иргэдэд үзүүлэх даатгалын үйлчилгээ хязгаарлагдмал байдал мөн нөлөөлж байна.

Тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд иргэдийн сэтгэл ханамжийг нэмэгдүүлэхэд анхаарч, үйлчилгээний нэр төрлийг нэмэгдүүлэх, даатгуулагчийн төрлийг нарийвчлан тодорхойлох, нийгмийн даатгалын сангийн менежментийг сайжруулах, мэдээллийн ил тод байдлыг хангах замаар хамрагдалтыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай.

Иймээс цахим үйлчилгээний хүртээмжийг өргөжүүлэх замаар нийгмийн даатгалын үйлчилгээний чанарыг сайжруулан иргэдийн сэтгэл ханамжийн хувийг 2027 он гэхэд 15 хувиар нэмэгдүүлж нийт даатгуулагчийн эзлэх хувь 79 хувь байгааг 2027 онд 84.2 хувьд хүргэнэ.

Хувийн нэмэлт тэтгэврийн тухай хуулийн хэрэгжилтийг хангаж хувийн нэмэлт тэтгэвэрт хамрагдсан иргэдийг 2027 онд 5 хувьд хүргэх, тэтгэврийн нөөц сангийн хөрөнгийг санхүүгийн хэрэгсэлд 2025 онд 215.3 тэрбум төгрөг байгааг 450.3 тэрбум төгрөгт хүргэхээр төсөлд тусгасан. Эдгээр үйл ажиллагааг төлөвлөснөөр нийгмийн даатгалын үйлчилгээ сайжирч иргэдийн сэтгэл ханамж нэмэгдэх, даатгуулагчдын

тоо нэмэгдэж сангийн даатгуулагч, тэтгэвэр авагчийн харьцаанд эерэг нөлөөлөх боломжтой.

3.2. НИЙГМИЙН ХӨГЖИЛ, ҮНДЭСНИЙ НЭГДМЭЛ ҮНЭТ ЗҮЙЛ

3.2.1. Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл

Нийгмийн соён гэгээрэлд гэр бүл, сургуулийн орчин, ёс заншил, өдөр тутмын амьдралын хэв маяг зэрэг олон хүчин зүйл нөлөөлдөг. Иргэдийн нас, хүйс, орлогын түвшин, боловсрол, амьдарч буй орчноос үл хамааран бага наснаас нь эхлэн гэр бүл, боловсролын орчинд өв уламжлал, түүх, соёл, ёс заншлын талаарх мэдлэгийг өвлүүлэн төлөвшүүлэх нь онцгой ач холбогдолтой.

Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйл нь тухайн улс үндэстний дотоод мөн чанар, ижилсэл, ондоошлын илэрхийлэл бөгөөд ард түмний оюун санаа, үнэт зүйл, хүсэл эрмэлзлийн нэгдлийг бүрдүүлдэг. Энэ нь улс орны оршин тогтнол, тогтвортой хөгжил, дархлааны суурь болдог.

Үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлийг дараах дөрвөн үндсэн шалгуур үзүүлэлтээр тодорхойлдог. Үүнд:

- Үндэсний соёлын нэгдмэл байдал
- Нийгмийн нэгдмэл байдал
- Эдийн засгийн бодлогын нэгдмэл байдал
- Улс төрийн нэгдмэл байдал

Монгол Улсын үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлийн индексийг 2021 онд тооцоход 49.0 хувьтай гарсан бөгөөд үүнийг задлан үзвэл:

- Үндэсний соёлын нэгдмэл байдал – 64.0 хувь
- Нийгмийн нэгдмэл байдал – 53.0 хувь
- Эдийн засгийн бодлогын нэгдмэл байдал – 40.0 хувь
- Улс төрийн нэгдмэл байдал – 38.0 хувь байна.

Үндэсний соёлын нэгдмэл байдалд нийгмийн соён гэгээрлийн түвшин шууд нөлөөлдөг бөгөөд холбогдох судалгаагаар нийгмийн соён гэгээрлийн индекс 56.0 хувьтай буюу дундаж түвшинд үнэлэгдсэн байна.

Соён гэгээрэл нь урлаг, шинжлэх ухаан, шашин зэрэг соёлын суурь салбаруудын хөгжлийг дэмждэг бөгөөд хүний оюун санааны төлөвшилд чухал үүрэгтэй. Ялангуяа хүний зан төлөв, сэтгэл зүйн онцлогийг судалсан шинжлэх ухааны үр дүнд тулгуурлан нийгмийн гажуудлыг бууруулах, ёс суртахууны үнэт зүйлийг төлөвшүүлэх боломж бүрддэг. Ёс суртахуун нь нийгмийн харилцааг зохицуулдаг үндсэн институт бөгөөд хүний дотоод мөн чанарыг илэрхийлдэг оюун санааны чухал үзэгдэл юм. Хүнд төрөлхийн орших сөрөг зан чанар болох атаархал, уур хилэн, шунал зэрэг хандлагыг засах, зөв төлөвшүүлэхэд ёс суртахууны хэм хэмжээ, зарчим чухал нөлөө үзүүлдэг. 1990-ээд оноос хойш Монгол Улсад ардчилсан тогтолцоонд шилжиж, зах зээлийн эдийн засгийг бүрдүүлэх явц өрнөхийн зэрэгцээ “ардчилал, хүний эрх, эрх чөлөө” гэсэн ойлголтыг буруу тайлбарлах, уламжлалт ёс зүйг сулруулах хандлага тодорхой хэмжээнд ажиглагдсан. Үүний улмаас нийгэмд ёс зүйн доройтол, ашиг сонирхлын зөрчил, итгэлцлийн бууралт зэрэг сөрөг үзэгдэл нэмэгдэх болсон нь анхаарал татаж байна.

Соёл нь хүн төрөлхтний соён гэгээрлийн хөгжлийн явцад бий болсон үнэт зүйл бөгөөд биет болон биет бус хэлбэрээр илэрдэг. Монголчууд нүүдлийн соёл иргэншлийн өвөрмөц онцлогийг өнөөг хүртэл хадгалан уламжилж ирсэн нь дэлхийд ховор жишээ юм. Нүүдлийн соёл иргэншлийн үндэс нь байгальтай зохицон амьдрах ухаанд суурилсан мал аж ахуй, улирлын нүүдэл, амьдралын зохицол юм. Судалгаагаар нүүдлийн ахуй, соёлыг өвлүүлэх байдал залуу үеийн дунд буурч,

ялангуяа орлогын түвшин өндөр, гадаадад амьдарч байсан иргэдийн дунд сул байгаа нь тогтоогдсон. Нүүдлийн соёл иргэншлийн индекс 70.0 хувьтай байгаа нь цаашид энэ чиглэлд бодлогын дэмжлэг шаардлагатайг харуулж байна.

Соёлын биет бус өвийг хамгаалах, өвлүүлэх чиглэлээр Монгол Улс тодорхой ахиц гаргасан. Соёлын биет бус өвийн 362 төрөл зүйл, 10,924 өвлөн уламжлагч, 82,514 үл хөдлөх дурсгал, 333,047 ширхэг музейн үзмэр бүртгэлтэй байна.

Мөн соёлын өвийг олон улсад сурталчлах хүрээнд ЮНЕСКО-ийн жагсаалтад “Монголын нүүдлийн зан үйл”, “Наурыз” баярыг бүртгүүлж, соёлын өвийн мэдээллийг олон улсын цахим платформд байршуулсан нь чухал алхам болж байна. Гэсэн хэдий ч соёлын өвийн хадгалалт, хамгаалалт, ашиглалт хангалтгүй хэвээр байна. Тухайлбал, үл хөдлөх өвийн 45 хувь нь гэмтэлтэй, олон дурсгалт зүйлийг сэргээн засварлах шаардлагатай байна.

Үндэстний оршин тогтнох суурь нь хэл бөгөөд түүх, соёл, үнэт зүйл хэлээр дамжин хадгалагддаг. Монгол Улсад бичиг үсгийн тайлагдалт 98.7 хувьтай байгаа хэдий ч монгол хэл, бичгийн хэрэглээ, чадамж 56.0 хувьтай байгаа нь энэ чиглэлд бодлогын дэмжлэг шаардлагатайг илтгэж байна. Иймд “хүн төвтэй” хөгжлийн үзэл баримтлалын хүрээнд уламжлал, шинэчлэлийг хослуулж, ёс суртахуунтай, соёлын дархлаатай, үндэстний үнэт зүйлээ эрхэмлэсэн иргэнийг төлөвшүүлэхэд чиглэсэн соён гэгээрлийн бодлогыг эрчимжүүлэх шаардлагатай байна. Нийгмийн соён гэгээрлийн түвшнийг нэмэгдүүлэхэд соёлын орон зай, иргэдийн оролцоо чухал үүрэгтэй. 2025 оны байдлаар Монгол Улсад улсын төсвийн 452 соёл, урлагийн байгууллага үйл ажиллагаа явуулж, 346 соёлын төв, ордон жил бүр олон мянган арга хэмжээг зохион байгуулж, давхардсан тоогоор 4.4 сая гаруй иргэнд соёл, урлагийн үйлчилгээ үзүүлж байна.

3.2.2. Үндэстний сайн сайхан байдал

Аливаа улсын сайн сайхан байдал (*well-being*) гэдэг нь хүмүүс зөвхөн орлоготой эсэхээр бус, эрүүл мэнд, боловсрол, ажлын чанар, орон сууц, аюулгүй байдал, хүрээлэн буй орчин, нийгмийн харилцаа, төрд итгэх итгэл, амьдралдаа сэтгэл хангалуун байдал зэрэг олон хэмжээсээр хэрхэн амьдарч байгааг илэрхийлдэг ойлголт юм. Энэ хандлага нь ДНБ-ээр нийгмийн ахиц дэвшлийн ганц хэмжүүр гэж үзэх нь хангалтгүй гэж шүүмжилсэн “ДНБ-ээс давсан” (Beyond GDP) чиглэлийн судалгаа, ялангуяа Стиглиц-Сен-Фитуссигийн комиссын тайлан (Stiglitz–Sen–Fitoussi) -аас хүчтэй хөгжсөн. Уг тайланд өнөөгийн сайн сайхан байдал, түүний тогтвортой байдал хоёрыг ялгаж хэмжих шаардлагатайг онцолсон байдаг¹¹

Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага (OECD) -ийн тайлбараар сайн сайхан байдал нь хүмүүсийн өнөөгийн амьдралын нөхцөл төдийгүй, ирээдүйд сайн сайхан байдлыг хадгалах эдийн засаг, нийгэм, хүний болон хүрээлэн буй орчны нөөцтэй холбоотой. Өөрөөр хэлбэл “өнөөдөр хүмүүс яаж амьдарч байна вэ?” гэсэн асуулт дээр “энэ байдал ирээдүйд үргэлжлэх боломжтой юу?” гэсэн асуултыг нэмж хардаг. Манай улс үндэстний сайн сайхан байдлаа тооцоолох, арга аргачлал нэвтрүүлэх шаардлага үүсээд байна.

Үндэстний сайн сайхан байдлын асуудалд хүн амын өсөлт, хүн амын бүлгүүд, гэр бүл, нийгмийн халамж, хүний эрх, хүүхдийн эрхийн асуудлууд болон хүнсний аюулгүй байдал, орчны эрсдэл, гэмт хэрэг, гамшгаас урьдчилан сэргийлэх асуудлыг хамааруулан төлөвлөлтөд тусгаад байна.

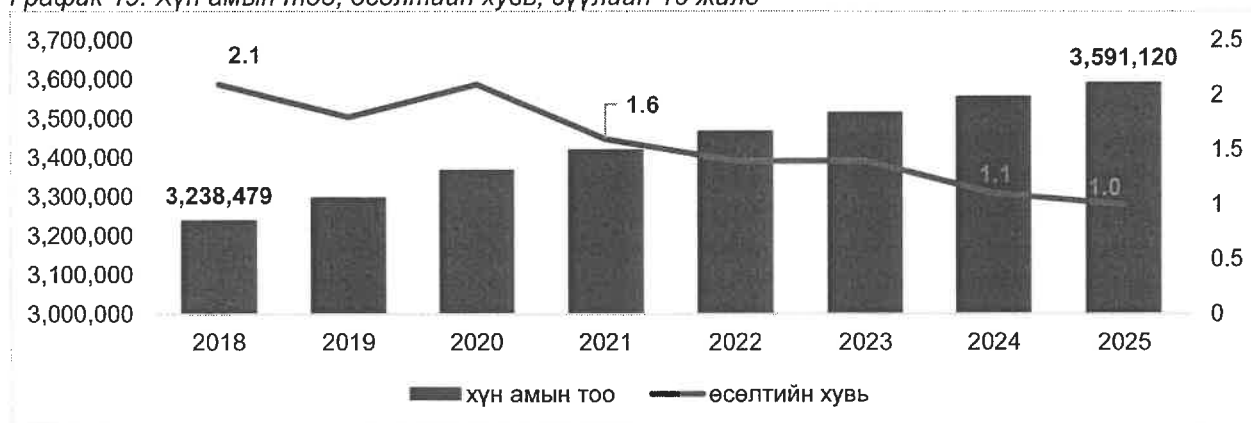
¹¹ Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага (OECD).

3.2.3. Хүн амын өсөлт

Монгол Улсын хүн ам 2025 оны байдлаар 3,591,120 болж сүүлийн 10 жилийн хугацаанд 600.0 орчим мянгаар нэмэгдсэн байна. Хүн амын өсөлтийн хувь 2.0 байхад хүн ам өсөж байгаа хэмээн тооцдог бөгөөд Монгол Улсын хүн амын өсөлт 2025 оны байдлаар 1.0 хувь болж буурсан нь сүүлийн 10 жилийн хугацаанд хамгийн бага хэмжээнд хүрсэн үзүүлэлт болж байна.

Энэ хандлага нь цаашид хүн амын өсөлтөд төрөлт, нас баралт, шилжилт хөдөлгөөн, насны бүтцийн өөрчлөлт илүү хүчтэй нөлөөлж байна. Тиймээс бодлогын түвшинд зөвхөн хүн амын тооны өсөлтөд бус, харин насны бүтэц, хөдөлмөрийн насны хүн амын өөрчлөлт, нийгмийн үйлчилгээний хүртээмж, боловсрол, эрүүл мэнд, ажлын байрны бэлтгэл зэрэг чанарын хүчин зүйлсэд илүү анхаарах шаардлагатай. Хүн амын тоо нэмэгдэж байгаа нь эерэг боловч өсөлтийн хувь буурч байгаа нь урт хугацаанд хүн ам зүйн өсөлт саарах төлөв ажиглагдаж буйн дохио юм. Иймээс хүн амын бодлого нь тоон өсөлтөөс гадна хүн амын хөгжлийн чанар, хөдөлмөрийн нөөц, нийгмийн хамгааллын тогтвортой байдалд чиглэх нь зүйтэй.

График 19. Хүн амын тоо, өсөлтийн хувь, сүүлийн 10 жилд

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Дотоод шилжилт хөдөлгөөн: Манай улсын дотоод шилжилт хөдөлгөөн нь хөдөө орон нутгаас хот суурин руу чиглэсээр ирсэн бол сүүлийн жилүүдэд уул уурхайн бүс рүү чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн нэмэгдэж байна. Тухайлбал 2014 онд Улаанбаатар хот шилжилт хөдөлгөөний хамгийн том татах төв байсан бол 2024 онд Өмнөговь аймаг шилжилт хөдөлгөөн Улаанбаатарыг гүйцэж түрүүлсэн. Үүнээс Монгол Улсын дотоод шилжилт хөдөлгөөн зөвхөн нийслэл рүү биш, харин уул уурхайн бүс рүү хүчтэй чиглэх болсон. 2014 онд уул уурхайн томоохон төслүүдийн бүтээн байгуулалтын шат дуусаж, түр ажиллах хүчний гадагшлах урсгал давамгайлсан харин 2024 оноос чанарын шилжилт явагдаж "Түр ажиллах хүчний бааз"-аас "Тогтвортой суурьшлын бүс" рүү шилжих процесс эрчимжиж байгааг харуулж байна. Үүнийг дагаад нийгмийн дэд бүтэц (сургууль, цэцэрлэг, үйлчилгээ)-ний эрэлт хэрэгцээ тухайн уул уурхай бүс нутагт эрс нэмэгдэж байна.

Мөн манай улсын дотоод нүүдэл нь зөвхөн эдийн засгийн сонголт биш, харин байгалийн эрсдэлээс үүдэлтэй амьжиргааны баталгаагүй байдал дээр суурилсан гарцаагүй шилжилт хөдөлгөөн мөн нөлөөлж байна. Иймд шилжилт хөдөлгөөнийг зохицуулахын тулд малчдын 'эрсдэлийн даатгал' болон 'байгалийн гамшгийн үеийн нийгмийн хамгаалал'-ыг орон нутагт нь сайжруулах зайлшгүй шаардлагатай байна.

Хүн амын өсөлт нь улс орны хөгжил, ирээдүйн тогтвортой байдалд чухал нөлөөтэй бөгөөд үүнд эх, хүүхдийн эрүүл мэнд хамгийн гол үүрэг гүйцэтгэдэг. Эхийн эрүүл мэндийг хамгаалах нь эхийн нас баралтыг бууруулах, хүүхдийн эндэгдлийг багасгах, улмаар хүн амын өсөлтийг тогтвортой байлгах үндэс болдог.

Эхийн эрүүл мэнд: Эхийн эрүүл мэнд нь жирэмслэлт, төрөлт, төрсний дараах үеийн эрсдэлээс хамгаалагдаж, эрүүл хүүхэд төрөх үндэс суурийг бүрдүүлдэг.

Улсын хэмжээнд 2025 оны байдлаар 53 779 жирэмсэн эмэгтэйчүүд шинээр хяналтад хамрагдсан бөгөөд 93.2 хувь нь жирэмсний эрт үедээ буюу эхний 3 сартайдаа, 6.1 хувь нь 4-6 сартайдаа, 0.7 хувь нь хожуу буюу 7 ба түүнээс дээш сартайдаа хяналтад хамрагджээ. Жирэмсний эрт үеийн хяналт Улаанбаатарт 92.7 хувь, орон нутагт 93.7 хувь байна. Өмнөх онтой харьцуулахад Улаанбаатар болон орон нутагт 0.1 хувиар тус тус өссөн байна. Шинээр хяналтад хамрагдсан нийт жирэмсэн эмэгтэйчүүдийн 97.7 хувь нь цусны ерөнхий шинжилгээнд хамрагдсанаас 3.6 хувь нь цус багадалттай байгаа нь өмнөх онтой харьцуулахад 0.4 хувиар буурсан байна.

Улсын хэмжээнд 2025 онд 53,716 эх амаржсан нь өмнөх онтой харьцуулахад 3603 тохиолдлоор буюу 6.3 хувиар буурсан байна. Төрөлт Улаанбаатар болон бусад аймгуудад 11-1739 тохиолдлоор жигд буурсан байна. 1000 хүн амд ногдох төрөлтийн түвшин улсын дүнгээр 15.8 байгаа бол энэ үзүүлэлт Баян-Өлгий (22.3), Ховд (18.7), Орхон (18.2), Улаанбаатар (17.7), Дархан-Уул (17.2), Увс (16.1) аймгуудад улсын дунджаас өндөр байна.

Нийт төрөлтийн 99.9 хувийг эмнэлгийн мэргэжилтэн удирдан явуулсан байна. Насны хувьд 3.8 хувь нь 20 хүртэлх насны, 25.3 хувь нь 35-аас дээш насны төрөлт эзэлж байна. Төрөлтийн тусгай коэффициентийг тооцоход 2025 онд нөхөн үржихүйн насны 1000 эмэгтэй тутмын 99.7 нь хүүхэд төрүүлсэн байна.

Гэрийн төрөлтийн 133 тохиолдол бүртгэгдсэн бөгөөд өмнөх онтой харьцуулахад 21 тохиолдлоор буюу 13.6 хувиар буурсан байна. Гэрийн төрөлтийн 54.9 хувь нь Улаанбаатарт бүртгэгдсэн ба өмнөх оноос 2.9 хувиар буурсан байна.

Эмнэлгийн тусламжгүй төрөлт 54 тохиолдол бүртгэгдсэн нь өмнөх оны мөн үеэс 15 тохиолдлоор буюу 38.5 хувиар өссөн байна. Улаанбаатар хотын эмнэлгүүдэд орон нутгийн харьяат 5659 эх амаржсан нь өмнөх оноос 280 тохиолдлоор буурсан ба Улаанбаатарт бүртгэгдсэн төрөлтийн 19.3 хувийг эзэлж байна.

Эхийн эндэгдэл 2025 онд 17 тохиолдол бүртгэгдэж, 100 000 амьд төрөлтөд 31.4 байна. Өмнөх оноос 4 тохиолдлоор, 100 000 амьд төрөлт тутамд 8.9 эндэгдлээр нэмэгдсэн байна. Баянхонгор, Сэлэнгэ, Увс, Ховд, Дорноговь, Дархан-Уул зэрэг аймгуудад эхийн эндэгдлийн тохиолдол бүртгэгдсэн байна. Эхийн эндэгдлийн 70.6 хувь нь эмнэлэгт, 29.4 хувь нь гэртээ эндсэн байна. 100 000 амьд төрөлтөд ногдох эхийн эндэгдлийн түвшнийг 2016 онтой /48.6/ харьцуулахад 2025 онд 17.2-оор буурсан байна.

Хүүхдийн эрүүл мэнд: Хүүхдийг нярай үед нь буюу төрсний дараах нэг сар хүртэлх хугацаанд нь хамрагдвал зохих эрүүл мэнд, нийгмийн үйлчилгээнд хамруулснаар амьдрах боломжийг нэмэгдүүлж, хэвийн өсөлт хөгжилтэй, эрүүл саруул өсөж торних үндэс болдог.

Улсын хэмжээнд 2025 оны байдлаар 54,137 хүүхэд амьд төрсөн нь өмнөх оны мөн үеэс 3,619 хүүхдээр буюу 6.3 хувиар буурсан байна. Нийт амьд төрсөн хүүхдийн 4.9 хувь нь 2,500 граммаас доош жинтэй төржээ. Амьд төрсөн хүүхдийн 1,310 нь хоёр ихэр, 18 нь гурван ихэр хүүхэд байна. Амьгүй төрөлтийн 252 тохиолдол бүртгэгдсэн нь 1000 нийт төрөлтөд 4.6 байгаа ба өмнөх онтой харьцуулахад 38 тохиолдлоор буюу 13.1 хувиар буурсан байна.

Нярай хүүхдийн өвчлөлийн 29,067 тохиолдол бүртгэгдсэн бөгөөд энэ нь амьд төрсөн хүүхдийн 53.7 хувийг эзэлж байгаа бөгөөд өнгөрсөн оноос өвчлөл 7.0 хувиар өссөн байна.

Улсын хэмжээнд 2025 онд нялхсын эндэгдэл 738 тохиолдол бүртгэгдэж, 1000 амьд төрөлтөд 13.6 болж байгаа нь өмнөх оноос 1.4-оор өссөн байна. Нялхсын эндэгдлийн 62.3 хувийг нярайн эндэгдэл эзэлж байгаа бөгөөд 1000 амьд төрөлтөд ногдох нярайн эндэгдэл 8.5 байна. Харин тав хүртэлх насандаа 914 хүүхэд эндсэн бөгөөд амьд төрсөн 1000 хүүхдэд ногдох түвшин 16.9 байна. Өмнөх онтой харьцуулахад 37 тохиолдлоор өсөж, амьд төрсөн 1000 хүүхдэд ногдох эндэгдэл 1.7 тохиолдлоор ихэссэн үзүүлэлттэй байна.

Шинээр төрсөн хүүхдийг нярай үед нь буюу төрсний дараах нэг сар хүртэлх хугацаанд нь хамрагдвал зохих эрүүл мэнд, нийгмийн үйлчилгээнд хамруулснаар амьдрах боломжийг нэмэгдүүлж, хэвийн өсөлт хөгжилтэй, эрүүл саруул өсөж торних үндэс болдог.

Монгол Улсад эх, хүүхдийн эрүүл мэндийн үзүүлэлтүүд сайжирч байгаа ч төрөлт буурах хандлага, эхийн эндэгдэл, нялхсын эндэгдэл тогтвортой өндөр түвшинд байна. Жирэмсний эрт үеийн хяналт сайн боловч цус багадалттай эхчүүдийн хувь нэмэгдэж, эрүүл мэндийн эрсдэл даамжирч байна. Хүүхдийн амьд төрөлт буурч, бага жинтэй төрөх тохиолдол, нярай өвчлөл өндөр байгаа нь эх, хүүхдийн эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулах шаардлагатайг харуулж байна.

Иймд тусламж үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулж эх, хүүхдийн эндэгдлийг бууруулах мөн нөхөн үржихүйн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг сайжруулах, жирэмсний хяналтад хамрагдалтыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Гэр бүл: Манай улсад 2025 оны байдлаар нийт 1.011,078 өрх байгаагийн 708,227 нь хотод, 302,851 нь хөдөөд амьдарч байна. Хотод амьдрах өрхийн тоо тогтмол өсөж байгаа бөгөөд зудтай жилд 40 мянгаар огцом нэмэгдсэн байна. Харин хөдөөд амьдрах гэр бүл өмнөх оноос 3 мянгаар буурсан байна. Өрх толгойлсон эх 54,863, өрх толгойлсон эцэг 11,950 байгаа нь нийт өрхийн 6.7 хувийг эзэлж байна. Улсын хэмжээнд 2025 онд 4,493 гэр бүл цуцлалт бүртгэгдсэн нь өмнөх оноос нэмэгдсэн бөгөөд 10 ба түүнээс дээш жил амьдарсан хосуудын гэр бүл цуцлалт 63.3 хувийг эзэлж байна. Гэр бүл цуцлалтыг авч үзвэл 1000 хүн тутамд ногдох гэр бүл цуцалт 2020 онд 1.6 промилль байсан бол 2024 онд 2.1 промилль буюу сүүлийн 5 жилийн хугацаанд 31.2 хувиар нэмэгдсэн нь гэр бүлийн тогтворгүй байдал нэмэгдэж байгааг харуулж байна.

Хүснэгт 19. Гэрлэлт, цуцлалт, (1000 хүнд ногдох)

Он	2020	2021	2022	2023	2024
Гэр бүл цуцлалт	1.6	1.6	2.2	2.2	2.1
Гэрлэлт	6.9	7.7	8.3	8.2	6.6

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Гэрлэлт цуцалсан шүүхийн шийдвэрийн 76 хувь нь таарамжгүй харилцаа, 12 хувь нь архидалт, 8 хувь нь тусдаа амьдарч байгаа, 2 хувь нь гэр бүлээс гадуурх харилцаа, 2 хувь нь гэр бүлийн хүчирхийллээс тус тус шалтгаалсан байна.¹² 2019-2023 оны дунджаас харахад гэрлэлт цуцалсны дараа хүүхдийн тэтгэлгийн 60 гаруй хувь огт төлөгдөхгүй байгаа нь эцэг, эхийн ухамсар, үүргээ хэрэгжүүлэхгүй хариуцлагагүй байдал, ажилгүйдэл, ядуурал, төлбөрийн чадваргүй байдалтай холбоотой байна.

Монгол гэр бүлийн харилцааны өнөөгийн байдал, өөрчлөлт 2025 судалгаанд Гэр бүлийн хүрээнд үүсэж буй зөрчил, маргаан нь олон хүчин зүйлээс хамааран бий болдог. Тухайлбал, судалгаанд оролцогчдын 29.2 хувь нь үзэл бодлын зөрчлөөс,

¹² Гэр бүлийн харилцаанаас үүссэн зарим төрлийн иргэний хэргийн шүүхийн шийдвэрийн дүн шинжилгээ, 134-р тал

24.4 хувь нь согтууруулах ундааг хэтрүүлэн хэрэглэснээс, 22.8 хувь нь харилцан ойлголцдоггүйгээс, 21.5 хувь нь мөнгө санхүүгийн хомсдолоос гэр бүлийн зөрчил, маргаан үүсдэг гэж үзжээ. Гэр бүлийн зөрчил, маргааны шалтгааныг хот болон хөдөөгөөр тодруулахад судалгаанд хамрагдсан хотын гэр бүлүүдийн хувьд харилцан үл ойлголцол (25.3 хувь), мөнгө санхүүгийн хомсдол (24.7 хувь) голлох шалтгаан болж байгаа бол хөдөөгийн гэр бүлүүд архидалтаас (26.1 хувь), харилцан ойлголцдоггүйгээс (21.1 хувь) үүдэлтэйгээр зөрчил маргаан гардаг байна. Гэр бүлийн асуудал, хүчирхийлэл, салалт зэрэг нэмэгдэхийн хэрээр хүүхэд, эмэгтэйчүүд хохирч сөрөг үр дагаврууд нэмэгдэж байна.

Төрөөс гэр бүлд ямар дэмжлэг хүсэж байгааг тодруулахад 57.57 хувь хөдөлмөр эрхлэх боломжийг өсгөж өрхийн орлогын эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх, 55.4 хувь өрхийн орлогоо нэмэгдүүлэхийг, 18.6 хувь гэр бүлийн боловсрол олгохыг, 17.7 хувь гэр бүлийн харилцаа, сэтгэл заслын зөвлөгөө хүссэн байна. Залуу гэр бүлийн 50.8 хувь нь ажлын байраар хангах дэмжлэг, 22.5 хувь орон сууц, 16.3 хувь орлого нэмэгдүүлэхийг хүсэж байсан бол дунд нас (35-49)-ны гэр бүлд санхүү, хүүхдийн боловсрол, хүмүүжлийн асуудлыг чухалчилсан байна.

Гэр бүлийн ээлтэй, тогтвортой байдал нь гэр бүлийн боловсрол буюу зөв дадал, зан үйл хэвшээгүй, ажил амьдралын тэнцвэр алдсанаас үүдэлтэй байдаг. Долоо хоногт 48 цагаас дээш цагаар ажиллагчид 2024 оны байдлаар 32.3 хувийг эзэлж байна.

Монгол Улсад гэр бүлийн тогтворгүй байдал нэмэгдэж, энэ нь хүн амын өсөлт, хүний хөгжлийн чанарт сөргөөр нөлөөлж байна. 2024 онд гэр бүл цуцлалт сүүлийн 5 жилд 31.2 хувиар өсөж, 1000 хүн тутамд 2.1 промильд хүрсэн бөгөөд салалтын 63.7 хувь нь 10 ба түүнээс дээш жил хамт амьдарсан хосуудад тохиож байна. Нийт өрхийн 6.7 хувь нь өрх толгойлсон байна.

Гэр бүлийн зөрчил, салалтын гол шалтгаан нь санхүүгийн бэрхшээл архидалт, орон байр, хүүхэдтэй холбоотой асуудлууд байна. Долоо хоногт 48 цагаас дээш ажиллагчид 32.3 хувьтай байгаа нь ажил амьдралын тэнцвэр алдагдахад нөлөөлж байна.

Дээрх байдлаас харахад гэр бүлд тэдний амьжиргааг дэмжих дэмжлэг үзүүлэх, орчныг сайжруулах, нийгэм-сэтгэл зүйн зөвлөгөө өгөх, гэр бүлийн боловсрол олгох, нийгмийн үйлчилгээ үзүүлэх зэргээр төрөл бүрийн дэмжлэг хэрэгтэй нь харагдаж байна. Санхүү, орон сууц, сэтгэлзүй, хүчирхийллээс хамгаалах үйлчилгээ, гэр бүлийн боловсролыг сайжруулах нь нэн тэргүүний зорилт болж байна. Иймээс төлөвлөгөөний төсөлд гэр бүлийн хөгжлийн цогц төвийг төр, хувийн хэвшлийн түншлэлээр ажиллуулах, түүгээр дамжуулан гэр бүлд чиглэсэн төрөл бүрийн үйлчилгээг хүргэхээр туссан.

Нийгмийн халамж: Нийгмийн халамж гэж эрүүл мэндийн доройтолтой, гэр бүлийн халамж, асрамж дутагдалтай, бие даан, эсхүл бусдын тусламжгүйгээр хэвийн амьдрах боломжгүй, өвөрмөц хэрэгцээ бүхий иргэн, нийгмийн халамжийн дэмжлэг, туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай өрхийн гишүүн-иргэнд наад захын хэрэгцээг нь хангах зорилгоор улсаас тэтгэвэр, тэтгэмж олгох, тусгайлсан үйлчилгээ үзүүлэх үйл ажиллагааг хэлнэ.¹³

Нийгмийн халамжийн сангаас 2025 оны 12 сарын байдлаар нийт 2.4 их наяд төгрөг зарцуулснаас 1.5 их наяд төгрөгийг хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжид зарцуулсан байна.¹⁴ Зарцуулсан нийт зардлын 27.8 хувь буюу 673.6 тэрбум төгрөгийг ахмад

¹³ Нийгмийн халамжийн тухай хуулийн 3.1.1 дэх хэсэг

¹⁴ Нийгмийн халамжийн сангийн 2025 оны 12 сарын мэдээ, ХХҮЕГ

настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн, өрх толгойлсон эх, эцэг болон нийгмийн халамжийн зорилтот өрх, иргэнд олгох тэтгэвэр, тэтгэмж, тусламжид зарцуулжээ.

Харин 1,745.8 тэрбум төгрөг буюу нийт зардлын 72.2 хувийг 0-3 хүртэлх насны хүүхэд асарсны тэтгэмж, одонтой эх, хүүхдийн мөнгө, насны хишиг, жирэмсэн эхийн тэтгэмж зэрэг амьжиргааны түвшин харгалзахгүй нийтлэг олгож байгаа хөтөлбөрт зарцуулсан.

Хүснэгт 20. Нийгмийн халамжийн үйлчилгээнд хамрагдагчид, төрлөөр

Д/д	Үйлчилгээний төрөл	2024 он	2025 он
	НИЙТ	2.681.408	2.609.976
1	Нийгмийн халамжийн тэтгэвэр	61.003	63.522
2	Асаргааны тэтгэмж	77.844	82.873
3	Онцгой тохиолдол болон амьжиргааг дэмжих мөнгөн тэтгэмж	70.861	77.827
4	Эх, эцэг, олон хүүхэдтэй өрх толгойлсон эх, эцэгт олгох тэтгэмж	248.808	229.755
5	Эхийн алдар одонтой эхчүүдэд жилд 1 удаа олгох мөнгөн тусламж	259.746	270.258
6	Хүүхдийн мөнгөн тэтгэмж	1.303.997	1.353.720
7	Олон нийтийн оролцоонд түшиглэсэн халамжийн халамжийн үйлчилгээ	8.699	9.116
8	Төрөлжсөн асрамжийн үйлчилгээ	159	70
9	Ахмад настанд үзүүлэх тусламж, хөнгөлөлт	318.731	162.444
10	Насны хишиг	191.965	204.755
11	Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэнд үзүүлэх тусламж, хөнгөлөлт	49.505	51.399
12	Хүнс, тэжээлийн дэмжлэг үзүүлэх үйлчилгээ	89.706	103.856
13	Цаатан иргэний тэтгэмж	384	381

Эх сурвалж: Гэр бүл, хөдөлмөр нийгмийн хамгааллын яам, Гүйцэтгэлийн тайлан

Нийгмийн халамжийн зардлыг нэмэгдүүлэхэд хамгийн их нөлөөлсөн хүчин зүйл нь улс төрийн шийдвэрээр 2005 оноос эхлэн олгосон зорилтот бүлэгт бус нийт хүн амд чиглэсэн нийтлэг мөнгөн тэтгэмж, тусламжийн хөтөлбөрүүдийн зардал юм.

Алдар цолтон ахмад настанд чиглэсэн хөтөлбөр хамгийн зорилтот бүлэгт чиглэгдээгүй хөтөлбөр бөгөөд нийт зардлын 65 хувь нь хүн амын амьжиргааны түвшин хамгийн өндөртэй 20 хувьд хуваарилагдаж байна. Харин зорилтот бүлэгт чиглэсэн зардал 26.4 хувийг эзэлж байна. Нийгмийн халамжийн үйлчилгээний чанарыг сайжруулж, оновчлох мөн ахмад настанд чиглэсэн цогц тусламж, үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлж асаргааны хувилбарт үйлчилгээ болон эрүүл, идэвхтэй насжилтыг дэмжих үйлчилгээг бий болгох шаардлагатай байна.

Үүнд зорилтот бүлгийг тодорхойлох үнэлгээ сул, халамжийн үйлчилгээний, бие даан амьдрахад нь туслах үйлчилгээний нэр төрөл цөөн байгаа нь нөлөөлж байна. Халамжийг зорилтот бүлэгт чиглүүлж, гэр бүл, хүн амын өсөлтийг дэмжсэн дэмжлэгээс зааглах, эмзэг бүлгийн иргэдийн хамгааллыг сайжруулж, ажиллах чадвартай иргэдийн орлого нэмэгдэх бодлогоор дэмжвэл халамжийн үр ашиг өсөж, ядуурал буурахад нөлөөлнө.

Иймээс халамжийн үйлчилгээг оновчлох, хүн амын өсөлт, гэр бүлийг дэмжсэн дэмжлэгийг халамжийн зорилтот бүлэгт чиглэсэн зардлаас зааглах хэрэгцээ шаардлага байна. Халамжийг хөдөлмөр эрхлэх боломжгүй амьжиргаа багатай зорилтот бүлэгт чиглүүлж, мөнгөн бус халамжийн үйлчилгээг өргөжүүлэх, өрхийн амьжиргааг дээшлүүлэх арга хэмжээ хэрэгжүүлэх, асаргааны хувилбарт үйлчилгээ үзүүлэх байгууллагын тоог нэмэгдүүлэх зэрэг арга хэмжээ туссан.

Өрхийн орлого: Өрхийн нийт орлогыг өрхийн мөнгөн орлого, өрхийн өөрийн аж ахуйгаас бэлтгэж хэрэглэсэн болон бусдаас үнэгүй авч хэрэглэсэн зүйлийн мөнгөн дүнгийн нийлбэрээр тодорхойлдог. Өрхийн мөнгөн орлого нь цалин хөлс, тэтгэвэр, тэтгэмж, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн орлого, хөдөө аж ахуйн бус үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого болон бусад орлогоос бүрддэг.¹⁵

Нэг өрхийн сарын дундаж нийт орлого 14.1 хувиар өссөн нь өрхийн орлогын ерөнхий түвшин нэмэгдсэнийг харуулж байна. Орлогын өсөлтийн гол хөдөлгөгч нь мөнгөн орлого бөгөөд энэ нь 14.3 хувиар өссөн байна. Ялангуяа цалин хөлсний орлого 14.8 хувиар нэмэгдсэн нь хөдөлмөрийн зах зээл, цалин хөлсний өөрчлөлт өрхийн орлогод гол нөлөө үзүүлж байгааг илтгэнэ. Үүний зэрэгцээ ХАА-н үйлдвэрлэлийн орлого 27.8 хувь, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого 32.8 хувь, бусад орлого 23.9 хувь өссөн нь өрхийн орлогын бүтэц зөвхөн цалин, тэтгэвэрт төвлөрөхгүй, харин аж ахуй, бичил үйлдвэрлэл, үйлчилгээний эх үүсвэрүүд нэмэгдэж байгааг харуулж байна.

Харин тэтгэвэр, тэтгэмжийн орлого ердөө 5.1 хувиар өссөн нь бусад орлогын төрлүүдтэй харьцуулахад хамгийн бага өсөлттэй байна. Иймд тогтмол халамж, тэтгэвэрт түшиглэдэг өрхүүдийн бодит худалдан авах чадвар инфляцын нөлөөгөөр харьцангуй сулрах эрсдэлтэй. Мөн өөрийн аж ахуйгаас хэрэглэсэн хүнсний бүтээгдэхүүний орлого 3.2 хувь орчим өссөн нь өрхийн өөрийн хэрэглээний хүнсээр хангах чадавх өсөөгүйг харуулж байна. Энэ нь өрхийн мөнгөн орлого өсөж байгаа ч хэрэглээний ачаалал зах зээлээс худалдан авалт руу илүү шилжиж байж болно.

Хүснэгт 21. Нэг өрхийн сарын дундаж орлого, орлогын өөрчлөлт, улсын дундаж, мянган төгрөгөөр

Орлогын төрөл	2024 IV мян.төг	2025 IV мян.төг	Өөрчлөлт, мян.төг	
			Өмнөх оноос мян.төг	Өмнөх оноос хувь
Нийт орлого	2,641.7	3,012.9	371.2	14.1
Мөнгөн орлого	2,486.5	2,841.6	355.1	14.3
Цалин хөлс	1,422.6	1,633.1	210.5	14.8
Тэтгэвэр, тэтгэмж	574.0	603.2	29.2	5.1
ХАА-н үйлдвэрийн орлого	191.2	244.4	53.2	27.8
Үйлчилгээний орлого	119.1	158.2	39.1	32.8
Бусад орлого	180.0	223.1	43.1	23.9
Бусдаас үнэгүй авсан хүнсний болон хүнсний бус бүтээгдэхүүн	62.1	75.5	13.4	21.6
Өөрийн аж ахуйгаас хэрэглэсэн хүнсний бүтээгдэхүүн	93.1	96.1	3.0	3.2

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Өрхийн сарын дундаж орлогыг хот, хөдөөгөөр нь авч үзвэл, хотын өрхүүдийн сарын дундаж нийт орлого 2.9 сая төгрөг, хөдөөгийнх 2.1 сая төгрөг байна. Хотын өрхүүдийн сарын дундаж нийт орлого хөдөөгийн өрхүүдээс 765.5 (36.0 хувь) мянган төгрөгөөр их байна. Бүсээр харвал, өрхийн сарын дундаж нийт орлого 2.0-2.4 сая төгрөг байна.

Хүн ам зүйн ачаалал нэмэгдэхийн хэрээр өрхийн орлого буурах хандлагатай байдаг, учир нь ажиллах насны хүн амын эзлэх хувь багасаж, тэтгэвэрийн насны болон хүүхдийн арчилгаа, халамжийн зардал нэмэгддэг. Энэ нь өрхийн нийт орлогын зарцуулалтад дарамт үүсгэж, амьжиргааны түвшинд сөргөөр нөлөөлдөг. Хөдөлмөрийн насны 100 хүнд ногдох тэжээлгэгчийн тоо (15 хүртэлх, 65 ба түүнээс дээш насны хүн амын тоо) буюу хөдөлмөрийн бус насны хүн амын нийгэмд үзүүлж буй ачааллыг хүн ам зүйн ачааллаар харуулдаг.

¹⁵ ҮСХ-Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгааны 2024 оны танилцуулга

Хүн ам зүйн ачаалал 2021-2025 онд өндөр түвшинд хадгалагдаж, хөдөлмөрийн насны 100 хүнд ногдох тэжээгчдийн тоо 2024–2025 онд 59.0–59.3 болж бага зэрэг буурсан ч нийтдээ ачаалал буураагүй, харин бүтэц нь өөрчлөгдөж байна. Үүнд хүүхдийн ачаалал 2021 оны 52.2-оос 2025 онд 49.8 болж буурсан бол өндөр настны ачаалал 7.3-аас 9.5 болж тогтвортой өссөн нь хамгийн гол өөрчлөлт байна. Өөрөөр хэлбэл, нийт ачаалал тогтвортой мэт харагдаж байгаа боловч хүн амын насжилт эрчимжиж, хөдөлмөрийн насныханд ирэх дарамт хүүхдээс өндөр настны тийш шилжиж байна.

Хүснэгт 22. Хүн ам зүйн ачаалал (Хөдөлмөрийн насны 100 хүнд ногдох тэжээгдэгчийн тоо)

Хэмжих нэгж	2021	2022	2023	2024	2025
Хүн амын	59.5	59.7	60.0	59.0	59.3
Хөгшид	7.3	7.7	8.2	8.7	9.5
Хүүхэд	52.2	52	51.7	50.3	49.8

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Хүн амын ачааллыг даах, өрхийн орлогыг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн хөдөлмөрийн насны хүн амын оролцоо, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх бодлого баримтлах бөгөөд залуучууд, эмэгтэйчүүд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, ур чадварын зөрүүг бууруулах, чанартай ажлын байрыг нэмэгдүүлэх бодлого тусгасан.

Үндэсний баялгийн сан: Монгол Улсын Их Хурлаас 2019 оны 11 дүгээр сарын 14-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн хүрээнд газрын хэвлийн баялгийн үр өгөөжийг Үндэсний баялгийн санд төвлөрүүлэх замаар тэгш, шударга хүртээхэд чиглэсэн Үндэсний баялгийн сангийн тухай хуулийг 2024 оны 04 дүгээр сарын 19-ний өдөр баталсан.

Мөн Засгийн газрын 2024 оны “Хууль батлагдсантай холбогдуулан авах зарим арга хэмжээний тухай” 179 дүгээр тогтоол, Засгийн газрын 2025 оны “Хууль хэрэгжүүлэхтэй холбогдуулан авах арга хэмжээний тухай” 228 дугаар тогтоолоор Хуримтлалын сангийн мөнгөн хөрөнгөөс төрөөс хэрэгжүүлж буй орон сууцны ипотекийн хөнгөлөлттэй зээлийн хөтөлбөрийг санхүүжүүлж, хуульд заасны дагуу арвижуулахыг үүрэг болгосны дагуу “Эрдэнэс Монгол” ХХК нь 2025 онд 507.1 тэрбум төгрөгийн ногдол ашгийн орлого төвлөрүүлэхээс жилийн эцсийн байдлаар 411.7 тэрбум төгрөгийн орлого төвлөрч, 95.4 тэрбум төгрөгийн орлогыг авлагаар бүртгэсэн нь 2026 оны 02 дугаар сард санд төвлөрсөн. Нэгдлийн бүрэлдэхүүн компаниудаас “Эрдэнэт Үйлдвэр” ТӨҮГ 98.3 тэрбум төгрөг, “Эрдэнэс Тавантолгой” ХК 395.4 тэрбум төгрөг, “Дарханы төмөрлөгийн үйлдвэр” ХХК 8.8 тэрбум төгрөг, “Эрдэнэс критикал минералс” 4.4 тэрбум төгрөг, “Багануур” 126.4 сая төгрөгийг тус тус төвлөрүүлсэн.

Хүснэгт 23. Хуримтлалын сан болон Үндэсний Баялгийн сангийн хуримтлал, 2025 онд төвлөрүүлсэн дүн, төгрөгөөр

дд	Хуримтлалын санд төвлөрүүлсэн компаниуд	2025.12.31-ний өдрийн байдлаар төвлөрүүлсэн дүн
1	Эрдэнэс Тавантолгой ХК	395,427,155,991.00
2	Эрдэнэт Үйлдвэр ТӨҮГ	98,349,839,709.00
3	Дарханы Төмөрлөгийн Үйлдвэр ХХК	8,839,415,208.00
4	Эрдэнэс критикал минералс	4,372,009,328.00
5	Багануур	126,351,782.00
	Нийт	507,114,772,018.00
Төрөлжсөн сан		2025 оны 12 дугаар сарын 31-ний өдрийн байдлаар

	Тэрбум төгрөг	Сая ам.доллар
Ирээдүйн өв сан	5,715.07	1,606.8
Хуримтлалын сан	1,103.51	310.25
Нийт	6,818.58	1,917.05

*-"Цемент шохой" ХХК-аас 3.8 тэрбум төгрөгийн ногдол ашгийг санхүүгийн нөхцөл байдал, мөнгөн хөрөнгийн дутагдалтай байдлаас шалтгаалан төвлөрүүлж амжаагүй болно.

2025 онд Үндэсний баялгийн сангийн төрөлжсөн сангуудын хөрөнгийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх, эрх зүйн болон институцийн орчныг бэхжүүлэх, дотоод зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох, мөн олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх зорилтын хүрээнд дараах ажлуудыг хэрэгжүүлсэн болно.

- ✓ Олон улсын туршлагад суурилсан төрөлжсөн сангуудын хөрөнгийн удирдлага, зарцуулалт, менежментийн стратегийг тодорхойлж, бэлтгэл хангаж ажиллав.
- ✓ Эдийн засгийн өгөгдлийн санг бүрдүүлж, аналитик модел хөгжүүлэв.
- ✓ Стратегийн ордод тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч хуулийн этгээдтэй төрийн эзэмшлийн хувь, хэмжээг тогтоох асуудлаар хэлэлцээ хийхэд дэмжлэг үзүүлэв.
- ✓ Иргэдийн дунд судалгаа хийж, оролцоог хангах замаар олон нийтийг мэдээллээр хангаж ажиллав.
- ✓ Стратегийн ач холбогдол бүхий арга хэмжээнд оролцож, бодлогын хэлэлцүүлэг өрнүүлж, сангийн үйл ажиллагааг олон нийтэд танилцуулав.
- ✓ Олон улсын байгууллага, баялгийн сангуудтай хамтын ажиллагаа тогтоож, цаашид хамтарч ажиллах суурийг тавив.

Цаашид Үндэсний баялгийн сангийн дараагийн шатны шинэчлэл нь засаглалын тодорхой байдал, хариуцлагын тогтолцоонд суурилна. Засгийн газар бодлогын түвшинд зорилго, шалгуурыг тодорхойлж, харин хөрөнгийн өдөр тутмын удирдлагыг мэргэжлийн, бие даасан бүтэц хэрэгжүүлдэг тогтолцоонд үе шаттай шилжих шаардлагатай байна. Энэ хүрээнд бодлого тодорхойлох, хөрөнгө удирдах, нийгмийн зарцуулалтыг хэрэгжүүлэх чиг үүргийг хооронд нь тодорхой заагласан тогтолцоо бүрдүүлнэ.

Мөн Ирээдүйн өв сангийн хөрөнгийн удирдлагыг одоогийн өндөр хөрвөх чадварт төвлөрсөн загвараас шат дараатайгаар төрөлжсөн, олон улсын жишигт нийцсэн багцын удирдлагын тогтолцоонд шилжүүлнэ. Хөрөнгө удирдлагын бодлогыг санхүүгийн хэрэгслийн төрөлжүүлэлт, эрсдэлийн удирдлага, тайлагнал болон хууль эрхзүйн хүрээнд шат дараатайгаар шинэчлэн сайжруулах замаар эрсдэл-өгөөжийн тэнцвэрийг баримталсан жишиг багц бүрдүүлэх нь зүйтэй байна. Энэ нь урт хугацаанд сангийн бодит өгөөжийг нэмэгдүүлж, инфляцын нөлөөг давсан тогтвортой өсөлтийг хангах давуу талтай.

Хуримтлалын сангийн хүрээнд орлогын урсгалыг тогтвортой, төлөвлөх боломжтой болгож, ногдол ашгийн төвлөрөлтийг оновчтой зохицуулан нийлмэл өгөөжийг нэмэгдүүлэхэд анхаарна. Иргэдийн хуримтлалыг илүү үр ашигтай ашиглах механизмыг бүрдүүлж, сангийн зарцуулалтыг урт хугацааны нийгмийн өгөөжтэй салбарт чиглүүлж өргөжүүлэх шаардлагатай байна.

Үндэсний баялгийн сангийн тогтвортой байдал нь зөвхөн хөрөнгийн хэмжээнээс бус, ил тод байдал, иргэдийн итгэл, хяналтын тогтолцоонд тулгуурлана. Иймд гурван сангийн мэдээллийг нэгтгэсэн, тогтмол шинэчлэгддэг, иргэдэд ойлгомжтой дижитал мэдээллийн системийг бүрдүүлж, хуримтлал, хөрөнгийн багц, өгөөж, өсөлтийн мэдээллийг ил тод болгох шаардлагатай. Мэдээллийн

шинэчлэлийн давтамжийг тодорхой болгож, олон улсын стандартын дагуу засаглал, гүйцэтгэл, аудитын тогтолцоог нэвтрүүлэх шаардлагатай. Үүнд олон улсын түвшний хараат бус аудит, гүйцэтгэлийн тайлагнал, нээлттэй мэдээллийн бодлого багтана. Мөн иргэний нийгэм, мэргэжлийн оролцоог хангасан хяналтын тогтолцоог бүрдүүлэх замаар сангийн үйл ажиллагаанд итгэх олон нийтийн итгэлийг бэхжүүлэх нь чухал байна.

3.2.4. Хүний эрхийн баталгаа

Монгол Улс 1992 онд ардчилсан шинэ Үндсэн хуулиа баталж, “хүний эрх, эрх чөлөөг эрхэмлэн дээдэлж, хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлоон хөгжүүлэх”-ийг эрхэм зорилгоо болгон тунхагласан билээ.

Дэлхийн банкнаас гаргадаг Засаглалын үзүүлэлтийн дэд үзүүлэлт болох “Иргэдийн дуу хоолой ба хариуцлага” үзүүлэлт нь тухайн улсын иргэд төрийн үйл ажиллагаанд хэрхэн оролцож чадаж байгаа, төрөөс иргэддээ хэр хариуцлагатай, нээлттэй байгааг илэрхийлдэг.¹⁶ Энэ нь дараах үндсэн хэмжүүрийг нэгтгэн тооцдог нийлмэл үзүүлэлт юм.

- ✓ Иргэд сонгуулиар төрийн эрх баригчдаа сонгох эрх, оролцооны түвшин;
- ✓ Үг хэлэх, хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөө, иргэд болон сэтгүүлчид үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх боломж;
- ✓ Иргэний нийгмийн байгууллагын оролцоо, төрийн бодлогод нөлөөлөх чадамж;
- ✓ Хариуцлагын механизм, төрийн шийдвэр, бодлого, үйл ажиллагаанд иргэд хяналт тавих боломж.

Эдгээр үзүүлэлтийг олон улсын судалгааны байгууллага, судалгааны баг, бизнесийн холбоо, ТББ-ууд болон экспертүүдийн үнэлгээнд үндэслэн тооцдог. Тус үзүүлэлтээр манай улс 2024 онд 98-д эрэмбэлэгдэж байна.

Хүүхдийн эрх, хөдөлмөрлөх эрх, эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж үйлчилгээ авах эрх, сурч боловсрох эрх, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрх, эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрх, жендерийн эрх тэгш байдал, эрүү шүүлт ба хүний эрх, бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрх, өөрийгөө өмгөөлөх, хууль зүйн туслалцаа авах эрх, гэр бүлийн хүчирхийллийн талаар, ахмад настны эрх, ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байх эрх, хүний эрхийн боловсрол, халдашгүй чөлөөтэй байх эрх, өргөдөл, гомдлоо шийдвэрлүүлэх эрх, хүн худалдаалах гэмт хэрэг ба хүний эрх, үндэстний цөөнх, аж ахуй эрхлэх эрх, амьд явах эрх, сонгох, сонгогдох эрх, зохистой хоол хүнсээр хангагдах эрхийн хүрээнд гарч буй хүний эрхийн зөрчлийг арилгах талаар илтгэлд тусгагдсан.¹⁷

Хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх илтгэлийн хүрээнд гарсан УИХ-ын тогтоолын хэрэгжилт 2024 онд 50.0 хувьтай байгаа нь зарим асуудал шийдэгдээгүй, хэрэгжилт удаашралтай байгааг харуулж байна.

Хэрэгжилтийг эрчимжүүлэхийн тулд хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдсөн тухай гомдол шийдвэрлэлт 75.0 хувьтай байгааг нэмэгдүүлэх, хүний эрх хамгаалах үйл ажиллагаа явуулахад учирч буй эрсдэлийн үнэлгээ 3.25 оноотой байгааг бууруулах шаардлагатай байна.

Жендерийн тэгш байдал: Жендерийн тэгш бус байдлын индекс 2024 онд 0.218 болсон бөгөөд нөхөн үржихүйн эрүүл мэнд, боловсрол, шийдвэр гаргах эрх мэдэл, хөдөлмөрийн зах зээл гэсэн гурван хэмжүүрээр тооцдог. Тус индексийн дэд индекс болох боловсрол, эрүүл мэндийн үзүүлэлт тогтвортой, ахиц дэвшлээ

¹⁶ Дэлхийн банк (2023). Иргэдийн дуу хоолой ба хариуцлага: Тооцоолол. Дэлхийн засаглалын үзүүлэлтүүд

¹⁷ Хүний Эрхийн Үндэсний Комисс, нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ

хадгалж байгаа бол эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоо 120 дугаар байрнаас 99 хүртэл, ажиллах хүчний оролцоо 43-р байрнаас 20 хүртэл ахисан “ахиц дэвшилттэй” үнэлэгдсэн байна.

Эмэгтэйчүүд төрийн захиргаанд олноор ажилладаг ч улс төрийн болон бодлого боловсруулах үйл явцад дуу хоолойгоо хангалттай хүргэж чадахгүй байна. Эмэгтэйчүүд дунд шатны удирдах албан тушаалтны дөнгөж 30 хувийг, дээд түвшний удирдах албан тушаалтны 15 хувийг эзэлж байгааг тус тайланд онцолсон байна. Жендерийн ялгаатай байдал нь ажиллах хүчинд бий болсон тэгш бус байдалд тод илэрч байна. Тухайлбал, их, дээд сургууль төгссөн хөдөлмөрийн насны эмэгтэйчүүд эрчүүдээс илүү байгаа ч эрчүүдтэй харьцуулахад хөдөлмөр эрхлэх нь 15 хувиар бага, дунджаар 25 хувь бага цалин авч байгааг Дэлхийн банк Жендерийн үндэсний хорооны Ажлын албатай хамтран “Монгол Улсын жендерийн нөхцөл байдлын үнэлгээ” тайланд дурджээ.

Үндэсний статистикийн хорооны Цаг ашиглалтын судалгаа (2023 он)-аар гэрийн болон асаргааны ажилд өдөрт эмэгтэйчүүд 4.3 цагийг зарцуулдаг бол эрчүүд 2.1 цагийг зарцуулдаг нь 2 дахин ялгаатай үзүүлэлт юм. Өөрөөр хэлбэл эмэгтэйчүүд жилд 800 орчим цагийн хөлсгүй хөдөлмөрт зарцуулдаг. Дэлхийн дундаж ялгаа нь хөгжиж буй орнуудад 1.5 цаг, хөгжингүй орнуудад 1.2 цагийн зөрүү байдаг байна. Монгол эмэгтэйчүүд цагийн ачаалал буюу “үл харагдах хөдөлмөр” эрхлэлтээрээ Азийн дунджаас өндөр үзүүлэлттэй байна.

Гэр бүлийн хүчирхийллийн хохирогчдын 80-85 хувь нь эмэгтэйчүүд байгаа бөгөөд 2017 оны үндэсний судалгаагаар 3 эмэгтэй тутмын 1 нь амьдралынхаа туршид ямар нэг хэлбэрийн хүчирхийлэлд өртсөн.

Хүн амын дундаж наслалтын тоо баримтаас харахад Монгол эрчүүдийн дундаж наслалт эмэгтэйчүүдийнхээс 2024 онд 9.18 жилээр бага байгаа бөгөөд энэ нь 2020 онтой харьцуулахад эрэгтэй, эмэгтэй хүний дундаж наслалтын зөрүү 0.33 пунктээр буурсан байна. Дэлхийн дундаж наслалтын зөрүү 5 жил, хөгжиж буй орнуудад 4 - 6 жил байдагтай харьцуулахад Монголын ялгаа онцгой өндөр байна. Эрэгтэйчүүдийн эрсдэлтэй хөдөлмөр, архи, осол, эрүүл мэндийн зан үйлийн ялгааг харуулахын зэрэгцээ эмэгтэйчүүдэд өндөр настны ядуурал, асаргааны ачаалал, ганцаардлын эрсдэл илүү хуримтлагдаж байгааг мөн илтгэнэ.

Жендерийн тэгш байдлыг ахиулахад удирдах албан тушаалд ажиллагчдад эмэгтэйчүүд 2024 онд 41.3 хувь байгааг өсгөх, 15 түүнээс дээш насны хүм амын дундах эрэгтэйчүүдийн (15-49 нас) тамхи таталтын тархалт 59.3 хувь, эрэгтэйчүүдийн амиа хорлолтын түвшин (10,000 эрэгтэй хүнд ногдох амиа хорлосон хүний тоо) 27.3 байгааг бууруулах шаардлагатай байна.

Монгол Улсад хүний эрхийн хууль эрх зүйн орчин тогтворжиж, олон улсын стандартын дагуу хамгаалах тогтолцоо бий болсон ч хэрэгжилт удаашралтай, 2024 онд УИХ-ын тогтоолын биелэлт 50.0 хувьтай байна. Иргэдийн дуу хоолой, хариуцлагын үзүүлэлтээр улс 98-р байранд эрэмбэлэгдсэн нь төрийн нээлттэй байдал, иргэний оролцоо хангалтгүй байгааг илтгэж байна. Иймд хүний эрхийн хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх, жендерийн тэгш байдлыг хангах, иргэний оролцоог нэмэгдүүлэх бодлого, хяналтын механизмыг сайжруулах шаардлагатай байна.

Залуучууд: Залуучууд нь нийгмийн хөгжлийн гол тулгуур багана ба нийгэм дэх идэвхтэй оролцоо, шийдвэр, шийдэл нь хүний эрхийн эерэг өөрчлөлтийг бий болгодог.

Монгол Улсад 2025 оны байдлаар 15-34 насны иргэн 1,015.0 мянга байгаа нь нийт хүн амын 28.2 хувь, 15 ба түүнээс дээш насны хүн амын 40.7 хувийг эзэлж

байна. Залуучууд болон залуу гэр бүлийн хувьд хамгийн тулгамдаж буй асуудал бол ажилгүйдэл, хөдөлмөр эрхлэлт, хүүхдээ асруулах асуудал юм. Тухайлбал, улсын хэмжээнд ажилгүйдлийн түвшин 10.0 хувьтай байгаагаас залуучуудын ажилгүйдлийн түвшнийг авч үзвэл, улсын дунджаас 2 дахин өндөр байна. Тухайн үед хөдөлмөр эрхлэлтийн байгууллагад 34.4 мянган ажилгүй иргэн бүртгэлтэй байгаагийн 57.1 хувийг 15-34 насны залуучууд эзэлж байна.

Монгол Улсын ажилгүй иргэдийн тал хувийг залуучууд эзэлдэг бөгөөд ажилгүй байх хугацаандаа өрхийн бусад гишүүдээр тэжээлгэдэг тул өрхийн хүн ам зүйн ачаалалд дарамт болж, амьжиргааны түвшинд сөргөөр нөлөөлдөг. Сүүлийн 12 сарын хугацаанд хөдөлмөр эрхэлж байгаад ажилгүй болсон залуучуудаас хөдөлмөр эрхлэхэд тулгардаг, хүндрэлтэй байдаг шалтгааныг тодруулахад мэргэжил эзэмшсэн залуучуудын хувьд ажлын туршлагагүй байдал, ар гэрийн асуудал, тухайн ажлыг хийх мэдлэг, чадвар хүрэхгүй байх зэрэг шалтгаанууд зонхилдог байна.

Харин мэргэжил огт эзэмшээгүй залуучуудын дунд тухайн ажлыг хийх мэдлэг, чадвар хүрэхгүй байх, боловсролын түвшин, ажлын туршлагагүй нь хүндрэлтэй байдаг гэж үзсэн. Мөн аж ахуйн нэгж, байгууллагын цалингийн хэмжээ бага, цалингаа хугацаанд нь, эсвэл огт өгдөггүй, ажил горилогчийг туршилтын хугацаагаар ажиллуулж, цалин олгохгүй байх, эрүүл мэнд, нийгмийн даатгалд хамруулахгүй байх, хөдөлмөрийн гэрээ байгуулахгүй байх зэрэг шалтгааны улмаас олон залуучууд ажилгүй болох, улмаар ажил хийх, хайхаас шантрах тохиолдол гарсаар байна.

Залуучуудын хөгжлийн индексийн эрэмбийг урагшлуулахын тулд залуучуудын ур чадвар болон оролцооны түвшнийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Монгол Улсад залуучууд нийт хүн амын 28.2 хувийг эзэлж байгаа ч ажилгүйдлийн түвшин улсын дунджаас хоёр дахин өндөр, хөдөлмөр эрхлэхэд ажлын туршлага, ур чадвар, хэлний мэдлэгийн дутагдал, хөдөлмөрийн гэрээний хэрэгжилт сул байгаа нь томоохон асуудал хэвээр байна. Залуучуудын хөгжлийн индекс 2023 онд 61-р байранд орж, 3 байраар ухарсан нь ур чадвар, оролцооны түвшнийг нэмэгдүүлэх шаардлагатайг харуулж байна.

Хүүхдийн эрх, хөгжил, хамгаалал: Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалд хүүхэд бүр ялгаварлан гадуурхалгүйгээр бүрэн эрхээ эдлэх эрхтэй гэж заасан байдаг. Хүүхдийн эрхийн тухай олон улсын конвенц, Нидерландын Хүүхдийн эрхийн сангаас гаргадаг хүүхдийн эрхийн индексээр манай улс 2022 онд 0.711 оноо авч 92-рт эрэмбэлэгдэж байсан бол 2025 онд 0.701 оноо авч 91-т эрэмбэлэгдсэн байна.¹⁸ Тус индекс амьд явах эрх, эрүүл мэнд, боловсрол, хамгаалалт, хүүхдэд ээлтэй орчин гэсэн 5 шалгуур үзүүлэлтээр тооцдог. Манай улс хүүхэд хамгаалал, хүүхдэд ээлтэй орчны үзүүлэлт муу байгаа ба энэ нь хүүхэд амьдрах аюулгүй ээлтэй орчин бүрдээгүй байгааг илтгэж байна.

Хүснэгт 24. Хүүхдийн эрхийн индекс

Үзүүлэлт	2020	2021	2022	2023
Амьд явах эрх	0.69	0.7	0.702	0.705
Эрүүл мэнд	0.66	0.67	0.68	0.685
Боловсрол	0.73	0.735	0.74	0.745
Хамгаалалт	0.67	0.675	0.68	0.685
Хүүхдэд ээлтэй орчин	0.61	0.62	0.625	0.63

Эх сурвалж: Хүүхдийн эрхийн сан

¹⁸ KidsRights Foundation. (2025). *KidsRights index 2025 report*.

Монгол Улсад 2025 оны байдлаар нийт хүн амын 38 хувийг хүүхдүүд эзэлж байна. Хүүхэд хөгжлийг дэмжих үйлчилгээнд 297,743 хүүхэд хамрагдсан нь нийт хүүхдийн 21.3 хувийг эзэлж байна. Үүнээс 255,252 нь төлбөргүйгээр хүүхдийн ордон, хөгжлийн төв, хүүхдийн театраас соёл урлаг, биеийн тамир, оюун ухаан, хувь хүний хөгжил, сошиал медиа, техник сэтгэлгээ зохион бүтээх төрлөөр үйлчилгээг авсан байна. Сургууль цэцэрлэгт огт хамрагдаагүй 3755 хүүхэд байгаа бол сургууль завсардсан 5510 хүүхэд байна. Цаашид хүүхэд хөгжлийн үйл ажиллагаанд хамрагдах хүүхдийн тоог нэмэгдүүлэх, үйлчилгээний нэр төрлийг нэмэгдүүлэх, сургууль цэцэрлэг завсардалтыг бууруулах шаардлагатай байна.

Эрсдэлт нөхцөлд байгаа хүүхдийн тоо дорвитой буурахгүй байгаа бөгөөд аюулгүй байдлын хамгаалалт, түр хамгаалах байрны үйлчилгээ авсан хүүхдийн тоо (түр хамгаалах байр, нэг цэгийн үйлчилгээний төв) тогтмол 2,100-3,000 орчимд хэлбэлзэж байна. 2025 оны байдлаар эрсдэлт нөхцөлд амьдарч буй 24,247 хүүхэд байгаа нь өмнөх онуудаас 10 гаруй мянгаар нэмэгдсэн байна. (Хүснэгт 24-т харуулав).

Хүснэгт 25. Хүүхэд хамгааллын үйлчилгээ шаардлагатай хүүхэд

Үзүүлэлт	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Эрсдэлт нөхцөлд амьдарч буй хүүхэд	22,754	20,724	14,207	15,905	13,219	24,247
Түр хамгаалах байр, Нэг цэгийн үйлчилгээний төвөөр үйлчлүүлсэн хүүхэд /нийт үйлчлүүлэгчдийн 70-80% хүүхэд байна/	3,755	2,916	3,226	3,308	2,456	2,115
Асрамж, халамжийн төвд амьдарч буй хүүхэд	1,069	1,031	1,031	924	888	847

Эх сурвалж: Гэр бүл, хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яам

Хамтарсан багийн үйлчилгээнд 16,245 хүүхэд хамрагдсан нь эрсдэлт нөхцөлд байгаа хүүхдийн 66.9 хувьд хүрч үйлчилсэн үзүүлэлттэй байна. Хамтарсан багийн ажилласан тохиолдлуудад эмнэлгийн тусламж, сэтгэл зүйн зөвлөгөө, нийгмийн халамжийн, хүүхэд хамгааллын, эрх зүйн туслалцаа, холбон зуучлах зэрэг нийт 18 сая төгрөгийн үйлчилгээг үзүүлсэн байна. Цаашид хүүхэд хамгааллын үйлчилгээг сайжруулах шаардлагатай байна. Эдгээр хүүхдүүдээс 8,488 хүүхэд хүчирхийлэлд өртсөний 7,176 буюу 86 хувийг төрсөн эцэг эх, эмээ өвөө, хамаатан садан, гэр бүлийн гишүүдийн зүгээс үйлдсэн байна.

Хөдөлмөр эрхэлж буй 1224 хүүхэд, хараа хяналтгүй 157 хүүхэд, хамтарсан багийн үйлчилгээнд хамрагдсан 16,245 хүүхэд байгаа бөгөөд энэ нь хүүхдийн эрхийн баталгаа хангах, эрүүл аюулгүй амьдрах орчин нөхцөлийг бүрдүүлж хүүхдийн хүчирхийллийн тоог бууруулахад чиглэсэн арга хэмжээг улам бүр сайжруулах шаардлагатай байгааг илтгэж байна.

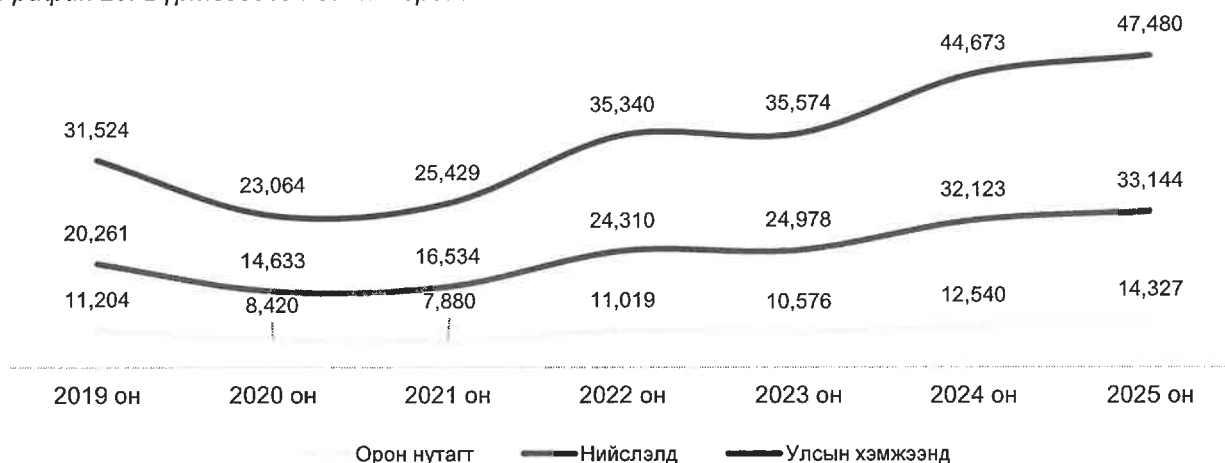
Хүүхдийн эрхийн индекс сайжирч байгаа ч хүүхэд хамгаалалт, хүүхдэд ээлтэй орчны үзүүлэлт сул, хүчирхийлэлд өртсөн хүүхдийн 86 хувь гэр бүлийн орчин үйлдэгдсэн байгаа нь хамгаалалтын тогтолцоог бэхжүүлэх, гэр бүлийн боловсролыг дээшлүүлэх, гэр бүлд чиглэсэн арга хэмжээ авах шаардлагатайг илтгэж байна. Мөн хүүхэд хамгааллын тогтолцоог эрчимтэй сайжруулж, эрсдэлийн эрт илрүүлэлт, хамгааллын үйлчилгээний салбар хоорондын уялдааг бэхжүүлэх шаардлагатай. Гэр бүлийн боловсрол, сэтгэлзүйн дэмжлэг, хүчирхийлэлтэй тэмцэх, хүүхдэд ээлтэй гэр бүл болон нийгмийн орчныг бодитоор бүрдүүлэх чиглэлд арга хэмжээг тодорхойлж тусгалаа.

Гэмт хэрэг, зөрчил: Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургаадугаар зүйлийн 14 дэх хэсэгт “Монгол Улсын хууль, олон улсын гэрээнд заасан эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн гэж үзвэл уул эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд гомдол гаргах, бусдын

хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх, өөрийн болон гэр бүлийн гишүүд, эцэг эх, үр хүүхдийнхээ эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх, өөрийгөө өмгөөлөх, хууль зүйн туслалцаа авах, нотлох баримтыг шалгуулах, шударга шүүхээр шүүлгэх, хэргээ шүүх ажиллагаанд биеэр оролцох, шүүхийн шийдвэрийг давж заалдах, уучлал хүсэх эрхтэй.” гэж заасан байдаг.

Гэмт хэрэгт хохирох эрсдэл гэдэг нь хувь хүн эсвэл бүлэг хүмүүс тодорхой төрлийн гэмт хэргийн хохирогч болох магадлалыг илэрхийлдэг бөгөөд эрсдэл нь тухайн хүний амьдралын хэв маяг, амьдрах орчин, эдийн засгийн нөхцөл байдал, нас, хүйс, боловсрол, ажил мэргэжил зэрэг олон хүчин зүйлээс хамаардаг.

График 20. Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо

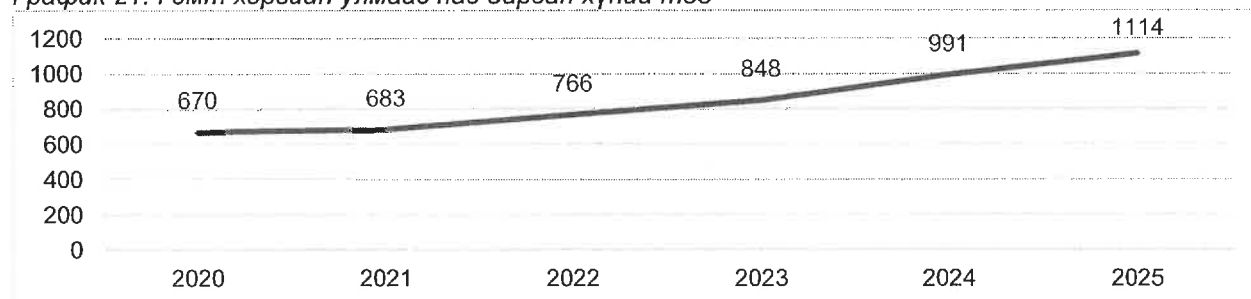

Эх сурвалж: Цагдаагийн ерөнхий газар

Улсын хэмжээнд 2025 онд 47,480 гэмт хэрэг бүртгэгдсэнээс Улаанбаатар хотод 33,144 (69.8 хувь), орон нутагт 14,327 (30.2 хувь), бусад газар (хилийн чанадад)-т 9 (0.02 хувь) үйлдэгдсэн байна. Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоог 2020 онтой харьцуулахад нийт гэмт хэрэг 24,416 буюу 2.0 дахин, нийслэлд 18,511 буюу 2.2 дахин, орон нутагт 5,907 буюу 1.7 дахин өссөн бол бусад газар үйлдэгдсэн гэмт хэрэг 2 буюу 18.2 хувиар буурчээ.

Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо сүүлийн 5 жилд тасралтгүй өсөж байгааг шийдвэрлэхгүй бол дахин нэмэгдэх хандлагатай байна. Гэмт хэргийн улмаас нас барсан хүний тоо жил тутам өсөж, 2025 онд 2024 оноос 12.4 хувиар өссөн байна.¹⁹

График 21. Гэмт хэргийн улмаас нас барсан хүний тоо

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Гэмт хэргийн улмаас учирсан нийт хохирол 2020 онд 254,937.3 сая төгрөг байсан бол 2025 онд 3.2 дахин нэмэгдэж 806,305.8 сая төгрөгт хүрсэн байна. Нийт хохиролд эзлэх хохирол нөхөн төлөлт 2020 онд 82,079.4 сая төгрөг буюу 32.2 хувь байсан бол 2025 онд 300,498.1 сая төгрөг буюу 37.3 хувь болж 5.1 нэгж хувиар өсжээ.

¹⁹ Үндэсний статистикийн хороо, статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан, 2024 оны гэмт хэргийн тоо

Хүснэгт 26. Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирол, нөхөн төлөлт, сая төгрөгөөр

Үзүүлэлт	2020 он	2021 он	2022 он	2023 он	2024 он	2025 он
Учирсан нийт хохирол	254,937.3	180,339.3	347,900.1	449,155.2	697,077.4	806,305.8
Үүнээс: Төрийн өмчид учирсан хохирол	6,537.6	8,767.3	7,751.7	10,071.6	31,572.5	39,221.7
Орон нутгийн өмчид учирсан хохирол	2,395.1	3,307.9	9,797.8	2,809.6	3,605.2	1,188.6
Хувийн өмчид учирсан хохирол	246,004.7	168,264.2	330,350.6	436,274.0	661,899.7	765,895.5
Хохирол нөхөн төлөлт	82,079.4	90,376.7	183,243.9	211,535.8	306,256.4	300,498.1

Эх сурвалж: Цагдаагийн ерөнхий газар

Гэмт хэргийн илрүүлэлт 2020 онд 52.7 хувь, 2022 онд 54.2 хувь, 2024 онд 51.9 хувь буюу 2020 оноос 0.8 нэгж хувиар буурсан байна.

Гэмт хэргийн гаралт өсөхөд архидалт, ажилгүйдэл, ядуурал голлох шалтгаан болж байгаа бол амьдрах орчны аюулгүй байдал хувь хүний амьдралын чанарт шууд нөлөөлдөг гол хүчин зүйл болж байна. Нийслэл хотын авто замын түгжрэл иргэдийн амьдрах орчны аюулгүй байдалд сөрөг нөлөө үзүүлдэг хамгийн том хүчин зүйл байсаар байна.²⁰ Цаашид гэмт хэргээс хохирох эрсдэлийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байгааг илтгэж байна.

Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд 2025 онд нийт 4,957,151 зөрчил шалгасан нь өмнөх 2024 онтой харьцуулахад 1,577,737 буюу 46.7 хувиар, 4,942,915 зөрчлийг шийдвэрлэсэн нь 1,572,522 буюу 46.7 хувиар тус тус өссөн үзүүлэлттэй байна.

3.2.5. Хүнсний аюулгүй байдал

Хүн амын амьжиргааны байдал нь дан ганц ядуурлын үзүүлэлтээр хэмжигдэхгүй өргөн цар хүрээтэй асуудал бөгөөд Хүний эрхийн Түгээмэл Тунхаглалд “Хүн бүр хоол хүнс, хувцас хунар, орон байр, эмчилгээ сувилгаа, нийгэм ахуйн зайлшгүй шаардлагатай үйлчилгээг оролцуулаад өөрийн болон ам бүлийнхээ эрүүл мэнд, аж амьдралыг тэтгэхэд хүрэлцэхүйц амьжиргаатай байх эрхтэй” хэмээн баталгаажуулсан байдаг.

Хүн амын хүнсний хангамжийг тогтворжуулах, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, хүнсний аюулгүй байдлыг хангах, хөдөө аж ахуйн салбарыг тогтвортой хөгжүүлэх бодлогын асуудал нь дэлхийн улс орон бүрийн хувьд ач холбогдолтой.

Хүснэгт 27. Хүнсний хангамжийн түвшин (2023-2024 он)

Бүтээгдэхүүн	2023 он			2024 он		
	Дотоодын үйлдвэрлэл (мян.тн)	Дотоодоос хангасан хувь	Импортоор хангасан хувь	Дотоодын үйлдвэрлэл (мян.тн)	Дотоодоос хангасан хувь	Импортоор хангасан хувь
Мах, махан бүтээгдэхүүн	621.4	94.1	5.9	450.2	90.4	9.6
Сүү	160.0	99.8	0.2	147.2	99.8	0.2
Гурил, гурилан бүтээгдэхүүн	191.6	82.1	17.9	144.7	59.1	40.9
Гурил	132.6	91.2	8.8	92.7	58.3	41.7
Төрөл бүрийн будаа	0.0	0.0	100.0	0.0	0.0	100.0
Төмс	182.7	95.9	4.1	254.5	95.9	4.1
Хүнсний ногоо	208.4	63.3	36.7	282.3	66.3	33.7

²⁰ Гэмт хэрэгт хохирох эрсдэлийн судалгаа-2023 он

Жимс, жимсгэнэ	2.6	3.7	96.3	2.2	2.9	97.1
Өндөг	13.3	59.2	40.8	11.8	70.6	29.4
Ургамлын тос	1.5	5.2	94.8	0.5	1.9	98.1
Цөцгийн тос	0.3	3.3	96.7	0.2	2.8	97.2

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Хүнсний хангамжийн түвшнийг өмнөх онтой харьцуулахад мах, махан бүтээгдэхүүн 171.2 мян.тн буюу 27.6 хувь, сүү 12.8 мян.тн буюу 8.0 хувь, гурил 39.9 мян.тн буюу 30.0 хувь, жимс, жимсгэнэ 0.4 мян.тн буюу 15.4 хувь, өндөг 1.5 мян.тн буюу хүнсний ногоо 73.9 мян.тн буюу буурцагт ургамал 0.3 нэгж хувиар, гурилан бүтээгдэхүүн 1.9 нэгж хувиар, цөцгийн тос 3.7 нэгж хувиар, сүү 9.5 нэгж хувиар, төрөл бүрийн будаа 18.1 нэгж хувиар, өндөг 1.5 мян.тн буюу 11.3 хувь, ургамлын тос 1.0 мян.тн буюу 66.6 хувь, цөцгийн тос 0.3 мян.тн буюу 33.3 хувиар буурсан. Харин төмс 71.8 мян.тн буюу 39.3 хувь, хүнсний ногоо 73.9 мян.тн буюу 35.5 хувиар өссөн байна.

Дотоодын үйлдвэрлэлээр мах, махан бүтээгдэхүүн, сүү, төмсний хэрэгцээг 90.0-ээс дээш хувиар хангаж байгаа бол өндөгний хэрэгцээг 70.6 хувь, хүнсний ногооны 66.3 хувь, гурил, гурилан бүтээгдэхүүний 59.1 хувийг дотоодоос хангасан байна. Төрөл бүрийн будаа 100.0 хувь импортын хараат байгаа бол ургамлын тосны 98.1 хувь, цөцгийн тосны 97.2 хувь, жимс, жимсгэнэ 97.1 хувийг импортоор авчээ.

Улсын хэмжээнд 2541 хүнсний үйлдвэр үйл ажиллагаа явуулж байгаа ба өмнөх оноос 17.7 хувиар өссөн байна. Стандарт, хэмжил зүйн газраас хяналт, удирдлагын тогтолцоо нэвтрүүлсэн байдлыг үнэлж, 2025 оны байдлаар гэрчилгээ олгосон нийт 43 ААНБ байгаагаас 18 ААНБ хүнсний аюулгүй байдлын удирдлагын тогтолцооны ISO 22000 стандартыг, 25 ААНБ эгзэгтэй цэгийн аюулгүй байдлыг хяналтын тогтолцоо (НАССР) нэвтрүүлсэн байна.

Хүснэгт 28. Олон улсын стандарт, чанарын удирдлагын тогтолцоо нэвтрүүлсэн хүнсний үйлдвэрийн тоо

Үзүүлэлт	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Нийт үйлдвэрийн тоо	22	17	27	33	35	43
Хүнсний аюулгүй байдлын удирдлагын тогтолцооны ISO 22000 стандартыг нэвтрүүлсэн	12	12	16	17	15	15
Эгзэгтэй цэгийн аюулгүй байдлыг хянан шинжлэх тогтолцоо (НАССР) нэвтрүүлсэн	10	5	11	16	20	25

Эх сурвалж: Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрлэлийн яам

Хүнсний салбарт гол тулгамдсан асуудал нь дотоодын хангамж хангалтгүй, олон улсын стандарт шаардлага хангасан үйлдвэрлэл сул, малын дайвар бүтээгдэхүүний боловсруулалт доогуур байгаагаас гадна хүнсний аюулгүй байдлын эрсдэл өндөр хэвээр байна.

Иймд 2027 онд Хүнсний хувьсгал хөдөлгөөний хүрээнд органик бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн хэмжээг нэмэгдүүлж салбарын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд эзлэх баталгаажсан органик бүтээгдэхүүний хэмжээг 3 хувьд хүргэх; төвийн бүсийн хүнс, хөнгөн үйлдвэрлэл технологийн цогцолборын дэд бүтцийг Дархан-Уул аймгийн Хонгор суманд байгуулж төвийн бүсийн хүнсний хангамжийг нэмэгдүүлэх замаар хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний дотоодын үйлдвэрлэлийн хангамжийн түвшнийг 2025 онд 77.3 хувь байгааг 2027 онд 78.3 хувьд хүргэхээр төлөвлөж байна.

3.2.6. Орчны эрсдэл

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлд “иргэн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрхтэй” гэж заасан байдаг.

Орчны эрсдэлийн түвшнийг тогтвортой хөгжлийн 16 дугаар зорилтын шалгуур үзүүлэлтийн нэг болох амьдардаг орчиндоо шөнийн цагаар ганцаараа явахад аюулгүй байдлыг мэдэрдэг хүн амын эзлэх хувь (15, түүнээс дээш насны хүн ам)-аар хэмждэг бөгөөд тус үзүүлэлтийг сүүлийн 5 жилээр авч үзвэл 2020 онд 64.0 хувь байсан бол 2024 онд 61.2 хувь буюу 2.8 нэгж хувиар буурсан байна. Энэ нь гэмт хэрэг, хүчирхийлэл, нийгмийн тогтворгүй байдал зэрэг хүчин зүйлс нэмэгдэж байгааг илтгэж байна.

Хүснэгт 29. Амьдардаг орчиндоо шөнийн цагаар ганцаараа явахад аюулгүй байдлыг мэдэрдэг хүн амын эзлэх хувь (15, түүнээс дээш насны хүн ам)

Он	2020	2021	2022	2023	2024
Амьдардаг орчиндоо шөнийн цагаар ганцаараа явахад аюулгүй байдлыг мэдэрдэг хүн ам	64.0	66.3	70.6	58.9	61.2

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Монгол Улсын хүн амын гуравны нэг, үүнд 15-аас дээш насныхан шөнийн цагаар амьдардаг орчиндоо ганцаар алхаж явахдаа аюулгүй байдлыг мэдэрдэггүй гэж үзсэн.²¹ Олон нийтийн газар өөрийгөө аюулгүй гэж мэдэрдэггүй байх нь хүний сайн сайхан аж байдлын мэдрэмжийг үндсэнд нь доройтуулж, итгэлцэл, олон нийтийн оролцоог бууруулж, хөгжилд саад болдог.

Инженерийн дэд бүтэцтэй сууц: Сүүлийн хорин жилийн хугацаанд Монгол Улсад хотжилт эрчимтэй явагдаж, ялангуяа Улаанбаатар болон томоохон хотуудад орон сууцжих үйл явц идэвхэжсэн байна. Энэ өсөлтийн хажуугаар гэр хороолол тэлж, одоогийн байдлаар нийт хот, суурин газарт амьдарч буй хүн амын 50.0 орчим хувийг гэр хорооллын хүн ам эзэлж байна. Эдгээр гэр хорооллууд нь хөдөөгөөс хот руу шилжин суурьшигчдын үндсэн суурьшлын хэлбэр болдог хэдий ч ядуурлын түвшин өндөр, чанаргүй барилга, дэд бүтцийн хүртээмжгүй байдал зэрэг олон асуудлыг дагуулж, улмаар агаар, хөрсний бохирдол, амьдралын чанар муу байх зэрэг сөрөг үр дүнд хүргэж байна.²²

Монгол Улсын хэмжээнд 2025 оны жилийн эцсийн байдлаар нийт 25,817 айлын орон сууц ашиглалтад орсон бол үүний 69.8 хувь буюу 18,021 айлын орон сууц нийслэл хотод ашиглалтад орсон байна.

Инженерийн дэд бүтцийн хүртээмж хангалтгүй байгаа нь иргэдийн амьдрах орчны чанар, эрүүл ахуйн эрсдэл, халдварт болон халдварт бус өвчин, аюулгүй байдал, нийгмийн үйлчилгээний хүртээмжид сөргөөр нөлөөлдөг байна. Нийтийн аж ахуйн салбар нь хэрэглэгчдийг баталгаат үндны усаар хангах, хэрэглээнээс гарсан бохир усыг цэвэршүүлэн байгаль экологийн тэнцвэртэй байдлыг хадгалах, иргэдийн ая тухтай амьдралын нөхцөлийг бүрдүүлэх нэн тэргүүнд хөгжүүлэх шаардлагатай Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн суурь салбарын нэг юм.

Тус салбарт нийт 223 байгууллага, аж ахуйн нэгж тусгай зөвшөөрөлтэй үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа бөгөөд нийтийн орон сууцны зориулалттай 7,000 гаруй барилгын ашиглалтын үйл ажиллагааг хариуцаж, жилдээ 176.5 сая.м3 ус олборлон 3,773 км урттай шугамаар түгээж, хэрэглээнээс гарсан бохир усыг 1,875 км урттай шугамаар татан зайлуулж, цэвэршүүлэн ажиллаж байна.

Улсын хэмжээнд гэр хорооллын хүн амыг үндны усаар хангадаг ус түгээх 1,546 байртай ба үүнээс 111 буюу 7.2 хувь нь гүний усаар, 662 буюу 42.8 хувь нь зөөврийн, 773 буюу 50.0 хувь нь төвлөрсөн шугам сүлжээнд холбогдон байна. Орон сууцны ашиглалт, нийтийн аж ахуйн тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчид 713.2 мянган

²¹ Тогтвортой хөгжлийн зорилтын хэрэгжилтийн тайлан

²² Дэлхийн банк. 2024. Монголын гэр хорооллыг дахин төсөөлөх нь: Ногоон, гамшигт тэсвэртэй, орлогод нийцсэн орон сууцны загвар.

хэрэглэгчид үйлчилгээ үзүүлж байгаагаас 678.8 (95.2 хувь) мянга нь айл өрх, 34.4 (4.8 хувь) мянга нь аж ахуйн нэгж, байгууллага байна.²³

Гэр хорооллын хүн амын ундны усыг улсын хэмжээнд 1,525 ус түгээх байраар хангаж байгаа бөгөөд үүнээс 767 буюу 50.3 хувь нь ус хангамжийн төвлөрсөн шугамд холбогдсон, 657 буюу 43.1 хувь нь зөөврийн, 101 буюу 6.6 хувь нь гүний худагтай байна.

Мөн бохир усны төвлөрсөн шугам сүлжээнд холбогдоогүй хэрэглэгчдийн бохир усыг 232 автомашинаар зөөвөрлөн ариутгах татуургын төвлөрсөн шугам сүлжээнд нийлүүлэх үйлчилгээг үзүүлж байна.

Улсын хэмжээнд ус хангамж, ариутгах татуургын шугам сүлжээ болон цэвэрлэх байгууламжаар хангагдсан сумдын эзлэх хувь 38 хувь байна. Үүний үр дүнд 21 аймагт оршин суугаа нийт хүн амын 45 хувь нь шаардлага хангасан ундны ус, ариун цэврийн байгууламжид хамрагдах нөхцөл бүрдсэн байна. Харин Улаанбаатар хотын хувьд нийт хүн амын 66 хувь нь шаардлага хангасан ундны ус, ариун цэврийн байгууламжаар хангагдсан байна.

Ундны усны хүртээмж, бохир усны цэвэрлэгээ, инженерийн шугам сүлжээний шинэчлэлт хангалтгүй байгаагаас үүдэн иргэдийн эрүүл ахуй, амьдралын чанарт сөргөөр нөлөөлж байна.

Орлогод нийцсэн орон сууц: Манай улсын нийт 1,011,078 өрхийн 40 орчим хувь буюу 404.4 мянган өрх нь инженерийн дэд бүтцийн шаардлага хангасан орон сууцанд амьдардаг бол 21.7 хувь буюу 219.4 өрх нь инженерийн дэд бүтцийн бүрэн хангамжгүй байшин хороололд, 38.2 хувь буюу 386.2 мянган өрх нь гэр сууцанд тус тус амьдарч байна.

Монгол Улсын хэмжээнд 2025 оны жилийн эцсийн байдлаар нийт 25,817 айлын орон сууц ашиглалтад орсон байна. Үүнээс 69.8 хувь буюу 18,021 айлын орон сууц нийслэл хотод, 30.2 хувь буюу 7,796 айлын орон сууц орон нутагт ашиглалтад оржээ.

2013 оны 4 дүгээр сарын 13-нд Улсын Их Хурлаас баталсан бодлогын баримт бичгүүд болон Засгийн газрын 2013 оны 135 дугаар тогтоолын хүрээнд Засгийн газар, Монголбанк хамтран “Ипотекийн санхүүжилтийн тогтвортой тогтолцоог бий болгох” санамж бичиг байгуулж, орон сууцны хөнгөлөлттэй зээлийн хөтөлбөрийг Монголбанкны эх үүсвэрээр хэрэгжүүлж эхэлсэн.

Хөтөлбөр хэрэгжиж эхэлснээс хойш 2026 оны 3 дугаар сарын байдлаар нийт 11.8 их наяд төгрөгийн ипотекийн зээлийг 134.3 мянган иргэнд олгосон байна. Энэ хугацаанд ипотекийн санхүүжилт нэмэгдэхийн хэрээр ашиглалтад орсон орон сууцны тоо өссөн эерэг үр дүн ажиглагдсан ч эрэлтийн нөлөөгөөр орон сууцны үнийн өсөлт мөн дагалдсан.

Ипотекийн орон сууцны хөнгөлөлттэй зээлийн хөтөлбөрийн хүрээнд 2025 оны жилийн эцсийн байдлаар 1.23 их наяд төгрөгийн ипотекийн зээлийг 9,894 зээлдэгчид олгосон. Тус үйл ажиллагааны хүрээнд 2020 онд 5,594, 2021 онд 13,292 иргэн, 2022 онд 7,847 иргэн, 2023 онд 8,889, 2024 онд 12,150, 2025 онд 9,894 өрхийг тус тус хамруулсан байна. Харин хөдөө, орон нутагт олгох 3.0 хувийн ипотекийн зээлийн хөтөлбөр 2023 оноос хэрэгжиж эхэлснээс хойш 2025 оны жилийн эцсийн байдлаар нийт 5,173 иргэний 536.6 тэрбум төгрөгийн зээлийг шийдвэрлээд байна.

²³ Хот байгуулалт, барилга, орон сууцжуулалтын яамны нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ

График 22. Ипотекийн зээл (2020-2025 он)

Эх сурвалж: Хот байгуулалт, барилга, орон сууцжуулалтын яам

Иргэдийн амьдралын чанарыг сайжруулах, орлогод нийцсэн орон сууцны хүртээмжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор Засгийн газрын 2025 оны 7 дугаар сарын 23-ны өдрийн хуралдаанаар орон сууцны санхүүжилтийн тусгайлсан банк байгуулах бодлогыг хэрэгжүүлэх хүрээнд орон сууцны урт хугацааны санхүүжилтийн тогтолцоог бий болгох, хууль, эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх чиг үүрэгтэй ажлын хэсэг байгуулсан.

Тус ажлын хэсэгт дэмжлэг үзүүлэх, “Орон сууцны санхүүжилтийн банкны тухай” болон “Орон сууцжуулалтын тухай” хуулийн төслийг боловсруулан танилцуулах чиг үүрэг бүхий тус яамны Төрийн нарийн бичгийн даргаар ахлуулсан дэд ажлын хэсгийг Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газрын даргын 2025 оны 10 дугаар сарын 07-ны өдрийн 112 дугаар тушаалаар байгуулаад байна.

Цаашид дээрх хуулиуд батлагдсанаар дараах үр дүн гарна гэж үзэж байна.

Үүнд:

- Орлогод нийцсэн орон сууцны бодлогыг тодорхойлж нийлүүлэлтийг хэрхэн нэмэгдүүлэх талаар Засгийн газрын бодлого тодорхой болно.
- Иргэдийн орон сууцжуулах урт хугацааны, тогтвортой санхүүжилтийн тогтвортой эх үүсвэрийг бүрдүүлэн, арилжааны банкнуудад хуваарилж, ипотекийн хөтөлбөрийг сайжруулан иргэдийн орлогын түвшин бүрд тохирсон нөхцөлүүдийг санал болгох, хамрагдах шаардлагагүй хүмүүсийг хамруулахгүй хязгаар тавих замаар зээлийн бүтээгдэхүүнийг санал болгон иргэдийг орон сууцжуулах эрх зүйн орчин тодорхой болно.

Иргэдийг эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах, үр бүтээмжтэй ажиллаж, сурч боловсрох нөхцөлийг бүрдүүлэх чиглэлээр нэн тэргүүнд авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ нь орон сууцжуулах, өрхийн орлого, амьжиргааны түвшнийг дээшлүүлэх, хөдөө, орон нутагт шилжихэд анхаарах шаардлагатай байна.

Гэр хорооллын өрхүүд орлогын түвшин, эрхэлдэг ажил, сууцны хэрэгцээ ялгаатай учраас орлогод нийцсэн орон сууцны нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Мөн зах зээлд үүсэж буй орон сууцны эрэлт, нийлүүлэлтийг тооцох тогтолцоо дутагдалтай байна.

Барилгын материал: Барилгын материалын үйлдвэрлэл нь барилга угсралтын хурд, хэрэгцээ шаардлагаас хоцорч байгаагаас нийт хэрэгцээнийхээ 62.8 хувийг импортоор авч, импортын материал, тоног төхөөрөмжид олон сая доллар зарцуулж байгаа тул бүтээн байгуулалтын үндэс суурийг бэхжүүлж, импортыг орлох, нэмүү өртөг шингэсэн барилгын материалын үйлдвэрлэлийг зөв зохистой дэмжих шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

Барилга угсралт, бүтээн байгуулалтын ажлын хэмжээ жил ирэх тусам нэмэгдэж 2021 онд 5.1 их наяд, 2022 онд 6.8 их наяд, 2023 онд 8.0 их наяд, 2024 онд 9.2 их наяд төгрөгийн ажил хийгдсэн бол 2025 онд 11.7 их наяд төгрөгийн барилга угсралтын ажил хийгдсэн байна.

Барилга байгууламжийн нийт төсөвт өртгийн 55.0 орчим хувь нь барилгын материалын зардал эзэлдэг бөгөөд энэ нь жилд ойролцоогоор 4.0-5.8 их наяд төгрөгийн барилгын материал Монгол Улсын барилгын зах зээл дээр ашиглагдсан байна.

Импортоор орж ирж буй гол нэр төрөл (21 төрөл)-ийн барилгын материалын судалгаанаас үзэхэд 2019 онд 1.1 их наяд төгрөгийн барилгын материал импортолж байсан бол 2025 онд 2.4 их наяд төгрөгийн үндсэн нэрийн барилгын материалыг импортоор авсан байна.

Жил бүрийн өсөн нэмэгдэж буй барилга, орон сууцны өсөлттэй харьцуулан судалж үзэхэд 2025 онд гол нэрийн импортын барилгын материалын хэрэглээ 2.6 их наяд төгрөгт хүрч өсөхөөр байна.

Хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтаар хөгжиж байгаа барилгын материалын үйлдвэрлэлд эрчим хүч, дулаан, цахилгааны үнэ өндөр, түүхий эдийн зардал их байгаагийн зэрэгцээ татвар, тариф, зээлийн хүү, төгрөгийн ханшны уналтаас шалтгаалан техник, технологийн шинэчлэл хийж чадахгүй байгаа зэрэг олон хүчин зүйл нөлөөлж байна.

Нийтийн эзэмшлийн талбай: Хотын төвийн бүсэд газар ашиглалт эрчимжиж, орон сууцны хороолол тэлэхийн хэрээр ногоон байгууламжийн хэмжээ буурах хандлага ажиглагдаж байна. 2024 оны байдлаар нэг хүнд ногдох ногоон байгууламж 5.1 м² байгаа бөгөөд энэ чиг хандлага үргэлжилбэл 2030 он гэхэд 4-5 м² хүртэл буурах эрсдэлтэй байна. Энэ нь НҮБ-ын “Хотжилтын шинэ хөтөлбөр”-т заасан 10–15 м²/хүн олон улсын жишгээс үлэмж доогуур үзүүлэлт юм.

Нийслэлийн төвийн зургаан дүүрэгт нийт хүн амын 95 хувь төвлөрч, дэд бүтцийн ачаалал нэмэгдэн, ногоон бүсийн 30 хувьд зориулалт өөрчлөгдөж, барилгажилт явагдсан байна. Үүнд хотжилт, төлөвлөлт ба хууль эрх зүйн хэрэгжилтийн сул байдал, санхүүжилт болон хувийн хэвшлийн оролцоо дутмаг, мөн байгаль орчны сөрөг хүчин зүйлс голлон нөлөөлж байна.

Үерийн эрсдэл: Үер нь хүний амь нас, эд хөрөнгөд хамгийн их хохирол учруулдаг гамшигт үзэгдэл бөгөөд аадар борооны үер гэнэтийн, хүчтэй байдлаар үүсдэг бол цасны хайлалтын үер харьцангуй удаан боловч их хэмжээний ус үүсгэн гол мөрөн, дэд бүтцийг даван хохирол учруулдаг. Мөн удаан хугацааны үргэлжилсэн борооны улмаас гол мөрөн халих үер нь өргөн хүрээг хамарч, их хэмжээний хор хохирол дагуулдаг. Үерийн гамшигт үзэгдэл нь шинж чанараараа ялгаатай ч урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах бэлтгэл хангалтгүй тохиолдолд ноцтой эрсдэл үүсгэдэг.

Үерийн хамгаалалтын барилга байгууламжийг холбогдох норм, нормативт нийцүүлэн төлөвлөдөг бөгөөд 2021-2025 онд 21 аймагт 11 байршилд 44.2 км, нийслэлд 18 байршилд 31.3 км үерийн хамгаалалтын барилга байгууламжийг барьж байгуулсан. 2025 оны байдлаар улсын хэмжээнд нийт 550.0 км урт үерийн хамгаалалтын барилга байгууламж ашиглагдаж байна.

Хэдийгээр эдгээр байгууламж нь шууд эдийн засгийн ашиг өгдөггүй мэт боловч хот, сууриныг гамшигт тэсвэртэй болгох, хүн амыг аюулгүй орчинд амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлэх, цаашлаад гамшгийн улмаас үүсэх хохирол, зардлыг бууруулах чухал ач холбогдолтой.

Барилга байгууламж, инженерийн дэд бүтцийг төлөвлөх, зураг төсөл боловсруулах явцад үерийн аюулын зураглал, эрсдэлийн үнэлгээг хангалттай тусгадаггүйгээс үерийн эрсдэл нэмэгдэж, хүний амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгөд ихээхэн хохирол учрах нөхцөл бүрдэж байна.

Нөгөө талаар дэлхийн дулаарал, уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөгөөр хур тунадасны хэмжээ нэмэгдэж, сүүлийн жилүүдэд усархаг аадар бороо олширч, уруйн ус буух, гол мөрний усны түвшин огцом нэмэгдэх үзэгдэл давтамжтай болж байна. Үүний улмаас иргэд, аж ахуйн нэгжийн орон сууц, эд хөрөнгө, төрийн өмчийн барилга байгууламж, инженерийн дэд бүтцэд их хэмжээний хохирол учрах тохиолдол нэмэгдэж байна.

Иймд шар ус, уруйн болон голын үерийн эрсдэлийг бууруулах, үерийн хамгаалалтын барилга байгууламжийн төлөвлөлт, хүртээмжийг сайжруулах шаардлагатай байна.

Гамшгийн эрсдэл: Гамшгийн төрөл, давтамж, түүнээс учрах хохирлын хэмжээ, өртөж буй хүн ам, нийгэм эдийн засаг, байгаль орчинд үзүүлж буй сөрөг нөлөө жилээс жилд нэмэгдсээр байгаа нь үндэсний болон орон нутгийн хэмжээнд гамшгийг даван туулах чадавхыг бэхжүүлэхийг шаардаж байна.

Гамшгийн улмаас учирсан эдийн засгийн шууд хохирлын дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (ДНБ)-д эзлэх хувь 2020 онд 0.08 байсан бол 2025 онд 0.06 болж буурсан байна. Харин 100,000 хүнд ногдох гамшгийн улмаас амь насаа алдсан, сураггүй болсон, гамшигт шууд нэрвэгдсэн хүний тоо 2020 онд 79.2 байсан бол 2025 онд 384.0 болж нэмэгдсэн байна.

Хүснэгт 30. Гамшгийн улмаас учирсан хохирол

Үзүүлэлт	2021	2022	2023	2024	2025
100,000 хүнд ногдох гамшгийн улмаас амь насаа алдсан, сураггүй болсон, гамшигт шууд нэрвэгдсэн хүний тоо	129.2	174.9	269.10	193.2	384.0
Гамшгийн улмаас учирсан эдийн засгийн шууд хохирлын дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (ДНБ)-д эзлэх хувь	0.06	0.07	0.08	0.05	0.06

Эх сурвалж: ШСАА (Бүсчилсэн хөгжлийн асуудал хариуцсан)

Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааг бүсчилсэн хэлбэрээр, 21 аймаг, нийслэл, сум, дүүрэгт Онцгой байдлын байгууллагын салбар нэгжтэйгээр зохион байгуулж байна. Гамшгаас хамгаалах чиглэлээр бүх салбарын бэлэн байдлыг хангах үйл ажиллагааны зохицуулалтыг сайжруулах, гамшгаас хамгаалах тогтолцоог бэхжүүлэх, үр дүнтэй байдлыг хангахын тулд орон нутгийн түвшинд санал санаачилга гарган ажиллах шаардлагатай байна.

Жил бүр ой, түймэр, үер усны аюул, ган, зуд, хүчтэй салхи шуурга зэрэг байгалийн аюулт үзэгдлээс шалтгаалан жилд дунджаар 200 гаруй хүн амь насаа алдаж, улсад 40.9 тэрбум төгрөгийн хохирол учирч байна.

Хүснэгт 31. Улсын хэмжээнд тохиолдсон гамшиг, аюулт үзэгдэл

Үзүүлэлт	2021	2022	2023	2024	2025
Гамшигт нэрвэгдсэн хүн	151,689	285,840	12,466	8,777	5,126
Сураггүй болсон хүн	10	9	12	8	6
Нас барсан хүн	1,980	401	321	336	306
Учирсан хохирол, сая.төгрөг	25,990.7	33,233.9	52,058.8	40,881.1	63,392.8

Эх сурвалж: Онцгой байдлын ерөнхий газар

Дэлхийн дулаарал, уур амьсгалын өөрчлөлт, малын тоо толгойн өсөлт, бэлчээрийн доройтол, хүн амын хэт төвлөрөл зэргээс шалтгаалан гамшгийн аюул, учруулах хохирол жилээс жилд нэмэгдэж байна.

Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, мэдээлэх, сэрэмжлүүлэх чадавх бэхжээгүй байна. Гамшгийн үеийн бэлэн байдлыг хангалт мөн хангалтгүй буюу техник хангамж 2025 онд 57.8 хувьтай байна.

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагаанд иргэд, олон нийтийн идэвх оролцоо сул, мэдлэг бага, нийслэл, аймаг, сум, дүүргийн онцгой комисс, гамшгаас хамгаалах албад, мэргэжлийн ангийн чадавх харилцан адилгүй байгаа нь томоохон хэмжээний гамшиг тохиолдсон үед хариу арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд хүндрэл үүсэхээр байна.²⁴

Зам тээврийн осол: Улсын хэмжээнд 2025 онд 24,574 зам тээврийн осол бүртгэгдэж, 2024 оноос 20.7 хувиар буурсан байна. Бүртгэгдсэн зам тээврийн ослын 21,302 (86.7 хувь) нь эд материалын хохиролтой, 3,272 (13.3 хувь) нь хүн нэмтсэн зам тээврийн осол байна. Зам тээврийн ослын 96.0 хувь нь жолоочийн буруутай үйлдлээс, 3.6 хувь нь явган зорчигчийн буруутай үйлдлээс, 0.4 хувь нь замын нөхцөл, техникийн гэмтлээс шалтгаалсан гэж бүртгэгджээ. Жолоочийн буруутай үйлдлээс шалтгаалсан осол 2024 оноос 21.6 хувиар, замын нөхцөл, техникийн гэмтлээс шалтгаалсан осол 19.2 хувиар тус тус буурсан бол явган зорчигчийн буруутай үйлдлээс шалтгаалсан осол 15.5 хувиар өссөн байна.

Хүснэгт 32. Зам тээврийн ослын хэлбэр

ДД	Ослын хэлбэр	2024	2025
1	Онхолдох	1,123	1,050
2	Мөргөлдөх	25,468	19,831
3	Явган зорчигч мөргөх	2,297	1,976
4	Дугуйтай зорчигч мөргөх	228	218
5	Үл хөдлөх зүйл мөргөх	1,367	1,046
6	Зорчигч унагах	55	52
7	Мал, амьтан мөргөх	344	328
8	Бусад	95	73

Эх сурвалж: Тээврийн цагдаагийн алба, статистик үзүүлэлтийн эмхэтгэл, 2025

Зам тээврийн осолд өртсөн хүүхдүүд ихэвчлэн гэр, сургууль, цэцэрлэг гэсэн маршрутаар хөдөлгөөнд оролцоходоо анхаарал, болгоомжгүй, гарц, гарамтай хэсгээр зам хөндлөн гарах, асран хамгаалагчгүй оролцох, ойртон ирж буй тээврийн хэрэгслийн хөндлөн гүйх, замын хөдөлгөөний мэдлэг дутмаг, жолоочийн хариуцлагагүй үйлдлийн улмаас шалтгаалан осолд ихээр өртөж байна.

Хүснэгт 33. Зам тээврийн ослын шалтгаант нас баралтын түвшин (10,000 хүнд ногдох зам тээврийн ослоор нас барсан хүний тоо)

Хэмжих нэгж	2020	2021	2021	2022	2023	2024
Просантимиль	15.1	14.3	13.8	15.1	14.3	15.4

Эх сурвалж: Тээврийн цагдаагийн алба, статистик үзүүлэлтийн эмхэтгэл, 2024

Зам тээврийн ослын шалтгаант нас баралтын түвшин (10,000 хүнд ногдох зам тээврийн ослоор нас барсан хүний тоо)-ийг авч үзвэл 2020 онд 15.1 байсан бол 2024 онд 15.4 болж өссөн байна.

Зам тээврийн осол, гэмт хэргийн улмаас амь нас, эрүүл мэндээр хохирсон 4,000 тохиолдол бүртгэгджээ. Улсын хэмжээнд 2025 онд зам тээврийн 547 ослын улмаас 634 хүний амь нас хохирсны 497 буюу 75.6 хувь нь орон нутгийн замд, 155 буюу 24.4 хувь нь нийслэлд бүртгэгдсэн байна. Зам тээврийн ослын улмаас амь нас хохирсон хүний тоон үзүүлэлтийг өнгөрсөн онтой харьцуулахад улсын хэмжээнд 0.5 хувиар, нийслэлд 18.3 хувиар тус тус өсөж, орон нутагт 4.2 хувиар буурсан байна.

²⁴ Онцгой байдлын алба 2024 оны нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ

Хүснэгт 34. Зам тээврийн осол, гэмт хэргийн улмаас амь нас, эрүүл мэндээр хохирсон тохиолдол

Өртсөн хүн			Амь насаа алдсан хүн		Гэмтэж бэртсэн хүн			
Улс	Нийслэл	Орон нутаг	Улс	Нийслэл	Орон нутаг	Улс	Нийслэл	Орон нутаг
4,000	2,595	1,405	634	155	479	3,366	2,440	926

Эх сурвалж: Тээврийн цагдаагийн алба, статистик үзүүлэлтийн эмхэтгэл, 2025

Зам тээврийн ослын улмаас амь нас хохирсон 634 хүний 67 буюу 10.6 хувь нь 0-17 насны хүүхэд байна. Зам тээврийн осолд өртөж хохирсон 1058 хүүхдийн 67 нь амь нас хохирсон, 365 нь хүнд, хүндэвтэр гэмтэж, 626 нь хөнгөн гэмтэл, бэртэл авчээ.

Хүснэгт 35. Осол, нас баралт

Хүүхэд өртсөн зам тээврийн осол	Үүнээс	
	Амь нас хохирсон хүүхэд	Гэмтэж бэртсэн хүүхэд
1,058	67	991

Эх сурвалж: Тээврийн цагдаагийн алба, статистик үзүүлэлтийн эмхэтгэл, 2025

Зам тээврийн осол нь иргэдийн анхаарал болгоомжгүй байдал, замын хөдөлгөөний мэдлэг дутмаг, бага насны хүүхдүүд асран хамгаалагчгүйгээр хөдөлгөөнд оролцох, жолоочийн хариуцлагагүй үйлдэл, согтуугаар тээврийн хэрэгсэл жолоодох, замын тэмдэг тэмдэглэгээ дутмаг, шөнийн гэрэлтүүлэг хангалтгүй, замын хөдөлгөөний зохион байгуулалт сул зэрэг олон хүчин зүйлсийн улмаас осол нэмэгдэж, зам тээврийн ослын шалтгаант нас баралт буурахгүй байна.

Орчны эрсдэл өндөр байгаа нь инженерийн дэд бүтцийн хүртээмж хангалтгүй, мөн үер усны гамшигт өртөх эрсдэлтэй бүсэд олон өрх амьдарч байгаатай холбоотой байна. 2025 оны байдлаар нийт өрхийн ердөө 40 орчим хувь нь инженерийн бүрэн хангамжтай орон сууцанд амьдарч байгаа нь иргэдийн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах боломж хязгаарлагдмал байгааг харуулж байна. Түүнчлэн шар ус, голын үер, уруйн гамшиг болон зам тээврийн ослоос шалтгаалсан нас баралт буурахгүй байгаа нь орчны аюулгүй байдлыг сайжруулах шаардлагатайг илтгэж байна.

Цаашид эрсдэлийн менежментийг сайжруулах замаар орчны эрсдэлийн түвшнийг бууруулж, амьдардаг орчиндоо шөнийн цагаар ганцаараа явахад аюулгүй байдлыг мэдэрдэг хүн амын эзлэх хувь (15, түүнээс дээш насны хүн ам)-ийг 2027 онд 64.9 хувьд хүргэхээр зорьж байна. Үүний тулд нэгдсэн төлөвлөлтийн бодлогыг хэрэгжүүлж инженерийн бүрэн хангамжтай орон сууцанд амьдардаг өрхийг 39.5 хувьд хүргэнэ. Мөн шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжаар хангагдсан хүн амын эзлэх хувийг 2025 онд 70 байгаа бол 2027 онд 72 хувьд хүргэхээр зорьж байна. Орлогод нийцсэн хөтөлбөрт хамрагдсан өрх 2025 онд 20,044 байгаа бол 2027 онд 40,150 болгож нэмэгдүүлнэ.

Цаашид түгээмэл загварыг ашиглаж, хөгжлийн бэрхшээлтэй болон бэрхшээлгүй иргэдэд ижил хүртээмжтэй орчныг бүрдүүлэх замаар орчны саадыг бууруулна. Мөн барилгын материалын үндэсний үйлдвэрлэлийг дэмжиж, импортыг орлох бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлнэ. Үүний зэрэгцээ нийтийн эзэмшлийн талбай, ногоон байгууламжид 20 минутын дотор хүрэх боломжийг нэмэгдүүлэх замаар хүртээмжийг сайжруулахад чиглэнэ.

Инженерийн байгууламж, зохистой төлөвлөлт, эрт сэрэмжлүүлэг, иргэдийн оролцоог хослуулан хэрэгжүүлж үерийн эрсдэлийн түвшин (маш их, их эрсдэлтэй сумдын түвшин)-ийг 0.9 хувьд хүргэж бууруулна. Үерийн хамгаалалтын барилга байгууламжийн уртыг 50.0 км-ээр нэмэгдүүлж 569.4 км-т хүргэхээр зорьж байна.

Олон талт оролцоог хангаж гамшгийн улмаас учирсан эдийн засгийн шууд хохирлын дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (ДНБ)-д эзлэх хувийг 2030 онд 0.038 хувь болгож бууруулна. Эрт сэрэмжлүүлэх мэдээлэл дамжуулах чадамжийг 45.0 хувиар өсгөж 75.0 хувьд, техник хангамжийн хувийг 81.0 хувьд тус тус хүргэнэ.

Аюулгүй тайван амьдрах орчныг бий болгоход замын осол ихээхэн нөлөөтэй байдаг. Замын хөдөлгөөний дүрэм, хяналтыг сайжруулах замаар зам тээврийн ослын шалтгаант нас баралтын түвшин (10,000 хүнд ногдох зам тээврийн ослоор нас барсан хүний тоо)-ийг 2024 онд 15.4 просантимиль байгааг 2027 онд 14.1-д хүргэнэ. Хариуцлагыг сайжруулах замаар Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг сайжруулна. Ингэснээр бүртгэгдсэн зам, тээврийн ослын тоо 2024 онд 30,977 байгааг 2027 онд 28,858 болгож буурна.

3.3. ЭДИЙН ЗАСАГ, ДЭД БҮТЦИЙН ХӨГЖИЛ

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 5.1 дэх хэсэгт “Монгол Улс дэлхийн эдийн засгийн хөгжлийн түгээмэл хандлага, өөрийн орны өвөрмөц онцлогт нийцсэн олон хэвшил бүхий эдийн засагтай байна.” хэмээн заасан байдаг.

Монгол Улсын эдийн засаг 2025 онд 6.8 хувиар өслөө. Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (2015 оны зэрэгцүүлэх үнээр) 2025 онд 6.8 хувиар өссөний 2.9 нэгж хувийг хөдөө аж ахуйн салбар, 1.4 нэгж хувийг уул уурхай, олборлолтын салбар, 1.5 нэгж хувийг үйлдвэрлэл, барилгын салбар, 1.0 нэгж хувийг үйлчилгээний салбар бүрдүүлсэн байна.

Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн (2015 оны зэрэгцүүлэх үнээр) 2025 онд 6.8 хувиар өссөний 2.9 нэгж хувийг хөдөө аж ахуйн салбар, 1.4 нэгж хувийг уул уурхай, олборлолтын салбар, 1.5 нэгж хувийг үйлдвэрлэл, барилгын салбар, 1.0 нэгж хувийг үйлчилгээний салбар бүрдүүлсэн байна.

Хүснэгт 36. ДНБ-ий өсөлтийн бүтэц, салбаруудаар (хувь)

Салбар	2021	2022	2023	2024	2025
ДНБ	1.6	5.0	7.4	5.1	6.8
ХАА	-0.8	1.7	-1.3	-3.6	2.9
Үйлдвэрлэл, барилга	-0.6	-1.2	3.2	1.6	1.5
Уул уурхай	0.1	-2.1	2.6	1.4	1.4
Боловсруулах	-0.1	0.5	0.4	-0.3	0.7
Цахилгаан, хий ус	0.2	0.1	0.1	0.1	0.2
Барилга	-0.9	0.2	0.1	0.4	0.5
Үйлчилгээ	1.8	3.2	4.7	5.4	1.0
Худалдаа	0.6	1.1	0.8	1.4	-0.6
Тээвэр	-0.3	0.4	1.8	1.0	0.3
Бусад	1.5	1.7	2.1	2.5	1.0
Цэвэр татвар	1.3	1.4	0.8	1.8	0.0

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн 2025 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр нэрлэсэн дүнгээр 89.9 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оноос 11.4 хувиар, бодит дүнгээр 34.3 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оноос 6.9 хувиар тус тус өслөө.

Нэг хүнд ногдох ДНБ-ийг авч үзвэл 2024 онд 6,898.0 ам доллар байсан бол 2025 онд 7,320.0 ам долларт хүрч, 6.1 хувиар нэмэгдсэн байна.

Хүснэгт 37. Нэг хүнд ногдох ДНБ (ам.доллар)

Он	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Ам.доллар	4,128.0	4,657.0	5,126.0	6,008.0	6,898.0	7,320.0

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

2025 оны гүйцэтгэлээр Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 22 хувь, төсвийн орлогын 28 хувь, аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн 79 хувь, экспортын

орлогын 93 хувь, гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын 74 хувийг уул уурхайн салбар нь бүрдүүлж байна.

Сүүлийн 5 жилд экспортын орлого 2 дахин өсөж, 2025 оны байдлаар 15.7 тэрбум ам.долларт хүрлээ. Нийт экспортын орлогын 75 хувь нь зөвхөн нүүрс, зэсээс орж ирж байна.

Эдгээр нь эдийн засгийг төрөлжүүлж, уул уурхайгаас хамаарал багатай, тогтвортой өсөлттэй бүтэц рүү шилжих шаардлагатайг харуулж байна.

Эдийн засгийн өсөлтийг дагаж, сүүлийн 5 жилд импорт 11.3 тэрбум ам.долларт хүрлээ. Нийт импортын 40 хувь нь хүнс, эрчим хүч, шатахуун, барилгын материал зэрэгт зарцуулагдаж байна.

3.3.1. Боловсруулах үйлдвэрлэл

Боловсруулах аж үйлдвэрийн салбарт шингэн сүү, малын мах, катодын зэс, цемент, шохой, гурил, самнасан ноолуур зэрэг гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн биет хэмжээ өмнөх оноос өсөж, харин металл бэлдэц, ус, ундаа жүүс, цагаан архи, цэвэр спирт, ноолууран сүлжмэл эдлэл, янжуур тамхи, нүүрсэн шахмал түлш зэрэг гол нэр төрлийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл буурсан байна.

Тус салбарын 55 орчим хувийг мах, махан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, ундаа үйлдвэрлэл, төмөрлөг бус эрдэс бодисоор хийсэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл бүрдүүлж байна. Засгийн газар 2023 оны 2 дугаар сард махны экспортын тоо хэмжээний хязгаарлалтыг цуцалж, 2023 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс "Экспортын гэрчилгээний нэг цонхны цахим систем"-ийг нэвтрүүлснээр махны экспорт эрчимжин түүхэн дээд хэмжээнд хүрч, мах боловсруулах үйлдвэрлэлийн өсөлтөд томоохон нөлөө үзүүллээ.

Хүснэгт 38. Боловсруулах аж үйлдвэр

Бүтээгдэхүүн	2024 он	2025 он	2024, 2025 оны зөрүү
Малын мах, тонн	34,011	31,965	(2,046)
Шингэн сүү, мянган литр	42,723	45,085	2,362
Гурил, тонн	104,332	119,736	15,404
Цэвэр спирт, мянган литр	8,034	7,202	(832)
Цагаан архи, мянган литр	19,162	17,410	(1,753)
Ус, ундаа, жүүс, мянган литр	340,327	329,188	(11,139)
Янжуур тамхи, мянган блок	1,801	1,480	(322)
Ноолууран сүлжмэл эдлэл, мянган ширхэг	252	218	(33)
Самнасан ноолуур, тонн	708	2,185	1,477
Нүүрсэн шахмал түлш, мянган тонн	316	214	(102)
Цемент, мянган тонн	1,451	1,665	214
Шохой, тонн	41,689	51,895	10,206
Катодын зэс, тонн	4,758	5,735	976
Металл бэлдэц, тонн	26,335	25,981	(354)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Харин боловсруулах салбарын 5 орчим хувийг бүрдүүлж буй сүү, сүүн бүтээгдэхүүний бодит үйлдвэрлэлийн хэмжээ өмнөх таван жилийн дунджаас 0.6 хувиар, 2 орчим хувийг бүрдүүлдэг үр тарианы гурил, цардуул, цардууллаг бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл 0.2 хувиар, 3 орчим хувийг бүрдүүлдэг нэхмэлийн үйлдвэрлэл 0.9 хувиар тус тус буурч, өсөлтийг хязгаарлав. Мөн малын гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүний бэлтгэл, үйлдвэрлэл, экспортыг эрс нэмэгдүүлэх зорилгоор "Малын гаралтай түүхий эдийг боловсруулах үйлдвэрлэлийг дэмжих зарим арга хэмжээний тухай" Улсын Их Хурлын 2024 оны 63 дугаар тогтоолыг

баталсан. Тус тогтоолын хүрээнд “Цагаан алт” хөдөлгөөнийг хэрэгжүүлж, 2024 оны байдлаар нийт 46 аж ахуйн нэгжид 228 тэрбум төгрөгийн эргэлтийн болон хөрөнгө оруулалтын зээл олгож, дотоодын үйлдвэрлэлийг дэмжих арга хэмжээг авч хэрэгжүүллээ. Үүний үр дүнд самнасан ноолуурын хэмжээ 2025 оны эхний 9 сард 2.2 мянган тонн хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 4.5 дахин өссөн боловч ноолуурын экспорт 2025 оны эхний 9 сард 199 сая ам.долларт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 36 хувиар буурсан байна.

Хөнгөн үйлдвэр: Аж үйлдвэрийн салбарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа нийт аж ахуйн нэгж байгууллагын 6314 буюу 80.5 хувь нь боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарт үйл ажиллагаа явуулж байна. Үүнээс хөнгөн үйлдвэрийн салбар нь ноос ноолуур, арьс шир, мод, модон тавилга, оёмол бүтээгдэхүүн, хувцас үйлдвэрлэл, хэвлэл, сав баглаа боодол, дахин боловсруулах, гоо сайхан, ахуйн химийн нийт 2200 гаруй аж ахуй нэгж, үйлдвэр үйл ажиллагаа явуулж, 46000 орчим хүн ажиллаж байна.

Статистикийн мэдээгээр хөнгөн үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүний нийт үйлдвэрлэл 2025 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр 1.43 их наяд төгрөг, нийт борлуулалт 2.03 их наяд төгрөг болж, салбарын нийт экспорт 406.7 сая ам.долларт хүрсэн.

Хүснэгт 39. Хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбарын нийт экспорт, импорт

Барааны төрөл	Экспорт (сая ам.доллар)					Импорт (сая ам.доллар)				
	2021 он	2022 он	2023 он	2024 он	2025 он	2021 он	2022 он	2023 он	2024 он	2025 он
Нэхмэл, нэхмэлийн бүтээгдэхүүн	370.7	489.7	451.2	404.1	295.2	103.7	133.8	150.7	139.4	100.1
Гутал, малгай, төрөл бүрийн бусад зүйл	2.2	2.1	3.2	2.4	2.4	24.6	35.1	36.2	39.4	34.7
Мод, модон эдлэл	0.1	0.3	0.3	0.1	0.0	67.3	81.7	79.5	113.1	102.2
Хуванцар болон түүгээр хийсэн зүйлс	1.2	10.2	21.8	13.9	7.5	260.2	345.2	359.6	396.8	330.4
Нийт	374.2	502.3	476.5	420.5	305.1	455.8	595.8	626	688.7	567.4

Эх сурвалж: Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам

Экспортын гол бүтээгдэхүүн болох ноолуурын боловсруулалтын түвшнийг дотоодод нэг шат ахиулж, зөвхөн самнаж боловсруулсан ноолуур экспортолж, 2025 онд ямааны самнасан ноолуур 4000 тонн экспортолж, 330.6 сая ам.долларын орлого олсон нь нийт экспортын орлогын 2.1 хувийг бүрдүүлсэн. Энэ нь 2024 онд 4.7 мянган тонн угаасан ноолуурыг 256.7 сая ам.доллароор экспортолж байсантай харьцуулахад биет хэмжээний хувьд бага боловч үнийн дүн нь 28.7 хувиар нэмэгдсэн байна.

"Малын гаралтай түүхий эдийг боловсруулах үйлдвэрлэлийг дэмжих зарим арга хэмжээний тухай" Монгол Улсын Их Хурлын 2024 оны 63 дугаар тогтоолыг батлуулан, Малын гаралтай түүхий эдийг боловсруулах үйлдвэрлэлийг дэмжих "Цагаан алт" хөдөлгөөнийг өрнүүлэн ажиллаж байна.

Ноос, ноолуурын бэлтгэл, үйлдвэрлэлд зориулж 2021 онд нийт 42 аж ахуйн нэгжид 98.1 тэрбум төгрөгийн зээл, 2022 онд нийт 33 аж ахуйн нэгжид 134.91 тэрбум төгрөгийн зээл, 2023 онд 34 аж ахуйн нэгжид зээлдэгчид 169.1 тэрбум төгрөгийн хөнгөлөлттэй зээл, 2024 онд 29 аж ахуйн нэгжид зээлдэгчид 228.9 тэрбум төгрөгийн хөнгөлөлттэй зээл, 2025 онд 69 аж ахуйн нэгжид 321.3 тэрбум төгрөгийн зээл олгосон байна.

Өнөөгийн байдлаар Монгол Улсад ноос, ноолуур угаах 34 үйлдвэрт суурилагдсан хүчин чадал 13000 тонн байгаагийн 77 хувийг ашиглаж, 400 орчим хүнийг ажлын байраар хангаж байна. Угаасан ноолуурын хялгасыг нь ялгах 50 үйлдвэрт 11,964 тонн самнасан ноолуур гаргах хүчин чадал суурилагдсанаас 26

хувийн ашиглалттай, 700 орчим хүн ажиллаж байна. Ээрмэлийн 16 үйлдвэрт 2978 тонн ээрмэл гаргах хүчин чадал суурилагдсан боловч 31 хувийг ашиглаж байна.

Арьс, шир боловсруулах салбарт жилдээ 18 сая ширхэг хагас боловсруулсан арьс шир үйлдвэрлэх хүчин чадал суурилагдсанаас 33.8 хувийн ашиглалттай байна. Харин 2.5 сая ширхэг гүн боловсруулсан арьс, шир үйлдвэрлэх хүчин чадал суурилагдсанаас 68 хувийн ашиглалттай байна. Өнөөгийн байдлаар Улаанбаатар, Дархан хотод арьс шир боловсруулах 34 үйлдвэр үйл ажиллагаа явуулж байна. Үүний зэрэгцээ арьс ширэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх 100 гаруй жижиг, дунд үйлдвэр нийслэл, аймаг орон нутагт ажиллаж байна.

“Цагаан алт” хөдөлгөөний үрд дүнд 2025 онд ноолуурын үйлдвэрлэлийн салбарт 6,000 тонн ноолуур бэлтгэсэн нь анх удаа түүхий эдийн 70 орчим хувийг дотоодын үйлдвэрлэгч нар бэлтгэсэн үзүүлэлт болж байна. Мөн ээрэх хүчин чадлыг 400.0 тонн, сүлжих хүчин чадлыг 200.0 мянган ширхгээр нэмэгдүүлэх боломж бүрдүүлээд байна.

Арьс ширний гүн боловсруулалт 2024 онд 2,250 мянган ширхэг байгааг 2027 онд 2,900 мянган ширхэгт хүргэх, ноолуурын ээрэх үйлдвэрлэлийн хүчин чадал 2,400 тонн байгааг 2,950 тонн-д хүргэх, ноосны хялгас ялгах үйлдвэрлэлийн хүчин чадал 1000 тонн байгааг 4,368.4 тонн-д хүргэх, ноосны үйлдвэрлэлийн сүлжих хүчин чадал 5.3 сая ширхэг байгааг 6.9 сая ширхэгт хүргэх, ноосны үйлдвэрлэлийн нэхэх хүчин чадал 2.5 сая метр байгааг 2.7 сая ширхэгт тус тус хүргэхээр төлөвлөж байна.

Хүнд үйлдвэр: Катодын зэсийн үйлдвэрлэлийн биет хэмжээ 2020 онд 9,488.3 мянган тонн байсан бол 2024 онд 6,976.3 мянган тонн, 2025 онд 7,610.8 мянган тонн болж өмнөх оноос 9.1 хувиар өссөн байна.

Хүснэгт 40. Катодын зэсийн үйлдвэрлэл

дд	Бүтээгдэхүүний төрөл	Хэмжих нэгж	2020	2021	2022	2023	2024	2025
1.1. Хүнд үйлдвэр								
	Катодын зэс	мян.тн	9,488.3	9,689.9	9,736.0	9,661.3	6,976.3	7,610.8

Эх сурвалж: Аж үйлдвэр, эрдэс баялгийн яам

Монголын Улсын эдийн засаг уул уурхайд хэт төвлөрсөн, харин боловсруулах үйлдвэрлэл ДНБ-д эзлэх байр суурь сул хэвээр байна. Энэ нөхцөл байдал нь эдийн засгийн төрөлжилтийг хязгаарлаж, гадаад зах зээлээс хамааралтай болгож байна. Мөн боловсруулах хүнд үйлдвэрлэлийн түүхий эдийн хангалт тогтворгүй байна.

Боловсруулах хүнд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхийн тулд хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжиж боловсруулах хүнд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, катодын зэсийн үйлдвэрлэлийн биет хэмжээг нэмэгдүүлэхийг зорьж байна.

3.3.2. Уул уурхай

Аж үйлдвэрийн салбарын нийт үйлдвэрлэл 2025 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр 52.9 их наяд төгрөг болж, өмнөх оны мөн үеэс 2.4 (4.8 хувь) их наяд төгрөгөөр өссөн байна. Үүнд, уул уурхай, олборлох аж үйлдвэрийн салбарын нийт үйлдвэрлэл 41.8 их наяд төгрөг болж, өмнөх оны мөн үеэс 910.8 (2.2 хувь) тэрбум төгрөгөөр буурахад нүүрс олборлолт 9.2 (36.3 хувь) их наяд төгрөг, түүхий газрын тосны олборлолт 170.7 (15.2 хувь) тэрбум төгрөгөөр буурсан нь нөлөөлсөн байна. Харин металлын хүдэр олборлолт 10.2 (75.1 хувь) их наяд төгрөгөөр өссөн байна. Аж үйлдвэрийн салбарын нийт бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд Уул уурхай, олборлох салбар 79.0 хувийг эзэлж байна.

Нийт экспорт 2025 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр 15,760.8 сая ам.долларт хүрч өнгөрсөн оны мөн үеэс 22.6 (-0.1 хувь) сая ам.доллараар буурсан байна. Үүнээс: Эрдэс бүтээгдэхүүний экспорт 14,677.1 сая ам.долларт хүрч өнгөрсөн оны мөн үеийн гүйцэтгэлээс 111.9 (0.8 хувь) сая ам.доллараар буурсан байна.

2025 оны урьдчилан гүйцэтгэлээр 90.0 сая тонн нүүрс, 2,281.9 мян.тн зэсийн баяжмал, 8,799.8 мян.тн төмрийн хүдэр, баяжмал, 16.3 тонн алт (Монголбанканд тушаасан), 3,523.0 мян.бар газрын тос, 149.2 мян.тн цайрын баяжмал, 1,818.1 мян.тн хайлуур жоншны хүдэр, баяжмалыг тус тус экспортолсон байна.

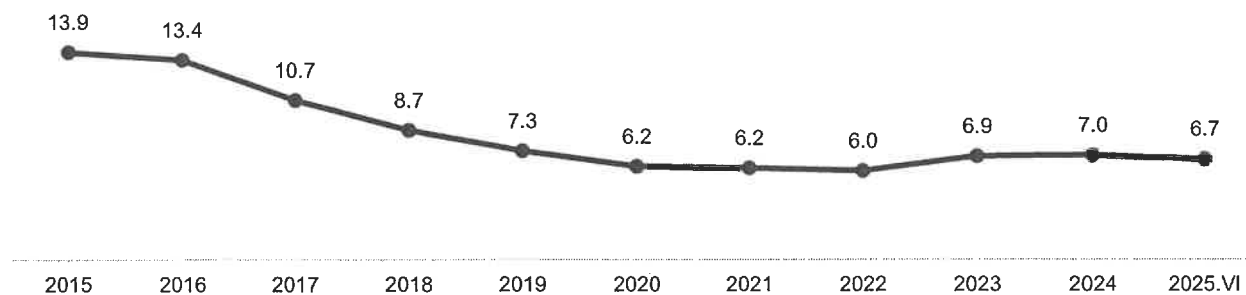
Хүснэгт 41. Эрдэс бүтээгдэхүүний экспортын биет хэмжээ

ДД	Үзүүлэлт	Хэмжих нэгж	2021	2022	2023	2024	2025
1	Нүүрс	мян.тн	16,117.6	31,821.6	69,612.5	83,754.7	90,018.2
2	Зэсийн хүдэр, баяжмал	мян.тн	1,282.5	1,453.3	1,525.0	1,695.4	2,281.9
3	Төмрийн хүдэр, баяжмал	мян.тн	7,106.2	4,732.2	5,713.0	7,510.3	8,799.8
4	Алт (Монголбанканд тушаасан)	тн	20.8	22.9	17.9	16.5	16.3
5	Газрын тос	мян.бар	4,348.9	2,605.7	4,730.4	4,074.1	3,523.0
6	Цайрын баяжмал	мян.тн	112.6	141.2	150.5	126.2	149.2
7	Хайлуур жоншны хүдэр, баяжмал	мян.тн	644.3	387.7	1,087.8	1,369.1	1,818.1

Эх сурвалж: СЯ, ГЕГ, МБ

Ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрлийн талбайн хэмжээ нь гадаадын хөрөнгө оруулалтын хэмжээтэй шууд хамааралтай байдаг бөгөөд Монгол улсын ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрлийн талбайн хэмжээг сүүлийн 10 жилд 14.0 сая.га-аас 7.0 сая.га хүртэл 2 дахин буураад байна.

График 23. Ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрлийн талбайн хэмжээ (сая.га)

Эх сурвалж: Аж үйлдвэр, эрдэс баялгийн яам

Ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрлийн талбайн хэмжээ 2005 онд 69.7 сая га-д хүрч, 2005-2010 онд олгогдсон тусгай зөвшөөрлүүд нь өнөөгийн уул уурхайн салбарын хөгжил, эдийн засагт үзүүлэх нөлөөг тодорхойлох суурь болсон байна. Энэ нь тухайн үед эрчимтэй хийгдсэн хайгуул, судалгааны ажлууд шинэ орд газруудыг илрүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлснийг харуулж байна.

Нөгөө талаас, Монгол Улс эрдэс бүтээгдэхүүний импортын хувьд газрын тосны бүтээгдэхүүнээс өндөр хамааралтай хэвээр байна. Газрын тосны бүтээгдэхүүний импорт 2025 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр 2,118.3 сая ам.долларт хүрч, 2,810.8 мянган тонн газрын тос импортолсон нь өмнөх оноос үнийн дүнгээр 43.7 (2.0) сая ам.доллараар буурсан ч биет хэмжээгээр 90.4 (3.3) мянган тонноор өссөн нь дотоодын шатахуун үйлдвэрлэлийн хязгаарлагдмал байдлыг илтгэж байна. Газрын тосны бүтээгдэхүүний импортын дийлэнх буюу 91.5 хувийг автобензин, дизель түлш бүрдүүлж байгаа нь импортын хэт хамааралтай байгааг харуулж байна.

Хүснэгт 42. Бүх төрлийн шатахууны импорт, (тонн)

Дд	Огноо	Автобензин	Дизель түлш	Нийт
1	2020 он	585,239	1,027,538	1,612,777
2	2021 он	577,389	988,506	1,565,895
3	2022 он	681,991	987,873	1,669,865
4	2023 он	728,952	1,341,693	2,070,645
5	2024 он	904,295	1,639,969	2,626,708
6	2025 он	839,500	1,824,700	2,664,200

Эх сурвалж: Аж үйлдвэр, эрдэс баялгийн яам

Салбар дотор төрөлжилтийг авч үзвэл 2025 оны экспортын нийт бүтээгдэхүүний орлогын 78.3 хувийг зэс (37.7 хувь), нүүрс (40.6 хувь) гэсэн хоёр бүтээгдэхүүн эзэлж байгаа нь уул уурхайн салбарыг дэлхийн зах зээл дээрх үнэ, эрэлтээс шууд хамааралтай болгон, савлагаа үүсгэх эрсдэлийг нэмэгдүүлж байна.

Мөн геологи хайгуул, судалгааны ажил явуулах талбайн хэмжээ багасаж өнгөрсөн 20 жилийн хугацаанд 10 дахин буурсан, хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн тоо өнгөрсөн 10 жилд 2 дахин буурснаас үүдэн бодит үйлдвэрлэл явуулах, цаашид судалгаа хийн нөөц тогтоох боломжит талбайн хэмжээ багасаад байна.

Уул уурхайн салбар нь экспортын бүтэц, геологи хайгуулын боломж, үйлдвэрлэлийн хэмжээ зэрэгт хэт төвлөрсөн байдал, нөөцийн хязгаарлалт, зах зээлийн савлагаа зэрэг эрсдэлүүдээр хязгаарлагдаж, эдийн засгийн тогтвортой өсөлт, төрөлжилтөд сөргөөр нөлөөлж байна.

Уул уурхайн салбарын тогтвортой байдлыг хангахын тулд хөрөнгө оруулагчдын эрх ашгийг хамгаалах замаар салбарын нийт үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлж, бодит өсөлт 2025 онд 10.6 хувь байгааг 2027 онд 8.2 хувьд хүргэхээр зорьж байна. Үүний тулд дэвшилтэт технологи нэвтрүүлж баяжуулсан бүтээгдэхүүний экспортыг нэмэгдүүлнэ.

Мөн геологийн зураглал, хайгуул судалгааны ажлыг нэмэгдүүлэх замаар ашигт малтмалын нөөц, баялгийг нэмэгдүүлнэ. Ингэснээр геологийн 1:50 000-ны масштабтай зураглал, ерөнхий эрлийн судалгаанд хамруулсан талбайн нийт нутаг дэвсгэрт эзлэх хэмжээ 2025 онд 47 хувь байгааг 2027 онд 49 хувьд хүргэх, хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олголтыг 2027 онд 80-аар нэмэгдүүлнэ.

Эрчим хүчний нүүрсний тээвэрлэлтийг эхлүүлэх, төрийн өмчит компаниудын дэргэд баригдсан баяжуулах үйлдвэрүүдийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх, бүрэн ашиглалтад оруулах, уурхайг бүрэн хүчин чадлаар ашиглах хүрээнд нүүрсийг ялган сорчлохгүйгээр бүх төрлийн нүүрсийг экспортолно.

Уул уурхайн салбарын бүтээгдэхүүний төрөлжилтийг дэмжих, алтны үндсэн ордуудын ашиглалтыг нэмэгдүүлэх, Ашигт малтмалын тухай хуулийн шинэчлэлтийг хийнэ.

3.3.3. Хөдөө аж ахуй

ДНБ-ний 11.7 хувийг хөдөө аж ахуйн салбар эзэлж байна. Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн хэмжээ 2025 онд 7,033.6 тэрбум төгрөгт хүрсэн байна.

2025 оны эхний хагас жилд хаваржилт тогтуун байж, мал төллөлт, бойжилт хэвийн үргэлжилсний дүнд мал аж ахуйн үйл ажиллагаа сэргэн, хөдөө аж ахуйн салбар 36 хувиар өсөж, эдийн засгийн өсөлтийг 3.6 нэгж хувиар дэмжив.

Хөдөө аж ахуйн салбарын нийт экспортод эзлэх хувь 2025 оны гүйцэтгэлээр 5.1 хувьд хүрч 2023 оноос 1.53 хувиар буурсан байна. Салбарын экспортын бүтцийг авч үзвэл экспортын барааны нийт дүнд нэхмэл, хувцас үйлдвэрлэл, ургамлын гаралтай бүтээгдэхүүн, хүнсний бэлэн бүтээгдэхүүний экспорт дийлэнх хувийг эзэлж байна.

Хөдөө аж ахуйн салбар нь экспортын өсөлт, үйлдвэрлэлийн хэмжээ нэмэгдэж байгаа ч нөөцийн үр ашиггүй ашиглалт, боловсруулах үйлдвэрлэлийн сул хөгжил, зах зээлийн хязгаарлалт зэрэг тулгамдсан асуудлаас шалтгаалан эдийн засгийн төрөлжилт, тогтвортой өсөлтөд бүрэн хувь нэмэр оруулж чадахгүй байна.

Мал аж ахуй: Манай улсын хөдөлмөр эрхэлдэг дөрвөн хүн тутмын нэг нь буюу 313 мянган малчид мал аж ахуйн салбарт ажиллаж байна. Нийт малчдын 182.8 мянга буюу 58 хувь нь эрэгтэй, 130.2 мянга буюу 42 хувь нь эмэгтэй малчид байна. Нийт малчдын 22 хувийг 35 хүртэлх насныхан байна. Түүнчлэн малтай өрхийн тоо 247.9 мянга болж, өмнөх оныхоос 1600-гаар буурсан байна.

Манай улс нэг хүнд ногдох малын тоогоор дэлхийд тэргүүлдэг хэдий ч малын түүхий эд, хүнсний экспортоор муу байгаа ба хөдөө аж ахуйн экспортын ердөө 28.1 хувийг мал аж ахуйн салбар бүрдүүлж байна. Мал гаралтай бүтээгдэхүүний экспортод малын чанар, эрүүл мэнд, ялангуяа халдварт өвчний тархалт ихээхэн нөлөөлдөг.

Монгол Улсад малын тоо толгой их боловч нэг малаас авах ашиг шим (сүү, мах, ноос, арьс ширний гарц, чанар) олон улсын дунджаас доогуур байна. Жишээлбэл сүүний гарц монгол үхрийн жилийн дундаж саам 500-600 литр орчим байдаг бол дэлхийн дундаж 2,500-3,000 литр, өндөр үржлийн үнээ 6,000-8,000 литр хүрдэг. Нэг бог малаас авах махны дундаж 16-20 кг бол, өндөр ашиг шимтэй үүлдрээс 30-40 кг хүртэл мах авдаг. Ийм үзүүлэлт нь малын үүлдэрлэг байдлын доройтол, селекцийн сул хөгжил, тэжээллэгийн дутагдалтай шууд холбоотой.

Мөн малын эрүүл мэндийн тогтолцоо сул, мал эмнэлгийн үйлчилгээний хүртээмж жигд бус байна. Үндсэн асуудлууд нь халдварт өвчин (шүлхий, мялзан, цэцэг гэх мэт) үе үе дэгддэг. Хорио цээрийн дэглэм, вакцинжуулалтын чанар, хяналт сул. Малын шим тэжээлийн дутагдал, дархлаа сулрах, өвчинд өртөмтгий болох. Энэ нь зөвхөн малын ашиг шимд нөлөөлөөд зогсохгүй, мах, сүүний аюулгүй байдал, экспортын боломжид шууд нөлөөлдөг.

Мал, амьтныг олноор нь өвчлүүлж, улс орны эдийн засагт ихээхэн хохирол учруулдаг, олон улсын худалдааны хорио цээрт 15 өвчнийг ДМАЭМБ-аас гоц халдварт өвчин гэсэн ангилалд багтаадаг.

2025 онд мал, амьтны гоц халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх дархлаажуулалтад 46.1 сая толгой мал хамруулахаас 2025 оны 12 дугаар сарын 15-ны байдлаар 44.9 сая толгой мал, амьтан хамруулж, гүйцэтгэл 97.3 хувьтай байна. Мал, амьтны гоц халдварт, халдварт 22 өвчний эрт илрүүлэг, тандалтын ажлыг гүйцэтгэсэн

Мал, амьтныг эрсдэл ихтэй зооноз, халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх дархлаажуулалтад хамруулах, төл малыг дархлаажуулалтад хамруулах, шүлхий, бог малын мялзан, хонины цэцэг өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх дархлаажуулалтад хамруулах, олон улсын худалдааны хоригтой үхрийн цээж, үхрийн тархи сархиатах, үхрийн сүрьеэ, лейкоз, адууны африк мялзангийн тандалтыг улсын хэмжээнд олон улсын аргачлалын дагуу зохион байгуулах, биотехнологийн дэвшилтэд аргыг ашиглан хээлтүүлэг хийх, өндөр ашиг шимт малын тоо толгойг нэмэгдүүлэх замаар архаг халдварт, зооноз халдварт өвчний гаралтын тоо 2024 онд 792 байгааг 2027 онд 710 болгох, малын бруцеллез өвчингүй сумын тоо 2024 онд 15 байгааг 2027 онд 33-т хүргэх, олон улсын худалдааны хоригтой мал, амьтны гоц халдварт өвчний гаралтын тоо 2024 онд 100 байгааг 8 болгохоор төлөвлөж байна.

Газар тариалан: Монгол Улсын хэмжээнд газар тариалангийн үйлдвэрлэлд 962 мянган га талбай ашиглагдаж байгаа бөгөөд 2025 оны байдлаар 278.3 мянган тонн үр тариа, үүнээс 252.3 мянган тонн улаанбуудай, 108.5 мянган тонн төмс, 208.6 мянган тонн хүнсний ногоо, 146.5 мянган тонн тэжээлийн ургамал, 27.4 мянган тонн

тосны ургамал нийтдээ 762.5 мянган тонн ургац хураан авч нийт хүн амын хэрэгцээт улаанбуудайн 62.5 хувийг, төмсний 78.5 хувийг, хүнсний ногооны 72.6 хувийг дотоодын ургацаас хангах хэмжээний ургац хураан авч хүн амын хүнсний хангамжид нийлүүлээд байна.

Газар тариалангийн салбарын гол хүндрэл нь байгаль цаг уураас шууд хамааралтай байдаг бөгөөд үүнээс үүдэн нэгжээс авах ургацын хэмжээ бага, хүн амын хэрэгцээг дотоодын үйлдвэрлэлээс бүрэн хангаж чадахгүй байгаа юм.

Хэдий төр, хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтаар тодорхой үр дүнд хүрч байгаа боловч байгаль цаг уурын давагдашгүй хүчин зүйл болох ган, зуд, үерийн нөлөөлөл, алслагдсан бүс нутгийн тээвэр логистикийн хүндрэл, ажиллах хүчний хомсдол, хүнсний хангамжийн улирлын хамаарал зэрэг хүчин зүйлүүд хүн амын өсөн нэмэгдэх хүнсний хэрэгцээг бүрэн хангаж чадахгүй байна.

Цаашид уур амьсгалын өөрчлөлт нь хөдөө аж ахуйн салбарт сөрөг нөлөөллийг бууруулах зорилгоор хөрсийг салхины элэгдлээс хамгаалж хашаажуулах, ойн зурвас байгуулах, өвчин хортон ганд тэсвэртэй таримлын сортыг бий болгох, усалгаатай талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэхэд мэргэжлийн удирдлага хөрөнгө оруулалт, санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх цогц арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, алслагдсан бүс нутгийн тээвэр логистикийн асуудлын шийдэх хүрээнд үр тариа хадгалах 10 мянган тонны элеваторыг байгуулах, төмс, хүнсний ногооны хадгалалт, борлуулалтын нэгдсэн сүлжээг бий болгоход дундын хоршоодыг түшиглэн механикжсан зорь, агуулах байгуулах, жимс, жимсгэнэ, ашигт таримлыг хүн амын хэрэгцээнд тулгуур хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

Ургац хураалтын явцын мэдээгээр улсын хэмжээнд 2025 оны 10 дугаар сарын байдлаар 282.0 мянган тонн үр тариа, 110.3 мянган тонн төмс, 212.8 мянган тонн хүнсний ногоо, 181.6 мянган тонн таримал тэжээл, 30.5 мянган тонн техникийн ургамал хурааж, 1183.0 мянган тонн хадлан, 25.5 мянган тонн гар тэжээл бэлтгэсэн байна. Өмнөх оны мөн үеэс хураасан үр тариа 149.7 (34.7 хувь) мянган тонноор, төмс 133.6 (54.8 хувь) мянган тонноор, таримал тэжээл 52.5 (22.4 хувь) мянган тонноор, хүнсний ногоо 38.3 (15.2 хувь) мянган тонноор тус тус буурч, харин бэлтгэсэн хадлан 167.3 (16.5) мянган тонноор, гар тэжээл 1.0 (4.1 хувь) мянган тонноор өссөн байна.

Хүснэгт 43. Хураасан ургац, бэлтгэсэн хадлан, гар тэжээл /Мянган тонн/

Төрөл	Сар			2024 Х, 2025 Х зөрүү
	2023 Х	2024 Х	2025 Х	
Үр тариа	443.3	431.7	282.0	(149.7)
Төмс	175.9	244.0	110.3	(133.6)
Хүнсний ногоо	176.9	251.0	212.8	(38.3)
Таримал тэжээл	240.8	234.0	181.6	(52.5)
Бэлтгэсэн хадлан	1,103.70	1,015.70	1183.0	167.3
Гар тэжээл	30.9	24.5	25.5	1.0

Эх сурвалж: Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам

Ургац хураалтын хувьд 2025 оны байдлаар 282 мянган тонн үр тариа, 212.8 мянган тонн хүнсний ногоо, 181.6 мянган тонн таримал тэжээл, 30.5 мянган тонн техникийн ургамал тус тус хураасан байна. Энэ үзүүлэлтийг 2024 онтой харьцуулахад үр тариа 34.7 хувиар, төмс 54.8 хувиар, хүнсний ногоо 15.2 хувиар, таримал тэжээл 22.4 хувиар, техникийн ургамал 44.6 хувиар тус тус буурсан үзүүлэлттэй байна.

Газар тариалангийн зарим бүтээгдэхүүний зах зээлийн эрэлт муугаас сэлгээн дэх таримлын нэр төрөл цөөн бөгөөд таримлын зохистой сэлгээ нэвтрээгүй, хөрөнгө

санхүүтэй холбоотойгоор бордох технологийн горимыг мөрдөхгүй байгаа зэргээс шалтгаалан тариалангийн салбарын үндсэн баялаг болсон хөрсний үржил шим доройтож байна.

Мөн тариалангийн салбарт санхүүгийн дэмжлэг, техник технологийн иж бүрэн шинэчлэл амжилттай нэвтэрч тариалах талбай, хураан авах ургацын хэмжээ жилээс жилд нэмэгдэж байгаа хэдий ч энэхүү нь тогтвортой биш, байгаль цаг уурын эрсдэлд хэт өртөмтгий байна.

Тариалангийн салбарыг тогтворжуулах, байгалийн эрсдэлээс ангид, бие даасан байдлыг хангах зорилгоор таримлын зохистой сэлгээ, үр сорт, ургамал хамгааллын салбарын тогтолцоог бүрдүүлэх, усалгаатай тариалангийн талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэх, бордоо, ургамал хамгааллын бодисын хэрэглээг төлөвшүүлэх, хөрсний үржил шимийг хамгаалах, бүтээгдэхүүний хадгалалт, тээвэрлэлт, борлуулалт, худалдааны оновчтой байдлыг хангах цогц бодлогыг төлөвлөн хэрэгжилтийг зохион байгуулах шаардлагатай байна.

Газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрхлэгчдэд санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх, газар тариалангийн бүс нутагт шинэ технологийг нэвтрүүлж, нөхөн сэргээлт болон элэгдэл, эвдрэлээс хамгаалах ойн зурвас байгуулах, гол нэр төрлийн таримлын үр үйлдвэрлэлд санхүүгийн дэмжлэг олгох замаар тариалсан талбайгаас хураасан үр тариа, төмс, хүнсний ногооны хэмжээг нэмэгдүүлэхээр төлөвлөж байна.

Цаашид “Хүнсний хувьсгал”, “Цагаан алт”, “Атар-4 аян”-ыг үр дүнд хүргэж, амжилттай хэрэгжүүлж дуусгах, эрчимжсэн мал аж ахуйг дэмжиж, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх, мах, гурилын үнийг чөлөөлөх, тариалалтын бэлтгэл ажлыг хангаж ажиллах, махны нийлүүлэлтийн сувгийг нэмэгдүүлэх, хөдөө аж ахуйн биржийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх, малын эрүүл мэндийн цогц арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлага байна.

3.3.4. Аялал жуулчлал

Аялал жуулчлалын салбар нь эдийн засаг, бүс нутгийн хөгжил, эдийн засгийн өрсөлдөх чадварт чухал ач холбогдолтой. Аялал жуулчлал нь эдийн засгийн өсөлтийг нэмэгдүүлэх, гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалтыг татах, ажлын байрыг шинээр бий болгох, гадаад валютын орлогыг өсгөх, гадаад валютын нөөцийг арвижуулах, дотоодын эрэлтийг дэмжихэд эерэг нөлөөлөл үзүүлж байна.

Монгол Улс 2025 онд 800 мянга орчим жуулчин хүлээн авсан бөгөөд Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Дэлхийн Аялал Жуулчлалын Байгууллагаас 2025 оныд 11 дүгээр сард гаргасан “World Tourism Barometer” тайланд Монгол Улс аялал жуулчлалын салбарын сэргэлт, өсөлтийн үзүүлэлтээрээ дэлхийн шилдэг гүйцэтгэлтэй орнуудын нэгээр албан ёсоор нэрлэгдсэн. Тайланд дурдсанаар, цар тахлын өмнөх түвшнийг давж сэргэсэн үзүүлэлтээр Монгол Улс дэлхийн хэмжээнд жуулчдын урсгалаа хамгийн амжилттай сэргээсэн 20 орны жагсаалтад багтсан.

Аялал жуулчлалын салбарт олон өөр салбарын үйл ажиллагаа хамаардаг тул тусгайлсан салбарын тоог тооцоход хүндрэлтэй байдаг. Гэсэн хэдий ч Монгол банкны төлбөрийн тэнцлийн статистик мэдээлэлд тулгуурлан салбарын орлогыг тооцож үзэхэд өнгөрсөн 20 жилийн хугацаанд нийт ДНБ-ий 3.0 орчим хувийг бүрдүүлж байна. Салбарын орлого өнгөрсөн хугацаанд нэмэгдсээр байсан ч ДНБ-д эзлэх хувь хэмжээ жил бүр буурсаар байна.

Хүснэгт 44. Аялал жуулчлалын салбарын эдийн засгийн үзүүлэлт

Эдийн засгийн үзүүлэлт		2006-2010	2011-2015	2016-2020	2021-2025
ДНБ-д эзлэх хувь		5.4	1.7	2.7	1.7
Салбарын орлого	Салбарын орлого, их наяд төгрөг	0.3	0.3	0.8	1.0

	Дундаж өсөлт	8.4%	2.4%	-2.5%	305.7%
Аж ахуй нэгжид эзлэх хувь	Нийт ААН-д эзлэх хувь	-	5.17	2.50	3.00
Аж ахуй нэгжийн тоо	Зочид буудал, ресторан	-	1,994	2,186	2,749
	Тур оператор	-	955	1,155	1,584
	Рашаан сувилал	-	126	148	156
	Нийт	-	3,075	3,489	4,489
Жуулчдын тоо		434,083	426,623	407,800	356,365
Жуулчдын дундаж зардал (ам.доллар)		579.6	473.1	771.0	816.0

Эх сурвалж: Эдийн засаг, хөгжлийн яам

2023 онд визийг хөнгөвчлөн, зарим улсыг чөлөөлж, агаарын тээврийн либералчлалыг эхлүүлэн, эвент арга хэмжээний мэдээллийг нэгтгэн зарлаж, дэд бүтцийн стандартыг сайжруулан, жуулчдад НӨАТ-ыг буцаан олгох агуулга бүхий аялал жуулчлалын тухай хуулийг шинэчлэн баталснаар жил бүрийн жуулчдын орлого өмнөх жилийн түвшнийг давж цар тахлын өмнөх үетэй харьцуулахад 2024 онд 24.0 хувиар тэлсэн үзүүлэлттэй байна. Үүний үр дүнд 2021-2025 онд аялал жуулчлалын салбарын орлого ДНБ-ий 1.7 хувийг эзэлж байна.

Ирж буй жуулчдын тоо нэмэгдэхийн хэлбэрээр салбарын аж ахуйн нэгжүүдийн тоо ч өссөөр байна. Өнгөрсөн 12 (2013-2025) жилийн хугацаанд тур операторуудын тоо 2 дахин, нийт аялал жуулчлалын салбарт харьяалагдаж болох аж ахуйн нэгжүүдийн тоо 1.6 дахин нэмэгдсэн байна.

Аялал жуулчлалын салбарыг дэмжих зорилгоор 2023-2025 оныг “Монголд зочлох жил” болгон зарлаж, 2023 онд Welcome to Mongolia, 2024 онд Go Mongolia урианы дор сурталчлах болсон. Энэ хүрээнд 34 улсын иргэдэд 2025 он хүртэл визний хөнгөлөлт үзүүлж, нийт 61 улсын иргэд Монголд визгүй зорчих нөхцөл бүрдэх болсон. Мөн агаарын тээврийг либералчлах хүрээнд шаардлагатай гэрээ, хэлэлцээрүүдийг байгуулж, Монгол Улс дэлхийн 44 улсын 155 цэг рүү шууд нислэг үйлдэх боломжтой болов.

Аялал жуулчлалын салбарт улсын хэмжээнд 793 жуулчны бааз, 571 зочид буудал, 486 дэн буудал, 661 гэр бааз, 72 рашаан сувилал, дотоод, гадаадын нийт 12 агаарын тээвэрлэгч, шууд бусаар 939 ресторан, зоогийн газар болон аялал жуулчлалын салбарт хамаарах 2,583 аж ахуйн нэгж, байгууллага үйл ажиллагаа явуулж, нийт 88,000 гаруй ажлын байрыг бий болгож байна.

Хэдийгээр эдгээр ажлууд амжилттай хэрэгжсэнээр жуулчдын тоо цар тахлын өмнөх тренддээ хүрч, жил бүр өсөн нэмэгдсээр байгаа ч ирж буй жуулчдын хэмжээтэй харьцуулахад нэг жуулчны дундаж зардлын хэмжээ 2006 онтой харьцуулахад төдийлөн нэмэгдээгүй байна.

Манай улсад ирж буй нийт жуулчдын 60.0 хувь нь зөвхөн 6-9 саруудад ирдэг бөгөөд аялал жуулчлалын салбар улирлын хамаарал өндөртэй байна. Мөн Улаанбаатар хотоос гадна гадаад жуулчдад дэд бүтцийн хүртээмж сул, аялал жуулчлалын мэргэшсэн ажиллах хүч хомс бөгөөд хаягжилт мэдээлэл гадаад хэл дээр байхгүй зэрэг богино хугацаанд шийдвэрлэх боломжтой асуудлууд хэвээр байсаар байна.

Аялал жуулчлалын салбарын улирлын хамаарлыг бууруулж жуулчдын тоог нэмэгдүүлж хүлээн авах жуулчдын тоог 2027 онд 1.25 саяд хүргэхээр зорьж байна. Үүний тулд үйлчилгээний чанарыг сайжруулж аялал жуулчлалын өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлж, аялал жуулчлалын хөгжлийн индексийн эрэмбийг 2027 онд 10 байраар урагшлуулж 75-д хүргэнэ. Тогтвортой аялал жуулчлалын загварыг

хэрэгжүүлэх замаар аялал жуулчлалын бизнес эрхлэгчдийн тогтвортой өсөлтийг нэмэгдүүлж салбарын орлогыг 1.0 тэрбум ам.долларт хүргэнэ.

3.3.5. Санхүү

Хөрөнгийн зах зээл, даатгалын зах зээл, банк бус санхүүгийн байгууллага, хадгаламж, зээлийн хоршооны салбарын нийт 2025 онд ДНБ-д эзлэх нийт хэмжээнд 26.8 хувийг бүрдүүлж байна. Энэ нь өмнөх жилүүдтэй харьцуулахад аажмаар өссөн үзүүлэлт юм. Сүүлийн жилүүдэд банкнаас бусад санхүүгийн зах зээлийн хөгжлийн чиг хандлага тогтвортой өсөлттэй байгаа боловч нийт санхүүгийн зах зээлд эзлэх хувь харьцангуй бага хэвээр байна.

Хүснэгт 45. Санхүүгийн салбарын эдийн засгийн үзүүлэлт

Эдийн засгийн үзүүлэлт		2006-2010	2011-2015	2016-2020	2021-2024
ДНБ-д эзлэх хувь		3.1	3.8	4.1	5.0
Салбарын ДНБ	Нэрлэсэн ДНБ, их наяд төгрөг	0.19	0.72	1.31	3.03
	Дундаж өсөлт	6.3%	33.9%	9.6%	12.4%
Аж ахуй нэгжид эзлэх хувь	Нийт ААН-д эзлэх хувь	-	3.0	3.0	2.3
	Компани	-	83.6%	84.0%	87.8%
	Нөхөрлөл	-	5.4%	3.0%	1.6%
	Төрийн бус байгууллага	-	0.3%	0.1%	0.0%
	Төсвийн байгууллага	-	0.1%	0.2%	0.1%
	ТӨҮГ, ОНӨҮГ	-	0.0%	0.1%	0.2%
	Хоршоо	-	10.5%	12.7%	10.3%
	Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч	-	0.0%	0.0%	0.0%
	Бусад	-	0.1%	0.0%	0.0%
Хөрөнгө оруулалт, тэрбум төгрөг	ХО-ын дүн	57.3	265.2	515.7	500.5
	Нийт ХО-д эзлэх хувь	2.5	3.0	3.9	2.0
Зээлийн үлдэгдэл, тэрбум төгрөг	Мөнгөн дүн	23	128	411	654
	Эзлэх хувь	1.0	1.4	2.6	2.5

Эх сурвалж: Эдийн засаг, хөгжлийн яам

Санхүү, даатгалын салбар нь 2006-2010 онд дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 3.1 хувийг бүрдүүлж байсан бол 2021-2024 онд 5.0 хувийг бүрдүүлж, ДНБ-д эзлэх хувь өссөн байна. Нийт аж ахуйн нэгжид эзлэх хувь 2021-2024 онд 2.3 хувь болж өмнөх жилүүдтэй харьцуулахад буурсан байна. Санхүү, даатгалын салбарын нийт хөрөнгө оруулалтад эзлэх хувь 2021-2024 онд буурч 2.0 хувьд хүржээ. Зээлийн үлдэгдлийн нийт зээлд эзлэх хувь 1.0 хувиас 2.5 хувь хүртэл өссөн үзүүлэлттэй байна.

Монгол Улсын санхүүгийн систем нь банкны салбар давамгайлсан бүтэцтэй хэвээр байгаа ч банк бус санхүүгийн байгууллага, үнэт цаас, даатгалын салбаруудын оролцоо өсөж, системийн төрөлжилт нэмэгдэж байна. Цаашид шинэлэг инновац, технологи бүхий санхүүгийн бүтээгдэхүүний зохицуулалт, хяналтыг эрх зүйн орчны хувьд сайжруулж, хөрөнгийн зах зээлийг өргөжүүлэх, эрсдэлийн төвлөрлийг сааруулах, гадаадын банкиг нэвтрүүлж, зах зээлийн өрсөлдөөнийг нэмэгдүүлэх, хөрөнгө оруулалтыг дэмжсэн таатай орчныг бүрдүүлэх шаардлагатай байна.

Санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагааны салбар дахь гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын хэмжээ 1990-2025 оны II улирал хүртэл 1.87 тэрбум ам.доллар буюу нийт гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын 3.8 хувийг эзэлж 3 дахь гол хөрөнгө оруулалт татдаг салбар болж байна. 2024 оны байдлаар тус салбарт 122.1 сая

ам.долларын гадаадын хөрөнгө оруулалт орж ирсэн нь өмнөх оноос 9.0 хувиар буурсан үзүүлэлттэй байна.

Үнэт цаасны салбар: Монгол Улсын хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээ 2025 оны жилийн эцсийн байдлаар өмнөх оноос 6.58 хувиар өсөж, 13.88 их наяд төгрөгт хүрсэн нь ДНБ-ий 17.2 хувьтай тэнцэж байна. Монгол Улсын хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээг бүрдүүлж байгаа үнэт цаасны арилжаа эрхлэх байгууллагад бүртгэлтэй нийт 164 компаниас дараах 30 компанийн зах зээлийн үнэлгээ 13.09 их наяд төгрөгийн үнэлгээтэй байгаа нь хөрөнгийн зах зээлийн нийт үнэлгээний 94.33 хувийг бүрдүүлж байна. Хөрөнгийн биржийн ТОП-20 индексийн утга 2025 оны жилийн эцсээр 54,478 нэгжид хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 6.2 хувиар өссөн байна.

Даатгалын салбар: 2025 оны жилийн эцсийн байдлаар СЗХ-оос олгосон тусгай зөвшөөрөл, эрхийн үндсэн дээр нийт 384 даатгалын компани, зуучлагч, хохирол үнэлэгч, аудитын компани, актуарч, аудитор мөн 1,143 даатгалын төлөөлөгч үйл ажиллагаа эрхэлж байна. Даатгалын компаниудын нийт хөрөнгө 771.3 тэрбум төгрөгт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 16.4 хувиар өссөн бол нөөц сангийн хэмжээ 361.0 тэрбум төгрөгт хүрлээ. Даатгалын болон давхар даатгалын нийт хураамж 596.0 тэрбум төгрөгт хүрч нэмэгдсэн бөгөөд үүнээс ердийн даатгалын нийт хураамжийн орлого 575.7 тэрбум төгрөг, урт хугацааны даатгалын нийт хураамжийн орлого 8.8 тэрбум төгрөг, давхар даатгалын хураамжийн орлого 11.4 тэрбум төгрөгт тус тус хүрчээ. Даатгалын компаниудын нийт нөхөн төлбөрийн зардал 2025 оны байдлаар 197.2 тэрбум төгрөгт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 11.2 хувиар өсжээ. Нийт нөхөн төлбөрийн зардлын 189.1 тэрбум төгрөг буюу 97.6 хувийг ердийн даатгалын компани бүрдүүлэв.

Даатгалын салбарын хувьд нийт хураамжийн 95.8 хувийг ердийн даатгал эзэлж, урт хугацааны болон давхар даатгалын хувь хэмжээ бага байна. Энэ нь даатгалын салбарын бүтэц нэг төрлийн, эрсдэлийн хамгаалалт хангалтгүй байгааг харуулж байна. Цаашид давхар даатгалын хамраг хүрээг өргөжүүлж, гадаадын эрсдэлийн сангуудтай холбох, урт хугацааны амьдралын болон хөрөнгө оруулалтын даатгалын бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлэх шаардлагатай.

Банк бус санхүүгийн салбар: 2025 оны 2 дугаар улирлын байдлаар нийт тусгай зөвшөөрөл бүхий 573 банк бус санхүүгийн байгууллага 9 төрлийн үйл ажиллагааг тусгай зөвшөөрлийн хүрээнд эрхэлжээ. Нийт ББСБ-уудын 89.0 хувь нь буюу 510 ББСБ зээлийн үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа бөгөөд үүнээс 308 ББСБ зөвхөн зээлээр дагнасан үйл ажиллагаа эрхэлж байна. Гадаад валютын арилжааны үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа 178 ББСБ байна. Санхүүгийн үйлчилгээнд техник технологийг ашиглаж (финтек), шинэ төрлийн болон уламжлалт зээлийн үйлчилгээ үзүүлж буй 72 ББСБ байна. 2025 оны 2 дугаар улирлын байдлаар ББСБ-ын салбарын нийт хөрөнгө 8.0 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 38.7 хувиар буюу 2.2 их наяд төгрөгөөр өсжээ. Активын өсөлтийн 93.6 хувийг цэвэр зээлийн өсөлт бүрдүүлж байна. Сүүлийн 5 жилийн активын үзүүлэлтийг авч үзвэл салбарын нийт актив 4.3 дахин, нийт зээлийн үлдэгдэл 5.1 дахин өсжээ. ББСБ-уудын нийт зээлийн хэмжээ өмнөх оны мөн үеэс 45.4 хувиар өсөж, 6.7 их наяд төгрөгт хүрлээ.

Цаашид санхүүгийн зах зээлийн багтаамжийг нэмэгдүүлэхийн тулд олон талт санхүүгийн үйлчилгээг хөгжүүлэх замаар салбарын бодит өсөлтийг 12.5 хувьд хүргэхээр зорьж байна. Үүний тулд дижитал шийдлийг нэвтрүүлж санхүүгийн хүртээмжийг нэмэгдүүлж Санхүүгийн салбарын зах зээлийн үнэлгээ, нийт хөрөнгийн ДНБ-д эзлэх хувийг 26.7-д хүргэнэ. Ингэснээр бичил санхүүгийн салбарын оролцогчдын эрсдэл даах чадварыг нэмэгдүүлж салбарын оролцогчдын найдвартай, тогтвортой байдал хангагдаж бичил санхүүгийн салбарын эрсдэл даах чадвар 18.0 хувьд хүрнэ. Мөн олон нийтийн санхүүгийн боловсролыг дээшлүүлэх

замаар хөрөнгийн зах зээл дэх иргэд, аж ахуйн нэгжийн оролцоог нэмэгдүүлж, зах зээлийн үнэлгээ, үнэт цаасны арилжааны үнийн дүнг 15.0 их наяд төгрөгт хүргэнэ. Үйлчилгээний нэр төрлийг нэмэгдүүлэх замаар даатгалын хамрах хүрээг нэмэгдүүлж даатгалын гүнзгийрэлтийг 0.8 хувьд хүргэнэ.

Санхүүгийн зах зээлийн багтаамжийг нэмэгдүүлэхийн тулд чанаргүй активын хэмжээг бууруулж банк, санхүүгийн салбарын чанаргүй зээлийг багасгахаар зорьж байна. Мөн түүнчлэн, санхүүгийн зах зээлийн багтаамжийг нэмэгдүүлэх чиглэлд чанаргүй активын хэмжээг бууруулж банк, санхүүгийн салбарын чанаргүй зээлийг бууруулахаар зорьж байна. Ингэснээр чанаргүй зээлийн нийт зээлд эзлэх хэмжээг 4.8 хувьд хүргэнэ.

3.3.6. Эрчим хүч

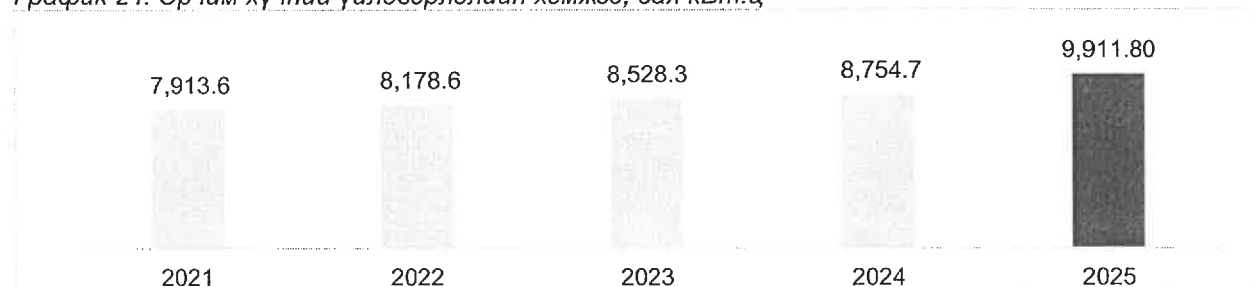
Аливаа улс орны хөгжил дэвшлийн хөдөлгөх хүч бол эрчим хүчний салбар байдаг. Эрчим хүчний салбар нь үндэсний аюулгүй, бие даасан байдлыг хангах стратегийн ач холбогдол бүхий хөгжлийн тэргүүлэх салбарын нэг бөгөөд баруун, төв, өмнөд болон дорнод бүс, Алтай-Улиастайн гэсэн 5 эрчим хүчний системд нийт 330 гаруй сум, суурин газруудыг холбон төвлөрсөн эрчим хүчний системээс эрчим хүчний найдвартай, тогтвортой байдлыг ханган ажиллаж байна.

Эдийн засгийн эрчимжилттэй холбоотойгоор эрчим хүчний нийт хэрэглээ жилд дунджаар 6-10 хувиар тогтмол өсөж байгаа ч дэд бүтцийн хүрэлцээгүй байдал, шугам сүлжээ, тоноглолын өндөр насжилт (32-62 жил) зэргээс шалтгаалан нийлүүлэлтийн хэмжээ дутагдалтай байна. Иймд Монгол Улсын Их Хурлын 2021 106 дугаар “Шинэ сэргэлтийн бодлого батлах тухай” тогтоолоор эрчим хүчний эх үүсвэр, дамжуулах, түгээх шугам сүлжээг шинээр барьж байгуулан хүчин чадлыг өргөтгөн нэмэгдүүлж, эрчим хүчний үйлдвэрлэл, хангамжийн найдвартай байдлыг дээшлүүлэх хүрээнд “Эрчим хүчний сэргэлт”-ийн зорилтыг дэвшүүлж, эрчим хүчний томоохон төсөл, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж эхэлсэн. Мөн 2024 онд цахилгаан эрчим хүчний үнийг нэмэгдүүлэн үйлдвэрлэлийн өртөгт хүргэх эрчим хүчний салбарт либералчлалыг эхлүүлж, эрчим хүчний салбарын санхүү, эдийн засгийн бие даасан байдлыг дэмжсэн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн байна.

Цахилгааны эрчим хүч: Цахилгаан эрчим хүчний хэрэглээний 78.6 хувийг дотоодын эх үүсвэрээс 21.4 хувийг ОХУ, БНХАУ-аас тус тус ханган нийлүүлдэг. Бүтцийн хувьд 0.98 тэрбум кВт.ц буюу 36.4 хувийг ОХУ-аас худалдан авч өрх, аж ахуй нэгжийн хэрэглээнд ашиглаж байгаа бол 63.6 хувийг БНХАУ-аас худалдан авч уул уурхайн үйл ажиллагаанд ашиглаж байна. Дотоодын эх үүсвэрүүдийн суурилагдсан хүчин чадлын 80.2 хувийг дулааны цахилгаан станц, 17.6 хувийг сэргээгдэх эрчим хүч эзэлдэг.

Улсын хэмжээнд 2025 онд 12.6 тэрбум кВт.ц цахилгаан эрчим хүч боловсруулсан байна. Нийт түгээсэн цахилгаан эрчим хүчний 78.6 хувь буюу 9.9 тэрбум кВт.ц-ийг дотоодын эх үүсвэрүүд, 21.4 хувь буюу 2.7 тэрбум кВт.ц-ийг импортын цахилгаан эрчим хүчээр тус тус хангажээ.

График 24. Эрчим хүчний үйлдвэрлэлийн хэмжээ, сая кВт.ц

Эрчим хүчний үйлдвэрлэлийн хэмжээ нь 2025 онд 9,911.8 сая кВт.ц байгаа нь 2024 онтой харьцуулан үзэхэд 13.2 хувь буюу 1,157 сая кВт.ц-аар нэмэгдсэн байна. Нийт импортолсон цахилгаан эрчим хүчний 0.98 тэрбум кВт.ц буюу 36.4 хувийг ОХУ-аас, 1.7 тэрбум кВт.ц буюу 63.6 хувийг БНХАУ-аас тус тус импортолсон.

Хүснэгт 46. Цахилгаан эрчим хүчний үйлдвэрлэл, хэрэглээ /сая.кВт.ц/

Эх үүсвэр	2021	2022	2023	2024	2025
Дулааны цахилгаан станц	7,109.6	7,428.5	7,755.2	7,930.6	9,034.3
Дизель цахилгаан станц	1.1	1.2	0.5	0.1	0.11
Нарны эх үүсгүүр	156.9	178.7	193	232.3	288.6
Усан цахилгаан станц	83.1	61.7	48.1	74.1	56.2
Салхин цахилгаан станц	563.0	508.5	531.5	517.5	532.6
Нийт үйлдвэрлэл	7,913.6	8,178.6	8,528.3	8,754.7	9,911.8
Импорт	1,861.9	2,161.5	2,447.6	2,863.3	2,700.7
Хэрэглээ /боловсруулалт/	9,575.5	10,340.1	10,975.9	11,619.0	12,612.5

Эх сурвалж: Эрчим хүчний зохицуулах хороо

Цахилгаан эрчим хүчний дотоодын үйлдвэрлэлийг эх үүсвэрийн бүтцээр нь авч үзвэл 91.15 хувийг дулааны цахилгаан станц, 5.4 хувийг салхин цахилгаан станц, 2.9 хувийг нарны цахилгаан станц, 0.57 хувийг усан цахилгаан станц, 0.001 хувийг дизель станцууд тус тус үйлдвэрлэсэн байна.

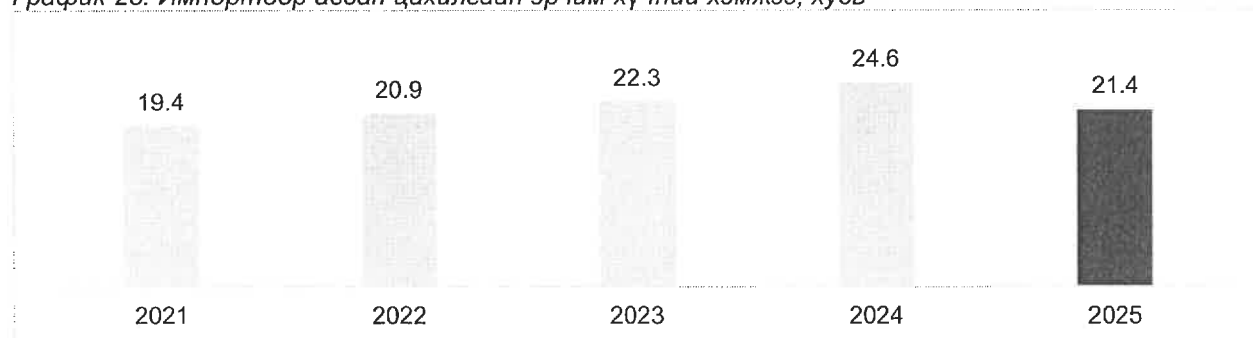
Хүснэгт 47. Эх үүсгүүрүүдийн суурилагдсан хүчин чадал, эзлэх хувь, ашиглалт, улсын хэмжээнд

Үзүүлэлт	2021	2022	2023	2024	2025
ДЦС-ууд /МВт/	1,269.0	1,269.0	1,269.0	1,319.0	1,567.0
Эзлэх хувь	81.9	81.1	81.1	79.2	82.0
СЭХ эх үүсгүүрүүд /МВт/	271.2	286.8	286.8	336.8	336.0
Эзлэх хувь	17.6	18.3	18.3	20.2	17.6
Дизель үүсгүүр /МВт/	8.6	8.6	8.6	8.6	7.0
Эзлэх хувь	0.6	0.6	0.6	0.5	0.4
Суурилагдсан хүчин чадал /МВт/	1,543.8	1,564.4	1,564.4	1,664.0	1910.0

Эх сурвалж: Эрчим хүчний зохицуулах хороо

Эрчим хүчний үйлдвэрлэл нь хэрэглээний өсөлтөөс гүйцэхгүй байгаа нь эрчим хүчний хомсдолд хүргэж байна. Эрчим хүчний хэрэглээ сүүлийн жилүүдийн эдийн засгийн өсөлттэй уялдан жил бүр 7-8 хувиар нэмэгдэж байгаа боловч шинэ эх үүсвэр нэмэгдэхгүй байгаатай холбогдуулан дотоодын ДЦС-уудын хүчин чадал дутагдаж, импортын эрчим хүчний хэмжээ 2020 онд 1,705.6 сая кВт.ц хувь байсан бол 2025 онд 2,700.7 сая кВт.ц буюу 1.6 дахин нэмэгдсэн байна.

График 25. Импортлоор авсан цахилгаан эрчим хүчний хэмжээ, хувь

Эх сурвалж: Эрчим хүчний зохицуулах хороо

Дулааны эрчим хүч: Дулааны эрчим хүчний нийт үйлдвэрлэл 2020 онд 14,121.5 мянган Гкал байсан бол 2024 онд 17,382.7 мянган Гкал буюу 23.1 хувиар

нэмэгдсэн байна. Эрчим хүчний зохицуулах хорооноос олгодог тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдийн хувьд 2024 онд 12,577.5 мянган Гкал дулаан үйлдвэрлэснээс 792.2 мянган Гкал-ийг уураар, 11,293.4 мянган Гкал буюу 93.4 хувийг нь усаар үйлдвэрлэж хэрэглэгчдэд түгээсэн байна.

Хүснэгт 48. Дулааны тэнцэл, улсын дүнгээр, мян.Гкал

	2020	2021	2022	2023	2024
Үйлдвэрлэсэн	14,121.5	14,972.9	15,643	16,393.6	17,382.7
Дулааны цахилгаан станцын дотоод хэрэглээ	1,311.7	1,405.0	1,484.8	1,483.3	1,529.6
ААНБ болон өрхөд түгээсэн-Бүгд	12,190.5	13,011.5	13,478.6	14,445.2	15,314.0
Үйлдвэр, барилга	3,177.6	3,410.0	3,354.7	3,601.5	3,529.9
Тээвэр, холбоо	384.0	403.3	427.6	436.9	474.4
Хөдөө аж ахуй	57.3	58.1	70.5	65.0	85.7
Өрх, орон сууц, нийтийн аж ахуй	4,516.5	4,260.9	4,682.5	5,173.8	5,459.7
Бусад	4,055.2	4,879.2	4,943.4	5,077.3	5,764.2
Түгээлтийн алдагдал	619.3	556.4	562.6	555.9	539.2

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Улаанбаатар хотын эрчим хүчний эх үүсвэрүүдийн дулаан үйлдвэрлэлийн суурилагдсан хүчин чадал 2,418.0 Гкал/ц хүрч, дулаан хангамжийн системд холбогдсон хэрэглэгчдийн тооцоот ачаалал 3,558.1 Гкал/ц болж нэмэгдэж 47.2 хувиар хэтрээд байна. Мөн техникийн нөхцөлөө авсан 463.3 Гкал/ц-ийн хэрэглээ хүлээгдэж байна.

Улаанбаатар хотод агаарын температур -35° хэмээс доош хүйтэрсэн нөхцөлд дулаан хангамжийн систем чадлын дутагдалд орж алслагдсан цэгүүдэд хүндрэл үүсэх эрсдэлтэй нөхцөлд байна. Улаанбаатар хотод жилд дунджаар 190 гаруй Гкал/ц-ийн хэрэглээ бүхий 280 гаруй барилга байгууламж төвлөрсөн дулаан хангамжийн системд шинээр холбогдож байна.

Дулааны цахилгаан станцуудын тоноглолын насжилт 35-60 жил (Амгалан дулааны станцаас бусад), цахилгаан дамжуулах, түгээх сүлжээний насжилт 32-62 жил болж 40 орчим хувийнх нь ашиглалтын хугацаа дууссан байна. Насжилт өндөртэй шугам сүлжээг шинэчлэх хөрөнгө оруулалт хязгаарлагдмал байдлаас шалтгаалан тогтсон хугацаанд бүрэн шинэчилж чадахгүй өдийг хүрсэн бөгөөд үндсэн тоноглолуудын аваарын зогсолт хийх, цахилгаан дамжуулах, түгээх шугам сүлжээний их бага хэмжээний гэмтэл, тасралтын тоо жил бүр нэмэгдэж байна. 2025 оны 6 дугаар сард “ДЦС-3” ТӨҮГ томоохон гэмтэл гарсан ба 2025-2026 оны өвлийн ачааллыг хангахад эрсдэл үүсээд байна. Эрчим хүчнийг тасралтгүй найдвартай үйл ажиллагааг хангахад чухал ач холбогдолтой байна.

Мөн эрчим хүчний нийт үйлдвэрлэлд алдагдал өндөр буюу дулааны эрчим хүчний 18-19 хувийг, цахилгаан эрчим хүчний 13-15 хувийг түгээлт, дамжуулалт болон барилга байгууламжийн дулааны алдагдлаас шалтгаалан алдаж байна.

Эрчим хүчний хэрэглээ сүүлийн жилүүдийн эдийн засгийн өсөлттэй уялдан жил бүр 7-8 хувиар нэмэгдэж байгаа ч шинэ эх үүсвэр хангалттай нэмэгдэхгүй байгаатай холбоотойгоор дотоодын ДЦС-уудын хүчин чадал дутагдаж, дотоодын хэрэгцээний өсөлтийг гүйцэхгүй байна. Эрчим хүчний нэмэгдэл эрэлтийг хангахын тулд эрчим хүчний импорт улам өсөж, валютын гарах урсгалыг нэмэгдүүлж байна. Мөн өвлийн их ачааллын үед суурилагдсан бүрэн хүчин чадлаараа, нөөц тоноглолгүй аваарын нөхцөл байдалд ажилласан хэвээр байгаа оргил ачааллын үед хэсэгчилсэн цахилгаан эрчим хүчний хязгаарлалт хийж байна. Энэ нь улмаар бодит салбаруудын үйл ажиллагаа, нийт эдийн засгийн бүтээмжийг хязгаарлах эрсдэлтэй байна.

Цаашид цахилгаан эрчим хүчний найдвартай, тогтвортой байдлыг хангахын тулд Тавантолгойн 450 МВт, Баянгийн 660 МВт, Бөөрөлжүүтийн цахилгаан станцын II үе шатны 300 МВт, төр хувийн хэвшлийн түншлэлээр Дулааны 5-р цахилгаан станц зэрэг төслүүдийг хэрэгжүүлнэ.

Түүнчлэн, Монгол Улсын болон Нийслэл хот, дагуул хотуудад хийгдэх мега төслүүдийн эрчим хүчний найдвартай, аюулгүй, тогтвортой байдлыг хангахын тулд баригдаж байгаа дээрх станцуудаас үйлдвэрлэсэн цахилгаан эрчим хүчийг дамжуулах, Монгол Улсын эрчим хүчний нэгдсэн систем үүсгэх өндөр хүчдэлийн цахилгаан дамжуулах агаарын шугам, дэд станц барих төслийг хэрэгжүүлнэ. Энэ хүрээнд, Багануур-Чойр, Мандалговь-Арвайхээр, Эрдэнэбүрэн-Мянгад ЦДАШ, дэд станцуудыг барихыг зорьж байна.

Эрчим хүчний либералчлалыг үе шаттай хэрэгжүүлж, хямд өртөгтэй нийлүүлэгдэж байгаа эрчим хүчний эрэлтийг түрүүлж хангах бодлогыг баримтлах хүрээнд Эрчим хүчний бирж байгуулах, тархмал эх үүсвэрүүдийг эрчим хүчний нэгдсэн сүлжээнд холбох хялбар зохицуулалтыг нэвтрүүлж, сэргээгдэх эрчим хүчний хөрөнгө оруулалтыг дэмжинэ.

Олон төрөлт эх үүсвэрийг бий болгож цахилгаан эрчим хүчний суурилагдсан хүчин чадал 2025 онд 1,910 МВт байгаа бол 2027 онд 53.3 хувиар нэмэгдэж 2928.6 МВт-д, импортын цахилгаан эрчим хүчний хэмжээ 2025 онд 21.4 хувь байсан бол 2027 онд 14.6 хувь буюу 31.8 хувиар буурна. Мөн төвлөрсөн дулаан хангамжийн суурилагдсан чадал 2025 онд 3,540 МВт байгааг 2027 онд 3,612 МВт-д хүргэнэ.

3.3.7. Зам, тээвэр

Зам, тээврийн салбарт бүх төрлийн тээврээр 2025 онд 146.5 сая тонн ачаа тээвэрлэж өмнөх оноос 9.5 хувь буюу 12.7 сая тонноор нэмэгдсэн байна. Үүнээс авто тээврийн ачаа 96.5 сая тонн болж өмнөх оноос 9.9 хувь, төмөр замын тээврийн ачаа 49.9 сая тонн болж өмнөх оноос 8.8 хувь, агаарын тээвэр 12.5 мянган тонн болж өмнөх оноос 20.2 хувиар тус тус өссөн байна. Нийт тээвэрлэсэн ачааны 65.90 хувийг авто тээвэр, 34.09 хувийг төмөр замын тээвэр, 0.01 хувийг агаарын тээвэр эзэлж байгаа бөгөөд нийт ачааны 89.4 хувь буюу 130.9 сая тонн уул уурхайн салбарын бүтээгдэхүүн, 10.6 хувь буюу 15.6 сая тонн нь эдийн засгийн бусад салбар эзэлж байна. Зам, тээврийн салбарт тээвэрлэсэн ачааг 2025 онд авто тээврээр тээвэрлэсэн ачаа 96.5 сая тонн байгааг 2027 он (2027 оны зорилт 93.0 сая тонн) хадгалах, төмөр замаар тээвэрлэсэн ачааг 2025 онд 49.9 сая байгааг 55.0 сая тонн болгох, агаарын тээврээр тээсэн ачаа 2025 онд 12.5 мянган тонн байгааг 18.0 мянгад хүргэнэ.

Хүснэгт 49. Зам, тээврийн салбарын өсөлт

Үзүүлэлт	2021	2022	2023	2024	2025
Тээвэрлэсэн ачаа /мян.тн/	49,169.9	60,769.5	107,319.5	133,721.2	146,468.3
Төмөр зам /мян.тн/	31,193.2	27,680.9	36,114.2	45,899.1	49,929.3
Авто зам /мян.тн/	17,970.3	33,075.6	71,196.7	87,811.7	96,526.5
Агаарын зам /мян.тн/	6.4	12.9	8.6	10.4	12.5

Эх сурвалж: Зам, тээврийн яам

Зорчигч тээврийн хувьд 2025 онд 179.8 сая хүн зорчсон нь өмнөх оноос 16.1 хувь буюу 24.98 сая зорчигчоор нэмэгдсэн байна. Үүнээс авто тээврийн зорчигчийн 175.5 сая буюу 97.6 хувийг авто тээврээр зорчсон зорчигч эзэлж байгаа бөгөөд авто тээврээр зорчсон зорчигчдын 98.8 хувийг буюу 173.4 сая зорчигч нийслэлийн нийтийн тээврээр зорчсон байна. Төмөр замын тээврээр зорчсон зорчигч өмнөх оноос 1.8 сая болж өмнөх оноос 10.0 хувиар буурсан бол агаарын тээврээр зорчсон зорчигч өмнөх оноос 9.1 хувиар, усан замын тээврээр зорчсон зорчигч 11.1 хувиар өссөн байна. Зам, тээврийн салбарт 2025 онд 179.8 сая зорчигч тээвэрлэсэн нь

түүхэн дээд амжилт бөгөөд 2027 оны зорилтыг давсан үзүүлэлт юм. Иймд зорчигч тээврийн үзүүлэлтийг хадгална.

Дэлхийн банкнаас гаргадаг логистикийн гүйцэтгэлийн индекс судалгааны тайланд 2023 онд Монгол Улс 139 орноос 2.5 оноогоор 97-д эрэмбэлэгдсэн. Уг жагсаалтыг гаргахдаа 6 гол үзүүлэлтээр тооцдог. Монгол Улс дээрх гол үзүүлэлтээс тус бүрд нь авч үзвэл, гаалийн үнэлгээгээр 84-рт, дэд бүтцийн үнэлгээгээр 108-рт, олон улсын тээвэрлэлтийн үнэлгээгээр 102-рт, логистикийн чадамжийн үнэлгээгээр 119, хяналтын үнэлгээгээр 105-рт, хугацааны үнэлгээгээр 109-рт орсон байна.

Манай улсын хувьд дэд бүтцийн хөгжил сул, олон улсын тээвэрлэлт хийхэд далайд гарцгүй тул өртөг өндөр, ажиллагаа ихтэй, логистикийн мэргэжилтэн дутмаг, логистикийн чиглэлээр нэгдсэн мэдээлэл байхгүй, хууль эрх зүйн орчин бүрдээгүй, ачаа тээврийг замд нь хянахад сүүлийн үеийн техник технологиор бүрэн хангагдаж чадаагүй болон гадаад улс орнуудтай нэгдсэн нэг логистикийн сүлжээнд орж чадаагүй зэрэг шалтгаан нөлөөлж байна.

Авто зам: Монгол Улс нийт 111,916.7 км авто замын сүлжээтэй. Үүнээс олон улс, улсын чанартай 14,909.0 км авто зам, орон нутгийн чанартай 96,041.7 км авто зам, тусгай зориулалтын 966.0 км авто зам тус тус байна. Олон улс, улсын чанартай авто замын 53.4 хувь буюу 7,956.8 км нь хатуу хучилттай зам, 37.8 хувь буюу 5,631.7 км ердийн хөрсөн зам, 2.1 хувь буюу 311.5 км сайжруулсан хөрсөн зам, 6.8 хувь буюу 1,009.0 км хайрган хучилттай авто зам байна. Орон нутгийн чанартай 96,041.8 км замын 97.0 хувь буюу 93,126.0 км ердийн хөрсөн зам, 2.4 хувь буюу 2,267.3 км хатуу хучилттай зам, 0.4 хувь буюу 393.0 км сайжруулсан хөрсөн зам, 0.3 хувь буюу 255.4 км хайрган хучилттай зам эзэлж байна. Ингэснээр олон улс, улсын чанартай 7,956.8 км хатуу хучилттай буюу олон улс, улсын чанартай замын 53.4 хувийг хатуу хучилттай зам болгосон бөгөөд 2027 онд олон улс, улсын чанартай авто замд эзлэх хатуу хучилттай авто замын эзлэх хувийг 55.0 хувьд хүргэнэ. Авто замын салбарт 2025 онд нийт 330.3 км хатуу хучилттай авто зам, 217.0 урт метр гүүр шинээр ашиглалтад оруулсан.

Хүснэгт 50. Шинээр ашиглалтад орсон зам, гүүрний урт

Үзүүлэлт	Хэмж их нэгж	2021 он	2022 он	2023 он	2024 он	2025 он
Шинээр ашиглалтад орсон замын урт	км	90.7	142.5	318.9	567.1	330.3
Шинээр ашиглалтад орсон гүүрний урт	урт/м	1181.5	500.24	841.87	208.9	217.0

Эх сурвалж: Зам, тээврийн яам

Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээгүүр Азийн авто замын сүлжээний босоо тэнхлэгийн АН-3 чиглэлийн, АН-4 болон хэвтээ тэнхлэгийн АН-32 чиглэл дайран өнгөрдөг. Орос-Хятадыг хатуу хучилттай авто замаар холбосон Азийн авто замын сүлжээний АН-3 чиглэлийн 1,002.9 км авто замын сүлжээний Улаанбаатар-Дархан чиглэлийн 204 км авто замын өргөтгөл шинэчлэлийн ажлыг хэрэгжүүлж, хөдөлгөөнийг бүрэн нээсэн.

Авто тээвэр: Олон улсын авто тээвэрлэлт гүйцэтгэх тухай Засгийн газар хоорондын хэлэлцээрийг 16 улстай байгуулан олон улсын тээвэрлэлт гүйцэтгэж байна. Монгол Улсын хэмжээнд 2025 онд бүртгэлтэй тээврийн хэрэгсэл 1,418,891 байгаа өмнөх оноос 79,935 тээврийн хэрэгслээр нэмэгдсэн буюу 6.0 хувиар өссөн байна. Нийт тээврийн хэрэгслийн 76.7 хувийг суудлын, 10.9 хувийг ачааны, 3.5 хувийг мотоцикл, 1.2 хувийг тусгай зориулалтын, 1.0 хувийг автобус, 6.8 хувийг бусад тээврийн хэрэгсэл тус тус эзэлж байна.

Улсын хэмжээний нийт тээврийн хэрэгслийн 59.5 хувь буюу 796,681 тээврийн хэрэгсэл Улаанбаатар хотод бүртгэлтэй байна. Авто тээврээр 2025 онд 96.5 сая тонн ачаа тээвэрлэсэн ба өмнөх оны мөн үеэс тээвэрлэсэн ачаа 9.9 хувиар өссөн

байна. Нийт тээвэрлэсэн ачааны 92.6 сая тонн экспортын ачаа бөгөөд өмнөх оноос 10.2 хувь, 3.9 сая тонн импортын ачаа тээвэрлэсэн нь өмнөх оноос 2.4 хувиар тус тус өссөн байна.

Экспортын тээвэрлэлтийг боомтуудаар авч үзвэл нийт 14 боомтоор 92.6 сая.тн ачаа тээвэрлэсэнээс хамгийн их Гашуунсухайт боомтоор 42.6 сая.тн, Шивээхүрэн боомтоор 32.3 сая.тн, Бичигт боомтоор 5.8 сая.тн, Хавирга боомтоор 287.6 мян.тн ачаа тээвэрлэсэн. Харин Ханги 28.5 хувиар, Булган 14.2 хувиар, Замын-Үүд 9.7 хувиар, Бургастай 1.2 хувиар, Баянхошуу 13.5 хувиар, Сүмбэр 17.9 хувиар буурсан үзүүлэлттэй байна. ОХУ-руу Алтанбулаг боомтоор 37.4 мян.тн ачаа экспортолсон нь өмнөх оноос 28.7 хувиар, Цагааннуур боомтоор 6.9 мян.тн ачаа тээсэн нь 2 дахин өссөн бол Боршоо боомтоор 240.4 тн, Арцсуурь боомтоор 34 тн ачаа экспортложээ. Авто тээврээр 2025 онд тээвэрлэсэн ачааны 95.7 хувь буюу 88.6 сая.тн-ийг нүүрс, 1.8 хувийг буюу 1.6 сая.тн зэсийн баяжмал, 1.2 хувийг буюу 1.1 сая.тн төмрийн хүдэр, 0.5 хувийг буюу 465.3 мян.тн жонш, 0.1 хувийг буюу 73.6 мян.тн цайр, 0.2 хувийг буюу 1.2 мян.тн нь уул уурхайн бусад ашигт малтмал, 222.9 мян.тн бусад ачаа экспортолсон байна.

Төмөр замын тээвэр: Монгол Улс 3,368.8 км төмөр замын сүлжээтэй бөгөөд үүнээс 2,420.1 км нь гол зам, 948.7 км нь салбар төмөр зам байна. Сүлжээнд 11.8 мянган хагас вагон, 7.1 мянган тавцант вагон, 2.0 мянган зорчигчийн болон тусгай зориулалтын вагон, 321 зүтгүүр бүртгэлтэй байна.

Сүүлийн 4 жилийн хугацаанд гол замын урт 935.1 км, салбар төмөр замын урт 204.2 км-ээр, нийт урт 1,139.3 км-ээр нэмэгдээд байна. Төмөр замын сүлжээг өргөжүүлэх хүрээнд 2021 онд Тавантолгойн ачилтын тойргийн 16.3 км төмөр замыг, 2022 онд Замын-Үүд-Шаргын-Овоо чиглэлийн 14.3 км хос төмөр замын туршилтын тээврийг эхлүүлж, ашиглалтад оруулсан. Мөн 2022 онд Тавантолгой-Зүүнбаян чиглэлийн 416.0 км, 2023 онд Тавантолгой-Гашуунсухайт чиглэлийн 233.6 км, Тавантолгой-Гашуунсухайт болон Тавантолгой-Зүүнбаян холболтын 21.1 км төмөр замыг, 2023 онд Зүүнбаян-Ханги чиглэлийн 226.9 км төмөр замыг, 2024 онд Шивээхүрэн-Сэхэ чиглэлийн 7.1 км төмөр замыг ашиглалтад хүлээн авсан.

Төмөр замаар 2025 онд 49.9 сая.тн ачаа тээвэрлэсэн нь өмнөх оноос 8.8 хувиар өссөн байна. Нийт ачаа тээвэрлэлтэд экспортын ачаа 11.7 сая.тн тээвэрлэсэн нь өмнөх оноос 0.7 хувиар, импортын ачаа 3.9 сая.тн тээвэрлэсэн нь өмнөх оноос 2.0 хувиар, дотоодын ачаа 28.4 сая.тн тээвэрлэсэн нь өмнөх оноос 12.8 хувиар, дамжин өнгөрөх ачаа 5.9 сая.тн тээвэрлэсэн нь өмнөх оноос 12.2 хувиар тус тус өсжээ. Экспортын ачааны 98.6 хувь буюу 11.5 сая.тн ачааг БНХАУ руу тээвэрлэсэн бол, 1.4 хувь буюу 0.2 сая.тн ачааг ОХУ руу тээвэрлэжээ. Өмнөх онтой харьцуулбал БНХАУ руу тээвэрлэсэн экспортын тээврийн хэмжээ 1.0 хувиар өссөн бол ОХУ руу тээвэрлэсэн экспортын тээврийн хэмжээ 18.6 хувиар буурсан байна.

Төмөр замаар 2025 онд тээвэрлэсэн ачааг нэр төрлөөр нь авч үзэхэд уул уурхайн бүтээгдэхүүн 36.8 сая тонн буюу 91.8 хувь, барилгын материал 1.8 сая тонн буюу 4.4 хувь, хүнсний бүтээгдэхүүн 90.2 мянган тонн буюу 0.2 хувь, хар төмөр 152.7 мянган тонн буюу 0.4 хувь, ХАА-н бүтээгдэхүүн 174.0 мянган тонн буюу 0.4 хувь, мод модон материал 41.1 мянган тонн буюу 0.1 хувь, тоног төхөөрөмж 14.2 мянган тонн буюу 0.04 хувь, түргэн муудах бүтээгдэхүүн 1.0 мянган тонн буюу 0.002 хувь, бусад ачаа 1.0 сая тонн буюу 2.6 хувийг тус тус эзэлж байна.

Агаарын тээвэр: Монгол Улс нь Олон улсын иргэний нисэхийн байгууллагын гишүүн орон бөгөөд “Агаарын харилцааны тухай” Засгийн газар хоорондын хэлэлцээрийг нийт 50 улстай байгуулж, 2025 онд Итали, Кувейт, Саудын Араб, Болгар зэрэг 4 улстай нэмж байгуулснаар дэлхийн 26 улсын 62 хотын чиглэлд

дотоодын “МИАТ” ТӨХК, “Аэромонголиа” ХХК, “Изинис-Эйрвэйз” ХХК, “Хүннү Эйр” ХХК гэсэн 5 агаарын тээвэрлэгчид давхардсан тоогоор нийт 133 томилгоо олгосон байна. Агаарын орон зайг 6 секторт хуваан агаарын навигацийн үйлчилгээг үзүүлж, ОХУ-тай 10 агаарын хаалгаар, БНХАУ-тай 6 агаарын хаалгаар хиллэдэг. Монгол Улсад 25 нисэх онгоцны буудал байгаагаас олон улсын 5, орон нутгийн 20 нисэх онгоцны буудал байна. Үүнээс 4E ангилал 1, 4D ангилал 1, 4C ангилал 4, 3C ангилал 18, 2C ангиллын 1, 1A ангиллын 1, гэрчилгээгүй 3 нисэх онгоцны буудал байна.

Олон улсын чиглэлд 2025 онд дотоодын агаарын тээвэрлэгч “МИАТ” ХК, “Аэромонголиа” ХХК, “Хүннү Эйр” ХХК-ууд 11 улсын 16 чиглэлд хуваарьт нислэг гүйцэтгэж байна. Агаарын тээврээр зорчигчдын 80.6 хувийг олон улсын зорчигчид эзэлж байгаа бол 19.4 хувийг орон нутгийн зорчигчид эзэлж байна.

Агаарын тээврээр 2025 онд нийт 2.4 сая зорчигч тээвэрлэсэн нь өмнө оноос 13.0 хувиар өссөн байна. Олон улсад зорчигчдын тоо 2025 онд 2.0 сая болж өмнөх оноос 14.8 хувиар өссөн бөгөөд нийт агаарын тээврийн зорчигчдын 81.9 хувийг олон улсын зорчигч эзэлж байна. Олон улсын зорчигчдын тоо бүх төрлийн тээврээр олон улсад зорчигчдын 85.2 хувийг эзэлжээ. Орон нутагт зорчигчдын тоо 442.2 мянга болж өмнө оноос 5.2 хувиар өсжээ.

Агаарын тээврээр 2024 онд нийт 12.5 мянган тонн ачаа, шууданг агаарын тээврээр тээвэрлэсэн бөгөөд өмнөх оноос 20.3 хувиар өссөн байна. Үүнээс олон улсад 12,465.8 тонн ачаа тээвэрлэсэн нь нийт тээвэрлэсэн ачаа, шуудангийн 99.7 хувийг эзэлж байгаа бол орон нутагт 39.7 тонн ачаа, шуудан тус тус тээвэрлэсэн байна.

Агаарын тээврийн салбарт 2025 онд 108,666 нислэг байгаагаас өнгөрөлтийн нислэгийн тоо 74.6 хувь буюу 81,086 байгаа бол олон улсын нислэг 14.1 хувь буюу 15,352, орон нутгийн нислэг 11.3 хувь буюу 12,228 байна. Нислэгийн тоо 2024 оноос 18.4 хувь буюу 16,885 нислэгээр нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байна. Олон улс болон орон нутгийн нислэгийн тоо 2025 онд 27,580 байгааг 2027 онд 54,519 буюу 97.7 хувиар нэмэгдүүлнэ.

Усан замын тээвэр, далай ашиглалт: Монгол Улс дотооддоо 2025 онд нийт 111.5 мянган зорчигч усан замаар тээвэрлэсэн нь өмнөх оноос 18.3 хувиар өссөн байна. Үүнээс 100.8 мянган дотоодын иргэн бол гадаадын иргэн 10.7 мянган байна. Зорчигч эргэлт 1.7 сая хүн.км болж өмнө оноос 6.5 хувиар өссөн.

Монгол Улс 1996 онд Олон улсын далайн байгууллагад гишүүнээр элсэн хэдий ч анх “Далайд гарцгүй орны транзит худалдааны тухай” конвенцид 1966 онд, “Далайд гарцгүй орнуудын далбаагаа мандуулах эрхийн тухай” Барселоны тунхаглалд 1976 онд нэгдэж орсон байна. Үүнээс хойш Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагын “Далайн эрх зүйн тухай” конвенц зэрэг өдгөө далайн салбарын 30 гаруй конвенциудад нэгдэн орж, тэдгээрийг хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Авто тээвэр, төмөр зам, агаарын тээврийн тээвэрлэлтийн хэмжээ, чиглэл, дэд бүтэц өргөжин хөгжиж, олон улсын хамтын ажиллагаа нэмэгдсэн нь салбарын идэвхтэй өсөлтийг харуулж байна. Гэсэн хэдий ч авто тээврийн хэрэгслийн хэт төвлөрөл, боомтын нэвтрэх чадварын хязгаарлалт, төмөр замын дотоод холболтын сул байдал, агаарын тээврийн өрсөлдөөнгүй орчин зэрэг асуудлууд салбарын үр ашиг, тэнцвэртэй хөгжлийг хязгаарлаж байна. Тээвэр, логистикийн салбарын дэд бүтэц, уялдаа холбоог сайжруулах, орон нутгийн тээврийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, шинэ операторуудыг дэмжих бодлого шаардлагатай байна.

Зам тээврийн салбар нь хөрөнгө оруулалтын хязгаарлалт, улирлын нөлөө, техник хяналтын сул байдал, боомт, зам, тээврийн уялдаа холбоо муу, агаарын болон төмөр замын өрсөлдөөн, холболт хязгаарлагдмал зэрэг олон талт

тулгамдсан асуудлаас шалтгаалан тэгш бус, үр ашиг багатай хөгжиж, эдийн засгийн интеграци, бүс нутгийн тэнцвэрт хөгжилд саад учруулж байна.

Эдийн засгийн өсөлтийг дэмжихийн тулд тээвэр зохион байгуулалтыг сайжруулах замаар тээвэр, логистикийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэхээр зорьж байна. Эдийн засгийн өсөлтийг дэмжихийн тулд тээврийн үйл ажиллагааны зохион байгуулалтыг Хөрөнгө оруулалтын нөөц хязгаарлагдмал, төвлөрсөн байдлаар хуваарилдаг.

Тээврийн үйл ажиллагааны зохион байгуулалтыг сайжруулах замаар тээвэр, логистикийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэхээр зорьж байна. Тээвэр логистикийн дэд бүтцийг өргөтгөх, сайжруулах замаар Бүх төрлийн тээвэрлэлтийн хэмжээг нэмэгдүүлнэ. Тээврийн салбарын ачаа тээвэр болон зорчигч тээвэр хамгийн дээд түвшиндээ хүрсэн байгааг хадгалах шаардлагатай байна. Үүний тулд санхүүжилтийн эх үүсвэрийг төрөлжүүлэх замаар олон улс, улсын чанартай авто замын сүлжээнд эзлэх хатуу хучилттай авто замын сүлжээний уртыг нэмэгдүүлж хатуу хучилттай авто замын эзлэх хувийг 55.0, олон улс, улсын чанартай хатуу хучилттай авто замын норм, стандартад нийцүүлж, хатуу хучилттай авто замын сүлжээнд 4-өөс доош тэгш байдлын үзүүлэлттэй авто замын эзлэх хэмжээг 74.2 хувьд хүргэнэ. Төмөр замын дэд бүтцийг өргөтгөх, сүлжээний бэлэн байдлыг хангах замаар төмөр замын уртыг 2025 онд 3,368.8 км байгааг 2027 онд 3,503.6 км-д хүргэж нэмэгдүүлнэ. Мөн агаарын тээврийн, Засгийн газар хоорондын хэлэлцээр байгуулах, хэлэлцээрт нэмэлт өөрчлөлт оруулж олон улс, орон нутгийн нисэх буудлыг өргөтгөн шинэчилж, нислэгийн чиглэл, тоо, давтамжийг нэмэгдүүлж олон улс, орон нутгийн нислэгийг 54,519-д, улс хооронд зорчих зорчигчийг 1.9 саяд хүргэнэ. /2027 оны зорилтоор өөрчлөх/

Ачаа тээврийн нэгдсэн логистикийн төвүүдийг байгуулахад хувийн хэвшлийн оролцоог дэмжих, голлох боомт, тээврийн сүлжээний огтлолцох цэгүүдэд хуурай боомт байгуулах, тээврийн зохицуулалтыг боловсронгуй болгож, авто замын хөдөлгөөний урсгалыг оновчтой зохион байгуулж, гаалийн бүрдүүлэлтийн үйл явцыг хялбаршуулж, шуурхай болгох шаардлага байна.

Төмөр замын салбарт “Улаанбаатар төмөр зам” /1949 оны Монгол болон ЗХУ хоорондын ЗГ хоорондын хэлэлцээрээр/ ХНН, “Монголын төмөр зам” /2008 оны ЗГ-ын 82 дугаар тогтоолоор/, “Тавантолгой төмөр зам” /2018 онд байгуулагдсан бөгөөд 2019 оны ЗГ-ын 304 дүгээр тогтоолоор 66 хувийг “Эрдэнэс Монгол” ХК, 34 хувийг “Монголын төмөр зам” ТӨХК эзэмшиж байна/ ХХК, “Монголиантранс Логистик” /2011 он/ ХХК, “Монголиантранс Лайн” ХХК үйл ажиллагаа явуулж байна. Монголын төмөр замын салбарт хувийн аж ахуйн нэгж орж ирснээр зах зээлийн өрсөлдөөнд суурилсан, олон оролцогчтой, илүү нээлттэй тогтолцоонд шилжиж, одоогоор суурь бүтэц эзэмшигч 4, тээвэрлэгч 4, суурь бүтэц барих болон угсрах эрх бүхий 253, дагнасан болон салбар зам, талбай, хөдлөн бүрэлдэхүүн эзэмшигч 250 аж ахуйн нэгж болоод байна. Мөн Төмөр замын тээврийн тухай шинэчилсэн найруулга батлагдснаар төмөр замын тээвэрлэлттэй холбоотой харилцаа илүү тодорхой, оновчтой болж, тээвэрлэлтийн үйл ажиллагаанд оролцогчдын тэгш оролцоог ханган, хөрөнгө оруулалт, тээвэрлэлтийн үр ашгийг нэмэгдүүлсэн буюу төмөр замын салбар дахь либералчлал хийх эхлэл болсон. Либералчлалын үр дүнд тээврийн зардал буурах, ачаа эргэлт нэмэгдэх, үйлчилгээний чанар сайжрах, гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалт өсөх, логистикийн өрсөлдөх чадвар дээшлэх боломж бүрдэнэ.

Дэвшилтэт технологи болон дижитал шийдлийг нэвтрүүлснээр ачаа, зорчигч нэвтрүүлэх хүчин чадлыг нэмэгдүүлэхээр зорьж байна. Хил, гаалийн хяналтын процесс оновчтой болж, зорчигчийн гарц 24 (гарах-24, орох-24), ачааны гарц гарах-21, орох-21 болж нэмэгдэнэ. Мөн олон улсын хамтын ажиллагааг эрчимжүүлснээр идэвхтэй ажиллагаатай боомтын тоо 28-д хүрч, нэвтрэлтийн үр ашиг сайжирна.

3.3.8. Мэдээлэл, харилцаа холбоо

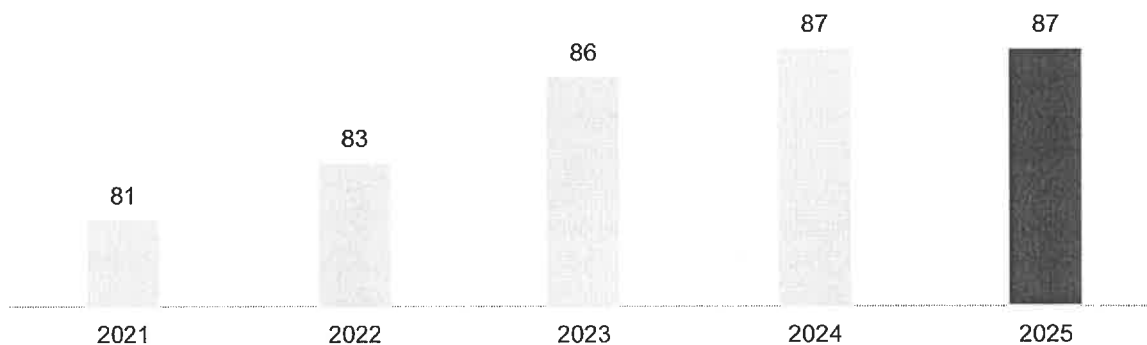
Мэдээлэл, харилцаа холбооны дэвшилтэт технологид суурилсан үйлчилгээг хөдөө орон нутаг, алслагдсан бүс нутагт нэвтрүүлэхэд чиглэсэн томоохон бүтээн байгуулалтын ажлуудыг төр, хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтаар гүйцэтгэн 59,030 км урт шилэн кабелийн сүлжээг байгуулж, бүх аймаг, сумын төв, томоохон суурин газруудад хөдөлг

өөнт холбооны 3G, 4G/LTE сүлжээг нэвтрүүлсэн. Үүрэн холбооны хэрэглэгчдийн тоо 2025 онд 5 сая 78 мянгад хүрч, үүнээс 4G/LTE сүлжээний хэрэглэгчдийн тоо 4 сая 299 мянга байна. Монгол Улсын хэмжээнд 1650 баг байгаагаас 1546 багт үүрэн холбооны сүлжээнд холбогдоод байна. Дараа үеийн хөдөлгөөнт холбооны 5 дахь үеийн технологийг (5G) сүлжээг Улаанбаатар хот болон 21 аймгийн төвүүдэд нэвтрүүлсэн.

Дэлхийн харилцаа холбооны холбоо (ITU)-оос боловсруулсан, улс орнуудын мэдээлэл, харилцаа холбооны хөгжлийн түвшнийг үнэлдэг олон улсын үзүүлэлт буюу мэдээлэл харилцаа холбооны хөгжлийн индекс (ICT Development Index, IDI) нь манай улсын хувьд сүүлийн 5 жилийн хугацаанд тогтвортой өсөлттэй байна. (График 26-д харуулав.) Тус индекс нь дараах 3 үндсэн хэсгээс бүрддэг. Үүнд:

- ✓ Технологийн дэд бүтэц (Infrastructure): Интернэт хурдац, 4G/5G сүлжээний хамрах хүрээ, өргөн зурвасын нэвтрэлт гэх мэт.
- ✓ Хэрэглээний түвшин (Usage): Интернэт хэрэглээ, гар утасны хэрэглээ, цахим үйлчилгээний хүртээмж.
- ✓ Мэдлэг, ур чадвар (Skills): Цахим боловсрол, мэдээллийн технологийн ур чадвар, дижитал боловсролын түвшин.

График 26. Мэдээлэл, харилцаа холбооны индекс /оноо/

Эх сурвалж: Мэдээллийн технологийн үндэсний парк

Бүх нийтийн үйлчилгээний үүргийн сан, хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтаар 1,448 багийн 178,000 өрх буюу нийт өрхийн 94.5 хувьд үүрэн холбооны үйлчилгээ хүргэж, цахим хэрэглээг бий болгов. Харин алслагдсан бүс нутгийн 191 багт оршин суугаа 10,412 өрхийн 42,000 иргэн үүрэн холбооны сүлжээнд холбогдож, мэдээллийн технологийн шинэ бүтээгдэхүүн үйлчилгээг авч чадахгүй байна.

Түүнчлэн бүх аймаг, сум, томоохон суурин газарт тавигдсан харилцаа холбооны дэд бүтцийн хүчин чадал нь өсөн нэмэгдэж байгаа мэдээллийн технологийн үйлчилгээнд хангалтгүй буюу интернэтийн багтаамж бага, хурд удаан байгаагаас шалтгаалж төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллага цахим үйлчилгээ үзүүлэхэд хүндрэл үүсэж байгаа тул шилэн кабелийг өргөтгөх, шилэн кабель тавих боломжгүй газруудад хиймэл дагуулын болон бусад технологи ашиглан харилцаа холбооны дэд бүтцийг байгуулах шаардлагатай байна.

Шуудан: Монгол Улсын 21 аймаг, 330 сумын төв шуудангийн үйлчилгээний сүлжээнд холбогдож, нийт өрхийн 88.0 хувь нь шуудангийн хүргэлт, илгээмжийн үйлчилгээг авах боломжтой болов. Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагын төрөлжсөн агентлаг Дэлхийн шуудангийн холбоо (Universal Postal Union)-ноос 192 улсын шуудангийн үйлчилгээний бодлого, стандарт, дижитал хөгжил, хүртээмжийн үзүүлэлтийг үнэлж шуудангийн хөгжлийн индекс (Postal Development Index)-ийг жил бүр гаргадаг бөгөөд манай улс сүүлийн 5 жилийн хугацаанд тогтвортой өсөлттэй байна. Тус индекс нь дараах 4 үндсэн хэсгээс бүрддэг:

- ✓ Хүргэлтийн найдвартай байдал, хугацаа, гомдлын түвшин (Reliability);
- ✓ Дотоод болон олон улсын хамрах хүрээ (Reach);
- ✓ Шуудангийн үйлчилгээний иргэдийн хэрэгцээнд нийцэх байдал, шинэ үйлчилгээний төрөл (Relevance);
- ✓ Салбарын тогтвортой байдал, дижитал болон эдийн засгийн уян хатан байдал (Resilience).

График 27. Шуудан үйлчилгээний индекс /оноо/

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Мөн төр, хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагааны хүрээнд цахим хаягийн систем нэвтрүүлэх, хөдөө орон нутгийн айл өрхөд илгээмж хүргэх үйлчилгээг сайжруулах чиглэлд ажиллаж байна.

Мэдээлэл, харилцаа холбооны салбар нь дижитал эдийн засгийн хөгжлийг дэмжиж, үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлж байгаа ч дэд бүтцийн хүчин чадал, интернэтийн хурд, багтаамж хөдөө орон нутагт хангалтгүй хэвээр байна. Үүрэн холбооны сүлжээнд холбогдоогүй алслагдсан багууд, цахим үйлчилгээ авч чадахгүй өрхүүдийн тоо өндөр байгаа нь мэдээллийн тэгш бус хүртээмжийг илтгэж байна. Мөн шуудангийн үйлчилгээ өргөжиж байгаа ч зарим бүс нутагт хүртээмж, чанар, дижитал шийдлийн нэвтрэлт хангалтгүй байна. Иймд мэдээлэл, харилцаа холбооны дэд бүтцийг тэлэх, технологийн шинэчлэл, хиймэл дагуулын шийдлийг ашиглан алслагдсан бүс нутгийг хамруулах шаардлагатай байна.

Алслагдсан сум, баг, суурин газрын 40 гаруй мянган өрх шуудангийн тогтмол үйлчилгээ авах боломжгүй, хүргэлтийн зардал өндөр, авто болон дэд бүтцийн хүртээмж муу байгаагаас шуудангийн хүртээмж, чанар, хугацааны ялгаа үүссээр байна. Мөн орон нутаг болон хилийн боомтод шуудангийн ялган боловсруулах төв, логистикийн байгууламж байхгүйгээс Шуудангийн хөгжлийн индексийн гол үзүүлэлт болох хүргэлтийн хугацаа, найдвартай байдал хангалтгүй хэвээр байна.

Цаашид харилцаа холбооны дэд бүтэц тавигдсан газруудын харилцаа холбооны дэд бүтцийг өргөтгөн шинэчилж, мэдээлэл, харилцаа холбооны хөгжлийн индексийг 2025 онд 87 байгааг 2027 онд 88-д хүргэнэ.

3.4. БАЙГАЛЬ ОРЧИН, НОГООН ЭДИЙН ЗАСАГ

Байгаль орчны гүйцэтгэлийн индекс (EPI)²⁵-ээр 180 гаруй улс орны уур амьсгалын өөрчлөлт, хүрээлэн буй орчин, экосистемийн төлөв байдлыг 58 гүйцэтгэлийн шалгуур үзүүлэлтээр 2 жил тутамд эрэмбэлэн гаргадаг байна. Монгол Улс тус индексээр 2020 онд 32.2 оноо авч 147 дугаар байрт, 2022 онд 29.6 оноогоор 155 дугаар байрт, 2024 онд 37.2 оноогоор 143 дугаар байрт жагсжээ. Энэ нь Монгол Улсын байгаль орчны гүйцэтгэл тогтворгүй, жил бүр харилцан адилгүй үнэлэгдэж байгааг харуулж байна.

Хүснэгт 51. Байгаль орчны гүйцэтгэлийн үзүүлэлт

Шалгуур үзүүлэлт	2020 он		2022 он		2024 он	
	Эрэмбэ	Байгаль орчны гүйцэтгэлийн индексийн оноо	Эрэмбэ	Байгаль орчны гүйцэтгэлийн индексийн оноо	Эрэмбэ	Байгаль орчны гүйцэтгэлийн индексийн оноо
Байгаль орчны гүйцэтгэлийн индекс EPI	147	32.2	155	29.6	143	37.2
Экосистемийн төлөв байдал	128	27.6	83	45.9	68	55.2
Орчны эрүүл мэнд	147	35.3	141	23.8	140	28.5
Уур амьсгалын өөрчлөлт	173	17.4	178	14.6	177	17.6

Эх сурвалж: Йелийн их сургууль

Тиймээс дээрх нөхцөл байдлыг сайжруулахын тулд экосистемийн үйлчилгээг нэмэгдүүлэх, хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах, байгалийн нөөцийн хамгаалал, нөхөн сэргээлт, зохистой ашиглалт зэргийг онцлон анхаарч шийдвэрлэх, үр дүнг сайжруулах шаардлагатай байна.

3.4.1. Анхдагч экосистемийн тэнцвэрт байдал

Монгол орны нийт нутаг дэвсгэрийн 20.8 хувь буюу 32.5 сая га талбайг 2025 оны байдлаар улсын тусгай хамгаалалтад хамруулж, нэгдсэн сүлжээг бүрдүүлээд байна. Нийт нутаг дэвсгэрийн 15 орчим хувийг буюу 24.3 сая гаруй га талбайг орон нутгийн тусгай хамгаалалтад тус тус хамруулсан. Харин Улсын тусгай хамгаалалтад авсан гол, мөрний урсац бүрэлдэх эхийн талбай 7.2 сая га талбай буюу 49.9 хувийг эзэлж байна.

Хүснэгт 52. Ногоон хөгжил зорилгын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний шалгуур үзүүлэлт

дд	Шалгуур үзүүлэлтүүд	Хэмжих нэгж	2021	2022	2023	2024	2025
1	Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн эзлэх хувь	хувь	21.0	21.0	21.0	20.8	20.8
2	Улсын тусгай хамгаалалтад авсан гол, мөрний урсац бүрэлдэх эхийн талбайн эзлэх хувь	хувь	49.9	49.9	49.9	49.9	49.9

Эх сурвалж: Алсын хараа 2050-ын 2020-2024 оны хэрэгжилтийн тайлан

Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хамгааллын менежментийг нийт 42 хамгаалалтын захиргаа хариуцан ажиллаж байна. Үүнд улсын төсвөөс санхүүждэг 35, төрийн бус байгууллагын 7 хамгаалалтын захиргаа байна.

Цаашид экологийн хувьд чухал ач холбогдолтой 21 газрыг улсын тусгай хамгаалалтад авахаар холбогдох судалгааг мэргэжлийн байгууллагатай хамтран хийж гүйцэтгэж байна. Эдгээр газрыг Улсын тусгай хамгаалалтад авснаар цэнгэг усны нөөц, томоохон гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн 51.4 хувь, ойн сан бүхий газрын 40.3 хувь нь хамгаалагдана. Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн

²⁵ Ейлийн Их сургуулиас хийсэн үнэлгээ, 2024

эзлэх хувь 2025 онд 20.8 хувь байгааг 2027 онд 26.0 хувьд хүргэнэ. Мөн тусгай хамгаалалтад авсан усны урсац бүрдэх эхийн эзлэх хувийг 2025 онд 49.9 хувь байгааг 2027 онд 53.8 хувьд, тусгай хамгаалалтад авсан ойн сан бүхий газрын эзлэх хувийг 2025 онд 42.3 байгааг 47.1 хувьд тус тус хүргэхээр төлөвлөсөн.

3.4.2. Хүлэмжийн хий

Монгол Улсын хүлэмжийн хийн ялгаруулалтын үнэмлэхүй хувь хэмжээ бага боловч нэг хүнд, нэгж дотоодын нийт бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд оногдож буй хувь хэмжээгээр дэлхийн дунджаас давдаг.

Уур амьсгалын өөрчлөлтийн гол шалтгаан болж байгаа хүлэмжийн хийн ялгарлын хэмжээг 2 жил тутамд тооцдог бөгөөд нь 2020 онд нийт 43,081.6 мян.тн CO₂-экв, 2022 оны урьдчилсан үзүүлэлтээр 48,509.1 мян.тн CO₂-экв хэмжээнд хүрч 5,427.5 мян.тн CO₂-экв хэмжээгээр нэмэгдсэн байна.

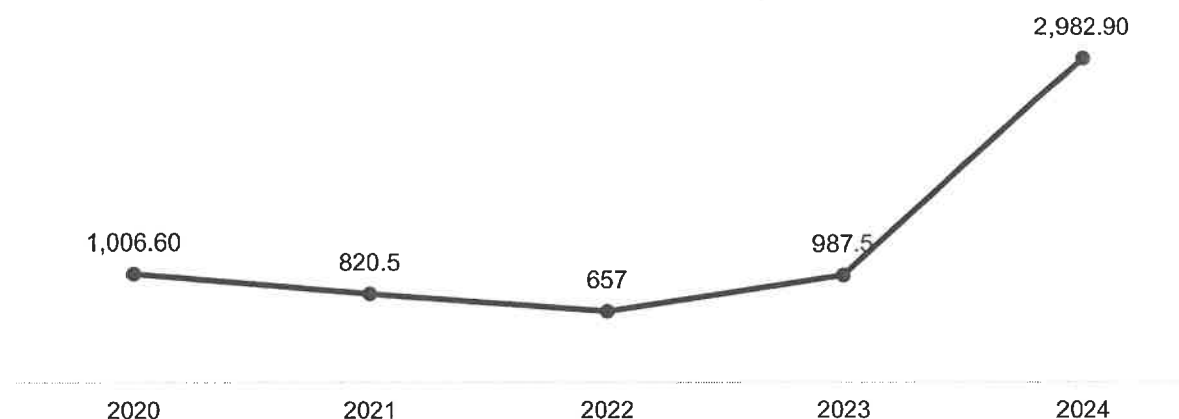
Хүснэгт 53. Хүлэмжийн хийн ялгарлын хэмжээ, мян.тн CO₂-экв

Он	Эрчим хүч	Эрчим хүчний бус	Хөдөө аж ахуй	Хог хаягдал	Нийт
2018	19,813.9	841.8	21,669.7	218.7	42,544.2
2020	19,292.5	1,147.7	22,390.6	250.8	43,081.6
2022*	20,394.8	709.9	26,762.2	642.1	48,509.1

Эх сурвалж: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам

Харин хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах чиглэлээр хэрэгжүүлж буй арга хэмжээний үр дүнд 2020 оны байдлаар 1,006.6 мян.тн CO₂-экв хэмжээтэй байсан бол 2024 онд 2,982.9 мян.тн CO₂-экв хэмжээнд хүрч бууралтын хэмжээ 2.9 дахин нэмэгдсэн байна.

График 28. Хүлэмжийн хийн ялгарлын нийт бууралт, 2024 он

Эх сурвалж: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам

Парисын хэлэлцээрийг хэрэгжүүлэх үндэсний тодорхойлсон хувь нэмэр: Монгол Улс Парисын хэлэлцээрийг 2016 онд соёрхон баталж, 2020 оноос дэлхий нийтэд нэгдсэн байдлаар хэрэгжиж эхэлсэн. 2025 онд үндэсний тодорхойлсон хувь нэмрийн зорилтыг шинэчлэн баталж, 2035 он хүртэл 30.3 хувиар бууруулж, шингээлтийг нэмэгдүүлэхээр тусгасан. Хүлэмжийн хийн нийт ялгарлыг суурь түвшинтэй харьцуулахад 2025 онд 4.9 хувьд хүргэхээр тодорхойлсон.

Хүснэгт 54. Хүлэмжийн хийн ялгарлын нийт бууралт (дэд салбараар), мян.тн CO₂-экв.

ҮТХН 3.0	2025
Эрчим хүчний үйлдвэрлэл	959.5
Хөдөө аж ахуй	1,009.5
Аж үйлдвэр	682.2
Зам тээвэр	70.6
Барилга	80.2
Хог хаягдал	3.9

Хүлэмжийн хийн ялгарлын нийт бууралт	2,806.1
Хүлэмжийн хийн ялгарлын нийт бууралт, хувь	4.9

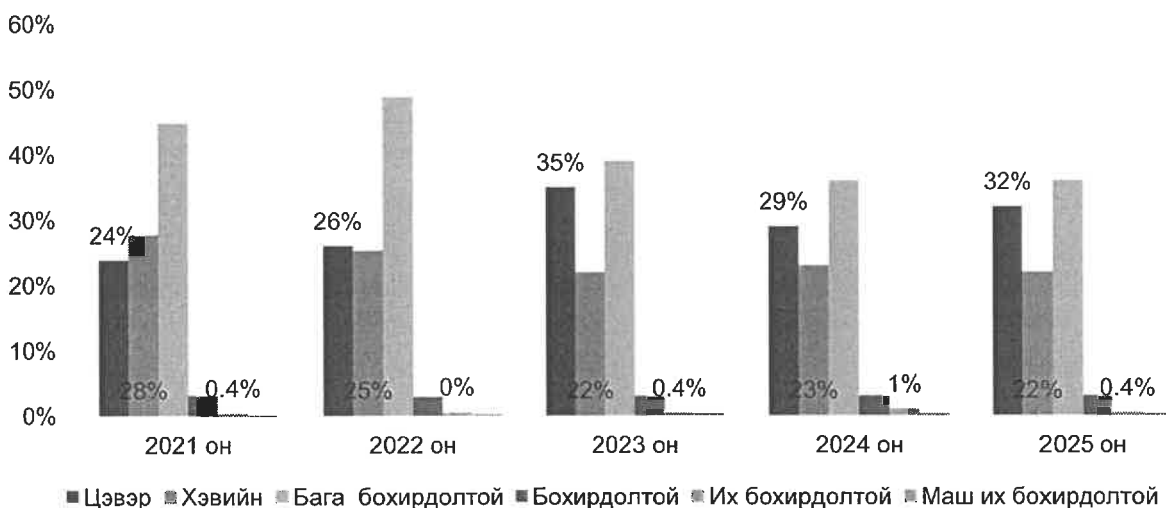
Эх сурвалж: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам

Уур амьсгалын өөрчлөлтийг сааруулах үндэсний тодорхойлсон хувь нэмрийн хэрэгжилтийг 2020-2024 оны байдлаар үнэлэхэд 2024 онд суурь сценаритай харьцуулахад 7,519.7 мян.тн CO₂-экв хэмжээгээр бууруулах зорилтод хүрээгүй, 39.7 хувь буюу 2,982.9 мян.тн CO₂-экв хэмжээгээр бууруулсан байна.

Хүлэмжийн хийн ялгарал нэмэгдэхэд нөлөөлж байгаа агаар, ус, хөрсний бохирдлыг бууруулж, хог хаягдлын менежментийг сайжруулах нь орчны чанарыг стандарт түвшинд хүргэх нөхцөлийг бүрдүүлнэ.

Агаарын бохирдол: Агаарын чанарын индексийн жилийн үнэлгээгээр 2025 онд индексийн нийт үзүүлэлт 2024 онтой харьцуулахад цэвэр түвшин 10.3 хувиар нэмэгдэж, хэвийн түвшин 4.3 хувиар, их бохирдолтой түвшин 60 хувиар тус тус буурсан байна.

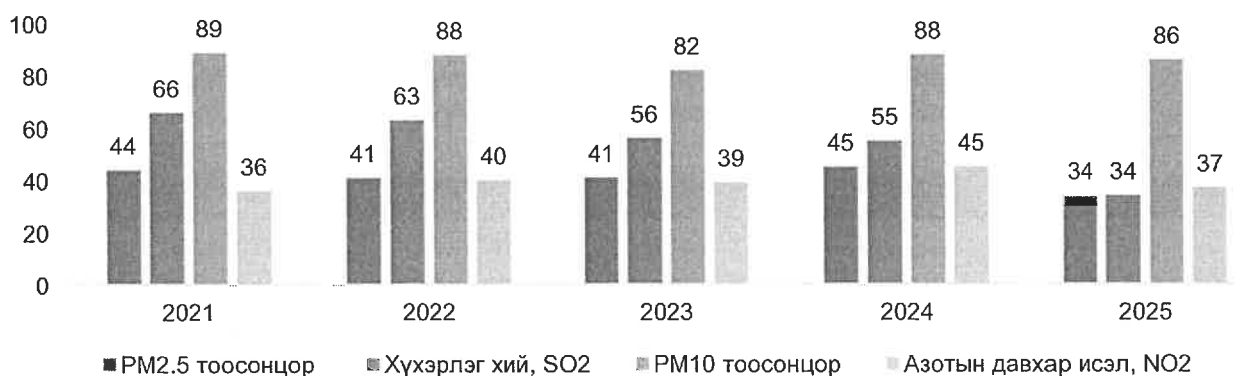
График 29. Агаарын чанарын индексийн түвшин, хувиар

Эх сурвалж: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам

Улаанбаатар хотын агаар бохирдуулах бодис 2025 оны байдлаар өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад азотын давхар исэл (NO₂) нь 8 мкг/м³-ээр буюу 18 хувиар, хүхэрлэг хий (SO₂) нь 21 мкг/м³-ээр буюу 38 хувиар, PM_{2.5} тоосонцор 11мкг/м³-ээр буюу 24 хувиар, харин PM₁₀ тоосонцор 2 мкг/м³-ээр буюу 2 хувиар тус тус бага байгаа бөгөөд 2025 оны эхний хагас жилд цаг агаарын нөхцөл байдал өмнөх үеийн мөн үеэс хүйтэн өдрүүдийн тоо олон байснаас галлагааны хугацаа уртсаж 3,4,5 дугаар сард бохирдлын хэмжээ 14 хувиар нэмэгдсэн байна.

График 30. Агаар бохирдуулах бодисын жилийн дундаж агууламж, мкг/м³

Эх сурвалж: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам

Агаарын бохирдол ихтэй аймгийн төвүүдэд хяналтын тоо бүртгэлийн ажлыг зохион байгуулж, бохирдуулах бодисын хаягдлын тооллого хийж үр дүнд үнэлгээ хийж, тархалтыг зураглал боловсруулах ажилд хүчин чармайлт, хүн хүч, хөрөнгө мөнгө зарах шаардлага үүсээд байгаа бөгөөд эдгээр дүн мэдээ, тайлан зураглалыг үндэслээд бохирдол ихтэй аймгуудад агаарын чанарыг сайжруулах бүсийг тогтоож агаарыг бохирдлыг бууруулах арга хэмжээг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр төлөвлөх шаардлагатай байна. Иймд агаарын чанарын стандартаас давсан бохирдолтой хот суурин газрын тоог 2025 онд 22 байсныг 2027 он гэхэд 18 болгож бууруулна.

Ус, хөрсний бохирдол: Улсын хэмжээнд хөрсний чанарын хяналт шинжилгээг 396 цэгт, Улаанбаатар хотод жил бүр 102 цэгт, аймгийн төвүүдэд хоёр жил тутам 294 цэгт хяналт шинжилгээ хийж байна. Монгол орны гадаргын усны чанарын хяналт-шинжилгээний улсын сүлжээнд 94 гол мөрөн, 19 нуурын 193 цэгээс жилд 4-12 удаагийн сорьц авч, хяналт шинжилгээг хийн гадаргын усны чанарыг тодорхойлж байна.

Шаардлага хангасан ундны усны эх үүсвэрээр хангагдсан хүн ам 2021 онд 83.0 хувь байгааг 2024 онд 83.6 хувь, харин ариун цэврийн байгууламжаар хангагдсан хүн ам 2021 онд 69.2 хувиас 2024 онд 69.4 хувь хүрч нэмэгдсэн байна.

Хүснэгт 55. Ногоон хөгжил зорилгын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний шалгуур үзүүлэлт, хүрэх түвшин

дд	Шалгуур үзүүлэлтүүд	Хэмжих нэгж	2020	2021	2022	2023	2024
1	Шаардлага хангасан ундны усны эх үүсвэрээр хангагдсан хүн амын эзлэх хувь	хувь	-	83.0	83.5	83.5	83.6
2	Шаардлага хангасан ариун цэврийн байгууламжаар хангагдсан хүн амын эзлэх хувь	хувь	-	69.2	69.3	69.4	69.6

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Цаашид алтны үндсэн ордын ашиглалт нэмэгдэхийн хэрээр циант, хүхрийн хүчил болон бусад уул уурхайн технологийн хэрэгцээний хорт бодисоор гол мөрний сав газар бохирдож, бохирдлын байнгын эх үүсвэрүүд буй болох магадлал их байгаа тул усны тоо хэмжээнээс гадна чанарын байнгын хяналт шинжилгээ, судалгааг өргөжүүлэх шаардлагатай байна.

Усны чанарын индексээр маш бохир, бохир зэрэглэлтэй цэгийн тоог бууруулж 2024 онд 6 байгааг 2027 онд 4 болгож бууруулна.

Хог хаягдал: Улс орны хог хаягдлын бүтэц өөрчлөгдөн, хэмжээ нэмэгдэж байгаа нь хүлэмжийн хийн ялгарал, агаар орчны бохирдлын гол эх үүсвэр болж байна. Улсын хэмжээнд цуглуулж, тээвэрлэсэн энгийн хатуу хог хаягдлын хэмжээ 2023 онд 2082.4 мянган тонн болж өмнөх оноос 16.6 хувиар буурсан байна. Цуглуулсан хог хаягдлын тодорхой хэсэг нь дахин ашиглагдаж, дахин боловсруулагддаг.

Хүснэгт 56. Дахин ашигласан, боловсруулсан хог хаягдал, мян.тн

дд	2021			2022			2023		
	Нийт	ААНБ	Өрх	Нийт	ААНБ	Өрх	Нийт	ААНБ	Өрх
1	2402.5	881.7	1520.8	2496.5	916.2	1580.3	2082.4	755.6	1326.8

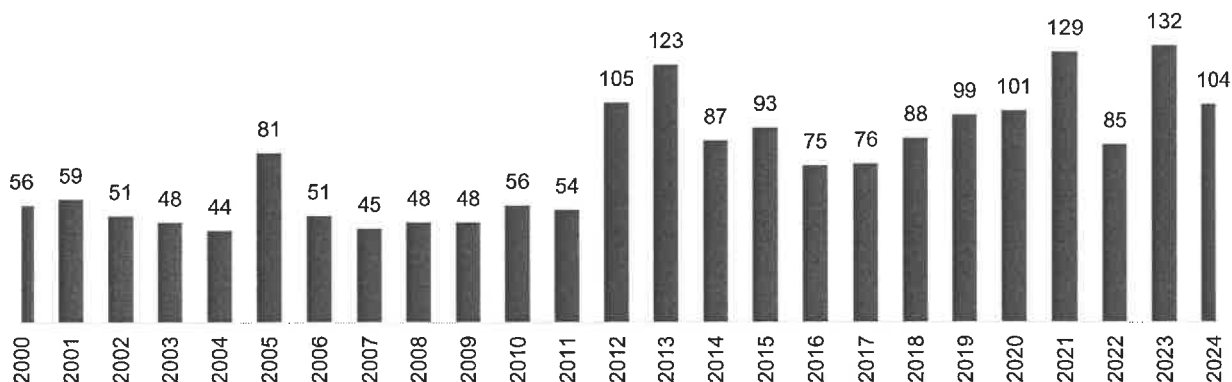
Эх сурвалж: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам

Нийт хог хаягдалд энгийн хог хаягдал 85.2 хувь, аюултай хог хаягдал 14.8 хувийг эзэлж байна. Аюултай хог хаягдлын дийлэнх нь цахилгаан, дулаан үйлдвэрлэл, эрүүл мэнд болон уул уурхайн үйл ажиллагаанаас бий болж байна.

Цаашид хог хаягдлын зохистой менежментийг хэрэгжүүлж, дахин боловсруулалтыг нэмэгдүүлэх, аюултай хог хаягдлын төвлөрсөн байгууламжийг байгуулах, хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг сайжруулах шаардлагатай.

Байгаль, цаг уурын аюулт үзэгдэл: Монгол орны жилийн дундаж агаарын температур сүүлийн 85 жилд цельсийн 2.5 хэмээр дулаарч зарим нутагт 3-3.5°С-ээр дулаарч, хуурайших хандлага давамгайлж байна. Уур амьсгалын эрчимтэй өөрчлөлтийн улмаас ган, зуд болон хүчтэй салхи, шуурга, ширүүн аадар, уруйн үер зэрэг ус, цаг агаарын аюулт үзэгдлийн давтамж сүүлийн 20 гаруй жилд 2 дахин ихсэж, тэдгээрээс үүдсэн нийгэм, эдийн засгийн учрах хохирол нэмэгдсэн.

График 31. Аюулт, гамшигт үзэгдлийн давтагдал

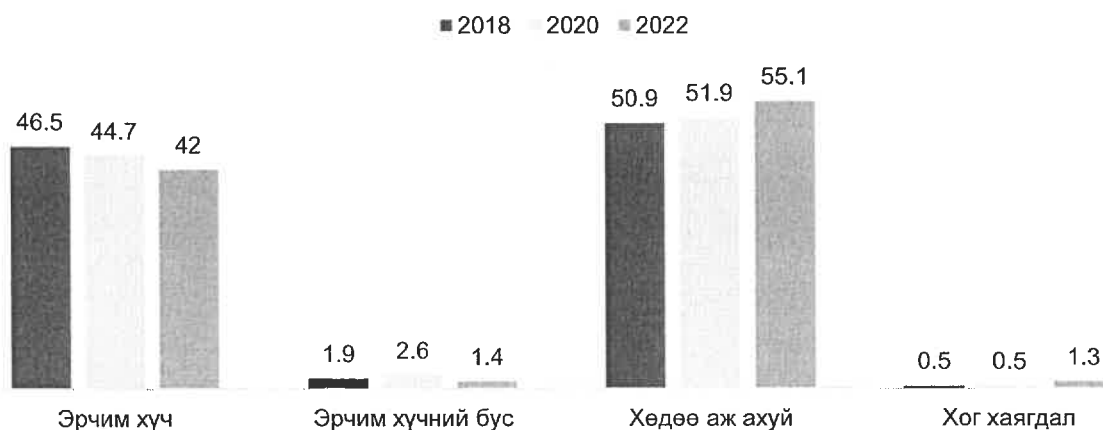
Эх сурвалж: Цаг уур, орчны шинжилгээний газар

Өнөөдрийн байдлаар ус, цаг уур, орчны хяналт шинжилгээний улсын сүлжээнд 318 цаг уурын өртөө, харуул (300 сум, 11 баг, тосгон, 7 дүүрэг, хороо), агаар мандлын дээд давхаргыг судлах 5 станц, шар шороон шуурганы 2 станц, лидарын 3 станц, хиймэл дагуулаас мэдээ хүлээн авах 2 станц, доплерын радарын 2 станц, ус судлалын 155 харуул, орчны хяналт шинжилгээний 22 лаборатори, агаарын чанарын хяналтын 40 станц, хүчиллэг тунадасны 2 станц, усны чанарын 194, хөрсний чанарын 400, бэлчээрийн төлөв байдлын 1550 гаруй цэгт тогтмол ажиглалт, хэмжилт хийж байна.

Цаашид дэвшилтэт технологи нэвтрүүлэх нь маш чухал бөгөөд Доплерын радарын станц, цаг агаарт зориудаар нөлөөлөх үйл ажиллагааг мөндөр, манан сарниулах чиглэлд өргөжүүлэх явуулын радарын станцыг суурилуулан байгалийн гамшгийн урьдчилан мэдээлэх чадавхыг бэхжүүлж, эрсдэлийг бууруулна.

Хүлэмжийн хийн ялгарал, салбар: Монгол Улс 2024 оны байдлаар 48,509.1 мян.тн CO₂-экв дүйцэхүйц хүлэмжийн хий ялгаруулж байгаагаас 42.0 хувь нь эрчим хүч, 55.1 хувь нь хөдөө аж ахуй, 1.4 хувь нь эрчим хүчний бус, үлдсэн 1.3 хувь нь хог хаягдлын салбараас ялгарч байна.

График 32. Хүлэмжийн хийн ялгарал /хувиар/

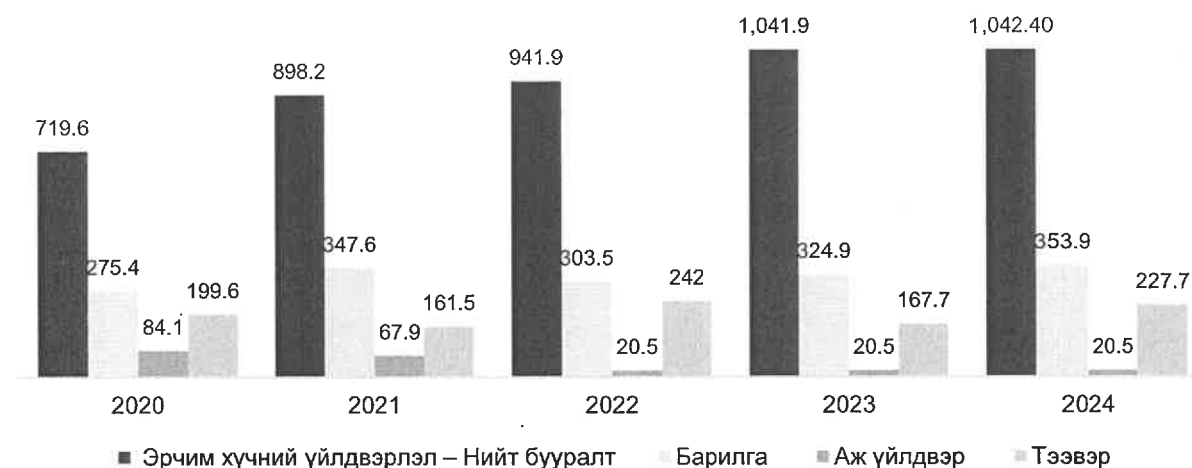

Эх сурвалж: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам

Дээрх графикаас харахад 2022 онд эрчим хүчний салбарын хүлэмжийн хийн ялгарал 2020 онтой харьцуулахад 6.04 хувиар буурсан байна. Харин хөдөө аж ахуйн салбарын хүлэмжийн хийн ялгарал 6.2 хувиар, хог хаягдлын салбарын хувьд 0.8 хувиар тус тус нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байна. Энэ нь эдгээр хоёр салбарт хүлэмжийн хийн ялгарал бууруулах бодлого, технологийн шинэчлэл зайлшгүй шаардлагатайг илтгэж байна.

Эрчим хүчний салбар: Эрчим хүчний салбарын хүлэмжийн хийн ялгарал 2022 оны урьдчилсан үзүүлэлтээр 20,394.8 мян.тн CO₂-экв хэмжээнд хүрсэн байна.

График 33. Хүлэмжийн хийн ялгарал, мян.тн CO₂-экв

Эх сурвалж: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам

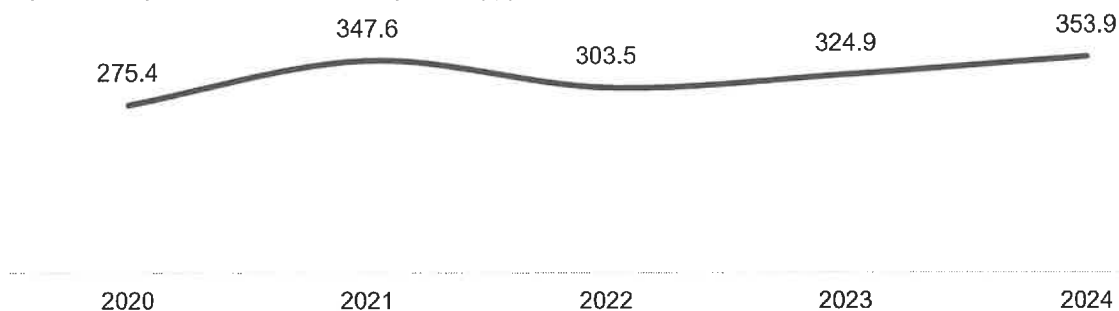
Улсын хэмжээнд хувийн хэвшлийн 155 МВт-ын салхин цахилгаан станц, 155 МВт-ын нарны эрчим хүчний эх үүсвэрүүд ажиллаж байна. Сэргээгдэх эрчим хүчний эх үүсвэрүүдийн суурилагдсан хүчин чадал системийн нийт суурилагдсан хүчин чадалын 20.2 хувь байгаа ба нийт эрчим хүч үйлдвэрлэлийн 9.5 хувийг үйлдвэрлэж байна. Сэргээгдэх эрчим хүчний эх үүсвэр 2025 онд эрчим хүчний системийн суурилагдсан хүчин чадалд 336 МВт буюу 17.6 хувь, эрчим хүчний үйлдвэрлэлд 877.4 сая кВт.ц буюу 8.75 хувийг эзэлж байна.

Монгол Улсын хэмжээнд 8,299.0 км цахилгаан дамжуулах агаарын шугам, 105 ком дэд станц, 51,927 км цахилгаан түгээх шугам, 12,294 дэд станц байгаагаас Баянхонгор, Хөвсгөл, Сэлэнгэ, Сүхбаатар, Төв, Баян-Өлгий аймгийн төв, Ховд аймгийн Манхан суманд байрлах дэд станцууд болон Улаанбаатар хотын 110 кВ-ын 12 дэд станц 75.0-95.0 хувь, Булган А, Б, Мөрөн, Бор-Өндрийн 110 кВ хүчдэлтэй цахилгаан дамжуулах агаарын шугам 90.0-96.0 хувь хүртэл ачаалагдаж байна. Үүнээс шалтгаалан хэрэглэгчдийн цахилгаан хангамжийг нэмэгдүүлэх боломжгүй, оргил ачааллын үед хязгаарлах горимд хүргэж байна. Цахилгаан дамжуулах, түгээх сүлжээний насжилт 21.7-32.9 жил байгаа ба 40.0 орчим хувийнх нь ашиглалтын хугацаа дууссан, нийт 6.0-35.0 кВ-ийн Цахилгаан дамжуулах агаарын шугамын 28.5 хувийг модон тулгуур эзэлж байна.

Цаашид сэргээгдэх эрчим хүчний суурилагдсан хүчин чадалд эзлэх хувь 2025 онд 17.6 хувь байгааг 2027 онд 27.9 хувьд хүргэж, нэмэгдүүлэнэ.

Барилгын салбарын хүлэмжийн хийн ялгарал: Барилгын салбарын хувьд хүлэмжийн хийн ялгарлын бууралтын хэмжээ 2020 онд 275.4 мян.тн CO₂-экв байсан бол 2024 онд 353.9 мян.тн CO₂-экв хүрч 22.1 хувиар нэмэгдсэн байна.

График 34. Хүлэмжийн хийн ялгарлын бууралт, барилгын салбараар

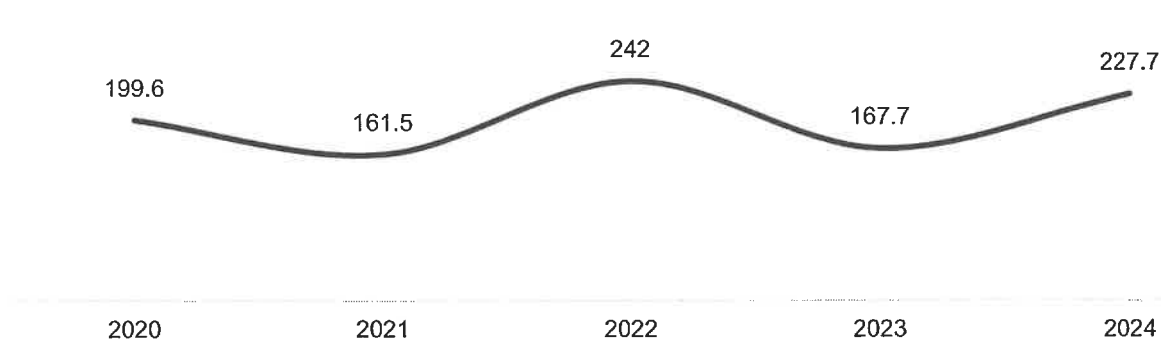

Эх сурвалж: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам

Барилгын чанар, дулаан хамгааллыг сайжруулах хүрээнд барилга, байгууламжийн дулаан хамгаалал, чанар аюулгүй байдалд анхаарч ажиллах хэрэгцээтэй бөгөөд ногоон технологи нэвтрүүлэлтийг дэмжих замаар барилгын салбарын хүлэмжийн хийн ялгарлын бууралтыг 2026 он гэхэд 186.4 мянган тонн CO₂-экв хүргэх зорилтыг 2027 онд хадгална.

Тээврийн салбарын хүлэмжийн хийн ялгарал: Тээврийн салбараас үүдэлтэй хүлэмжийн хийн ялгарлын бууралтын хэмжээ 2023 онд 167.7 мянган тонн CO₂-экв байсан бол 2024 онд 227.7 мянган тонн CO₂-экв хүрч 35.8 хувиар нэмэгдсэн байна.

График 35. Хүлэмжийн хийн ялгарлын бууралт, барилгын салбараар

Эх сурвалж: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам

Тээврийн салбар, түүний тээврийн хэрэгслийн ашиглалтаас үүдэлтэй агаар, орчны бохирдолд автомашин, түүний хөдөлгүүрээс ялгарах бохидуулах бодис голлох нөлөө үзүүлж байна. Мөн 2025 он гэхэд Евро-5 стандартын шатахууны импортыг 70.0 хувьд хүргэх зорилт тавьсан боловч 2024 онд 13.0 хувьтай байна. Нүүрсний экспортын тээвэрлэлтийг төмөр замын тээвэрт шилжүүлэх, зорчигчийн галт тэргийг цахилгаан халаалтад шилжүүлэх зорилтын хэрэгжилт хангалтгүй байгаа тул тээврийн салбарын хүлэмжийн хийн ялгаралт дорвитой буураагүй байна.

Цаашид ашиглалтаас хасагдаж байгаа автомашин, тээврийн хэрэгслийг задалж, дахин ашиглах, зай хураагуур, ашигласан тосыг байгаль орчинд ээлтэйгээр дахин боловсруулах, төмрийн хаягдалд өгөх эд ангиудыг ялгах зэрэг ашиглалтаас хасагдсан тээврийн хэрэгслийг байгаль орчин, эдийн засагт ээлтэйгээр устгалд оруулах, энэхүү үйл ажиллагааг эрхлэн явуулах дахин боловсруулах үйлдвэрийг байгуулах шаардлагатай байна.

Иймд хүлэмжийн хийн бууралтыг 2026 он гэхэд 84.8 мянган тонн CO₂-экв хүргэх зорилтыг 2027 онд хадгална.

3.4.3. Байгалийн нөөцийн хамгаалал, нөхөн сэргээлт, зохистой ашиглалт

Ойжуулалт: Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилсан “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөнийг хэрэгжүүлж эхэлснээс хойш 2025 оны жилийн эцсийн байдлаар 127.7 сая мод тарьж, зохих арчилгаа, хамгааллын ажлыг гүйцэтгэж байна.

Сүүлийн жилүүдэд хэрэгжүүлсэн ойжуулалт, ойн нөхөн сэргээлт, ой хамгааллын арга хэмжээ болон цаг агаарын таатай нөхцөлд байгалийн аясаар ойн сэргэн ургалт эрчимжсэнээр 2025 онд нийт газар нутгийн 8.71 хувьд хүрсэн байна.

Хүснэгт 57. Монгол Улсын ойн сан

Он	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Ойн сангийн талбай, сая.га	18.4	18.4	18.6	18.6	18.6	18.6	18.7	19.1	19.1	19.1	19.3
Ойгоор бүрхэгдсэн талбай, сая.га	12.3	12.3	12.4	12.4	12.4	12.6	12.8	12.9	13.2	13.2	13.6
Ойгоор бүрхэгдсэн талбай, хувь	7.85	7.86	7.94	7.94	7.96	8.07	8.18	8.28	8.45	8.45	8.71
Ойжуулалт хийсэн талбай, га	524	3163	2382	3222	2392	3089	2967	1859	1393	4299	4973
Байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжсэн, га	85	100	1067	2460	4684	582	1647	354	1250	460	-
Мод бэлтгэсэн, мян.га	32.5	29.7	34.6	33.7	37.9	34.9	33.3	34.0	33.8	33.4	18.4

Эх сурвалж: Ойн газар, Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам

“Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд мод тарихаас гадна ойн санг хамгаалах ажил зайлшгүй хийгдэх шаардлагатай байна.

Монгол оронд 8 баг 62 овог, 316 төрөлд хамаарах 737 зүйлийн шавж нь мод, бут, сөөгийн навч шилмүүс, иш холтос, модлог, үр жимс, үндсээр хооллон ойд их, бага ямар нэг хэмжээгээр хөнөөл учруулдаг тул жил бүр урьдчилан сэргийлэх болон тэмцлийн ажлыг гүйцэтгэдэг.

Ойн хөнөөлт шавжийн голомтыг хязгаарлах тэмцлийн ажлыг 2024 онд авиа микробиологи, үүргийн шүршигч багаж, өндөг хусаж цуглуулах механик арга, гэрлэн урхи тавих аргуудаар ойн сангийн 341.0 мян.га талбайг хамруулан гүйцэтгэсэн.

Хүснэгт 58. Ойн хөнөөлт шавж

Арга хэмжээ	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн, мянган га	477	591	503	322	170	202	298	737	730	490
Хөнөөлт шавжтай тэмцсэн, мянган га	148	65.3	171	231	67.1	65.8	33.9	31.0	185	341

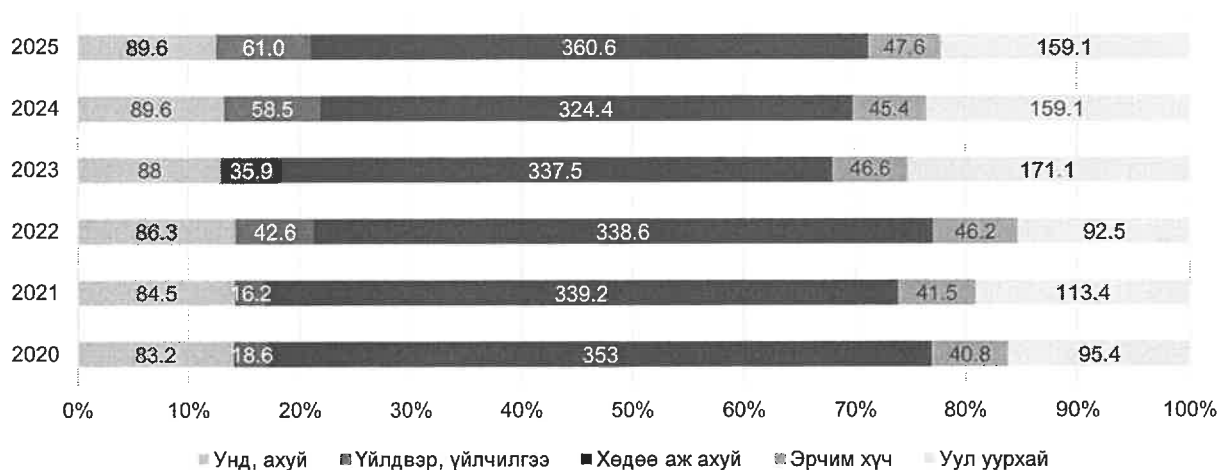
Эх сурвалж: Ойн газар

Энэ нь тэмцэл хийх шаардлагатай талбайн 79.0 хувийг хамарсан байна. Ойн хөнөөлт шавжтай тэмцэх ажлыг зохион байгуулснаар 0.8 тэрбум модыг доройтолд өртөн, хатаж хуурайших эрсдэлээс сэргийлээд байна. Хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн талбайн хэмжээ тодорхой хэмжээнд буурахгүй байна.

Цаашид “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөнийг эрчимжүүлж 15.0 мянгаас доошгүй га талбайд ойжуулалт нөхөн сэргээлт хийж, 1000-аас доошгүй үрийн нөөц бүрдүүлж, 112.0 мянган га-аас багагүй талбайд ойн хөнөөлт шавжийн тэмцлийн ажил, 2.0 сая га талбайд судалгааны ажил гүйцэтгэж, ойн арчилгаа, цэвэрлэгээг 1.2 мянган га талбайд хийж гүйцэтгэж 2025 онд 8.71 хувь байгааг 2027 онд 8.8 хувь болгож нэмэгдүүлнэ.

Усны нөөц: Улсын хэмжээнд хүн амын 83.6 хувь баталгаат ундны усаар хангагдаж байгаа²⁶ бөгөөд эрс тэс уур амьсгалтай манай орны хувьд газрын доорх ус нь тогтвортой, хамгаалагдсан гол эх үүсвэр болж байна.

График 36. Ус ашиглалт, сая.м3

Эх сурвалж: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам

Улсын хэмжээнд жил бүр дунджаар 677.0 сая шоо метр ус ашиглаж байгаа бөгөөд үүний 50 орчим хувийг газрын доорх усаар хангаж байна. Усны ашиглалтыг салбараар авч үзвэл хөдөө аж ахуйн салбар хамгийн их хэрэглээтэй байгаа бөгөөд ашиглалтын хэмжээ 2020 оныг 2025 онтой харьцуулахад бүх салбарт өссөн дүнтэй байна.

Цаашид дахин ашигласан усны эзлэх хэмжээ 2024 онд 17 хувь байсныг 2027 онд 23 хувьд хүргэх зорилт тавьж байна.

Биологийн олон янз, нэн ховор амьтан, ургамал, генетик нөөц: Монгол орны ургамлын аймаг, түүний олон янз байдалд 5 бүлэгт хамаарах 18 хүрээний 50 ангийн 179 багийн 497 овогт багтах 1,723 төрлийн 7,620 зүйл гуурсгүй болон гуурст ургамал бүртгэгдээд байна. Үүнд 88 овгийн 237 төрлийн 631 зүйл дээд мөөг, 162 овгийн 415 төрлийн 2289 зүйл замаг, 62 овгийн 208 төрлийн 1,079 зүйл хаг, 74 овгийн 210 төрлийн 580 зүйл хөвд, 111 овгийн 653 төрлийн 3,041 зүйл гуурст ургамал багтана.

Хүснэгт 59. Монгол орны ургамлын аймгийн бүтэц, бүрэлдэхүүн, 2023 он

дд	Бүлгийн нэрс	Хүрээ	Анги	Баг	Овог	Төрөл	Зүйл, дэд зүйл	Эзлэх хувь
1	Мөөг дээд	2	7	31	88	237	631	8.27
2	Замаг	9	23	67	162	415	2289	30.02
3	Хаг	1	6	22	62	208	1079	14.16
4	Хөвд	1	2	2	74	210	580	7.61
5	Гуурст ургамал	5	12	39	111	653	3041	39.94
	Нийт	18	50	179	497	1723	7620	100

Эх сурвалж: Монгол орны байгаль орчны төлөв байдлын тайлан, 2021-2023

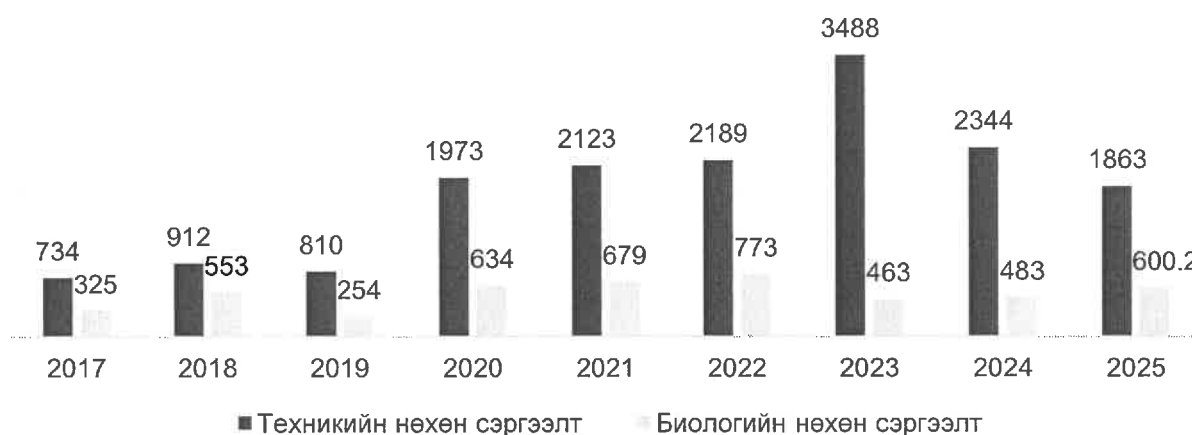
2020-2025 онд Хэнтийн уулын тайга, Монгол Дагуурын уулын ойт хээр, Хангай уулын ойт хээр, Монгол Алтайн болон Ховдын уулын хээрийн ургамал газарзүйн нийт 5 тойргийн ургамалжил, тархац нөөцийн судалгаа хийж, 700 орчим зүйл ургамлын нөөцийг тогтоосон.

²⁶ Хот байгуулалт, барилга, орон сууцжуулалтын яам, 2025 он.

Монгол оронд өөр хоорондоо ялгаатай олон янзын экосистемд дасан зохицсон 141 зүйл хөхтөн амьтан, 519 зүйл шувуу, 23 зүйл мөлхөгч, 6 зүйл хоёр нутагтан, 79 зүйл загас, 13 мянга гаруй зүйлийн сээр нуруугүйтэн бүртгэгдээд байна.

Хөрс: Хөрс нь шавхагдах нөөц бөгөөд зохисгүй ашиглалтаас үүдэн үржил шимээ алдаж, нөхөн сэргэх чадвар нь буурснаар хүнсний аюулгүй байдал, хүрээлэн буй орчны чанарт аюул учруулж байна. Цөлжилтийн төлөв байдлын үнэлгээг 5 жилд тутамд хийдэг бөгөөд 2020 оны байдлаар Монгол орны нийт нутаг дэвсгэрийн 76.9 хувь буюу 120.3 сая.га талбай бүхий газар нутаг цөлжилтөд тодорхой хэмжээгээр өртсөн байна. Үүний 23.3 хувь буюу 30 орчим сая.га талбай цөлжилтийн хүчтэй, нэн хүчтэй зэрэглэлд орж байгаа бөгөөд сүүлийн 10 жилийн хугацаанд доройтлын тархалт буураагүй хэвээр байна.

График 37. Нөхөн сэргээлт хийсэн талбайн хэмжээ, га талбайгаар

Эх сурвалж: Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам

2025 оны байдлаар цөлжилтийг сааруулах арга хэмжээг 917 га газарт хэрэгжүүлсэн нь хангалтгүй байна. Нэн хүчтэй болон хүчтэй доройтсон газар нутгийн эзлэх хувь 2025 оны байдлаар 23.3 хувь байгааг 22 хувь болгож бууруулна.

Сүүлийн 30 жилд мал сүргийн тоо толгой 3 дахин нэмэгдэж, бэлчээрийн даац хэтэрсэн нь цөлжилтийн гол шалтгааны нэг болж байна. Иймд малын тоо толгойг бэлчээрийн даацад нийцүүлэх, малын хөлийн татварыг бэлчээрийн доройтлыг сайжруулах арга хэмжээнд зарцуулах, бэлчээрийг сэлгэн ашиглах уламжлалт мэдлэг, дадлыг сэргээх шаардлагатай байна.

Газрын доройтлоос сэргийлэх бас нэг арга зам нь бэлчээрийн нөхөн сэргээлтийг нэмэгдүүлж, ачааллыг нь багасгах явдал юм.

Бэлчээрийн ачаалал: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн улмаас хоногийн дундаж агаарын температурын хэмжээ буюу дулааны нөөц нэмэгдэх, хуурайшилт эрчимжиж гангийн давтамж нэмэгдэх, хөрсний гадарга орчмын органик нүүрстөрөгчийн агууламж буурах, малын тоо эрчимтэй нэмэгдэн бэлчээрийн даац хэтэрч ургамлын зүйлийн бүрэлдэхүүн нь өөрчлөгдөн ургамлын нөмрөг доройтсон зэрэг нь цөлжилт нэмэгдэх нөхцөлийг бий болгож байна.

Сүүлийн жилүүдэд бэлчээрийн ачаалал нэмэгдэж, даацыг хэтрүүлэн ашигласнаас үүдэн бэлчээрийн ургамлын төрөл зүйлийн бүрэлдэхүүн багасаж, хөрсний үржил шим доройтож байна. Үүний нөлөөгөөр малын тэжээлийн хүртээмж, чанар буурч, малын эрүүл мэнд, ашиг шимд сөргөөр нөлөөлж байна.

Цаашид бэлчээрийн даацыг зохистой түвшинд хадгалахын зэрэгцээ малын тэжээл бэлтгэл, үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, доройтсон бэлчээрийг нөхөн сэргээх шаардлагатай байна.

Бэлчээрийн 100 га талбайд ногдох малын тоо 2025 онд 86.0 байсныг 2027 он гэхэд 98.0 болгож бууруулахыг зорьж байна.

3.5. ТӨРИЙН БҮТЭЭМЖ, ЗАСАГЛАЛ

Дэлхийн банкны 1996 оноос хойш тооцож байгаа улс орнуудын төрийн засаглалын чанар, үр ашиг, оновчтой байдлыг үнэлэх зорилгоор тооцдог дэлхий нийтийн засаглалын үзүүлэлтээр Монгол Улс 2024 оны байдлаар 114 дүгээрт эрэмбэлэгдсэн байна.²⁷ Үүнд тухайн улс орны хууль дээдлэх ёс, засгийн газрын үр ашиг, зохицуулалтын чанар, авлигын хяналт, иргэдийн дуу хоолой ба оролцоо, улс төрийн тогтвортой байдлын үзүүлэлтийг голчлон авч үздэг байна.

Хүснэгт 60. Дэлхийн банкны засаглалын үзүүлэлт, 2024 он

Үзүүлэлтүүд	2020		2021		2022		2023		2024	
	Оноо	Эрэмбэ	Оноо	Эрэмбэ	Оноо	Эрэмбэ	Оноо	Эрэмбэ	Оноо	Эрэмбэ
Хууль дээдлэх ёс	45.2	116	44.3	118	44.8	117	45.8	116	43.9	120
Засгийн газрын үр ашиг	41.4	127	37.1	133	33.3	141	34.9	139	34.0	141
Иргэдийн дуу хоолой ба оролцоо	57.5	89	58.5	87	57.5	89	56.0	92	56.4	98
Зохицуулалтын чанар	53.8	98	48.1	110	43.8	119	42.5	123	45.8	116
Авлигын хяналт	37.1	133	34.3	139	33.3	141	32.5	143	35.4	138
Улс төрийн тогтвортой байдал	67.9	69	71.2	62	68.4	68	62.7	79	67.3	71

Эх сурвалж: Дэлхийн банк

Дэлхийн банкны засаглалын үзүүлэлт 2024 оны байдлаар хууль дээдлэх ёсны үзүүлэлтийн үнэлгээ 2020 оны түвшнээс буурч 4 байраар ухарсан байна. Үүнд хууль, эрх зүйн тогтолцоо сул, шүүхийн үйл ажиллагааны чанар олон улстай харьцуулахад доогуур байгаа нь нөлөөлжээ.²⁸ Мөн Засгийн газрын үр ашгийн үзүүлэлтээр 7.4 оноогоор буурч 14 байраар ухарсан байна. Үүнд бодлогын хэрэгжилт хангалтгүй байгаа нь нөлөөлсөн гэж дүгнэжээ. Түүнчлэн Иргэдийн дуу хоолой ба оролцоо буюу иргэдийн төрд итгэх итгэлийг илэрхийлдэг үзүүлэлт 2020 оноос 1.4 оноогоор буурч 9 байраар ухарсан үзүүлэлттэй байна. Харин төрийн үйл ажиллагааг цахимжуулах цогц арга хэмжээний үр дүнд төрийн байгууллагын үр ашиг, ил тод байдал нэмэгдсэнээр, зохицуулалтын чанарын үзүүлэлтийн эрэмбэ өмнөх оноос 7 байраар, авлигын хяналтын үзүүлэлтийн эрэмбэ өмнөх оноос 5 байраар ахиж, улс төрийн тогтвортой байдал сайжирснаар уг үзүүлэлтийн үнэлгээ өмнөх оноос 0.06 оноогоор өсөж, 8 байр ахисан боловч 2020 оны түвшинд хүрээгүй хэвээр байна.

Цаашид эдгээр үзүүлэлтийг сайжруулан Дэлхийн банкны засаглалын үзүүлэлтийн дундаж үзүүлэлтийн эрэмбийг ахиулж, 2024 онд 114-т эрэмбэлэгдэж байгааг 2027 онд 107 дугаар байранд эрэмбэлэгдэхээр зорьж байна.

3.5.1. Авлига

Авлига нь Монгол Улсын Үндсэн хуулиар хүн бүрд олгогдсон тэгш боломжийг хязгаарлаж, шударга ёсны тогтолцоо алдагдаж, хууль дээдэх ёсыг үнэгүйдүүлж, бүх түвшинд авлига газар авч, эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчны ноцтой сөрөг үр дагаварт хүргэж байна²⁹. Авлига, албан тушаалын гэмт хэргүүд буурахгүй байгаагаас төрийн институцийн нэр хүнд унаж, хууль бүх хүнд ижил

²⁷ Макро эдийн засгийн танилцуулга

²⁸ Макро эдийн засгийн танилцуулга 2024 он

²⁹ Алсын хараа 2050

үйлчилдэггүй гэсэн ойлголтыг нийгэмд төрүүлж, төрдөө итгэх иргэдийн итгэл буурч, төрийн шийдвэрүүд нийгмийн бус, хувийн ашиг сонирхолд нийцэх болж, бодлого тогтворгүй, үр ашиггүй болох, нийгмийн болон эдийн засгийн амьдралд оролцох иргэдийн идэвх, оролцоо сулрах эрсдэлийг дагуулж байна. Нөгөө талаас төрийн худалдан авах ажиллагаа, тендерүүд шударга бус явагдаж төсвийн алдагдал, үр ашиггүй зарцуулалт үүсэх, гадаад, дотоод хөрөнгө оруулалт буурах, зах зээлийн шударга өрсөлдөөнийг хязгаарлах сөрөг үр дагавартай байна.

Авлигын төсөөллийн индексээр Монгол Улс 2024 онд 33 оноо авч, 114 дүгээрт эрэмбэлэгдэж байсан бол 2025 оны үзүүлэлтээр 31 оноо авч, дэлхийн 182 улсаас 124 дүгээрт эрэмбэлэгдэж байна.³⁰ "Транспэрэнси Интернэшнл" байгууллагаас авлигын эсрэг манлайллыг сэргээхийн тулд дараах 6 зөвлөмжийг өгсөн байна. Үүнд:

- Хараат бус үндэсний, ил тод, хүртээмжтэй шударга ёсыг хангах;
- Улс төр дэх зүй бус нөлөөллийг зохицуулах;
- Авлигын хохирогчдыг шударга ёсонд хүрэх боломжоор хангах;
- Иргэний нийгэм болон шүгэл үлээгчдийг хамгаалах;
- Төрийн үйлчилгээ, төсвийн хяналт, ил тод байдлыг сайжруулах;
- Өндөр түвшний авлига болон хууль бус санхүүгийн урсгалаас урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, хариуцлага тооцох зэргийг зөвлөсөн.

Манай улс авлигын эсрэг Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын конвенц болон бусад олон улсын байгууллагуудын шаардлагын дагуу хэрэгцээтэй бүхий л хууль тогтоомжийг баталсан боловч хэрэгжилт, ил тод байдал, мэдээллийг олон нийтэд хүргэх тал дээр доголдолтой, мэдээллийг нуун дарагдуулсан эсхүл хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг алдагдуулсан зэрэгт тооцох хариуцлага хангалтгүй байна.³¹ Авлигыг бууруулах хүрээнд 2002, 2016, болон 2023 онуудад нийт 3 удаа "Авлигатай тэмцэх үндэсний хөтөлбөр"-ийг баталсан байна.

Шударга байдлын үнэлгээний судалгааг төрийн байгууллагуудын шударга байдлын түвшин, авлигын эрсдэлт хүчин зүйлсийг үнэлэх, тухайн байгууллагын шударга байдлыг бэхжүүлэх, идэвх санаачилгыг дэмжих зорилгоор Авлигатай тэмцэх газраас зохион байгуулдаг ба 2025 оны судалгаа нь 9 дэх удаагийн судалгаа болсон.

Төрийн байгууллагуудын шударга байдлын судалгааг "Бодлогын шийдэл" ТББ 2025 оны 05 дугаар сарын 20-оос 2025 оны 07 дугаар сарын 20-ны хооронд 2 сарын хугацаанд зохион байгууллаа. "Шударга байдлын үнэлгээ-2025" судалгаанд төрийн 81 байгууллагаар үйлчлүүлсэн 10,840 иргэд, аж ахуйн нэгжийн төлөөлөл, 2,660 төрийн албан хаагчдын төлөөлөл, 1,530 бодлогод, оролцогч, шинжээчид хамрагдсан ба мэдээлэл цуглуулалтыг Улаанбаатар хот болон 21 аймаг даяар зохион байгуулсан. Төрийн гүйцэтгэх эрх мэдлийн 81 байгууллагад 16 яам, 34 агентлаг, 21 аймгийн ЗДТГ, нийслэл, дүүргийн 10 ЗДТГ багтаж байна.³² Шударга байдлын үнэлгээний сүүлийн таван жилийн өөрчлөлтийг доорх графикаар харуулав.

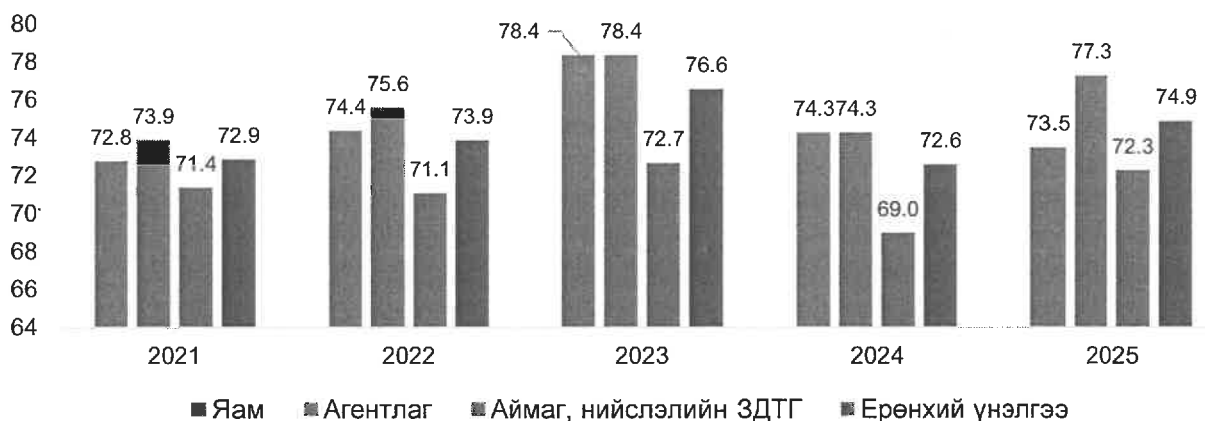
Төрийн байгууллагуудын шударга байдлын дундаж үнэлгээ нь 74.9 болж, өмнөх онтой харьцуулахад 2.3 оноогоор өссөн байна.

График 38. Шударга байдлын үнэлгээ, байгууллагын төрлөөр

³⁰ Транспэрэнси Интернэшнл Монгол, Авлигын индекс

³¹ Транспэрэнси Интернэшнл Монгол, Иргэний нийгмийн байгууллагын зэрэгцээ (сүүдэр) тайлан

³² Авлигатай тэмцэх газар, Шударга байдлын үнэлгээ, 2025 судалгааны тайлан

Эх сурвалж: Шударга байдлын үнэлгээ судалгааны тайлан

Цаашид авлигыг бууруулахын тулд ил тод байдал, авлигын эсрэг үйл ажиллагааны үр нөлөөг нэмэгдүүлэх, бүх нийтийг соён гэгээрүүлэх замаар иргэдийн оролцоо, хяналтыг сайжруулах, төрийн байгууллагуудын шударга байдлыг дээшлүүлж, авлигыг тэвчих соёл, хандлагыг нэмэгдүүлж, авлигын төсөөллийн индекс 2025 онд 31 оноотой байгааг 2027 онд 35 оноонд хүргэнэ.

3.5.2. Хууль, шүүхийн байгууллагын засаглал

Шүүх. Монгол Улсын Их Хурлаас Монгол Улсын шүүхийн тогтолцоо, зохион байгуулалт, үйл ажиллагаа, шүүгчид тавих болзол, шаардлага, шүүгчийн бүрэн эрх, эрх зүйн байдал, шүүгчийн хараат бус, шүүхийн бие даасан байдлыг хангах, шүүхийн ерөнхий зөвлөл болон Шүүхийн сахилгын хорооны үйл ажиллагааг зохицуулах зорилгоор Монгол Улсын Шүүхийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг 2021 онд батлан, хэрэгжүүлж байна.³³

Тухайн улсын хүний эрх, эрх чөлөөний байдал, хууль дээдлэх ёс ямар түвшинд хүрснийг гэмт хэрэгт сэрдэгдэн шалгагдаж байгаа хүнтэй хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад хууль, хяналтын байгууллагууд хэрхэн харьцаж байгаа, олон улсын гэрээгээр баталгаажуулсан хүний эрхийг хэрхэн хүндэтгэн хамгаалж байгаагаар илэрхийлдэг.

Шүүх эрх мэдлийн бие даасан байдлын тулгуур нь ёс зүйтэй, чадварлаг хүний нөөцийг бүрдүүлэх асуудал бөгөөд шүүхийн эрх мэдлийн байгууллага нь бие даасан, хараат бус, ил тод, мэргэшсэн байх явдал нь шударга хуулийн засаглалыг тогтоох болон шүүхийн байгууллагад олон нийтийн итгэх итгэлийг бий болгоход чухал ач холбогдолтой. Монгол Улсын шүүхийн индексийг 2021 оны 51.94 хувьтай харьцуулахад 2024 онд 53.22 хувь болж өссөн бөгөөд өсөлтөд нөлөөлсөн гол хүчин зүйл нь “шүүгчийн ёс зүй, хариуцлага”-ын шалгуур үзүүлэлтийн оноо 45.17 хувиас 58.13 хувь болж, 12.9 хувиар нэмэгдсэнтэй холбоотой байна.

Прокурор. Прокурорын байгууллага, гүйцэтгэх болон шүүх эрх мэдлийн байгууллагуудын хоорондын харилцан хамаарал нь прокурорын байгууллагын бие даасан байдлыг хангахад чухал үүрэгтэй. Монгол Улсын хувьд 1992 оны үндсэн хуулиар прокурорын байгууллагын үндсэн зарчим, үүрэг, зохион байгуулалт, прокурорын эрх хэмжээ зэргийг хуульчилсан байна.³⁴ Дэлхийн улс орнуудад прокурорын байгууллага нь ихэвчлэн шүүх засаглалаас хамаарсан, гүйцэтгэх засаглалаас хамаарсан, хосолсон, бие даасан салбар гэх байдлаар зохион байгуулагдсан байна. Прокурорын байгууллага нь аль ч эрх мэдлээс хамаарсан эсэхээс үл шалтгаалан хараат бус байх мөн чанар, хүрээг хуулиар тогтоож өгөх, мөн

³³ Монгол Улсын шүүхийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/ хууль

³⁴ Монгол Улсын Үндсэн хууль

прокурор, шүүгчийн үйл ажиллагаатай холбоотой хуулийг тус тусад нь батлан хэрэгжилтийг хангаж байна.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 1.16 дугаар зүйлийн 1 хэсэгт "Шуух, прокурор, мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах байгууллага хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны баримт бичгийг үйлдэх, шийдвэр гаргах, хэргийн оролцогчтой харилцах, хэргийн материалыг оролцогчид танилцуулах, баримт бичиг хүлээн авах, хүргэх болон шүүх хуралдаан, шүүхийн хэлэлцүүлэг явуулах ажиллагааг цахим платформ ашиглан явуулж болно", 1.16 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт "Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны баримт бичиг, хавтаст хэрэг нь шүүхийн цахим платформын техникийн шаардлагад нийцсэн байна" гэж тус тус заасан тул шүүх болон мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагуудтай мэдээлэл солилцох, баримт бичиг дамжуулах аюулгүй байдлын шийдлээр хамгаалагдсан цахим системийг шүүхийн цахим платформын техникийн шаардлагад нийцүүлэн боловсруулах хэрэгцээ шаардлага бий болоод байна. Нэгдсэн цогц цахим системд шилжсэнээр үйл ажиллагааг шуурхай явуулах механизм бүрдэж, иргэдийн шүүх, прокурор болон мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллагад итгэх итгэл нэмэгдэж, шударга ёсны тогтолцоо бэхжиж, ил тод байдал, хариуцлага нэмэгдэж, "Цахимаар түрүүнд" зарчим хэрэгжиж, зөв засаглалын үзүүлэлт дээшлэх хүрэх нөхцөл бүрдэнэ

Цаашид Дэлхийн банкны засаглалын үзүүлэлтийн дундаж үзүүлэлт болох Хуулийн засаглалын эрэмбийг ахиулж, 2024 онд 120-д эрэмбэлэгдэж байгааг 2027 онд 113 дугаар байранд эрэмбэлэгдэхээр зорьж байна.

3.5.3. Төрийн бүтээмж

Монгол Улсын Төрийн албаны төв байгууллага буюу Төрийн албаны зөвлөлөөс төрийн албаны шинэтгэлийг эрчимжүүлэхэд үйл ажиллагаагаа чиглүүлэн ажиллалаа.

Төрийн албаны тухай хууль, Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн хэрэгжилт, хөдөлмөрлөх нөхцөл байдал, орчин, сургалт хөгжил, нийгмийн баталгааны талаар төрийн албан хаагчдаа сонсох, санал хүсэлтийг нь авах, шинэ шийдэл гаргах, боломжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор 6 аймаг, нийслэлд 7 удаагийн бүсчилсэн зөвлөгөөн зохион байгууллаа.

2025 оны байдлаар төрийн 4,330 байгууллагад 213,611 төрийн албан хаагч ажиллаж байгаагаас 35.7 хувь нь эрэгтэй, 64.3 хувь нь эмэгтэй албан хаагчид байна. Нийт төрийн байгууллагаас Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Ерөнхийлөгчийн Тамгын газар, түүний харьяа байгууллага 0.1 хувь, Улсын Их Хурал, Улсын Их Хурлын Тамгын газар, Улсын Их Хурлаас удирдлага нь томилогддог байгууллага, тэдгээрийн харьяа байгууллага 1.3 хувь, гүйцэтгэх эрх мэдлийн буюу Засгийн газар, Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газар, төрийн захиргааны төв байгууллага, түүний харьяа байгууллага 66.8 хувь, шүүх эрх мэдлийн байгууллага 2.0 хувь, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын байгууллага 28.7 хувийг тус тус эзэлж байна.

Төрийн албаны ерөнхий шалгалтыг 2025 онд 4 удаа зохион байгуулахад 15,263 иргэн бүртгүүлснээс 11,029 иргэн шалгалтад хамрагдаж, 4,547 иргэн тэнцэж, нөөцөд бүртгэгдээд байна. Төрийн жинхэнэ албаны удирдах албан тушаалын 502 сул орон тоог нөхөх тусгай шалгалт зарлаж, 316 орон тоо, гүйцэтгэх албан тушаалын 3,778 сул орон тоог нөхөх тусгай шалгалт зарлаж, 1,496 орон тоо, төрийн үйлчилгээний байгууллагын төсвийн шууд захирагчийн 680 албан тушаалын сул орон тоог нөхөх сонгон шалгаруулалт зарлаж, 187 орон тоо буюу нийт 1,999 иргэнийг тус тусын албан тушаалд нэр дэвшүүлсэн байна.

Монгол Улсын төрийн албанд мэдлэг, чадвартай, ёс зүйтэй, хариуцлагатай, сэтгэлтэй, мэргэшсэн албан хаагч ажиллах ёстойг бодлого, хууль, эрх зүйн орчноор

тодорхойлж, хөгжлийн бодлогын баримт бичгүүдэд зорилт болгон тусгаж, ард иргэд ч сайн төрийн албатай байхыг хүсэмжилсээр байна. Иймд Төрийн албаны зөвлөлөөс төрийн алба, төрийн албан хаагчид тавигдаж байгаа дээрх шаардлага, эрх зүйн шинэчлэлийн хүрээнд “Төрийн албан хаагчийн чадамжийн хүрээ”-г баталж, төрийн жинхэнэ албаны албан тушаалын тодорхойлолт, сонгон шалгаруулалт, сургалт, хөгжлийн хөтөлбөр агуулгыг шинэчлэхэд чиглэн ажиллалаа.

Төрийн албан хаагчийн ёс зүйн тухай хуулийн үйлчлэлийн хамрах хүрээнд нийт 226,895 төрийн албан хаагч буюу Монгол Улсын нийт ажиллах хүчний 17.5 хувь нь хамаарч байна. 2025 оны байдлаар төрийн байгууллагын дэргэд 2759 ёс зүйн дэд хороо байгуулагдсан нь нийт төрийн байгууллагын 64 хувь байна. Ёс зүйн дэд хорооны 2,195 буюу 79.5 хувь нь орон нутагт, 564 буюу 20.5 хувь нь нийслэл хотод, нийт 11,772 төрийн албан хаагч ёс зүйн дэд хороонд сонгогдон ажиллаж байна.

Цаашид төрийн үйл ажиллагааны бүтээмжийг нэмэгдүүлэх бодлогыг баримталж, албан тушаалын чиг үүргийн давхардал, хийдлийг арилгах, орон тоо, бүтцийг оновчтой тогтоох болон төрөөс иргэдэд үзүүлэх үйлчилгээг цахимжуулах, төрийн зарим чиг үүргийг хувийн хэвшлийн байгууллагаар гүйцэтгүүлэх зэргээр бүтэц, орон тоог оновчлох нь зохимжтой байна.

Цахимжилт: “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын Монгол хүний хөгжлийг хангасан ухаалаг-тогтвортой засаглал тогтож, захиргааны оновчтой бүтэц, зохион байгуулалт бүхий төрийн алба төлөвшин, цахим технологид тулгуурласан иргэн төвтэй төрийн үйлчилгээнд бүрэн шилжих зорилтын хүрээнд цахим болон операторын горимоор төрийн үйлчилгээ үзүүлэх нэгдсэн портал систем хэрэглээнд нэвтрүүлсэн. 2025 оны эхний 9 сарын байдлаар 87 байгууллагын 1,268 төрлийн үйлчилгээг E-Mongolia платформд холбож, насанд хүрсэн хүн амын 89 хувийг хамарч нийт 85 сая үйлчилгээг иргэн, хуулийн этгээдэд цахимаар хүргэж, 1.7 их наяд төгрөгийг хэмнэсэн нь цахим шилжилтийн бодит үр дүнг харуулж байна.³⁵ Төрийн үйлчилгээг цахимжуулснаар төрийн байгууллагуудаас үзүүлэх үйлчилгээ хүнд сурталгүй, цаг хугацаа, орон зай хэмнэсэн, хүний хүчин зүйлээс шалтгаалах хүндрэл, чирэгдэлгүй болж төр-хувийн хэвшил-иргэний нийгмийн хамтын ажиллагаа өргөжих, төрийн албаны шинэтгэлийн үйл явцыг хурдасгах, иргэдийн итгэлийг хүлээсэн, ёс зүйтэй төрийн албыг бэхжүүлэх, шуудан, шатахуун, бичиг хэргийн зардлыг бууруулах ач холбогдолтой юм.

Цаашид цахимаар түрүүнд зарчмыг баримтлан төрийн үйлчилгээний цахимжилтыг эрчимжүүлэх, олон улсын компанийн засаглалын зарчимд нийцүүлэн төрийн өмчит компанийн засаглалыг сайжруулах, төрийн байгууллагын бүтэц, чиг үүрэг, орон тоог оновчтой тогтоон чадахуйн зарчимд суурилсан оновчтой чиг үүрэг, бүтэц бүхий цомхон, чадварлаг төрийн албыг бэхжүүлэх, хөгжлийн бодлого хэрэгжүүлэхэд хувийн хэвшил, иргэний нийгмийн оролцоог нэмэгдүүлэн хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн хэрэгжилтийг сайжруулах, ур чадварт суурилсан томилгоог төлөвшүүлэх замаар төрийн албанд чадварлаг хүний нөөцийг бүрдүүлэн төрийн бүтээмж 2024 онд 141-д эрэмбэлэгдэж байгааг 2027 онд 108-д хүргэхийг зорилоо.

3.5.4. Төлөөллийн байгууллага

Монгол Улс 1992 оны Үндсэн хуулиар төрийн байгууламж, засаглалын хэлбэр, төрийн захиргааны төв болон нутгийн захиргааны байгууллагын тогтолцоо, төрийн удирдлагын зарчмуудыг улс төрийн олон ургалч үзэл, ардчилсан дэглэмийн үнэт зүйл, шалгуурт нийцүүлэн шинээр тодорхойлсон.³⁶ Монгол Улсын Үндсэн хуульд 2023 оны 5 дугаар сарын 31-ний өдөр оруулсан өөрчлөлтөөр сонгуулийн

³⁵ E-Mongolia платформ.

³⁶ Алсын хараа 5-р бүлгээс ишлэв.

холимог тогтолцоонд шилжиж, анхны 126 гишүүнтэй Улсын Их Хурал байгуулагдаж, ард иргэдийн сонгуулиар өгсөн саналыг орхигдуулахгүй байх зарчмыг үндэслэн анхны гурван намын хамтарсан Засгийн газрыг байгуулсан.

Парламент бол ард иргэд өөрсдийгөө төлөөлөн эрх ашгаа даатгаж сонгосон итгэмжит төлөөлөгчдийн байгууллага бөгөөд бүх нийтийн хяналтад байдаг төрийн эрх барих, хууль тогтоох дээд байгууллага юм. Ард түмний төлөөллийн байгууллага болохын хувьд Улсын Их Хурлын бодлого тодорхойлох, хууль батлах чадавх сайн байх учиртай. Гэтэл УИХ-ын гишүүдийн нэр хүнд, УИХ-д чиглэсэн иргэдийн итгэл суларч байна. Улс төрчид маргаашийн сонгуулийг бодох, сонгогдсон тойргийнхоо явцуу эрх ашгийг үндэсний хэмжээний томоохон бодлого, хөтөлбөрөөс илүүд үзэх улс төрийн соёл хэвшил болоод байна. Иймд төлөөллийн байгууллагын асуудал оновчтой шийдвэрлэх чадавхыг сайжруулж, нотолгоо ба үр дүнд суурилсан шийдвэр гаргалтыг хэвшүүлэх шаардлагатай байна.

Монгол Улсын Их Хурлын 2026 оны хаврын ээлжит чуулганы 04 дүгээр сарын 24-ний өдрийн нэгдсэн хуралдаанаар 2025 оны 07 дугаар сарын 09-ний өдөр өргөн мэдүүлсэн Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуульд өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг эцэслэн баталсан. Монгол Улсын Үндсэн хуульд иргэдийн эвлэлдэн нэгдэх эрх, төлөөллийн байгууллагаар дамжуулан нутгийн өөрөө удирдах байгууллагынхаа үйл ажиллагаанд оролцох эрхийг хуульчилж өгсөн байдаг.

Тус хуулийн 38 дугаар зүйлийн 38.6 дахь хэсэгт “Сумын иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын төлөөлөгчдийн гуравны нэг хүртэлх хувь нь төрийн захиргааны албан хаагч байж болно.” гэж заасныг хамрах хүрээг өргөжүүлж, хувь хэмжээг нэмэгдүүлэх шаардлага үүссэн тул “Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын төлөөлөгчдийн гучин хувь нь төрийн захиргааны албан хаагч байж болно.” гэж өөрчилсөн.

Ингэснээр өмнөх хуулийн заалтаар шат, шатны иргэдийн төлөөлөгчдийн эрх зүйн байдлын хувьд ялгамжтай байдал үүсгэж байсныг Монгол Улсын иргэд төлөөллийн байгууллагаараа дамжуулан нутгийн удирдах ёсны үйл ажиллагаанд оролцох иргэдийн эрх, оролцоог ижил түвшинд хүргэх эрх зүйн орчныг бүрдүүллээ. Энэхүү хуулийн өөрчлөлтийг 2026 оны 05 дугаар сарын 10-ны өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

Цаашид Улсын Их Хурлаас баталсан бусад шийдвэрийн биелэлт 2024 онд 30 хувь байсан бол 2025 онд 58.4 хувь болж 2027 оны хүрэх түвшнээс 3.4 нэгж хувиар давж биелсэн байна. Шийдвэр гаргалт нь олон нийтийн оролцоотой, иргэдийн санаа бодлыг тусгасан үр дүнтэй гэдэгт итгэдэг хүн амын эзлэх хувь 2024 онд 48.3 хувь байгааг 2027 онд 54.3 хувьд хүргэнэ.

3.5.5. Үндсэн хуулийн хяналт

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Жаран дөрөвдүгээр зүйлд “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц бол Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрх бүхий байгууллага мөн” гэж Үндсэн хуулийн цэцийн чиг үүрэг болоод бүрэн эрхийг тодорхойлсон.

Монгол Улсын Их Хурлаас 1992 онд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, 1997 онд Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийг тус тус баталсан бөгөөд Үндсэн хуулийн цэц эдгээр хуулийн хүрээнд үйл ажиллагаа явуулдаг.

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зорилт нь Үндсэн хууль зөрчсөн тухай маргааныг бүх талаас нь бүрэн гүйцэд, бодитой хянан үзэж, магадлан шийдвэрлэж Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгааг хангах бөгөөд Үндсэн хуулийн цэц Үндсэн хуулийн биелэлтэд хяналт тавих чиг үүргээ

Үндсэн хуулийн тухай маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагаагаар хэрэгжүүлж байна.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц нь Үндсэн хуулийг зөрчсөн тухай маргааныг иргэдийн өргөдөл, мэдээллийн дагуу өөрийн санаачилгаар, Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурал, Ерөнхий сайд, Улсын дээд шүүх, Улсын ерөнхий прокурорын хүсэлтээр хянан шийдвэрлэдэг. Хууль, зарлиг, Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгчийн бусад шийдвэр, түүнчлэн Засгийн газрын шийдвэр, Монгол Улсын олон улсын гэрээ, ард нийтийн санал асуулга, Улсын Их Хурал, түүний гишүүний ба Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн талаар сонгуулийн төв байгууллагын гаргасан шийдвэр Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх маргааныг шийдвэрлэж гаргасан дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хүлээн зөвшөөрөөгүй бол Үндсэн хуулийн цэц дахин хянан үзэж эцсийн шийдвэр гаргаж байна.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц 2025 онд “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн стратеги 2.0 (2025-2028)”-д тусгагдсан Үндсэн хуулийн цэцийн бие даасан, гишүүний хараат бус байдлын баталгааг хангах, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны үр нөлөө, шийдвэрийн үндэслэлийг чанаржуулах, төвийг сахисан, ил тод байдал, иргэдийн итгэлийг нэмэгдүүлэх хүрээнд Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар ирүүлсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт, гомдол, тогтоолыг Цэцийн гишүүнд хуваарилах, Цэцийн бага, дунд, их суудлын хуралдааны бүрэлдэхүүнийг тогтооход санамсаргүй тохиолдлоор хуваарилдаг программыг ашиглаж эхэлсэн.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц судалгаандаа улс орнуудын хууль тогтоомж, шүүхийн шийдвэр, олон улсын судлаач, эрдэмтдийн судалгааны бүтээл, эрдэм шинжилгээний 3,300 гаруй сэтгүүл бүхий HeinOnline цахим мэдээллийн сан (www.heinonline.org)-г 2025 оноос ашиглаж байна.

Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль, Монгол Улсын Шүүхийн тухай хууль, Эд хөрөнгийн эрхийн бүртгэлийн тухай хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Зөрчлийн тухай хууль, Эрүүгийн тухай хууль, Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн заалт болон Хувь хүний орлогын шаталсан татвар, Монгол Улсын Ерөнхий сайдыг огцруулсан нь Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг 2025 онд хянан шийдвэрлэсэн.

Үндсэн хуулийн цэцэд 2025 онд иргэн, байгууллага, албан тушаалтнаас ирүүлсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт, гомдлын тоо 2024 онтой харьцуулахад 19.2 хувиар, сүүлийн дөрвөн жилийн дундажтай харьцуулахад 22.9 хувиар тус тус өссөн үзүүлэлттэй байна.

Цэцийн хуралдааны тоо өнгөрсөн онтой харьцуулахад 42.4 хувиар, сүүлийн дөрвөн жилийн дундажтай харьцуулахад 40.3 хувиар нэмэгджээ.

Үндсэн хуулийн цэц нийт 243 дүгнэлт гаргаснаас Үндсэн хууль зөрчсөн дүгнэлт 144 (59.3 хувь), үндсэн хууль зөрчөөгүй дүгнэлт 99 (40.7 хувь) гарсан бөгөөд Улсын Их Хурал 61 (42.9 хувь) дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрч, 81 (57.1 хувь) дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөөгүй байна.

Хүснэгт 61. Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэр

Он	Дүгнэлт	Үүнээс:		Улсын Их Хурал	
		Үндсэн хууль зөрчсөн	Үндсэн хууль зөрчөөгүй	Хүлээн зөвшөөрсөн	Хүлээн зөвшөөрөөгүй
2021	7	6	1	4	2
2022	2	-	2	-	-
2023	5	5	-	2	3
2024	4	4	-	3	1
2025	12	9	3	5	2
1992-2025	243	144	99	61	81

Эх сурвалж: Үндсэн хуулийн цэц

Сүүлийн 3 жилийн тархалтын хурдыг авч үзэхэд Цэцээс жилд дунджаар 7 дүгнэлт гаргаж байгаагаас Үндсэн хууль зөрчсөн дүгнэлт 6, зөрчөөгүй дүгнэлт 3 гарч

байгаа бол УИХ-аас 3.3 дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрч, 2 дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөөгүй байна.

Цэцийн хүлээн авсан өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт, гомдол, тогтоолын шаардлагын агуулгаас 70.8 хувь нь Монгол Улсын хууль, 8.4 хувь нь Үндсэн хуулийн Жаран зургаадугаар дугаар зүйлд зааснаас бусад харьяаллын бус, 8.4 хувь нь Улсын Их Хурлын гишүүн, 4.2 хувь нь Монгол Улсын Засгийн газрын тогтоол, 3.1 хувь нь Монгол Улсын Их Хурлын тогтоолтой холбоотой асуудал, 5.1 хувь нь бусад асуудалд хамаарч байгаа бол 82.0 хувийг шийдвэрлэж, 18.0 хувь хяналтын шатанд ажиллаж байна.³⁷

Монгол Улсын Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах, Үндсэн хуулийг иргэдэд сурталчлан таниулж цэцэд итгэх итгэлийг нэмэгдүүлэх, маргаан хянан шийдвэрлэхэд шаардлагатай харьцуулсан болон бусад судалгааны чанарыг сайжруулж, Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны ил тод байдлыг хангаж, шийдвэрийн үндэслэлийг чанаржуулан маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд баримтлах аргачлалын хэрэгжилтийг эрчимжүүлэх шаардлагатай байна.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгааг хангах замаар Монгол Улсын Үндсэн хуулийг чандлан сахиулахаар зорьж байна. Үүний тулд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны шийдвэрлэлтийн түвшин 2025 онд 78.5 хувь байгааг 79-д, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд баримтлах аргачлалын хэрэгжилт 2025 онд 50 хувь байгааг 100 хувьд хүргэнэ.

3.5.6. Улс төрийн тогтвортой байдал

Монгол Улсын ардчиллын түүх эерэг өнгө төрхтэй ч улс төр, сонгуулийн хувьд нэлээд сорилттой тулгарч иржээ. Идэвхтэй эхэлсэн ардчилсан хөдөлгөөний эхэн үед буюу 1992 оны Монгол Улсын анхны ардчилсан сонгууль, 1993 оны Ерөнхийлөгчийн анхны сонгуулийн үеэр сонгуулийн ирц 90 гаруй хувь, орон нутгийн сонгуулийн ирц 70 гаруй хувьтай байсан байна. Үүнээс хойш бүх төрлийн сонгуулийн хувьд сонгогчдын ирц тогтмол буурсаар байна. 2000-2024 оны сонгуулийн ирцийг доорх хүснэгтээр харуулбал:

Хүснэгт 62. Улсын Их Хурал, Орон нутгийн сонгуулийн ирц

Хүснэгтийн нэр	2000	2004	2008	2012	2016	2020	2024
Ерөнхийлөгч	83	75	74	67	68	59	-
Улсын Их Хурал	82	81	76	67	74	73	69
Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал	65	67	65	52	60	56	50

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Бүх төрлийн сонгуулийн ирц буурахад нийт ард иргэдийн сонгуулийн талаарх ойлголт дутмаг, сонгуулийн тогтолцоо, хууль дүрмийн байнгын өөрчлөлт, үүнтэй холбоотой ойлгомжгүй байдал, бухимдал, улс төрийн томоохон намуудын талаарх нийгмийн сөрөг ойлголт, Монголын сонгуулийн тогтолцоо байнга өөрчлөгддөг, Монгол Улсын сонгуульд зарим судалгаа, дүн шинжилгээг хийхэд хүндрэлтэй зэрэг нийтлэг хүчин зүйлс нөлөөлж болно.

Монгол Улс 1992 оноос хойш буюу сүүлийн 30 гаруй жилийн хугацаанд УИХ-ын сонгуулийн тухай хуулиа зургаан удаа шинэчилж, нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан байна.

- ✓ 1992 он - Ардчилсан Үндсэн хууль батлагдсаны дараа анхны УИХ-ын сонгуулийн хууль гарсан;
- ✓ 2000 он - Сонгуулийн тойргийн зохион байгуулалт, санал тоолох журамд өөрчлөлт орсон;
- ✓ 2005 он - Сонгуулийн тогтолцоонд зарим өөрчлөлт орсон;

³⁷ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн үйл ажиллагааны тойм 2025

- ✓ 2011 он - Холимог тогтолцоо (мажоритар + пропорциональ) анх нэвтэрсэн;
- ✓ 2016 он - Дахин мажоритар тогтолцоонд шилжсэн (76 мандат бүгд нэг мандаттай тойргоор).
- ✓ 2023 он - Хамгийн сүүлд нэмэлт, өөрчлөлт орсон. Үүнд гадаад дахь иргэдийн санал өгөх эрх, сонгуулийн бэлтгэл, санал хураалтын зохицуулалт, жөндөрийн тэнцвэрийн талаар шинэ заалтууд орсон байна.

Энэ мэтээр байнга өөрчлөх нь сонгогчдын боловсрол, улс төрийн намын институтчилал, стратегид сөргөөр нөлөөлж, тогтолцоонд урьдчилан таамаглах боломжгүй, тодорхойгүй байдлыг бий болгож болзошгүй юм. Түүнчлэн улс төрийн намуудын эрх ашгаа тэргүүнд тавьдаг хандлага, улс төрийн байр сууриа бэхжүүлэх сонирхлын үүднээс сонгуулийн тогтолцоог сонгодог, улмаар бага саналын зөрүүтэй ч төрийн эрхийг үргэлжлүүлэн барих улс төрийн зорилготой байдаг зэрэг нь сонгогдсон албан тушаалтнуудад итгэх иргэдийн итгэлийг бууруулдаг байна.³⁸

Сүүлийн жилүүдэд улс төрийн талцал, хуваагдал эрчимтэй өрнөж байгаа нь Засгийн газар тогтвортой ажиллах боломжийг бүрдүүлэхгүй байна.³⁹ Тухайлбал 2008-2025 онд 10 удаа Засгийн газар байгуулагдаж, Засгийн газар дунджаар 25.5 сар буюу 2.2 жилийн настай байна. Энэ хугацаанд 10 ерөнхий сайд томилогдсон бөгөөд 9 нь бүрэн эрхийнхээ хугацаагаа дуусгалгүй огцорсон байна. Дэлхийн банкны засаглалын үнэлгээгээр 1996 оноос хойших хугацаанд Монгол Улс дахь улс төрийн тогтвортой байдлын индексийн дундаж 2023 оны байдлаар 0.59 оноотой байна.⁴⁰

Улс төрийн тогтворгүй байдал нь бодлогын тогтворгүй байдал үүсэхэд ихээхэн нөлөөлж байгаа бөгөөд аливаа шийдвэр нь цогц суурь судалгаанд суурилагагүй, улс төрийн шийдэл давамгайлсан, зохих бэлтгэлийг бүрэн хангаагүй богино хугацаанд хэрэгжүүлэхийг зорьсон шинэчлэлийн бодлого, стратеги, тэдгээрийн хэрэгжилтийн менежментийн зарим алдаа, дутагдлаас шалтгаалж хувь хүний болон нийгмийн хэрэгцээ, шаардлагыг бүрэн хангаж чадахгүй байна.

Цаашид Улс төрийн тогтвортой байдлыг нэмэгдүүлж, шударга ардчилсан сонгуулийн соёлыг төлөвшүүлэх үүднээс иргэдийн улс төрийн боловсролыг дээшлүүлэх, улс төрийн намын санхүүжилтийг ил тод болгох, сонгуульд оролцож буй иргэдийн идэвх оролцоог нэмэгдүүлэх нь чухал шаардлагатай байна.

3.5.7. Гадаад таатай орчин

Түншлэлийн харилцааны түвшнийг ахиулах: Дэлхий дахины геополитикийн тодорхойгүй нөхцөл байдал, их гүрнүүдийн өрсөлдөөн гүнзгийрч, олон улсын харилцааны хандлагыг таамаглахад төвөгтэй болж байна. Монгол Улсын тусгаар тогтнол, аюулгүй байдлыг улс төр-дипломатын аргаар бататгах, олон улсын тавцанд байр сууриа бэхжүүлэхийн тулд түншлэлийн харилцааны цар хүрээг өргөжүүлэх шаардлагатай байна. Одоогийн байдлаар Монгол Улс 17 улс оронтой стратегийн болон иж бүрэн түншлэл тогтоосон:

- ОХУ, БНХАУ – Иж бүрэн стратегийн түншлэл;
- АНУ – Стратегийн гуравдагч хөршийн түншлэл;
- Япон Улс – Тусгай стратегийн түншлэл;
- БНСУ, БНЭУ, ХБНГУ, БНКУ, БНТУ, Итали – Стратегийн түншлэл;
- Канад, Вьетнам, Чех, Польш, Узбекистан, Киргиз – Иж бүрэн түншлэл;
- Австрали – Өргөн хүрээний түншлэл.

³⁸ Монгол Улсын сонгууль эмхэтгэл

³⁹ Алсын хараа - 2050 5 бүлгээс ишлэв

⁴⁰ Economies around the world | TheGlobalEconomy.com

Эдгээр харилцааг 2027 онд бэхжүүлэх, шинээр түншлэлийн харилцаа байгуулах нь олон улсын тавцанд Монгол Улсын нэр хүнд, аюулгүй байдлыг баталгаажуулахад чухал нөлөөтэй.

Дээд болон өндөр түвшний айлчлалыг давтамжийг хадгалах: Манай улс хоёр хөрш болон гуравдагч хөрш орнуудтай дээд, өндөр түвшний харилцан айлчлалын давтамжийг хадгалан хэрэгжүүлж, бүс нутаг, олон талт хамтын ажиллагааны цар хүрээг улам нэмэгдүүлж, худалдаа, эдийн засаг, боловсрол, соёл, шинжлэх ухаан зэрэг бүхий л салбарт харилцаа, хамтын ажиллагаагаа үргэлжлүүлэн бэхжүүлэх шаардлагатай.

Ингэхдээ дээд, өндөр түвшний айлчлал, арга хэмжээнүүдийг эдийн засгийн агуулгаар улам баяжуулах, хөгжлийн стратегитай уялдуулах, худалдааны бүтцийг төрөлжүүлэх, хилийн боомтуудыг харилцан холбох, аялал жуулчлал, үйлдвэрлэл, эрчим хүч, дэд бүтцийн салбарын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх чиглэлд нягт хамтран ажиллах, хамтын ажиллагааны шинэлэг хэлбэрүүдийг идэвхтэй эрэлхийлж ажиллана. Монгол Улсын аюулгүй байдал, үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг олон улсын эрх зүйн хүрээнд улс төр-дипломатын аргаар хангах тэргүүн зорилт хэвээр байна.

Монгол Улсад 2025 онд хийсэн гадаад улсын Төрийн тэргүүний түвшний айлчлал 5, Парламентын дарга, Ерөнхий сайдын түвшний айлчлал 1, Монгол Улсаас гадаад улсад хийсэн Төрийн тэргүүний түвшний айлчлал 12, Парламентын дарга, Ерөнхий сайдын түвшний 7 айлчлалыг хэрэгжүүлсэн байна.

Ирэх 2027 онд дээд, өндөр түвшний харилцан айлчлалыг давтамжийг хадгалж, эдийн засгийн агуулгаар баяжуулснаар бүхий л салбарт харилцаа, хамтын ажиллагаа өргөжин тэлсэн байна.

Хилийн чанад дахь монгол иргэдийн эрх ашгийг хамгаалах: Хилийн чанад дахь иргэдийн эрх ашгийг хамгаалах, консулын үйлчилгээг сайжруулах, цахим болон ногоон шилжилтийг консулын үйл ажиллагаанд нэвтрүүлэхэд анхаарал хандуулна.

Монгол Улс 2020 онд 48 дипломат төлөөлөгчийн газартай байсан бол 2025 оны байдлаар Дипломат төлөөлөгчийн 50 газар гадаад улсад үйл ажиллагаа явуулж байна. Цаашид 2027 онд энэ тоог 54 болгож нэмэгдүүлэх зорилтыг дэвшүүлсэн. Дипломат төлөөлөгчийн газруудыг шинээр нээж, үйл ажиллагааг өргөжүүлэх нь хилийн чанад дахь Монгол Улсын иргэдийн хууль ёсны эрх ашгийг хамгаалах, төрийн үйлчилгээг хүртээмжтэй, шуурхай хүргэх чадамжийг нэмэгдүүлээд зогсохгүй, эдийн засаг, хөрөнгө оруулалт, худалдаа, соёл, боловсрол зэрэг олон салбарт хоёр талт болон олон талт харилцаа, хамтын ажиллагааг өргөтгөн гүнзгийрүүлэхэд чухал хувь нэмэр оруулна.

3.5.8. Үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавх

Аливаа улс үндэстэн нийгэм, эдийн засаг, улс төр, цэрэг, байгаль цаг уур зэрэг олон талт сорилт, бэрхшээлтэй тулгарах үед болзошгүй хямрал, эрсдэлийг урьдаас танин мэдэж төр, нийгэм, ард иргэдийн хамтын хүчин чармайлт, эв нэгдэлд тулгуурлан дасан зохицож даван туулах, сөрж тэсэж үлдэх, бэрхшээлийг давж оршин тогтнох чадварыг үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавх гэж дэлхий нийт үзэх болсон.

Сөрөн тэсвэрлэх стратеги цэргийн түрэмгийлэл, довтолгооноос сэргийлэх, бүх ард түмний оролцоотой улсыг батлан хамгаалах үзэл баримтлалд төвлөрч байсан бол зэрэг цэрэг дайны аюул бус, улс төр, нийгэм, эдийн засаг, мэдээлэл, кибер орчин, соёл, байгаль орчны зэрэг улс орны тусгаар тогтнол, үндэсний аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөх олон талт аюул заналыг хамран өргөжиж байна.

Геополитик, геостратегийн эмзэг өөрчлөлтүүд, эдийн засаг, улс төр, үйлдвэрлэл, хангамжийн тасалдал зэрэг гадаад, дотоод орчны эрсдэл, сорилтуудыг харгалзан Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалыг шинэчилж, үүнтэй уялдуулан Үндэсний сөрөн тэсвэрлэх стратегийг төрийн бодлогын түвшинд тодорхойлох, хэрэгжүүлэх чиглэлд анхаарч байна.

НҮБ-ын дэргэдэх олон улсын судалгааны "Энх тайвны сан"-аас дэлхийн 100 гаруй орныг хамруулж, хямралд тэсвэртэй байдлын үнэлгээ хийж, дэлхийн улс орнуудын сөрөн тэсвэрлэх чадавхыг долоон үндсэн бүлэг, 100 гаруй шалгуур үзүүлэлтээр үнэлэхэд Монгол Улс 120 орноос 49 дүгээр байрт орсон бөгөөд "шар бүс" буюу эмзэг, дунд түвшинд үнэлэгдсэн.

Судалгааны үр дүнгээс харахад *нэгдүгээрт*, үндэсний эв нэгдэл гэсэн үзүүлэлтээр Монгол Улс сул үнэлгээ авсан нь нийгмийн дотоод нэгдэл, итгэлцэл хангалтгүй байгааг харуулсан бол *хоёрдугаарт*, иргэд болон иргэний нийгмийн байгууллагуудын төрийн бодлого, тэр дундаа үндэсний аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаанд оролцох оролцоо сул байна гэсэн дүгнэлт гарсан. Иргэдийн хувьд аюулгүй байдлын асуудлаас илүүтэй өдөр тутмын амьжиргаа, эдийн засгийн хэрэгцээ давамгайлж байгаа нь үзүүлэлтэд нөлөөлж байна. *Гуравдугаарт*, эрчим хүч, дэд бүтэц, санхүү, эдийн засгийн тогтвортой байдал зэрэг суурь салбаруудын үнэлгээ сул үнэлэгдсэн байна. Эдгээр үзүүлэлтүүд улс орны дархлааг тодорхойлох хамгийн чухал хүчин зүйлүүд бөгөөд цаашлаад кибер аюулгүй байдал, боловсрол, эрүүл мэнд, бизнесийн орчин, хүрээлэн буй орчин зэрэг 40 гаруй үзүүлэлтэд Монгол Улс дундаас доогуур байр эзэлж байна. Энэ нь Монгол Улс хямралын хариу арга хэмжээ, даван туулах чадвараар сул, гэнэтийн "цочрол", хямралыг даван туулах чадвар хангалтгүй, нийгэм, эдийн засгийн хувьд эмзэг байдалд байгааг харуулсан. Ийм нөхцөл байдалд Үндэсний сөрөн тэсвэрлэх стратегийг зайлшгүй хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Олон улсын нөхцөл байдал тогтворгүй, эмзэг, ээдрээтэй, урьдчилан тааварлашгүй байна. Нэг бүсэд үүссэн зөрчил, мөргөлдөөн дэлхийн хэмжээнд түүхий эд, эрчим хүчний нийлүүлэлтийн гинжин хэлхээ, эдийн засагт шууд нөлөөлж тасалдал үүсгэн "системийн эрсдэл"-ийг бий болгож байна. Нефть, шатахууны үнэ, нийлүүлэлтийн тогтворгүй байдал нь зөвхөн үйлдвэрлэгч орнуудад бус, импортоос өндөр хамааралтай улс орнуудад шууд дарамт болон хувирч байна. Монгол Улсын хувьд стратегийн бараа бүтээгдэхүүний гол нийлүүлэлт гадаад зах зээлээс хамаардаг учраас эрс өөрчлөлтөд мэдрэг хэвээр байгаа юм.

Ийм нөхцөлд Монгол Улс сөрөн тэсвэрлэх чадавхаа бэхжүүлж, гадаад орчны хамаарлаа бууруулах, дотоод боломж, нөөцөө нэмэгдүүлэх чиглэлд тодорхой бодлого хэрэгжүүлж ажиллах нь чухал байна.

Аюулгүй байдлын хүчтэй засаглал, төрийн зөв, оновчтой бодлого, олон нийтийн оролцоо, ухамсар, эв нэгдэл, нийгмийн тогтвортой байдал нь үндэсний аюулгүй байдлын үндэс болдог тул дотоод чадавх, бие даасан байдлыг нэмэгдүүлэх хөгжлийн бодлогыг эрэмбэ дараатай, нэгдмэл, цогц, харилцан уялдаатай, тогтвортой хэрэгжүүлэх шаардлага тавигдаж байна.

Дэлхийн эдийн засаг геополитикийн хурцадмал байдал, түүхий эдийн огцом хэлбэлзэл, хиймэл оюуны хурдацтай хөгжил гэсэн 3 том хүчин зүйлээр тодорхойлж байгаа өнөө үед хамгийн хүчтэй нь биш харин өөрчлөлтөд хамгийн сайн дасан зохицож чадсан нь тэсэж үлддэг гэх хувьслын онолын дагуу сорилтыг даван туулах чадвар нь тухайн улсын хувь заяаг шийддэг тул стратегийн сэтгэлгээг төлөвшүүлэх Үндэсний сөрөн тэсвэрлэх бодлогыг тууштай хэрэгжүүлэхийг дэлхий нийтийн амаргүй цаг үе биднээс шаардаж байна.

Монгол Улсыг хөгжүүлэх 2027 оны хөгжлийн төлөвлөгөө бүхэлдээ үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавхыг бэхжүүлэхэд чиглэгдэж байна.

3.5.9. Батлан хамгаалах чадавх

Батлан хамгаалах салбар нь “Олон улсын болон бүс нутгийн аюулгүй байдлын орчны төлөв, өөрчлөлтийн хандлагад нийцсэн батлан хамгаалах бодлогыг хэрэгжүүлж, улс орны хөгжлийн зорилго, үндэсний язгуур ашиг сонирхолд тулгуурласан уян хатан, оновчтой батлан хамгаалах нэгдмэл тогтолцоог төлөвшүүлэн, улс орныхоо тусгаар тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, оршин тогтнохуйн аюулгүй байдлыг найдвартай хангах” эрхэм зорилгыг дэвшүүлэн ажиллаж байна.

Монгол Улсын Үндсэн хууль, Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, Улсын Их Хурлын 2015 оны 85 дугаар тогтоолоор “Монгол Улсын батлан хамгаалах бодлогын үндэс” баримт бичгийг батлуулсан нь Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, Монгол Улсын өөрийгөө хамгаалах чадавхыг бэхжүүлэх, иргэн-цэргийн харилцааг төлөвшүүлэх, батлан хамгаалах нэгдмэл тогтолцооны цогц байдлыг хангах боломжийг бүрдүүлж, улс оронд дайны байдал зарлах, дайны байдалд шилжүүлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх эрх зүйн орчныг бүрдүүлсэн.

Дээрх чиглэлийн хүрээнд батлан хамгаалах тогтолцоог бэхжүүлэх, батлан хамгаалах салбарын хууль, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох, мэргэжлийн цэрэгт суурилсан, чадварлаг Зэвсэгт хүчнийг хөгжүүлэх, шинэ төрлийн цэргийн байгууллагуудын үйл ажиллагааг жигдрүүлэх, гадаад харилцаа, хамтын ажиллагаа идэвхжүүлэх, энхийг дэмжих ажиллагаанд оролцох төрөл, хэлбэрийг нэмэгдүүлэх, зэвсэглэл, цэргийн техник, хэрэгслийг шинэчлэх, сэргээн сайжруулах, зарим төрлийн техник, хэрэгслийг дотооддоо үйлдвэрлэх, улс орныхоо стратегийн бүтээн байгуулалтад оролцох, алба хаагчдынхаа ажиллах, амьдрах орчин нөхцөл, нийгмийн хамгааллыг сайжруулах, салбарын төсөв, санхүүгийн чадавхыг дээшлүүлэх зэрэг арга хэмжээг үе шаттай хэрэгжүүлж байна.

Батлан хамгаалах тогтолцоо: Монгол Улсын батлан хамгаалах тогтолцооны үндэс нь төр, захиргааны байгууллагууд, нийт иргэний оролцоонд тулгуурласан орон нутгийн хамгаалалт, мэргэжлийн цэрэгт суурилсан зэвсэгт хүчин, нэгдмэл удирдлага, төлөвлөлт бүхий дайчилгаа байдаг. Орон нутгийн хамгаалалтыг бүх шатны Засаг дарга, тухайн орон нутгийн нийгэм, эдийн засгийн хүч нөөц, бүх шатны байгууллага, нийт иргэдийн оролцоонд тулгуурлан хэрэгжүүлж байна.

Орон нутгийн хамгаалалтын төлөвлөгөөний дагуу томилгоот нэгжийн “Хээрийн дадлага” болон “Удирдах бүрэлдэхүүн”-ий цугларалтыг 2022 оноос эхлэн жил бүр зохион байгуулсан бөгөөд 2025 онд 9 аймаг, 3 дүүрэгт нийт 1,100 гаруй бэлтгэл үүрэгтэнг хамруулан зохион байгуулж, 2026 онд аймаг, нийслэлд үргэлжлүүлэн зохион байгуулахаар төлөвлөж байна.

“Төрийн захиргааны төв байгууллага болон аймаг, нийслэлийн дайчилгааны төлөвлөгөө”-г 2025 онд Засгийн газрын хуралдаанаар хэлэлцүүлэн батлуулсан. “Дайчилгааны тухай” хуулийн хэрэгжилт, дайчилгааны бэлтгэл нөөцийг бүрдүүлэх сургалт бэлтгэлийг эрчимжүүлэн Засгийн газрын тогтоолын дагуу “Дайчилгаатай хээрийн сургууль”-ийг зохион байгуулж явуулсан.

Дайчилгааны бэлтгэл үүрэгтнийг бүрдүүлэхэд түлхэц болдог “Оюутан цэрэг”-ийн сургалтыг ҮБХИС, Зэвсэгт хүчний ангиудын сургалтын материаллаг баазыг түшиглэн 2014 оноос жил бүр зохион байгуулж, цэргийн 1 дүгээр зэргийн бэлтгэл үүрэгтний эгнээнд шилжүүлж байна. Засгийн газрын 2025 оны 85 дугаар тогтоолоор “Оюутан цэрэг”-т цэргийн мэргэжил олгох сургалтын журмыг шинэчлэн батлуулж магадлан итгэмжлэгдсэн дээд боловсролын сургалтын байгууллагын 1, 2, 3 дугаар дамжааны суралцагч, мэргэжлийн болон техникийн боловсролын сургалтын байгууллагад суралцагчийг хамруулдаг болсон.

Зэвсэгт хүчин нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, батлан хамгаалах чиг үүрэг бүхий төрийн цэргийн байгууллын тогтолцоо бөгөөд Зэвсэгт хүчин нь хуурай замын цэрэг, агаарын цэрэг, барилга-инженерийн цэрэг, кибер аюулгүй байдлын цэрэг, тусгай хүчний цэрэг болон төрөл мэргэжлийн цэргээс бүрддэг. Засгийн газрын шийдвэрээр Зэвсэгт хүчинд 2 ангийг шинээр, 2 ангийг өргөтгөн зохион байгуулж, Барилга-инженерийн цэргийн удирдах газар, Зэвсэгт хүчний Агаарын цэргийн командлалуудыг шилжүүлэн байрлуулж, Говь-Алтай, Архангай, Сэлэнгэ аймагт Барилга-инженер, экологийн чиглэлээр үүрэг гүйцэтгэх ангиудыг байгуулсан.

Батлан хамгаалах хууль, эрх зүйн орчин: Батлан хамгаалахын багц хуулиудыг 2016 оноос эхлэн шинэчилж 2020, 2021 онд Зэвсэгт хүчний тухай хуульд 2 удаа, 2022 онд Тагнуулын байгууллагын тухай хууль, 2023 онд Цэргийн алба хаагчийн тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай хуулиудад нэмэлт, өөрчлөлтийг оруулах тухай хууль, 2024 онд Энхийг дэмжих ажиллагаанд оролцох тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга, Цэргийн алба хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийг тус тус батлуулсан. Батлан хамгаалахын техник, тоног төхөөрөмж болон технологи шилжүүлэх тухай Монгол Улсын Засгийн газар, Япон Улсын Засгийн газар хоорондын хэлэлцээрийг соёрхон батлах тухай хуулийг 2025 онд батлуулан хууль, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож байна.

“Зэвсэгт хүчний зэвсэг, техникийг шинэчлэх, сэргээн сайжруулах бодлого” баримт бичгийг 2024 онд Улсын Их Хурлаар батлуулж, зэвсэг хүчний зэвсэглэл, техникийг шинэчлэх, сэргээн сайжруулах, худалдан авах, үйлдвэрлэх зэрэг цогц бодлогыг хэрэгжих үндсийг бүрдүүлсэн. “Улсын нисэхийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай” хуулийн төслийг боловсруулж Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлж, Монгол Улсын Ерөнхий сайдын 2025 оны 19 дүгээр захирамжийн дагуу “Монгол Улсын Үндэсний сөрөн тэсвэрлэх стратеги” баримт бичгийн төслийг боловсрууллаа.

Зэвсэгт хүчин: Монгол Улсын Зэвсэгт хүчин нь Хуурай замын болон Агаарын цэргээс бүрдэж байсныг 2020 онд батлагдсан “Зэвсэгт хүчний тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай” хуулиар шинээр Барилга-инженерийн, Кибер аюулгүй байдлын болон Тусгай хүчний цэрэгтэй болгон өргөжүүлэн бэхжүүлж, тэдгээрийн бие даасан үйл ажиллагааг жигдрүүлж байна.

Зэвсэгт хүчний Туршилт-үйлдвэрлэлийн 8 төвийг шинээр байгуулж, тусгай зориулалтын хөнгөн хуягласан автомашин, нисгэгчгүй нисэх төхөөрөмж, богино долгионы дунд чадлын радиостанц, холбооны төхөөрөмж, радиоэлектрон хэрэгслүүдийг бүтээн хөгжүүлж, төвүүдийг нэгтгэн “Батлан хамгаалахын шинжлэх ухаан, технологийн нэгдсэн төв” болгохоор төлөвлөж байна.

Гадаад харилцаа, энхийг дэмжих ажиллагаа: Монгол Улсын аюулгүй байдлыг цэрэг-улс төр, дипломатын аргаар хангах бодлогын хүрээнд батлан хамгаалахын гадаад хамтын ажиллагааг өргөжүүлж, өнөөдрийн байдлаар 39 улстай батлан хамгаалах салбарт харилцаа тогтоон, хамтын ажиллагааг хөгжүүлж байна. Үүнээс: Цэрэг-техникийн хамтын ажиллагаатай 6 улс (ОХУ, БНХАУ, Украин, Беларусь, Турк, Япон), цэргийн дипломат ажилтан томилон ажиллуулж буй 12 улс, олон улсын байгууллага (ОХУ, БНХАУ, АНУ, ХБНГУ, БНСУ, Япон, БНТУ, Бельгийн Хаант Улс, БНПУ, БНСВУ, БНЭУ, НҮБ), цэргийн атташе суулгахаар 4 улс (Казахстан, Шведийн Хаант Улс, Австралийн Холбооны Улс, Арабын Нэгдсэн Эмират)-тай ажиллаж байна.

Монгол Улсын Зэвсэгт хүчин нь 2002 оноос хойш НҮБ-ын энхийг сахиулах болон эвслийн цэргийн ажиллагаанд давхардсан тоогоор нийт 23,000 гаруй цэргийн алба хаагч оролцож, олон улсын хамтын нийгэмлэгийн өмнө хүлээсэн үүргээ

биелүүлж, даян дэлхийн энх тайван, бүс нутгийн аюулгүй байдлыг тогтворжуулахад хувь нэмрээ оруулж байна.

“Сургалтын хөдөлгөөнт бүлэг”-ийг гадаад улсад анх удаа томилж, Бүгд Найрамдах Киргиз Улсад “НҮБ-ын энхийг сахиулах ажиллагаанд үүрэг гүйцэтгэх цэргийн багийн ажиллагааны өмнөх сургалт зохион байгуулах сургагч багш бэлтгэх сургалт”-ыг амжилттай зохион байгуулсан.

Зэвсэглэл, цэргийн техник, хэрэгслийн шинэчлэлийн хүрээнд өнгөрсөн хугацаанд улсын төсвийн хөрөнгө оруулалт, Зэвсэгт хүчний хөгжлийн сан болон гадаадын улс, орнуудтай байгуулсан гэрээ, хэлэлцээрийн хүрээнд Зэвсэгт хүчний чадавхыг нэмэгдүүлэх, зэвсэглэл, цэргийн техникийг шинэчлэх, сэргээн сайжруулах чиглэлээр Батлан хамгаалах салбарт хамтын ажиллагаатай улс, орнуудтай байгуулсан гэрээ, хэлэлцээрийн үр дүнд 8 улс (ОХУ, БНХАУ, АНУ, ХБНГУ, БНЭУ, Япон, Австри, БНЧУ)-ын зээл, тусламжаар 350.0 тэрбум төгрөгийн зэвсэглэл, цэргийн техник, хэрэгслийг шинэчилсэн.

Дэлхийн хөгжлийн чиг хандлага: ОХУ болон БНХАУ-ын цэргийг агаарын довтолгооноос хамгаалах технологиуд нь ижил түвшинд зэрэгцэн хөгжиж, хоёр улс хоорондоо зэвсэглэл, технологийн хамтын ажиллагаагаа өргөжүүлж, шинэ үеийн агаарын довтолгооноос хамгаалах стратегийн сүлжээ бий болгоход анхаарч байна. Ирээдүйд энэ хамтын ажиллагаа нь илүү үр дүнтэй, олон төрлийн агаарын хамгаалалтын системүүдийг бий болгоход чиглэнэ. Хөрш орнууд дэвшилтэт технологид суурилсан нисгэгчгүй агаарын нисэх хэрэгсэл (дрон), пуужингийн систем, тив алгасагч баллистик пуужин, хиймэл оюунд суурилсан дижитал удирдлага, мэдрэгчийн систем бүхий байлдааны хуягт танк зохион бүтээх, зэвсэглэлд нэвтрүүлэх зэргээр зэвсэгт хүчнээ хөгжүүлж байна.

Батлан хамгаалах аж үйлдвэр, шинжлэх ухаан инновац: Зэвсэглэл, цэргийн техник, хэрэгслийн шинэчлэлийг эрчимжүүлэхэд чиглэгдсэн “Зэвсэгт хүчний зэвсэг, техникийг шинэчлэх, сэргээн сайжруулах бодлого”-ыг 2024 онд УИХ-аар батлуулж, тус бодлогыг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг боловсруулсан 2026 онд Засгийн газрын хуралдаанаар хэлэлцүүлэхээр ажиллаж байна.

Тус бодлого, төлөвлөгөөний ач холбогдол нь гадаад орны цэргийн техникийг худалдан авах, буцалтгүй тусламжид тулгуурлахаас гадна өөрийн нөөц бололцоо, хөгжингүй орнуудад суралцаж, орчин үеийн цэргийн техник, технологийн суурь мэдлэгийг эзэмшсэн алба хаагч нарт түшиглэн орчин үеийн технологийн ололт, шийдлийг тодорхой хэмжээнд нутагшуулан нэвтрүүлэх, дотооддоо цэргийн техник үйлдвэрлэх, зэвсэглэл, цэргийн техникийг сэргээн сайжруулахад оршиж байна.

“Хэрэглэгч салбараас Бүтээгч салбар” болох зорилтыг дэвшүүлэн 2022 онд “Батлан хамгаалах судлал, цэргийн шинжлэх ухаан, технологи, инновацыг 2030 он хүртэл хөгжүүлэх бодлого”-ыг баталж, хэрэгжилтийг хангах хүрээнд “Зэв” УТҮГ-ыг байгуулан ажиллаж эхэлсэн.

Зэвсэгт хүчний бүтээн байгуулалт: Батлан хамгаалах салбар нь хуулиар хүлээсэн үндсэн үүргээ хэрэгжүүлэхийн зэрэгцээ улсыг хөгжүүлэх бүтээн байгуулалтын ажилд 2019 оноос эхлэн манлайлан оролцож, “Монгол газрын тос боловсруулах үйлдвэр”-ийг Сайншанд хоттой холбох 17.5 км хүнд даацын авто зам, “Тавантолгой-Зүүнбаян” чиглэлийн 416.1 км төмөр зам, “Зүүнбаян-Ханги” чиглэлийн 223.6 км төмөр зам, Улаанбаатар-Дархан чиглэлийн авто замын бүтээн байгуулалт, Шинэжинст, Шивээхүрэн чиглэлийн 270 км тусгай зориулалтын автозамын 50 км авто зам барих ажлыг гүйцэтгэсэн.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилсан “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд “Мод үржүүлэг-агро экологийн сургалтын төв”-ийн болон Мод

үржүүлгийн 7 төслийн ажлыг хэрэгжүүлж, “Хөвсгөл нуур”-ыг бохирдохоос хамгаалах, эко системийг тэнцвэржүүлэх ажилд голлох үүрэгтэй оролцож байна.

Цэргийн алба хаагчийн нийгмийн хамгаалал: Алба хаагчдын цалин хөлсийг нэмэгдүүлэн, 591 айлын орон сууцыг үнэ төлбөргүй болон нэн хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр хувьчилж, алба хаагч, ахмадуудад гэр олгох, хүүхдийн цэцэрлэг барих, Цэргийн төв эмнэлэгт 50 хүүхдийн ортой тасаг нээх, “Ахлагч хотхон”, “Жишиг цэргийн хотхон” болон “Эко ногоон орчин болгох” зэрэг төслүүдийг хэрэгжүүлж байна.

Цэргийн алба хаагчдын цалин, хөлсний нэмэгдлийг Засгийн газрын 2025 оны 161 дүгээр тогтоол, Батлан хамгаалах сайдын 2025 оны А/170 дугаар тушаалаар шинэчлэн тогтоож, Цэргийн мэргэшлийн зэргийн нэмэгдлийг 5 хувь, Нисэхийн мэргэжлийн зэргийг нэмэгдлийг 10 хувиар нэмэгдүүлж, нисэх багийн болон бусад гишүүдэд олгох нислэгийн цагийн үнэлгээг нэмэгдүүлэв.

Засгийн газрын 2025 оны “Томилолтын зардлыг шинэчлэх тогтоох тухай” 133 дугаар тогтоолоор энхийг дэмжих ажиллагаанд үүрэг гүйцэтгэсэн алба хаагчдын томилолтын зардлыг 10.0 хувиар нэмэгдүүлж, энхийг сахиулагчид томилолтын зардлын 80.0 хувийг олгохоор шийдвэрлэсэн.

Монгол Улс олон төрлийн хямрал, мөргөлдөөн даамжирч болзошгүй эрсдэлтэй бүс нутагт оршдог. Манай орны оршин тогтнодог Ази, Номхон далайн бүс нутаг цэрэг зэвсгийн хүч ихээр төвлөрсөн, улс төр, үзэл суртлын эрс ялгаатай орнууд зэрэгцэн байрладаг, цөмийн зэвсгийн аюул бодитоор оршсоор байгаа зэрэг уламжлалт аюулаас гадна олон улсын терроризм, салан тусгаарлах, үндэстэн дамнасан гэмт хэргийн бүлэглэлүүдийн үйл ажиллагаа, хүний эрх, хүмүүнлэгийн хямрал зэрэг уламжлалт бус аюул даамжирч болзошгүй бүс нутаг болоод байгаа нь манай улсын аюулгүй байдлын гадаад орчинд нөлөө үзүүлэхээр байна.

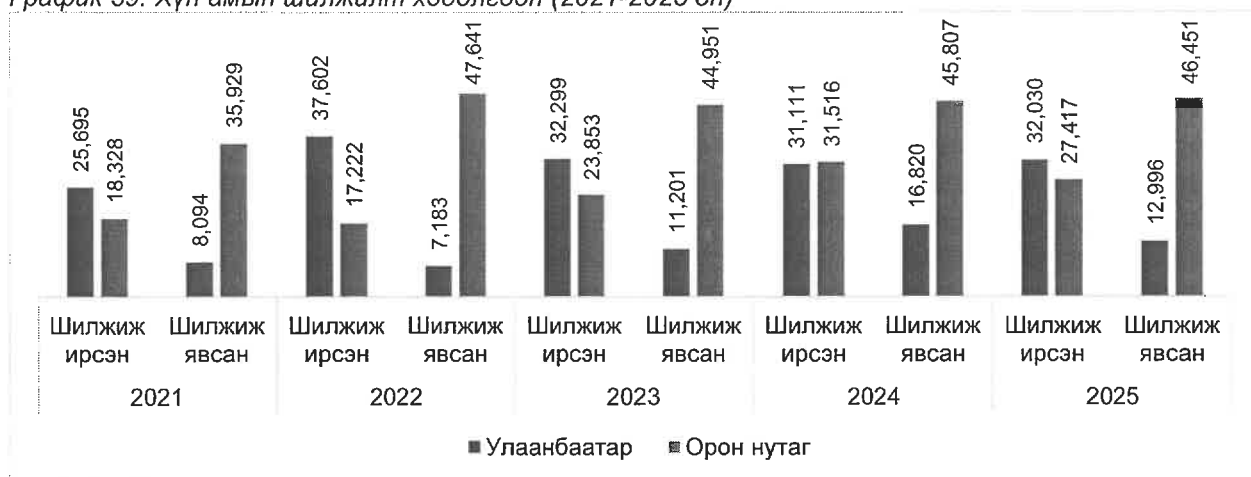
Дэлхийн геополитикийн нөхцөл байдал урьдчилан таамаглахын аргагүй эгзэгтэй болохын зэрэгцээ их гүрнүүдийн үл ойлголцол гүнзгийрч, ардчилал, хүний эрх, олон улсын хамтын нийгэмлэгийн тогтсон дэг журмаас илүүтэй өөрийн улсын ашиг сонирхлыг хүчээр тулгах тааламжгүй хандлага нэмэгдэн, бүс нутагт өрнөж буй зэвсэгт тэмцэл, мөргөлдөөн улам эрчимжиж, түүнд дэвшилтэд техник, технологийг өргөн хэрэглэж байна.

Цаашид манай улс батлан хамгаалах тогтолцооны чадавхыг тасралтгүй бэхжүүлж 2024 онд 2.11 байсан батлан хамгаалах чадавхын индекс 2025 онд 1.99 болж 2027 оны үзүүлэлтээс давж биелсэн байна. Хугацаат цэргийн алба хаах хугацаанд мэргэжлийн боловсрол олгохоор хэрэгжүүлсэн хөтөлбөрийг 2027 онд баталж хэрэгжүүлнэ.

3.6. БҮСИЙН ХӨГЖИЛ

Өргөн уудам газар нутагтай, хүн ам цөөн, дэд бүтцийн хөгжил сул, хөрөнгө оруулалтын хэмжээ хязгаарлагдмал байдал нь нэг талаас хамгийн оновчтой байршилд хөрөнгө оруулалт хийж орон нутагт төвлөрлийг бий болгох, нөгөө талаас газар нутгаа бүрэн эзэмшиж, тархан амьдрах гэсэн сорилтыг бий болгож байна. Хүн амын нийслэл хотыг чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн нь дэд бүтцийн хоцрогдол, боловсрол, эрүүл мэнд зэрэг нийгмийн дэд бүтцийн ялгаатай байдлыг бүс нутагт гүнзгийрүүлж хүний хөгжлийн ялгаатай байдлыг өдөөж байна.

График 39. Хүн амын шилжилт хөдөлгөөн (2021-2025 он)

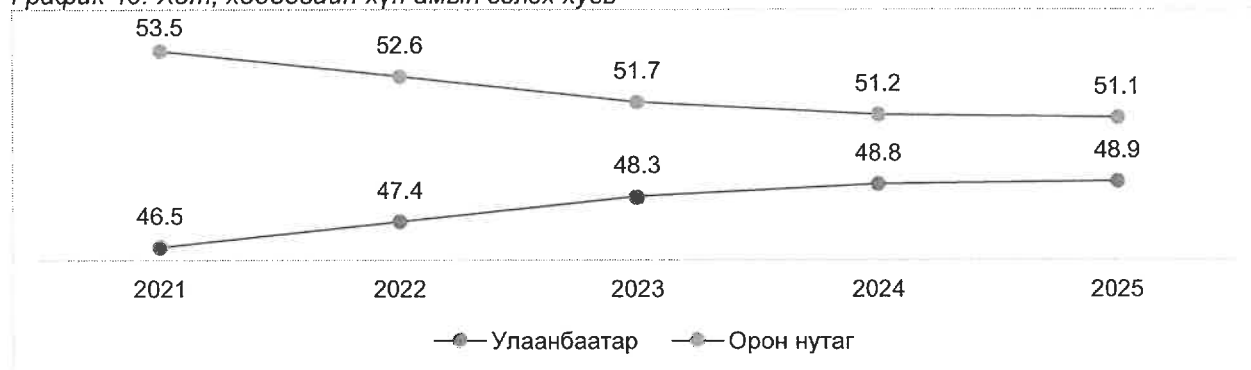

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хорооны тайлан

Орон нутгаас Улаанбаатар хот руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн давамгайл хэвээр байгаа нь бүсчилсэн хөгжлийн тэнцвэргүй байдлыг илэрхийлж байна. Улаанбаатар хотод шилжин ирэгсэд жил бүр өндөр түвшинд хадгалагдаж байгаа нь хүн амын бөөгнөрөл үүсгэж, Улаанбаатар хотоос шилжсэн хүн ам харьцангуй бага байгаа нь хотод хүн амын өсөлтийг нэмэгдүүлж, төвлөрөл ихтэй байгааг илтгэж байна.

Орон нутгийн шилжилт хөдөлгөөн өндөр байгаа нь ажлын байр, боловсрол, эрүүл мэнд, үйлчилгээний чанарын ялгаатай байдлаас шууд хамаарч байна. Хүн амын шилжилт хөдөлгөөний зохист байдал, бүс нутгийн нийгэм, эдийн засгийн төрөлжсөн хөгжлийг орхигдуулсны улмаас Монгол Улсын нийт нутаг дэвсгэрийн 0.3 хувьд хүн амын 48.9 хувь нь суурьшиж байна. Монгол Улсын иргэн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, хөдөлмөрийн аятай нөхцөлөөр хангуулах, эрүүл мэндээ хамгаалуулах, сурч боловсрох эрхээ бүрэн дүүрэн эдлэх таатай орчин нөхцөл, сонголт, боломжийн үзүүлэлтүүд хөдөө орон нутагт хомс байна.

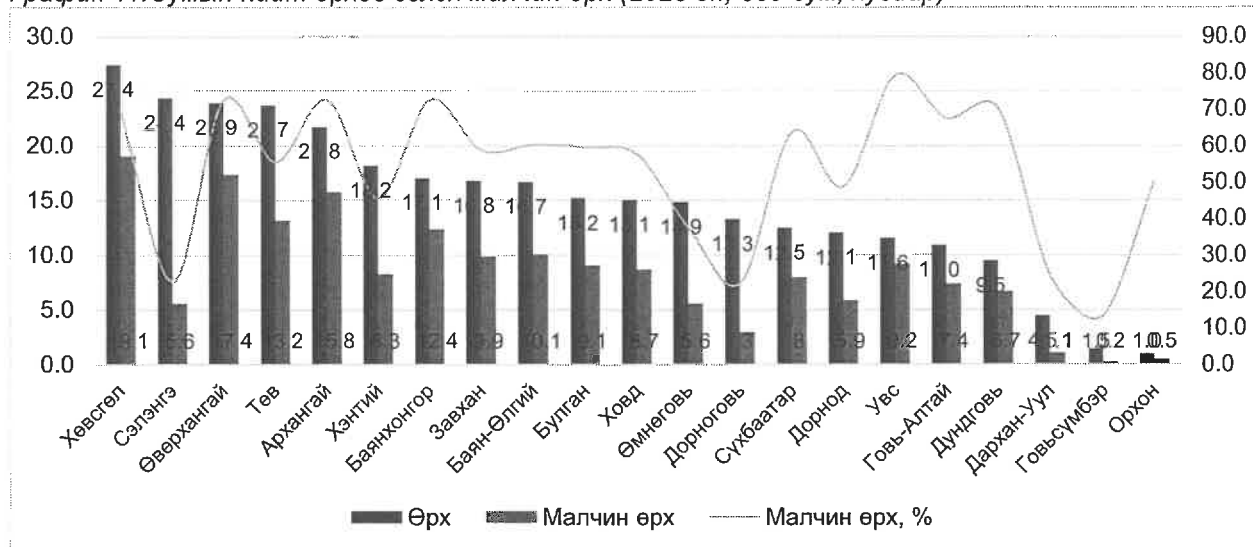
График 40. Хот, хөдөөгийн хүн амын эзлэх хувь

Эх сурвалж: ҮСХ-ны тайлан

Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай хуулийг 2003 онд баталж хэрэгжүүлсэн боловч орон нутагт дорвитой эерэг өөрчлөлт гараагүй байна. Орон нутгийн түвшинд аймгийн төвийн бус хөдөөгийн 309 суманд Засаг даргын тамгын газар, сургууль, эмнэлэг зэрэг төрийн байгууллагад ажилладаг иргэд тогтмол орлоготой байна. Хөдөөгийн 309 сумын түвшинд нийт өрхийн 56.8 хувийг малчин өрх эзэлж байна. Ялангуяа, Хангайн бүсийн Өвөрхангай, Баянхонгор, Архангай, Баруун бүсийн Увс, Говь-Алтай, Баян-Өлгий, Завхан, Ховд, Хойд бүсийн Хөвсгөл, Булган, Төвийн бүсийн Төв аймгийн хөдөөгийн сумдын 50.0-иас дээш хувь нь малчин өрх байна. Харин уул уурхай, аж үйлдвэр хөгжсөн Говьсүмбэр, Дорноговь, Сэлэнгэ, Дархан-Уул, Өмнөговь аймгийн сумдын өрхөд эзлэх малчин өрх 50.0 хувиас бага байна.

График 41. Сумын нийт өрхөд эзлэх малчин өрх (2025 он, 309 сум, хувиар)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Хөдөөгийн суманд тогтвор суурьшилтай ажлын байр хомс, орлого бага, нийгмийн дэд бүтцийн суурь үйлчилгээний чанар, хүртээмж хангалтгүй, өрхийн дийлэнх хувь нь мал аж ахуй эрхлэн амьдарч байна. Хөдөөгийн 330 сумын түвшинд 2025 оны байдлаар 3,000-аас цөөн хүн амтай 175 сум (53.0 хувь) байгаагаас 1,500-аас цөөн хүнтэй сум 21 байна.

Хүснэгт 63. Сумын хүн амын тоо

Тоон ангилал	2021 он	2022 он	2023 он	2024 он	2025 он
10,001-ээс дээш хүнтэй	25	26	26	26	26
5,001-10,000 хүнтэй	43	42	38	37	36
3,001-5,000 хүнтэй	101	99	97	99	93
1,501-3,000 хүнтэй	148	147	151	146	154
1,500 хүртэл хүнтэй	13	16	18	22	21
3,000 хүртэл хүнтэй сумдын тоо	161	163	169	168	175
3,000 хүртэл хүнтэй сумдын эзлэх хувь	48.8	49.4	51.2	50.9	53.0

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Хүн ам олонтой том сумдын хувьд хүн ам тогтвортой байгаа нь төвлөрсөн суурин газруудад харьцангуй тогтвортой байгааг харуулж байна. Харин 3,000-аас бага хүнтэй сумдын тоо жил ирэх тусам нэмэгдэж байна. Сумдаас 2021 онд Дорноговь аймгийн Сайхандулаан, Өмнөговь аймгийн Ноён, Говьсүмбэр аймгийн Баянтал, Төв аймгийн Баянхангай, Архуст, Дундговь аймгийн Цагаандэлгэр, Баянжаргалан, Өндөршил, Завхан аймгийн Цагаанхайрхан, Ургамал, Цагаанчулуут, Асгат, Завханмандал гэсэн 13 сум 1,500-аас цөөн хүнтэй байсан бол 2025 онд Увс аймгийн Давст, Дорнод аймгийн Гурванзагал, Өмнөговь аймгийн Хүрмэн, Завхан аймгийн Сантмаргаз, Цэцэн-Уул, Дундговь аймгийн Дэлгэрцогт, Улаанбадрах, Дорноговь аймгийн Хөвсгөл, Улаанбадрах сумдын хүн ам буурч 1,500 хүнтэй сум болсон байна.

Орон нутгийн эдийн засгийн бие даасан байдал: Монгол Улсын Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль /цаашид “нэгжийн тухай хууль” гэх/-ийн 16 дугаар зүйлийн 16.2-т “Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн төсвийн эх үүсвэр нь татварын болон татварын бус орлого, улсын төсвийн санхүүжилт, хуулиар зөвшөөрөгдсөн бусад эх үүсвэрээс бүрдэнэ” гэж, “Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай хууль”-ийн 22 дугаар зүйлийн 22.5.1-д “аймаг, хот, сумын төв нь нийслэл Улаанбаатар хотоос 500 км-ээс хол оршдог аймаг, хот, суманд байнгын үйл ажиллагаа явуулдаг, хуулийн этгээдийн ерөнхий захиргаа нь тухайн орон нутагт бүртгэлтэй, орон нутгийн татварын албатай харьцдаг, нийгмийн даатгалын төлөлтөөр баталгаажсан ажлын байр бий болгосон

аж ахуйн нэгжийн тухайн нутаг дэвсгэр дээрх үйл ажиллагаанаас олсон орлогод ногдох татварыг 500 км-ээс хол аймагт 50 хувиар, 1,000 км-ээс хол аймагт 90 хувиар хөнгөлнө” гэж заасан.

Хүснэгт 64. Үйл ажиллагаа явуулж буй аж ахуйн нэгж (бүсээр)

Бүс	2021	2022	2023	2024	2025
Хангайн бүс	2,895	3,139	3,359	4,032	4,387
Баруун бүс	6,042	6,311	6,841	7,841	8,772
Хойд бүс	4,263	4,715	5,174	5,651	5,984
Төвийн бүс	4,695	5,007	5,409	5,860	6,308
Зүүн бүс	2,951	3,283	3,523	3,892	4,347
Говийн бүс	3,630	4,136	4,623	5,081	5,364

Эх сурвалж: ҮСХ

Орон нутгийн түвшинд үйл ажиллагаа эрхэлж буй аж ахуйн нэгжийн тоо бүс тус бүрээр тогтмол өсөлттэй байна. Энэ нь орон нутагт бизнесийн идэвхжил нэмэгдэж, эдийн засгийн суурь тэлж байгааг илтгэнэ. Баруун бүс нь үйл ажиллагаа явуулж буй аж ахуйн нэгжийн тооны өсөлтөө хадгалж байгаа бол Говийн бүс, Зүүн бүс нь хурдацтай өсөж байгаа уул уурхай, дэд бүтэц, бүсийн бодлоготой холбоотой. Харин Төвийн бүс харьцангуй тогтвортой хадгалалдаж байна. Төсвийн тухай хуулийн өөрчлөлт нь орон нутагт татварын орлого нэмэгдэх суурь нөхцөл болж, татварын бааз өргөжиж, орон нутгийн эдийн засгийн бие даасан байдал сайжирна.

Монгол Улсын 21 аймгаас Дорноговь, Дорнод, Өмнөговь, Дархан-Уул, Орхон аймгууд сүүлийн 5 жил улсын төсөвт орлого төвлөрүүлж байгаа бол Сэлэнгэ аймаг 2022 оноос, Булган, Дундговь, Төв аймгууд 2025 оноос улсын төсөвт орлого төвлөрүүлж байна. Монгол Улсыг 2026-2030 онд хөгжүүлэх таван жилийн үндсэн чиглэлд улсын төсвөөс дэмжлэг авдаггүй аймгийн тоог 2027 онд 8 болгох зорилт тавьсан бөгөөд 2025 он оны байдлаар 9 болсон байна. Иймд улсын төсвөөс дэмжлэг авдаггүй аймгийн тоог бууруулахгүй, хадгалах шаардлагатай.

Хүснэгт 65. Улсын төсөвт орлого төвлөрүүлж буй аймаг (сая төгрөг)

Аймаг	2021	2022	2023	2024	2025
Дорноговь	2,211.7	4,617.3	16,015.4	11,773.8	10,754.9
Дорнод	1,232.6	5,798.6	3,050.8	2,619.1	3,042.3
Өмнөговь	78,349.7	264,709.6	456,418.8	1,419,975.6	1,530,918.5
Дархан-Уул	1,646.5	1,777.6	892.6	1,355.1	6,781.2
Орхон	24,601.6	91,010.6	164,107.3	137,661.3	108,420.3
Сэлэнгэ	0.0	3,150.1	5,298.4	2,308.0	8,665.2
Булган	0.0	0.0	0.0	0.0	473.4
Дундговь	0.0	0.0	0.0	0.0	1,278.7
Төв	0.0	0.0	0.0	0.0	2,370.0

Эх сурвалж: 2021-2025 оны Төсвийн тухай хууль

Хэдийгээр орон нутагт эдийн засаг бэхжиж байгаа ч эдийн засгийн төвлөрсөн бүтэц өөрчлөгдөхгүй байна. Цаашид төсвөөс татаас авдаггүй аймгийн тоог нэмэгдүүлэх хүрээнд аймаг бүрийн орлого бүрдүүлэх чадварыг сайжруулах, орон нутгийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжих, үйлдвэрлэл, бизнесийн орчныг өргөжүүлэх бодлогыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Засгийн газрын 2018 оны 20 дугаар тогтоолоор “Орон нутгийн индекс тооцох аргачлал”-ыг баталж, “Бүсчилсэн хөгжлийн үндэсний хүрээлэн” УТҮГ нь орон нутгийн хөгжлийн индексийг тооцон гаргаж байна.

Хүснэгт 66. Орон нутгийн хөгжлийн индекс (оноогоор)

дд	Аймаг	2020	2021	2022	2023	2024
Хангайн бүс						
1	Архангай	0.530	0.513	0.509	0.442	0.457
2	Баянхонгор	0.496	0.462	0.513	0.474	0.494
3	Өвөрхангай	0.479	0.496	0.461	0.509	0.534
Баруун бүс						
4	Баян-Өлгий	0.487	0.459	0.473	0.545	0.560
5	Говь-Алтай	0.488	0.455	0.451	0.462	0.497
6	Завхан	0.472	0.450	0.433	0.503	0.523
7	Увс	0.505	0.477	0.486	0.500	0.521
8	Ховд	0.452	0.440	0.471	0.479	0.498
Хойд бүс						
9	Булган	0.517	0.506	0.480	0.510	0.533
10	Орхон	0.539	0.521	0.604	0.532	0.595
11	Хөвсгөл	0.456	0.424	0.529	0.455	0.481
Төвийн бүс						
12	Дархан-Уул	0.575	0.537	0.478	0.479	0.473
13	Сэлэнгэ	0.518	0.411	0.479	0.479	0.499
14	Төв	0.493	0.460	0.451	0.489	0.506
Зүүн бүс						
15	Дорнод	0.451	0.421	0.476	0.509	0.525
16	Сүхбаатар	0.526	0.472	0.465	0.495	0.511
17	Хэнтий	0.462	0.479	0.499	0.455	0.465
Говийн бүс						
18	Говьсүмбэр	0.488	0.530	0.515	0.444	0.456
19	Дорноговь	0.519	0.492	0.497	0.504	0.505
20	Дундговь	0.486	0.442	0.476	0.426	0.439
21	Өмнөговь	0.660	0.639	0.469	0.536	0.562

Эх сурвалж: Бүсчилсэн хөгжлийн хүрээлэн

Өнгөрсөн 5 жилийн хугацаанд орон нутгийн индекс 0.45-0.55 нэгжээр хэлбэлзэж байгаа нь орон нутгийн хүний хөгжлийн түвшин дунд шатанд байгааг харуулж байна. Харин сүүлийн 2 жилийн хугацаанд аажмаар өсөлттэй буюу эерэг өөрчлөлт ажиглагдаж байна. Өмнөговь, Орхон, Баян-Өлгий аймгууд өсөлттэй байгаа бол Дундговь, Говьсүмбэр, Архангай аймаг доогуур үзүүлэлттэй байна.

Орон нутгийн хөгжлийн индексийг 2020-2024 оноор авч үзвэл Монгол Улсын аймгуудын хоорондын хөгжлийн тэгш бус байдал хэвээр байгаа боловч 2023-2024 онд сэргэлтийн шинжтэй өсөлт ажиглагдаж, орон нутгийн эдийн засгийн идэвхжил сэргэж байна. Хөгжлийн ялгаа өндөр байгаа нь аймгуудын дэд бүтэц, ажлын байр, хөрөнгө оруулалтын чиглэлд анхаарах шаардлагатай байна. Харин өндөр үзүүлэлттэй аймгуудын жишээг бусад бүс нутагт туршлага болгон түгээн, бүс нутгийн тэнцвэртэй хөгжлийг хангах бодлого хэрэгжүүлэх нь зүйтэй байна.

Монгол Улсад ган, зуд тохиолдсон жилүүдэд хүн амын шилжилт хөдөлгөөн эрчимждэг бөгөөд үүнийг дагаж нийслэл Улаанбаатар хотод шилжин ирэгсдийн тоо тасралтгүй нэмэгдэх хандлагатай байдаг. ҮСХ-ны тайлангаас харвал 2000 оноос хойш Улаанбаатар хотод 665.0 мянган хүн орон нутгаас шилжиж ирсэн. Жилд дунджаар 27.7 мянган хүн шилжиж ирдэг бол 2020 оноос хойш огцом нэмэгдэж жилд ирэх хүний тоо 40.0 мянгад хүрээд байна. 2025 оны байдлаар нийт хүн амын 51.1 хувь буюу 1,673,279 хүн нийслэл Улаанбаатар хотод, үлдсэн 48.9 хувь нь орон нутагт суурьшиж байна.

Хүснэгт 67. Хот, хөдөөгийн хүн амын эзлэх хувь

Хүн ам	2021	2022	2023	2024	2025
Орон нутаг	53.5	52.6	51.7	51.2	51.1
Улаанбаатар	46.5	47.4	48.3	48.8	48.9

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалын зарчимд тулгуурлан бүс орон нутгийн хөгжлийн ялгаатай байдлыг бууруулах нь нэн чухал юм. Үүний тулд бүс, орон нутгийн хүний хөгжлийн ялгаатай байдлыг бууруулах, орон нутгийн эдийн засгийн бие даасан байдлыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Бүс нутгийн эдийн засаг нийгмийн хөгжлийн ялгааг багасгах үүднээс эдийн засгийг төрөлжүүлж, хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх, орон нутгийн иргэдэд түшиглэсэн байршлын давуу талд тулгуурласан аялал жуулчлалын салбарыг хөгжүүлэх, бүсийн тээвэр, логистикийн төв байгуулах замаар орон нутагт ачаа тээврийн зардлыг бууруулах, бүсүүдэд дэд бүтцийг хөгжүүлэх, эрчим хүчний найдвартай эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх асуудал тулгамдаж байна.

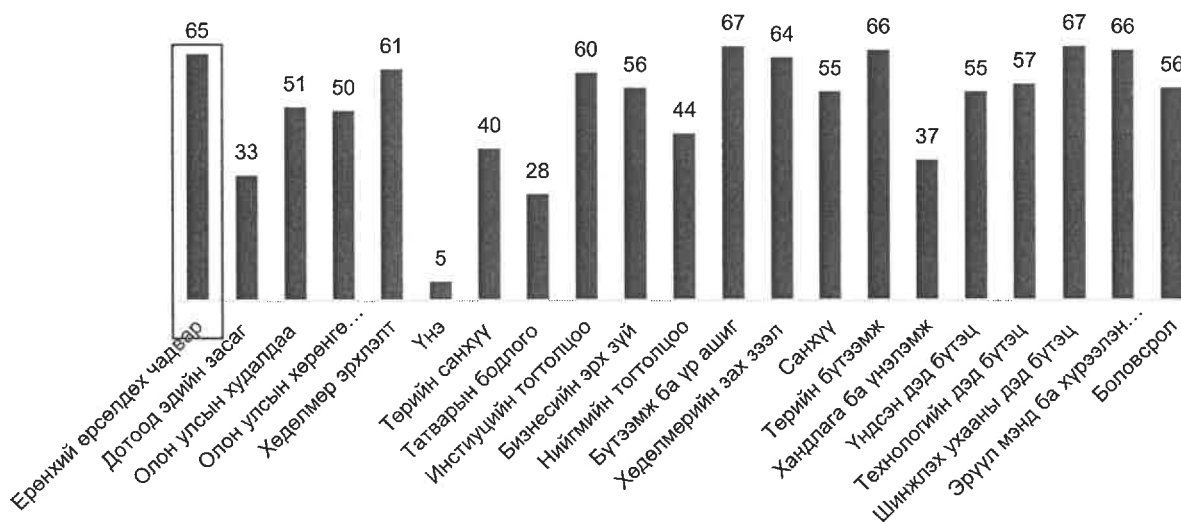
Орон нутгийн хөгжлийн индексийг бүс, аймаг, сум тус бүрээр тооцоолж, тогтвортой аялал жуулчлал төсөл хэрэгжүүлэн бүс нутгийн хэмжээнд орон нутгийн хөгжлийн индекс 2024 онд 0.506 байгааг 2027 онд 0.553-д, улсын төсвөөс санхүүгийн дэмжлэг авдаггүй аймгийн тоо 2025 онд 9 болсныг хадгална.

3.7. ҮНДЭСНИЙ ӨРСӨЛДӨХ ЧАДВАР

Монгол Улсын хувьд 2015 оноос өрсөлдөх чадварын индексэд хамрагдаж эхэлсэн бөгөөд 2025 оны байдлаар дэлхийн 69 орноос 65 дугаар байрт эрэмбэлэгдэж байна. Өрсөлдөх чадварын үзүүлэлтийн эрэмбийг харвал Монгол Улс сүүлийн 10 жилийн хугацаанд 57-оос 65 дугаар байр руу ухарсан байна.

Тус индексийг тооцохдоо Эдийн засгийн гүйцэтгэл, Засгийн газрын үр ашигтай байдал, Бизнесийн үр ашигтай байдал, Дэд бүтэц гэсэн 4 хэсэг, 20 бүлгийн 256 үзүүлэлтээр хэмждэг.

График 42. Өрсөлдөх чадварын үзүүлэлт, байр, 2025 он

Эх сурвалж: Олон улсын удирдлагын хөгжлийн хүрээлэн

Манай орны хувьд доогуур үнэлэгдэхэд бизнесийн үр ашигтай байдал болон дэд бүтэц хэсгүүдэд хангалтгүй үнэлгээ авсантай холбоотой байна. Иймд үндэсний өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх хүрээнд эдийн засаг, инфляц, засгийн газрын өр, гадаад худалдааг голчлон тодорхойллоо.

3.7.1. Эдийн засгийн эрх чөлөө

Дэлхийн өв уламжлалын сангаас “Эдийн засгийн эрх чөлөөт байдлын индекс”-ийг хууль дээдлэх ёс, Засгийн газрын оролцоо, зохицуулалтын үр ашигтай байдал, нээлттэй зах зээл гэсэн нийт 4 бүлэг 12 шалгуур үзүүлэлт ашиглан тооцдог бөгөөд Монгол Улс 2025 онд нийт дүнгээрээ 176 улсаас 74 дүгээр байранд эрэмбэлэгдсэн байна.

Хүснэгт 68. Монгол Улсын эдийн засгийн эрх чөлөөний үзүүлэлт

Бүлэг	Шалгуур үзүүлэлт/дэд хүчин зүйлс	Оноо	Онооны ангилал
Хууль дээдлэх ёс	Өмчийн эрх	49.7	Муу
	Шүүхийн үр ашиг	55.4	Бага
	Төрийн зарчимт байдал	35.5	Муу
Засгийн газрын хэмжээ	Татварын дарамт	85.7	Бүрэн
	Засгийн газрын зарлага	72.6	Дунд
	Төсвийн сахилга бат	73.5	Дунд
Зохицуулалтын үр ашигтай байдал	Бизнесийн эрх чөлөө	67.9	Дунд
	Хөдөлмөрлөх эрх чөлөө	68.1	Дунд
	Мөнгөний эрх чөлөө	68.8	Дунд
Зах зээлийн нээлттэй байдал	Худалдааны эрх чөлөө	74.4	Сайн
	Хөрөнгө оруулагчдад ээлтэй байдал	50.0	Бага
	Санхүүгийн зах зээлийн нээлттэй байдал	50.0	Бага

Эх сурвалж: Дэлхийн өв уламжлалын сан

Дээрх индексийн дэд хүчин зүйлсийг шалгуур үзүүлэлт болгон үнэлэхдээ өмчийн эрх, шүүхийн үр ашиг, төрийн ёс зүй, татварын дарамт, Засгийн газрын зарлага, төсвийн сахилга бат, бизнесийн эрх чөлөө, хөдөлмөр эрхлэх эрх чөлөөт байдал, мөнгөний бодлогын чөлөөт байдал, чөлөөт худалдаа, хөрөнгө оруулагчдад ээлтэй байдал, санхүүгийн зах зээлийн нээлттэй байдлын хүрээнд хянадаг.

Шалгуур үзүүлэлтүүдийн онооны ангиллаар өмчийн эрх, төрийн зарчимт байдал, хөрөнгө оруулагчдад ээлтэй байдал, санхүүгийн зах зээлийн нээлттэй байдлыг сайжруулах шаардлагатай гэж үнэлэгдсэн нь хүмүүсийн өмч эзэмших эрх чөлөөг хангах, төрийн албаны авлига авах эрсдэлийг бууруулах, бизнесийн үр ашигтай үйл ажиллагааны хязгаарлалтыг бууруулах, хөрөнгө оруулалтын эрсдэлийг бууруулах шаардлагатай байгааг харуулж байна.

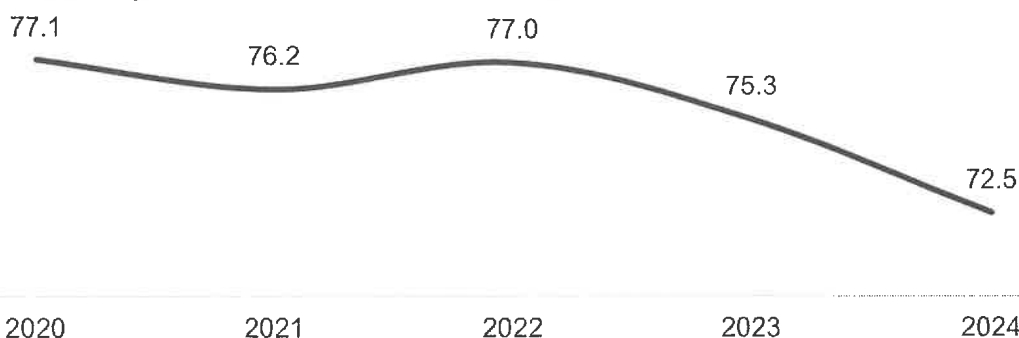
Засгийн газрын зүгээс цаашид нэгдсэн төсвийн тэнцвэржүүлсэн орлого болон нэрлэсэн дотоодын нийт бүтээгдэхүүний харьцааг үе шаттай бууруулахаар төлөвлөж байгаа ба ингэснээр хувийн хэвшлийг дэмжсэн татварын шинэчлэл хийгдэх орон зайг үүсгэж, хувийн хэвшлийн бизнесийг тэлэх боломжийг бүрдүүлэх, улмаар эдийн засаг дахь төрийн оролцоог үе шаттай бууруулна.

Монгол Улсын өрсөлдөх чадварыг зах зээл дэх төрийн оролцоог бууруулах, инфляцыг зорилтот интервалд тогтворжуулах, засгийн газрын өрийг бууруулах, гадаад худалдааны хэмжээг нэмэгдүүлэх замаар нэмэгдүүлж олон улсын өрсөлдөх чадварын индекс 2025 онд 65 байгааг 7 эрэмбээр ахиулж 58-д хүргэхээр зорьж байна.

Зах зээл дэх төрийн оролцоо: Монгол Улсад хувиараа бизнес эрхлэгчид, бичил, жижиг, дунд үйлдвэрүүд нь эдийн засгийн хөгжлийн суурь болж орон нутгийн хөгжил, хөдөлмөр эрхлэлт, ядуурлыг бууруулахад чухал үүрэг гүйцэтгэж байна. Гэвч бизнесийн орчинд татварын дарамт, төрийн хүнд суртал, дэд бүтцийн асуудал, хөрөнгө оруулалтын орчны саад бэрхшээл зэрэг олон асуудал тулгарч байгаа нь бизнесийн идэвхийг бууруулж, өрсөлдөх чадварт сөргөөр нөлөөлсөөр байна.

Иймд бизнесийн орчныг бодитоор сайжруулж, зах зээлийн үр ашгийг нэмэгдүүлэхийн тулд зах зээл дэх төрийн оролцоог бууруулах шаардлагатай байна. Зах зээл дэх төрийн оролцоог илэрхийлдэг ДНБ-д хувийн хэвшлийн нэмэгдэл өртгийн эзлэх хэмжээ 2024 онд 72.5 хувь болж 2020 онтой харьцуулахад 4.6 нэгж хувиар буурсан байна.

График 43. ДНБ-д хувийн хэвшлийн нэмэгдэл өртгийн эзлэх хувь

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Хүнд суртлын индекс 2024 оны дундаж үнэлгээгээр 2.85 гарсан⁴¹ нь 2021 оны үр дүнгээс 0.13 нэгжээр сайжирсан боловч 2018 оны 2.90 үнэлгээнээс 0.05 нэгж буурсан байна.

Хүснэгт 69. Хүнд суртлын индекс

Үзүүлэлт	2018	2021	2024
Хүнд суртлын индекс	2.90	2.72	2.85

Эх сурвалж: МҮХАҮТ

Хүнд суртлын индексийг тооцохдоо дараах 2 дэд индексийн дунджаар тооцдог бөгөөд индекс тус бүрээр үр дүнг авч үзлээ.

Хүнд суртлын ерөнхий индекс нь судалгаанд хамрагдсан бизнес эрхлэгчдийн үнэлгээний үр дүнд үндэслэн тооцдог бөгөөд төрийн байгууллагуудын ил тод байдал, төрийн байгууллага хоорондын уялдаа холбоо, төрийн байгууллагын үйл ажиллагааны хүнд суртал, төрийн албан хаагчдын ёс зүй, харилцаа, хандлага, төрийн бодлого, хууль, дүрэм, журам, шийдвэр гаргалтад бизнес эрхлэгчид оролцох боломжийн үнэлгээнд үндэслэдэг. Хүнд суртлын ерөнхий индекс 2024 онд 2.60 үнэлэгдсэн нь 2021 оноос 0.18 нэгжээр, 2018 оноос 0.09 нэгжээр тус тус сайжирсан байна.

Хүснэгт 70. Хүнд суртлын ерөнхий индекс

Үзүүлэлт	2018	2021	2024
Төрийн бодлого, хууль, дүрэм, журам, шийдвэр гаргах процесст бизнес эрхлэгчид оролцох боломж	2.48	2.45	2.43
Төрийн албан хаагчдын ёс зүй, харилцаа, хандлага	2.75	2.58	3.19
Төрийн байгууллагын үйл ажиллагааны хүнд суртал	2.39	2.35	2.43
Төрийн байгууллага хоорондын уялдаа холбоо	2.40	2.28	2.40
Төрийн байгууллагуудын ил тод байдал	2.51	2.45	2.55
Дундаж	2.51	2.42	2.60

Эх сурвалж: МҮХАҮТ

Төрийн үйлчилгээний хүнд суртлын индекс нь төрийн байгууллагууд үйлчилгээ үзүүлэх явцдаа хэр зэрэг хүнд суртал гаргаж байгааг болон энэ нь бизнесийн үйл ажиллагаанд хэрхэн нөлөөлж байгааг үнэлдэг бөгөөд зардал, төрийн албан хаагч, хугацаа, баримт бичиг, мэдээлэлд үндэслэдэг.

Хүснэгт 71. Төрийн үйлчилгээний хүнд суртлын индекс

Үзүүлэлт	2018	2021	2024
Зардал	3.31	3.27	3.16
Төрийн албан хаагч	3.46	2.91	3.10
Хугацаа	2.06	2.69	3.86
Баримт бичиг	3.31	2.97	3.08
Мэдээлэл	3.39	3.23	3.17
Дундаж үнэлгээ	3.31	3.01	3.07

⁴¹ МҮХАҮТ, Бизнес эрхлэхэд тулгарч буй төрийн үйлчилгээний хүндрэл, бэрхшээл, өртгийг тодруулах судалгаа

Төрийн үйлчилгээний хүнд суртлын индекс 2024 оны 3.10 үнэлгээтэй гарсан. Нарийвчлан авч үзвэл, баримт бичиг, хугацаа, төрийн албан хаагч гэсэн гурван үзүүлэлт нь өмнөх судалгаанаас сайжирсан боловч 2018 оны түвшинд хүрээгүй байна. Харин мэдээлэл болон албан зардал гэсэн хоёр үзүүлэлт 2018 оноос хойш тогтмол буурч байгаа нь анхаарал татахуйц асуудал юм. Мөн мэдээллийн үнэлгээ 3.17, албан зардлын үнэлгээ 3.16 оноотой байгаа нь төрийн үйлчилгээний хүнд суртлын индексийн үнэлгээнээс өндөр байна. Өөрөөр хэлбэл, сайжруулах шаардлагатай байсан гурван үзүүлэлтийн хувьд ахиц дэвшил гарсан байна.

Төрийн хууль, дүрэм, журмын зохицуулалтын нарийн төвөгтэй байдал, алдагдсан цаг хугацаа, албан бус зардлууд нь бизнес эрхлэгчдийн үйл ажиллагаанд ихээхэн хүндрэл үүсгэж байна.

Өрсөлдөөнийг хязгаарлагч хүчин зүйлүүдийг бууруулах замаар зах зээл дэх төрийн оролцоог бууруулж хувийн хэвшлийн нэмэгдэл өртгийн ДНБ-д эзлэх хувь 2024 онд 72.5 хувь байгааг 2027 онд 79.0 хувьд хүргэхээр зорьж байна.

Гааль: Гаалийн байгууллагаас 2025 онд улсын хилээр 2,664,524 тээврийн хэрэгсэл, 13,862 агаарын хөлгөөр тээвэрлэгдсэн 103.7 сая тонн бараанд 1,183,722 мэдүүлгээр бүрдүүлэлт хийж улсын төсөвт 6.7 их наяд төгрөгийн гаалийн болон бусад татварыг төвлөрүүлсэн. Тухайлбал, 2025 онд Монгол Улс 89.7 сая тонн нүүрс экспортолсон нь өнгөрсөн оноос 7.1 хувиар буюу 5.9 сая тонноор нэмэгдсэн байна.⁴²

Гаалийн шинэчлэлийн хүрээнд Засгийн газрын 2019 оны Гаалийн талаар авах зарим арга хэмжээний тухай 47 дугаар тогтоолыг үндэслэн хилийн хяналтын болон гүний гаалийн байгууллагуудыг орчин үеийн рентген болон хяналтын тоног төхөөрөмжөөр хангах, салбар лабораторийг байгуулах, ГЕГ-ын дэргэдэх Шуурхай хяналтын төв байгуулах, хилээр нэвтэрч байгаа тээврийн хэрэгслийн бүртгэлийг цахимжуулах, хилийн боомтуудад олон улсын жишигт нийцсэн цахим гарцын системийг нэвтрүүлэх зэрэг ажлуудыг үе шаттай зохион байгуулсан. Мөн Азийн хөгжлийн банкны санхүүжилтээр Хилийн боомтуудын цогцолборын барилга, зам талбай, гэрэлтүүлэг, шилэн кабель тавих, БНХАУ-ын буцалтгүй тусламжаар зарим хилийн боомтын шалган нэвтрүүлэх цогцолборын барилга, байгууламж, өргөтгөл, шинэчлэлийн ажлыг тус тус хэрэгжүүлсэн.

Улсын төсвийн гаалийн орлогын төлөвлөгөөний төлөвлөлт 2019 онд 2.94 их наяд төгрөг байсан бол 2025 онд 2.6 дахин өссөн үзүүлэлттэй байна.

График 44. Улсын төсвийн гаалийн орлого, их наяд төгрөг

Эх сурвалж: Гаалийн ерөнхий газар

⁴² Гаалийн ерөнхий газрын 2025 оны нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ

Гаалийн байгууллагын хяналтын хүрээд гадаад худалдааны эргэлт 2019 онд 13.7 тэрбум ам.доллар байсан бол 2025 онд 27.0 тэрбум ам.доллар буюу 1.9 дахин өссөн үзүүлэлттэй байна.

Улсын хилээр нэвтрүүлж буй бараанд хийх гаалийн хяналт шалгалтаас харахад нийт барааны 42.0-53.0 хувьд биет болон бичиг баримтын шалгалт (улаан төлөв) хийж байсан бол 2025 онд 32.2 хувь болж буурсан үзүүлэлттэй байна. Гаалийн хяналт шалгалтад цахим бүрдүүлэлт, теле хяналтын нэгдсэн систем, тээврийн цахим хяналтыг бүрэн нэвтрүүлсэн.

График 45. Гадаад худалдааны эргэлт, тэрбум ам.доллар

Эх сурвалж: Гаалийн ерөнхий газар

Дэлхийн гаалийн байгууллагын дэлхийн худалдааг аюулгүй байлгах болон хөнгөвчлөх аюулгүй байдлын багц стандарт, ДХБ-ын Худалдааг хөнгөвчлөх хэлэлцээрийг үндэслэж Гаалийн ерөнхий газрын даргын 2019 оны 12 дугаар сарын 05-ны өдрийн А/288 дугаар тушаалаар “Гаалийн итгэмжлэл олгох журам”-ыг анх баталж байсан бол ГЕГ-ын даргын 2021 оны 03 дугаар сарын 17-ны өдрийн А/118 дугаар тушаалаар “Худалдааг хөнгөвчлөх, аюулгүй байдлын стандартыг хангасан аж ахуйн нэгжид гаалийн итгэмжлэл олгох журам”-ыг батлан хэрэгжүүлж байна. Гаалийн итгэмжлэлийг 2025 оны байдлаар 6 аж ахуйн нэгжид олгоод байна.⁴³

Хүснэгт 72. Гаалийн итгэмжлэгдсэн аж ахуйн нэгж

дд	Нэр	Гаалийн итгэмжлэл	
		Олгосон огноо	Төрөл
1	Эрдэнэт үйлдвэр ТӨХК	2023	Экспорт
2	АПУ ХК	2024	Экспорт, Импорт
3	Ханбогд кашемир ХХК	2024	Экспорт, Импорт
4	Говь ХК	2024	Экспорт, Импорт
5	Янмал ХХК	2025	Экспорт, Импорт
6	Урбанек ХХК	2025	Экспорт, Импорт

Эх сурвалж: Гаалийн ерөнхий газар

Итгэмжлэгдсэн аж ахуйн нэгж болсноор дараах хөнгөлөлтүүдийг авна. Үүнд:

- ✓ Гаалийн бүрдүүлэлтийн дараалал харгалзахгүй хийх;
- ✓ Барааг эзэмшигчийн байр, агуулах, талбайд түр хадгалах;
- ✓ Нийт гаалийн бүрдүүлэлтийн 90 хүртэлх хувийг бараанд хийх шалгалтаас чөлөөлөх;
- ✓ Нэг сарын хугацаанд нэг гаалийн байгууллагын хяналтад орсон, нэг илгээгчээс хэд хэдэн ачилтаар нийлүүлэгдэх нэг төрлийн бараанд багцалж гаалийн нэг мэдүүлгээр гаалийн бүрдүүлэлтийг дор дурдсанаас бусад

⁴³ Гаалийн ерөнхий газрын 2025 оны нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ

тохиолдолд хийх боломжийг олгох; (гэрээний нэгж үнэ өөрчлөгдсөн; гаалийн болон бусад татварын хувь хэмжээнд өөрчлөлт орсон)

- ✓ Гаалийн хууль тогтоомжийн болон гаалийн үйл ажиллагаатай холбоотой аливаа санал, гомдлыг нэн даруй шийдвэрлэхэд туслалцаа үзүүлэх үүрэг бүхий гаалийн улсын байцаагчийг гаалийн удирдах төв байгууллагаас тусгайлан томилох;
- ✓ Итгэмжлэгдсэн аж ахуйн нэгжийн талаар олон нийтэд сурталчлах;
- ✓ Гаалийн бүрдүүлэлтийг барааны байршлаас үл хамааран аль ч гаалийн байгууллагад хийх;
- ✓ Итгэмжлэгдсэн аж ахуйн нэгжийн харилцан хүлээн зөвшөөрөх хэлэлцээр байгуулсан бусад улс оронд хөнгөлөлт эдлэх.

Цаашид итгэмжлэлийн төрлийг нэмэгдүүлэх хууль тогтоомжийг шинэчлэх, бусад улс орны Гаалийн байгууллагатай Итгэмжлэгдсэн аж ахуйн нэгжийг харилцан хүлээн зөвшөөрөх хэлэлцээр байгуулж, хэрэгжилтийг хангах шаардлагатай байна. Иймээс аж ахуйн нэгжүүдийн чадавхыг сайжруулах замаар гаалийн итгэмжлэгдсэн аж ахуйн нэгжийг нэмэгдүүлж итгэмжлэгдсэн аж ахуйн нэгжийн тоо 2024 онд 6 байгааг 2027 онд 14-д хүргэнэ. Үүний тулд гаалийн бүрдүүлэлтэд зарцуулах хугацааг бууруулж бараанд хийх шалгалтаас чөлөөлөх хувь 2025 онд 64 байгааг 2027 онд 66.0 болгоно.

Татварын орчин: Монгол Улсын татварын нийт орлого 2025 онд 27.1 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оноос 331.5 тэрбум төгрөгөөр буюу 1.2 хувиар буурсан байна. Татварын нийт орлогын 31.5 хувийг орлогын албан татвар, 23.0 хувийг нэмэгдсэн өртгийн албан татвар, 20.8 хувийг нийгмийн даатгалын орлого, 6.8 хувийг гадаад үйл ажиллагааны орлого, 3.5 хувийг онцгой албан татварын орлого, 14.4 хувийг бусад төрлийн татвар, төлбөр, хураамжийн орлого тус тус бүрдүүлж байна. Орлогын албан татварын 66.3 хувийг ААНОАТ, 33.7 хувь (буцаан олголтыг оруулсан дүнгээр)-ийг ХХОАТ-ын орлого бүрдүүлж байна.

Сүүлийн 10 гаруй жилийн хугацаанд цахим төлбөрийн баримтын системийг нэвтрүүлснээр нийт хэрэглэгчийн тоо 2.3 саяд хүрч, сард дунджаар хэвлэгдэж байгаа баримтын үнийн дүн 6.2 их наяд төгрөгт хүрч, 37.3 сая баримт хэвлэсэн үзүүлэлттэй байна. Мөн цахим төлбөрийн баримтын системийг ашиглан хөрөнгийн татварын нэхэмжлэхээ төлөх боломж бүрдсэн.

Цаашид татварын эрсдэлийг цахим систем үнэлж, эрсдэлтэй татвар төлөгчдөд эрсдэлийг анхааруулдаг, сануулдаг, урьдчилан сэргийлдэг, мэдээлэлд суурилсан шийдвэр гаргадаг тогтолцоонд шилжинэ. Ингэснээр татварын албаны хяналт шалгалтын тоог бууруулахаас гадна татвар төлөгчдөд учирдаг хүндрэл, зөрчлийн тоог бууруулах эерэг үр нөлөөтэй юм.

Олон улсын чиг хандлагаас харахад сүүлийн жилүүдэд татварын албаны хяналтын механизмыг хялбаршуулах, татвар төлөгчдөд зөвлөн туслах үйлчилгээг сайжруулах чиглэлээр томоохон шинэчлэлүүд хийгдэж байна. Тухайлбал, Шинэ Зеланд, Австрали, Канад, Финланд зэрэг улс орнууд татварын хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэхэд татвар төлөгчдөд дэмжлэг үзүүлэх, мэдээллээр хангах, эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх механизмыг нэвтрүүлж байна. Эдгээр улсуудад татвар төлөгчийг зөрчил гаргасны дараа шийтгэл хүлээлгэх бус, зөрчил гарахаас нь өмнө урьдчилан мэдээлж, тайлан гаргах, татвар төлөх үйл явцыг хялбар, ойлгомжтой болгох бодлого баримталдаг.

Монгол Улс мөн энэ чиг хандлагыг баримталж, цахим системийн хөгжлийг ашиглан зөвлөн туслах үйлчилгээ, автомат хяналтын тогтолцоог нэвтрүүлж, татварын орчныг хялбаршуулж, сайжруулах замаар татварын ачааллыг бууруулахыг зорьж байна.

Олон улсын валютын сангаас 2022 онд хийсэн “Монгол Улс: Татварын албаны үйл ажиллагааг үнэлэх хэрэгслийн тайлан”-д дурдсанаар Монгол Улсын татварын албаны үйл ажиллагааг нийт 32 үзүүлэлтээр үнэлэхэд үйл ажиллагааны эрсдэл, татварын тайлангийн хамрагдалт, татварын үнэн зөв тайлагнал, татварыг хугацаанд нь төлж буй байдал зэрэгтэй холбоотой үзүүлэлтүүд хангалтгүй үнэлгээ авсан байна.

Түүнчлэн, Азийн хөгжлийн банкны санхүүжилтээр татвар төлөгчдийн сэтгэл ханамжийн түвшнийг тодорхойлох зорилгоор 2022 онд жижиг, бичил сегментийн аж ахуйн нэгж болон иргэдээс нийт 78 үзүүлэлтээр судалгаа авсан. Судалгаагаар татвар төлөгчдийн 18.0 хувь нь сургалт, зөвлөгөө, заавар, зөвлөмж өгдөггүй гэж, 25.0 хувь нь татвар төлөх хугацаа уян хатан биш гэж дүгнэсэн. Мөн татвар төлөгчид санал хүсэлтэд хариу өгөх үзүүлэлтэд бага оноо өгч, мэдээлэл өгөх, зөвлөх үйлчилгээг сайжруулах, мэдээллийг энгийн ойлгомжтой болгох, татварын албаны харилцах үйлчилгээг нэмэгдүүлэх шаардлагатай гэж үзсэн байна.

Төр, татвар төлөгчийн хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх замаар татварын ачааллыг бууруулж татвар төлөгчдийн дундаж бодит татварын хувийг 2027 онд одоо байгаа түвшнээс 2.0 хувиар бууруулна. Татвар төлөгчдөд үзүүлэх үйлчилгээний чанарыг сайжруулж Татвар төлөгчийн үнэлгээг 2027 онд одоо байгаа түвшнээс 5.0 хувиар нэмэгдүүлэхээр төлөвлөсөн.

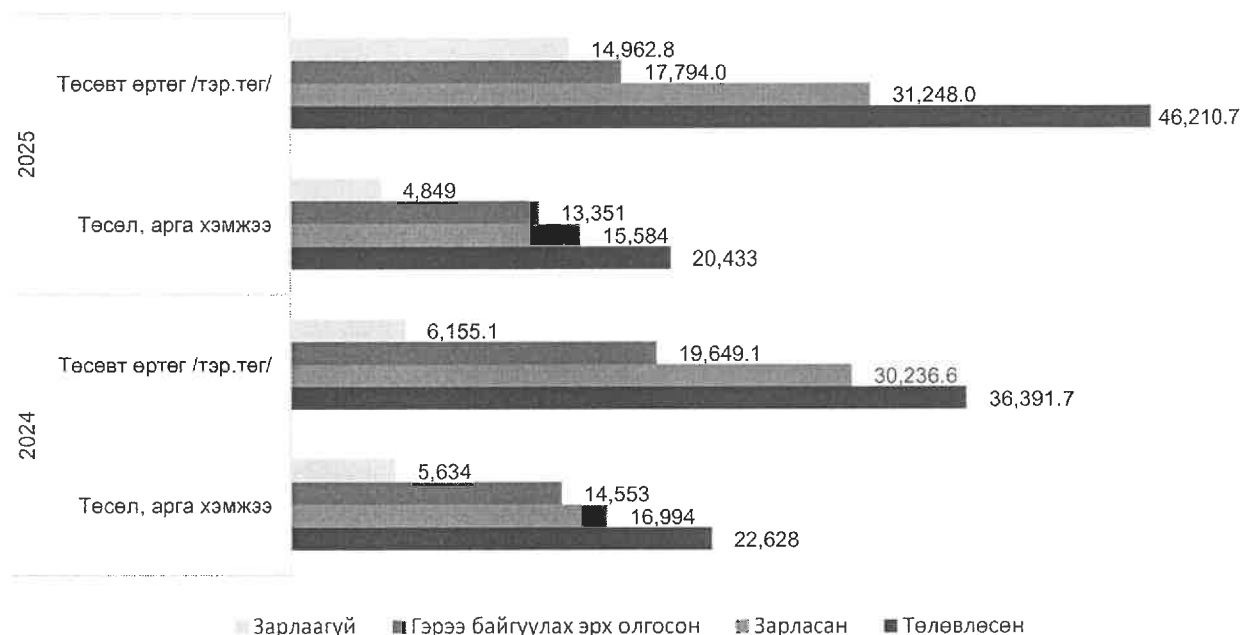
Бизнесийн орчин: Үйл ажиллагаа явуулж буй бизнес эрхлэгчид 2025 оны байдлаар 116,820 болж өмнөх онтой харьцуулахад 6.2 хувиар, үйл ажиллагаа эрхлээгүй бизнес эрхлэгчдийн тоо 2025 онд 46,112 болж өмнөх онтой харьцуулахад 12.2 хувиар өссөн байна. Харин үйл ажиллагаагаа бүрэн зогсоосон аж ахуй нэгж 4,909 болж 17.0 хувиар, үйл ажиллагаа нь түр зогссон бизнес эрхлэгчдийн тоо 2025 оны байдлаар 89,378 болж 9.8 хувиар буурчээ.

Хүснэгт 73. Бизнес регистрийн санд бүртгэлтэй аж ахуй нэгж, байгууллагын тоо, жил, хариуцлагын хэлбэр, үйл ажиллагаа эрхлэлтийн байдлаар

Статистик үзүүлэлт	Бизнесийн төрөл	2023	2024	2025
Үйл ажиллагаа явуулж байгаа	Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч	-	-	0
	Компани	84,660	92,061	96,739
	Хоршоо	1,570	2,485	3,568
	Нөхөрлөл	1,558	1,494	1,523
	ТӨҮГ, ОНӨҮГ	464	487	482
	Төсвийн байгууллага	4,900	4,938	4,942
	Төрийн бус байгууллага	7,739	7,882	8,845
	Бусад	691	704	721
	Нийт	101,582	110,051	116,820
Үйл ажиллагаа эрхлээгүй	Компани	23,358	28,919	33,040
	Хоршоо	321	5,278	6,888
	Нөхөрлөл	536	631	654
	ТӨҮГ, ОНӨҮГ	3	2	6
	Төсвийн байгууллага	-	-	-
	Төрийн бус байгууллага	5,792	6,021	5,277
	Бусад	212	233	247
	Нийт	30,222	41,084	46,112
Үйл ажиллагаагаа түр зогсоосон	Компани	72,624	73,469	66,599
	Хоршоо	2,730	4,444	4,243
	Нөхөрлөл	3,103	3,031	2,622
	ТӨҮГ, ОНӨҮГ	64	58	52
	Төсвийн байгууллага	2	3	0
	Төрийн бус байгууллага	17,479	17,236	15,066
Бусад	904	857	796	
	Нийт	96,906	99,098	89,378
Үйл ажиллагаагаа бүрэн зогсоосон	Компани	2,103	3,880	3,200
	Хоршоо	142	354	327

2024 онтой харьцуулбал төлөвлөсөн тендер шалгаруулалтын тоо 2,195 нэгжээр буюу 9.7 хувь буурсан, зарласан тендер шалгаруулалтын тоо 1,410 нэгжээр буюу 8.3 хувь, гэрээ байгуулах эрх олгосон тендер шалгаруулалтын тоо 1,202 нэгжээр буюу 8.3 хувь, зарлаагүй тендер шалгаруулалтын тоо 785 нэгжээр буюу 13.9 хувь, бүх ангилалд 8-14 хувь орчим буурсан үзүүлэлттэй байна.

График 47. 2024-2025 оны худалдан авах ажиллагааны хэрэгжилт

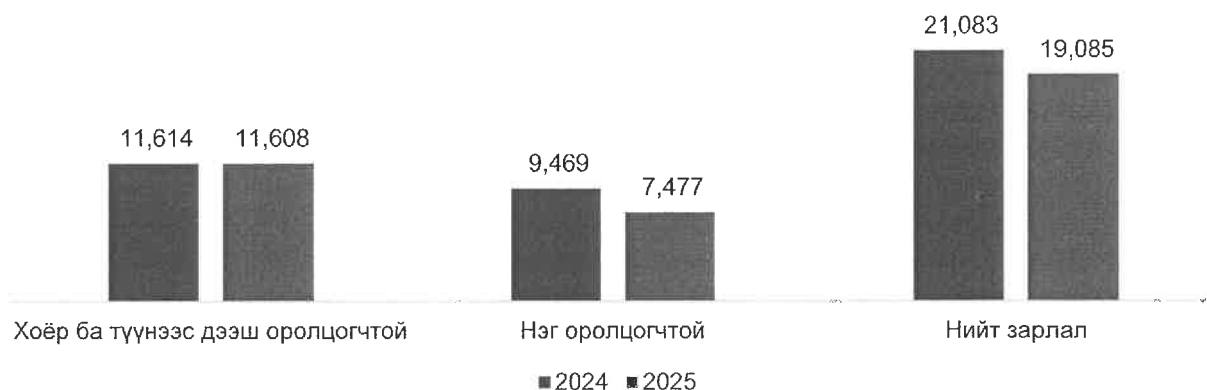
Эх сурвалж: Сангийн яамны ТЕЗ-ийн 2025 оны ХАА-ны тайлан

Төсөвт өртгийн хувьд авч үзвэл, төлөвлөсөн төсөл, арга хэмжээний тоо 2,195 нэгжээр буюу 9.7 хувиар буурсан хэдий ч нийт төсөвт өртөг 9,819.01 тэрбум төгрөгөөр буюу 27 хувиар өссөн байна. Үүнээс зарласан тендер шалгаруулалтын төсөвт өртөг 1,011.3 тэрбум төгрөгөөр буюу 3.3 хувиар нэмэгдсэн бол зарлагдаагүй төсөл, арга хэмжээний төсөвт өртөг 8,807.6 тэрбум төгрөгөөр буюу 143 хувиар өсөж, 2024 онтой харьцуулахад хоёр дахин нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байна. Ингэснээр нийт төлөвлөгдсөн төсөл, арга хэмжээний төсөвт өртгийн ойролцоогоор гуравны нэг нь зарлагдаагүй үлдсэн байна.

Төсөл, арга хэмжээний тендер шалгаруулалт зарласан байдлыг цахим системийн мэдээллээс үзэхэд, 2025 онд захиалагчид 15,584 төсөл, арга хэмжээний гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулах хүрээнд нийт 26,149 зарлал нийтэлсэн байна. Энэ нь нэг тендер шалгаруулалт дунджаар 1.68 удаа зарлагдсан үзүүлэлт юм. Харин 2024 онд 16,994 тендер шалгаруулалтад 31,410 зарлал нийтлэгдэж, нэг тендер шалгаруулалтад ногдох зарлалын дундаж 1.85 байсан бөгөөд 2025 онд уг дундаж 0.17 нэгжээр буурсан байна.

Нийт зарлалын 7,064 буюу 27 хувьд нэг ч аж ахуйн нэгж, байгууллага тендер ирүүлээгүй тул дахин зарлагдсан байна. Харин 19,085 буюу 73 хувьд оролцогчид тендер ирүүлсэн байна. Оролцогчийн тоогоор ангилан үзвэл, зарлалын 11,608 буюу 61 хувь нь хоёр болон түүнээс дээш оролцогчтой, 39 хувь нь нэг оролцогчтой байна. 2024 онд нэг оролцогчтой зарлалын тоо 9,469 байсан бол 2025 онд 7,477 болж, 21 хувиар буурсан үзүүлэлттэй байна.

График 48. Төсөл, арга хэмжээний ТШ зарласан байдал

Эх сурвалж: Сангийн яамны ТЕЗ-ийн 2025 оны ХАА-ны тайлан

Худалдан авах ажиллагаанд аж ахуйн нэгж, байгууллагын оролцооны хувьд, 2025 оны байдлаар цахим системд нийт 28,945 аж ахуйн нэгж, иргэн бүртгэлтэй байна. Үүнээс 27 хувь буюу 7,739 аж ахуйн нэгж тендер шалгаруулалтад оролцсон бөгөөд энэ нь 2024 онтой харьцуулахад 441 аж ахуйн нэгжээр буюу 6 хувиар өссөн үзүүлэлт юм. Нийт оролцогч 7,739 аж ахуйн нэгжээс 5,236 нь нэг болон түүнээс дээш удаа шалгарч, гэрээ байгуулах эрх авсан бол 2,503 аж ахуйн нэгж гэрээ байгуулах эрх авч чадаагүй байна.

Хүснэгт 74. Тендерт оролцогчдын судалгаа

Он	Дундаж оролцогч	Нэг оролцогчийн илгээсэн тендерийн дундаж	Нэг оролцогчийн ГБЭО дундаж
2024	3	8.6	3.1
2025	3.5	8.5	2.9

Эх сурвалж: Сангийн яамны ТЕЗ-ийн 2025 оны ХАА-ны тайлан

Нийт 7,739 аж ахуйн нэгж давхардсан тоогоор цахим системээр дамжуулан 66,076 тендерт оролцсон байна. Энэ нь нэг аж ахуйн нэгж дунджаар 8 тендер шалгаруулалтад оролцож, 3 тендерт шалгарч гэрээ байгуулах эрх авсан үзүүлэлт юм. Мөн дээрх үзүүлэлтээс харахад нэг тендер шалгаруулалтад оролцогчдын дундаж тоо өссөн боловч нэг оролцогчийн гэрээ байгуулах эрх авсан дундаж тоо 0.2 нэгжээр буурсан байна.

Худалдан авах ажиллагаанд дахь хүний оролцоог бууруулах замаар тендер шалгаруулалт амжилтгүй болсон хувийг 2024 онд 53.0 байгааг 2027 онд 35.0 хувьд, ил тод байдлыг нэмэгдүүлж тендерт оролцогчоос захиалагчийн шийдвэрт гаргасан гомдолд үндэслэлтэй гомдлын эзлэх хувь 2025 онд 50.0 байгааг 2027 онд 35 хувьд хүргэнэ.

Стандарт: Стандартчилал, хэмжил зүй, тохирлын үнэлгээний үйл ажиллагаа нь 1921 оноос хойш улс орны эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх зорилго, зорилт, удирдлагын арга хэлбэртэй нягт уялдаа холбоотой төдийгүй тодорхой үе шатуудыг дамжин хөгжиж иржээ. Монгол Улсын үндэсний стандартчилал нь хөгжлийнхөө үе шат болгонд тодорхой зорилтыг шийдвэрлэж, улс орны худалдаа, эдийн засаг, нийгмийн хөгжил, бүтээгдэхүүний чанарыг дээшлүүлэхэд үнэтэй хувь нэмэр оруулсан.

Хэмжилзүй нь худалдаа, аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуй, тээвэр, холбоо, шинжлэх ухаан, эрүүлийг хамгаалах салбарын хэмжээнд хурдацтайгаар үүсэн хөгжиж, аливаа үзэгдэл, үйл ажиллагаа, түүний үр дүнгийн тоо болон чанарын үзүүлэлтийг үнэлж дүгнэхэд чухал хэрэглүүр болж байна. Улсын стандартчиллын бодлогыг

1976-1988 онд хэрэгжүүлж, хөгжүүлэх үе шатанд, ялангуяа 1980-аад он хүртэл эх орны үйлдвэрийн бүтээгдэхүүнийг стандартчиллын норматив-техникийн баримт бичгээр бүрэн хангах зорилттой ажилласны үр дүнд 1988 онд нийт бүтээгдэхүүний 98.0 хувийг стандартчилсан байна.

Зах зээлд шилжиж буй 1990-ээд оноос бүтээгдэхүүний нэр төрөл, гарал үүсэл эрс олширч, бүтээгдэхүүний чанар, хэрэглээний аюулгүй байдлыг хангах явдал нэн тулгамдсан зорилт болсон. Засгийн газрын тохируулагч агентлаг Стандарт, хэмжил зүйн газар нь стандартчилал, хэмжилзүй, тохирлын үнэлгээ, сорьцын хяналтын чиглэлээр орон нутгийн 21 салбар, хэлтэстэйгээр үйл ажиллагаа явуулж байна.

Монгол Улс 2020 онд олон улсын хэмжил зүйн байгууллагад анх удаа чадавхаа үнэлүүлж, стандарт, хэмжил зүйн газрын массын лаборатори дэлхийн хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулах чадавхаа анх удаа баталгаажуулсан. Улсын хэмжээнд 6,669 стандарт байгаагаас олон улсын стандартын эзлэх хувь 2025 онд 3,075 буюу нийт стандартын 46.1 хувь болсон байна. Мөн 107 стандартыг хүчингүй болгосон.

Хүснэгт 75. Хүчин төгөлдөр стандартын тоо

Улс	2021	2022	2023	2024	2025
Олон улсын	2,935	2,817	2,858	3,015	3,075
Үндэсний	3,767	3,719	3,679	3,717	3,594
Хүчингүй болсон	74	308	69	54	107
Нийт	6,702	6,536	6,537	6,732	6,669
Олон улсын стандартын эзлэх хувь	43.8	43.0	43.7	44.7	46.1

Эх сурвалж: Стандарт, хэмжил зүйн газар

Салбарын тулгамдсан асуудлыг ач холбогдлоор нь эрэмбэлж, дараах үйл ажиллагааны чиглэлээр сайжруулах хэрэгцээ шаардлага байна. Үүнд:

- ✓ Салбарын хэмжээний санхүү, эдийн засгийн боломж болон материаллаг бааз хязгаарлагдмал;
- ✓ Төсвийн хөрөнгө бага байдлаас болж хүний нөөцийг чадавхжуулах асуудал орхигдсон;
- ✓ Салбарын мэдээллийн нэгдсэн цахим системийг үе шаттай нэвтрүүлэхэд төсөв санхүүжилт хангалтгүй;
- ✓ Санхүүжилт байхгүйн улмаас хэмжил зүйн лаборатори шинээр байгуулагдаагүй бөгөөд сорилт шинжилгээний тоног төхөөрөмжийн засвар үйлчилгээ хийгдээгүй;
- ✓ Олон улсын түвшинд хүрсэн стандартын тоо хэмжээ хангалтгүй бөгөөд стандартын шинжлэх ухаан, техникийн түвшнийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай;
- ✓ Лабораториудын хүчин чадал хангалтгүй бөгөөд сорилтын дүнг үндэслэж тохирлын үнэлгээ хийх боломж хязгаарлагдмал;
- ✓ Гадаад харилцаа, хамтын ажиллагааны хүрээнд хэрэгжүүлсэн олон улсын төсөл, хөтөлбөр хангалтгүй;
- ✓ Стандартчиллын бүрэн цахимжуулалт болон хэмжил зүйн үйлчилгээний цахимжуулалтын ажил хангалтгүй;
- ✓ Стандартчилал, техникийн зохицуулалт, тохирлын үнэлгээ, хэмжил зүйн үйл ажиллагааны чиглэлд хүний нөөцийн хомсдолтой, мэргэшсэн боловсон хүчин дутмаг бөгөөд тогтвортой ажиллах байдал алдагдсан.

Лаборатори, туршилтын чадавх, бүтээгдэхүүн, үйлчилгээнд иргэдийн итгэх итгэлийг нэмэгдүүлж заавал баталгаажуулалтад хамрагдсан бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний хувийг 2025 онд 54.5 байгааг 2027 онд 63.0-д, олон улс, бүс нутгийн стандартад нийцүүлэн баталсан үндэсний стандартын эзлэх хувь 2025 онд 46.0 байгааг 2027 онд 47.0-д, дэвшилтэт технологи нэвтрүүлж нормчилсон хүнсний

бүтээгдэхүүний аюулгүйн үзүүлэлт 2025 онд 85.0 хувь байгааг 93.0 хувьд, олон улсын жишигт хүрсэн хэмжлийн нэр төрлийг 2024 онд 11 байгааг 2027 онд 12 болгож нэмэгдүүлнэ.

3.7.2. Инфляц

Инфляц 2025 оны дунджаар 8.6 хувь, оны эцэст 7.5 хувь гарсан байна. 2025 оны эхний улиралд эрэлтийн гаралтай инфляц өндөр хэвээр хадгалагдаж, инфляцыг голлон тайлбарлаж байсан бол 2 дугаар улирлаас эхлэн аажмаар саарсан байна. Эрэлтийн инфляц саарахад 2025 оны төсөвт тодотгол хийж, төсвийн урсгал зардлыг бууруулсан, ханшийн зах зээл тогтворжсон, хэрэглээний зээлд зохицуулалт хийсэн, бодлогын хүүг 12 хувьд хадгалсан зэрэг бодлогын арга хэмжээнүүд авч хэрэгжүүлсэн нь голлон нөлөөллөө. Харин нийлүүлэлтийн гаралтай үнийн өсөлт оны сүүлийн хагаст хүнсний үнийн өсөлтөөс үүдэлтэйгээр эрчимжсэн байна. Тухайлбал, махны үнэ улирлын хандлагаар буураагүй, 2025 оны зун ган болж ургац алдсанаар хүнсний ногооны нийлүүлэлт багасч, үнэ өссөн нь нөлөөлсөн байна.

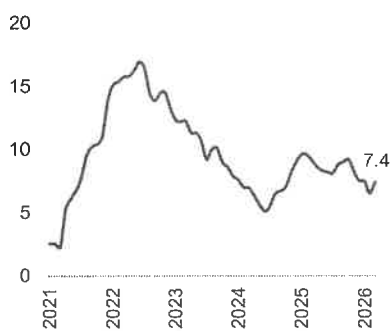
Төв банкнаас 2025 оны 3 дугаар сард мөнгөний бодлогын хүүг 2 нэгж хувиар нэмэгдүүлж, 12 хувьд хүргэсэн байна. Арилжааны банкуудын зээлийн үлдэгдэл 2025 оны эцэст 43.8 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 19 хувиар өсөж, өсөлтийн хурд өмнөх онтой харьцуулахад 16.5 нэгж хувиар саарсан байна. Зээлийн өсөлтөд бөөний болон жижиглэн худалдаа, үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа, тэтгэврийн зээл болон барилгын салбарын зээл голлон нөлөөлсөн байна.

Мөнгөний нийлүүлэлт 2025 оны эцэст 47.1 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 10.6 хувиар өслөө. Эх үүсвэр бүтцээр авч үзвэл, төгрөгийн хадгаламж мөнгөний нийлүүлэлтийн өсөлтөд голлон нөлөөлсөн байна. Тухайлбал, мөнгөний нийлүүлэлтийн өсөлтийн 9.4 нэгж хувийг төгрөгийн хадгаламж, 2.1 нэгж хувийг гадаад валютын харилцах, 0.2 нэгж хувийг гадаад валютын хадгаламж бүрдүүлсэн бол төгрөгийн харилцах -1.1 нэгж хувийн сөрөг нөлөө үзүүлжээ. Байршуулалт талаас авч үзвэл, мөнгөний нийлүүлэлтийн өсөлтийг дотоод цэвэр активын өсөлт голчлон бүрдүүлж байна. Дотоод цэвэр актив нэмэгдэхэд дотоодын зээлийн өсөлт нөлөөлсөн байна.

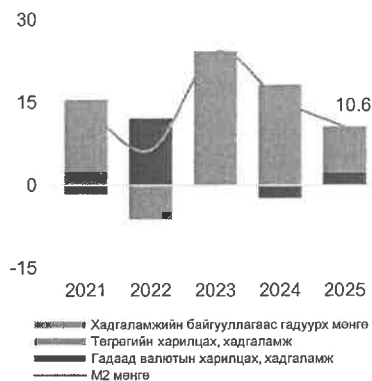
2026 оны хүлээгдэж буй гүйцэтгэл: Инфляц 2026 оны 3 дугаар сард 7.4 хувь гарч, төв банкны зорилтот түвшинд байна. Гэвч 2026 оны эхний хагаст хүнсний инфляц өндөр хэвээр хадгалагдах, нийлүүлэлтийн шалтгаантай хүчин зүйлсийн нөлөө давамгайлахын зэрэгцээ шатахууны үнэ нэмэгдэх, дам нөлөөгөөр бусад, бараа үйлчилгээний үнийн өсөлтийг эрчимжих эрсдэл нэмэгдэж байна. Тодруулбал, Ойрх Дорнод дахь геополитикийн хурцадмал байдал дэлхийн газрын тосны зах зээлд хүчтэй нөлөөлж, үнийг богино хугацаанд огцом өсгөсөн нь дотоодын шатахууны үнийн дарамтыг нэмэгдүүлж байна.

График 49. Инфляц, мөнгөний нийлүүлэлт, зээлийн үлдэгдэл

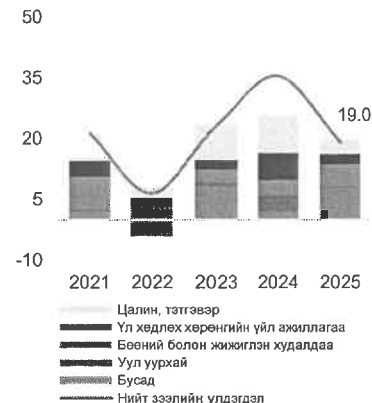
1. Инфляц (хувь)	2. Мөнгөний нийлүүлэлтийн өсөлт пассив тал (хувь)	3. Зээлийн үлдэгдлийн өсөлт (хувь)
------------------	---	------------------------------------

Эх сурвалж: УСХ

Эх сурвалж: Монголбанк

Эх сурвалж: Монголбанк

Мөн шатахууны үнийн өсөлт эдийн засгийн салбаруудын үйлдвэрлэлийн өртгийг нэмэгдүүлж, цаашлаад үнэ өсөх эрсдэлийг дагуулж байна. Түүнчлэн геополитикийн эрсдэл, тодорхой бус байдал өндөр хэвээр байгаа нь гадаад инфляц болон импортын инфляц өсөх дарамтыг нэмэгдүүлж, инфляцыг суурь төсөөллөөс өсгөх эрсдэлтэй байна.

“Хүнсний хангамж, аюулгүй байдал” үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд хүнсний нийлүүлэлт нэмэгдэх, логистик нийлүүлэлтийг сайжруулах, эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх, “Атар-4 аян”-дотоодын гурилын хангамж өсөх, эрчимжсэн мал ахуйд шаардлагатай тэжээлээр хангах, хялбарчилсан горим, ухаалаг гарц, гаалийн цахимжилтыг эрчимжүүлж, чингэлэг тээврийн бөөгнөрөл үүсэхээс сэргийлэх, экспортын зохион байгуулалтыг оновчтой хийж, валютын нөөцийг тогтвортой нэмэгдүүлж, мөчлөг сөрсөн төсвийн бодлого хэрэгжүүлэн хэрэглээний зээлийн өр, орлогын харьцааны тохируулгыг оновчтой хийж, хилийн боомтуудаар нэвтрэх бараа бүтээгдэхүүний хориг, хязгаарлалтыг үе шаттай цуцалж, бүх боомтоор малын гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүнийг экспортолж инфляцыг бууруулна.

Хөдөө аж ахуйн салбарт хэрэгжиж буй хөтөлбөр, аяныг эрчимжүүлж инфляцын түвшин 2025 онд 7.5 хувь байгааг 2027 онд 6.0 хувьд, мөнгөний бодлогыг оновчтой хэрэгжүүлж эрэлтийн гаралтай инфляц 2025 онд 6.7 хувь байгааг 2027 онд 6.0 хувьд, худалдааны сүлжээ, тээвэр логистикийг сайжруулж нийлүүлэлтийн гаралтай инфляц 2025 онд 8.8 хувь байгааг 2027 онд 6.0 хувьд хүргэнэ. Эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлж хүнсний барааны үнийн өсөлт 2025 онд 11.3 хувь байгааг 2027 онд 6.5 хувьд хүргэнэ. Боомт, тээвэр, логистикийн өртгийг бууруулах бодлогын үр дүнд импортын барааны үнийн өсөлт 2025 онд 4.3 хувь болж 2027 оны зорилтот түвшнээс 0.2 хувиар давж биелсэн байна.

3.7.3. Засгийн газрын өр

Засгийн газрын өрийн нэрлэсэн дүнгээр илэрхийлэгдсэн үлдэгдэл 2025 оны эцсийн байдлаар 35.4 их наяд төгрөг, ДНБ-д харьцуулсан харьцаа 39.4 хувьтай тэнцэж байна.

Засгийн газрын нийт өрийн 95.7 хувийг гадаад өр бүрдүүлж байна. Засгийн газрын гадаад өрийн үлдэгдэл 2025 оны эцсийн байдлаар 33.9 их наяд төгрөгт хүрч өмнөх оны мөн үеэс 1.86 их наяд төгрөгөөр нэмэгдсэн байна. Нийт гадаад өрийн эргэн төлөлтийн хуваарийн дагуу 2026 онд 978.0 сая ам.доллар, 2027 онд 918.5 сая ам.доллар, 2028 онд хамгийн өндөр буюу 1,078.5 сая ам.долларын өрийн төлбөр хүлээгдэж байгаа бол 2029 оноос гадаад өрийн эргэн төлөлт 760.4 сая ам.доллар болж ачаалал буурахаар байна. Засгийн газрын гадаад өрийн дарамт 2021 оноос тогтвортой буурч ирсэн боловч 2026 оноос өсөх төлөвтэй байгаа тул цаашид валютын нөөцөө нэмэгдүүлэх, ханшийн хэлбэлзлээс үүдэлтэй эрсдэлийг бууруулах,

гадаад зээлийг эдийн засгийн үр өгөөжтэй төсөл, арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд чиглүүлэх нь чухал байна.

Цаашид Засгийн газрын өрийн тогтвортой байдлыг хангахад ДНБ-ий бодит өсөлт болон үндсэн тэнцлийн алдагдал голлох үүрэг гүйцэтгэхээр байна. Иймд цаашид макро эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангахад чиглэсэн бодлогын арга хэмжээг үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Үр ашиггүй төсвийн зардлыг танаж төсвийн нийт зардлын ДНБ-д эзлэх хувь 2024 онд 38.3 байгааг 2027 онд 30.0 хувь болгож, төсвийн урсгал зардлын ДНБ-д эзлэх хувь 2024 онд 27.0 байгааг 2027 онд 23.0 хувь болгож бууруулна.

3.7.4. Гадаад худалдаа

Монгол Улс 2025 онд нийт 163 улстай худалдаа хийж, гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт 27.0 тэрбум ам.долларт хүрснээс экспорт 15.7 тэрбум ам.доллар, импорт 11.3 тэрбум ам.доллар болж, тэнцэл 4.4 тэрбум ам.долларын ашигтай гарчээ. Нийт бараа эргэлтийн хэмжээ өмнөх оноос 384.5 (1.4 хувь) сая ам.доллар, экспорт 81.9 (0.5 хувь) сая ам.доллар, импорт 302.6 (2.6 хувь) сая ам.доллаар тус тус буурч, тэнцэл 220.7 (5.3 хувь) сая ам.доллаар өссөн байна.

Эрдэс бүтээгдэхүүн, үнэт чулуу, металл гоёлын зүйлс, нэхмэл бүтээгдэхүүний экспорт нийт экспортын 95.1 хувийг эзэлж байгаа бол импортын 70.5 хувийг эрдэс бүтээгдэхүүн, машин механик төхөөрөмж, цахилгаан хэрэгсэл, тээврийн хэрэгсэл, тэдгээрийн эд анги болон үндсэн төмөрлөг, түүгээр хийсэн бүтээгдэхүүн эзэлж байна.

Хүснэгт 76. Монгол Улсын гадаад худалдааны үндсэн үзүүлэлт

	2023	2024	2025	2025/2024	
				Зөрүү	Хувь
Эргэлт	24'437.1	27'398.0	27'013.6	- 384.5	- 1.4
Экспорт	15'186.9	15'783.4	15'701.5	- 81.9	- 0.5
Импорт	9'250.2	11'614.7	11'312.1	- 302.6	- 2.6
Тэнцэл	5'936.6	4'168.7	4'389.4	220.7	5.3

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Экспорт. Экспорт 2025 онд өмнөх оноос 81.9 сая ам.доллаар буурахад нүүрс 2.9 тэрбум ам.доллар, угаасан ноолуур 256.7 сая ам.доллар, боловсруулаагүй газрын тос 70.8 сая ам.доллар, сүлжмэл дотуур хувцас 5.5 сая ам.доллаар тус тус буурсан нь голлон нөлөөлжээ. Харин зэсийн хүдэр ба баяжмал 2.5 тэрбум ам.доллар, боловсруулаагүй буюу хагас боловсруулсан алт 341.6 сая ам.доллар, мал амьтны самнасан үс, хялгас 260.5 сая ам.доллар, цайрын хүдэр, баяжмал 51.1 сая ам.доллаар өссөн байна.

Экспортын бүтэц 2025 оны байдлаар БНХАУ 89.4 хувь, Швейцар 6.9 хувь, АНУ 0.8 хувь, ОХУ 0.4 хувь, Иран 0.4 хувь, бусад улсууд 2.1 хувийг тус тус эзэлж байна.

Импорт. Импорт 2025 онд өмнөх оноос 302.6 сая ам.доллаар буурахад ачааны автомашин 217.1 сая ам.доллар, бульдозер, экскаватор зэрэг 67.7 сая ам.доллар, нийтийн тээврийн хэрэгсэл 52.5 сая ам.доллар, тээврийн хэрэгслийн сэлбэг, эд анги 48.9 сая ам.доллар, суудлын автомашин 43.7 сая ам.доллаар тус тус буурсан нь голлон нөлөөлжээ. Харин дизелийн түлш 41.1 сая ам.доллар, азотын бордоо 22.4 сая ам.доллар, цахилгаан эрчим хүч 18.5 сая ам.доллаар өссөн байна. Импортын бүтэц 2025 оны байдлаар БНХАУ 40.9 хувь, ОХУ 24.5 хувь, Япон Улс 9.6 хувь, БНСУ 4.1 хувь, АНУ 3.7 хувь, ХБНГУ 2.3 хувийг тус тус эзэлж, нийт импортын 85.2 хувийг бүрдүүлж байна.

Худалдааны тариф, тарифын бус саад тотгорыг бууруулж, гадаад худалдааны хөнгөвчилсөн байдлын үзүүлэлт 2025 онд 58.1 байгааг 2027 онд 63.0-д, экспортын барааны гаалийн бүрдүүлэлттэй холбоотой үйл ажиллагааг цахимжуулж экспортын бүрдүүлэлтэд зарцуулах хугацаа 2024 онд 302 цаг байгааг

2027 онд 113.1 цагт, чөлөөт худалдааны хэлэлцээрийн тоог 2024 онд 2 байгааг 2027 онд 4-д хүргэнэ.

Гадаадын хөрөнгө оруулалт: Монгол Улсад 1990 оноос 2025 оны I улирал хүртэл нийт 49.0 тэрбум ам.долларын гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын орох урсгал бүртгэгдсэн бөгөөд үүнээс 43.4 хувийг Нидерланд, 13.1 хувийг БНХАУ, 8.3 хувийг Сингапур Улс тус тус бүрдүүлсэн бол үйл ажиллагааны салбарын ангиллаар уул уурхай, олборлолтын салбар 74.0 хувь, бөөний болон жижиглэнгийн худалдааны салбар 9.9 хувийг тус тус бүрдүүлсэн байна.⁴⁴

Монгол Улсад орсон гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын үлдэгдлийн 52.0 хувь буюу 17,254.0 сая ам.доллар нь гадаадын хөрөнгө оруулалттай компанийн толгой компаниас авсан зээлээс, 48.0 хувь буюу 16,228.0 сая ам.доллар нь хувь нийлүүлэгчийн дүрмийн сангийн хөрөнгө оруулалтаас бүрдсэн бөгөөд улсаар нь ангилбал Нидерланд 42.0 хувь (14,227 сая ам.доллар), БНХАУ 16.0 хувь (5,443 сая ам.доллар), Сингапур 9.0 хувь (2,956 сая ам.доллар), Их Британи 7.0 хувь (2,351 сая ам.доллар), Хонг-Конг 4.0 хувь (1,441 сая ам.доллар) тус тус эзэлж байна.

Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын орох урсгал 2025 оны I улирлын байдлаар 665.0 сая ам.доллар, хөрөнгө оруулалтын буцаалт болон зээлийн эргэн төлөлттэй холбоотой гарах урсгал 240.0 сая ам.доллар байснаар цэвэр дүнгээр 425.0 сая ам.долларын орох урсгал бүртгэгдэж, энэ нь өнгөрсөн оны мөн үеэс 34.0 хувь буюу 342.0 сая ам.доллаар буурсан байна. Цэвэр урсгалын хувьд Нидерландын хөрөнгө оруулалт 100.0 сая ам.доллаар өсөж 291.0 сая ам.долларт, Хонг-Конгийн хөрөнгө оруулалт 25.0 сая ам.доллаар өсөж 31.0 сая ам.долларт хүрсэн, Их Британийн хөрөнгө оруулалт 228.0 сая ам.доллаар буурч 30.0 сая ам.доллар, Люксембургийн хөрөнгө оруулалт 7.0 сая ам.доллаар буурч 5.0 сая ам.долларын түвшинд байна.⁴⁵

Хүснэгт 77. Монгол Улсад орсон гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын орох урсгал, хөрөнгө оруулагч улс, сая ам.доллар

Улс	2022	2023	2024	2025-I	1990-2025-I	1990-2025-I (%)
Нийт	3,417.8	3,533.3	4,180.2	665.5	48,953.9	100.0
Канад	111.0	54.2	18.5	1.2	1,059.0	2.2
АНУ	91.9	97.1	157.3	23.0	2,023.4	4.1
БНХАУ	193.7	180.0	235.9	59.1	6,396.9	13.1
Сингапур	215.9	500.2	894.4	58.0	4,041.0	8.3
Япон	75.8	108.1	153.3	38.4	1,720.5	3.5
Швейцарь	0.1	1.8	4.9	0.1	189.2	0.4
Их Британи	171.6	871.3	940.5	37.8	2,777.9	5.7
Герман	2.6	39.7	17.3	8.0	342.0	0.7
Итали	0.8	0.3	2.0	0.3	80.7	0.2
Люксембург	85.2	67.1	54.6	7.0	3,207.8	6.6
Франц	9.0	10.1	11.6	4.0	250.6	0.5
ОХУ	10.9	27.0	38.3	7.0	362.0	0.7
Шинэ Зеланд	0.0	0.0	0.1	0.0	33.2	0.1
БНСУ	12.8	57.2	30.5	2.9	694.6	1.4
Австрали	24.0	22.7	17.9	0.9	1,022.2	2.1
Нидерланд	2,263.5	1,353.0	1,449.0	357.3	21,250.5	43.4
Моноко	0.0	0.0	0.0	0.0	6.3	0.0
Катар	0.0	0.3	0.2	0.0	16.0	0.0
Турк	0.9	0.8	0.9	0.3	26.5	0.1
Бельги	38.7	49.7	46.1	2.1	354.7	0.7
Филиппин	0.1	0.2	0.4	0.0	14.3	0.0

⁴⁴ Хөрөнгө оруулалт худалдааны газрын нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ

⁴⁵ Хөрөнгө оруулалт, худалдааны газрын нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ

Чех	5.1	3.7	1.1	0.1	25.6	0.1
Камбож	0.4	2.6	1.8	0.1	5.6	0.0
Малайз	1.0	2.2	0.8	0.2	59.3	0.1
Ирланд	0.0	0.1	0.2	0.3	8.0	0.0
Киргиз	0.0	0.3	0.0	0.1	1.0	0.0
Армен	0.0	0.0	0.0	0.0	1.2	0.0
Узбекистан	0.0	0.0	0.0	0.0	1.9	0.0
Финлянд	0.0	0.1	0.1	0.0	1.3	0.0
Украин	0.0	0.0	0.0	0.0	7.8	0.0
Бусад	102.7	83.6	102.9	57.5	45,980.9	6.1

Эх сурвалж: Хөрөнгө оруулалт худалдааны газар

Эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбараар ангилбал, уул уурхайн салбар 495.0 сая ам.доллар, бөөний болон жижиглэн худалдаа, машин, мотоциклийн засвар үйлчилгээний салбар 61.3 сая ам.доллар, мэргэжлийн, шинжлэх ухаан болон техникийн үйл ажиллагааны салбар 45.3 сая ам.доллар, санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагааны салбар 26.4 сая ам.доллар, тээвэр ба агуулахын үйл ажиллагааны салбар 4.2 сая ам.доллар, бусад салбарууд нийт 33.0 сая ам.долларын орох урсгалтай байна.⁴⁶

Хүснэгт 78. Монгол Улсад орсон гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын орох урсгал, эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбараар, сая ам.доллар

Эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбар	2022	2023	2024	2025-I	1990-2025-I	1990-2025-I (хувиар)
Нийт	3,417.8	3,533.3	4,180.2	665.5	48,953.9	100.0
Барилга	63.6	19.2	15.2	2.3	998.0	2.0
Боловсрол	0.2	0.8	0.3	0.4	11.5	0.0
Боловсруулах үйлдвэрлэл	8.2	4.1	20.5	2.8	542.7	1.1
Бөөний болон жижиглэн худалдаа; машин, мотоциклийн засвар үйлчилгээ	149.4	246.6	204.6	61.3	4,835.3	9.9
Зочид буудал, байр, сууц болон нийтийн хоолны үйлчилгээ	0.0	2.4	0.9	0.0	469.8	1.0
Мэдээлэл, холбоо	15.6	28.3	36.9	8.2	282.1	0.6
Мэргэжлийн, шинжлэх ухаан болон техникийн үйл ажиллагаа	32.6	217.4	235.8	45.3	816.3	1.7
Олон улсын байгууллага, суурин төлөөлөгчийн үйл ажиллагаа	2.1	1.2	6.1	1.9	30.4	0.1
Санхүүгийн болон даатгалын үйл ажиллагаа	116.1	133.5	122.3	26.4	1,852.3	3.8
Тээвэр ба агуулахын үйл ажиллагаа	19.9	40.2	34.8	4.2	307.4	0.6
Удирдлагын болон дэмжлэг үзүүлэх үйл ажиллагаа	157.4	50.6	23.8	10.7	596.8	1.2
Урлаг, үзвэр, тоглоом наадам	0.0	0.1	2.2	0.0	9.9	0.0
Ус хангамж; бохир ус зайлуулах систем, хог, хаягдлын менежмент болон цэвэрлэх үйл ажиллагаа	0.0	0.0	0.0	0.0	11.2	0.0
Уул уурхай, олборлолт	2,819.0	2,759.4	3,382.0	494.9	36,229.7	74.0
Үйлчилгээний бусад үйл ажиллагаа	13.5	2.9	6.4	1.2	1,305.9	2.6

⁴⁶ Хөрөнгө оруулалт худалдааны газрын нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ

Үл хөдлөх хөрөнгийн үйл ажиллагаа	17.4	5.0	3.2	0.3	307.3	0.6
Хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй, загас барилт, ан агнуур	1.1	1.3	1.0	0.1	129.3	0.3
Хүн хөлслөн ажиллуулдаг өрхийн үйл ажиллагаа; нэр төрлөөр нь салгаж тодорхойлох боломжгүй бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ	0.5	18.9	61.5	5.6	92.6	0.2
Хүний эрүүл мэнд ба нийгмийн халамжийн үйл ажиллагаа	0.0	0.7	1.8	0.0	42.0	0.1
Цахилгаан, хий, уур, агааржуулалт	1.2	0.0	21.0	0.0	81.4	0.2
Төрийн удирдлага ба батлан хамгаалах үйл ажиллагаа, албан журмын нийгмийн хамгаалал	0.0	0.8	0.0	0.0	2.2	0.0

Эх сурвалж: Хөрөнгө оруулалт, худалдааны газар

Олон улсын хөрөнгө оруулагчид болон холбогдох талуудтай ногоон эрчим хүчийг хөгжүүлэх, сэргээгдэх эрчим хүчний төслүүдийг хэрэгжүүлэхэд хамтран ажиллах, хөрөнгө оруулалтыг татах чиглэлээр ажиллаж байна. Энэ хүрээнд сэргээгдэх эрчим хүчний арвин баялаг нөөцийг ашиглан экспортын төслүүдийг хэрэгжүүлэх, олон улс, бүс нутаг, хөрш орны түвшинд харилцан ашигтай хамтран ажиллах боломжийг тодорхойлох, тухайлбал сэргээгдэх эрчим хүчээр үйлдвэрлэсэн цахилгаан эрчим хүчийг БНХАУ-д экспортлох чиглэлийг хамтарч судлах ажлыг хэрэгжүүлж эхэлсэн. Мөн цэвэр эрчим хүч үйлдвэрлэлээр дэлхийд тэргүүлэгч компани болох Саудын Арабын Хаант Улсад төвтэй “Аква пауэр” компанитай хамтран ажиллах боломжийг бүрдүүлж, хамтын ажиллагааны хүрээнд сэргээгдэх эрчим хүчний экспортын төслүүдийг хэрэгжүүлэх тал дээр нэгдсэн ойлголтод хүрч холбогдох ажлыг эхлүүлсэн.⁴⁷

Манай улсын хувьд хөрөнгө оруулалтын харилцааг анх 1993 онд Гадаадын хөрөнгө оруулалтын тухай хуулиар зохицуулж байсныг 2013 оноос Хөрөнгө оруулалтын тухай хуулиар зохицуулах болсон. Хөрөнгө оруулалтын тухай хууль хэрэгжсэн өнөөдрийг хүртэлх 11 жилийн хугацаанд Хөрөнгө оруулалтын тухай хуульд нийт 15 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулсны дийлэнх нь бусад хуулийг дагалдаж нэмэлт, өөрчлөлт орсон ба энэ нь хөрөнгө оруулалтын орчныг сайжруулах асуудалд чиглээгүй нь хууль, эрх зүйн орчны зохицуулалтыг сайжруулах шаардлагыг үүсгэж байна. Хөрөнгө оруулалтын тогтвортой байдлыг хангах, үйл ажиллагаагаа шуурхай явуулах нөхцөлөөр хангах, хөрөнгө оруулагчийн хууль ёсны эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах, гомдол маргааныг шийдвэрлүүлэх тогтолцоо нь шуурхай, оновчтой биш байгаа нь хөрөнгө оруулагчдын Монгол Улсад хөрөнгө оруулах сонирхол, итгэл үнэмшлийг бууруулж байна.

Гадаадын хөрөнгө оруулагчдын эрх ашгийг хамгаалж, гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын хэмжээг 2024 онд 4.0 тэрбум ам.доллар байгааг 2027 онд 5.0 тэрбум ам.долларт хүргэж, хөрөнгө оруулагчдын эрх ашгийг хамгаалах тогтолцоог боловсронгуй болгож гадаадын хөрөнгө оруулагчдын гомдлыг шийдвэрлэсэн байдал 2025 онд 10 хувь байгааг 2027 онд 60 хувьд хүргэнэ.

Чөлөөт бүс: Монгол Улсын Их Хурал “Эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулах тухай” үзэл баримтлалыг 1995 оны 87 дугаар тогтоолоор баталснаар чөлөөт бүс байгуулах үндэс суурийг тодорхойлсон. Улмаар 2002 онд “Алтанбулаг худалдааны чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай” хууль, 2003 онд “Замын-Үүд эдийн засгийн чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай” хууль, “Цагааннуур худалдааны чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай” хуулийг тус тус баталсан.

⁴⁷ Шадар сайдын Ажлын алба (Гадаадын хөрөнгө оруулалт, худалдан авах ажиллагаа эрхэлсэн) нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ

Чөлөөт бүсүүдийн дэд бүтцийг сайжруулах үйл ажиллагааны бэлэн байдлыг хангах зорилгоор 2003 оноос хойш 20 гаруй жилийн хугацаанд улсын төсөв болон гадаадын зээл, тусламжийн хөрөнгөөр нийт 359.7 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалт хийгдсэн байна. Алтанбулаг, Замын-Үүд, Цагааннуур чөлөөт бүсүүд байнгын үйл ажиллагаа явуулж байгаа ч өнгөрсөн хугацаанд хийгдсэн газар олголт нь хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг баримтлаагүй, мөн шугам сүлжээний ачааллыг тооцоолоогүй баригдсан барилга байгууламжууд нь дэд бүтэц, шугам сүлжээний хөрөнгө оруулалтын үр ашгийг бууруулж байна.

Чөлөөт бүсийг амжилттай хөгжүүлсэн улс орнууд нь далайн боомт болон бусад улстай хил залгаа эдийн засгийн ач холбогдолтой байршилд чөлөөт бүсээ байгуулан тухайн улсын бусад нутаг дэвсгэрээс өөр бизнес орчин, нөхцөл, хөнгөлөлт, чөлөөлөлт урамшуулал бүхий төрийн бодлогоор дэмжин гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах, гадаад худалдааны эргэлтийг сайжруулах, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх зэргээр эдийн засгийн олон талын үр ашгийг бий болгодог. Дэлхий нийт харилцан уялдаатай болохын хэрээр дэлхийн худалдаа, эдийн засгийн өсөлт, хөгжилд чухал ач холбогдолтой болж байна. Сүүлийн жилүүдэд дэлхийн улс орнууд худалдааны саад тотгорыг багасгаж, эдийн засгийн хамтын ажиллагааг өргөжүүлэхийн ач тусыг хүлээн зөвшөөрч, чөлөөт бүс байгуулах хандлага эрчимжиж байна.

Технологийн дэвшил, эдийн засгийн бүтцийн өөрчлөлт, бизнесийн орчин өөрчлөгдөж байгаатай холбоотойгоор дэлхийн худалдааны үйл явцад томоохон өөрчлөлт гарч чөлөөт бүсүүд нь үйлдвэрлэл, агуулах, түгээлтийн иж бүрэн төв болж олон улсын худалдааг хөнгөвчлөх татвар, гаалийн зохицуулалт бүхий таатай орчныг бүрдүүлж, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах, экспортыг нэмэгдүүлэх, эдийн засгийн өсөлтийг дэмжихэд чухал үүрэг гүйцэтгэж байна.

Улсын Их Хурлын 2022 оны “Хөшигийн хөндийн эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулах тухай” 10 дугаар тогтоолоор “Чингис хаан” олон улсын нисэх буудлыг түшиглэн “Хөшигийн хөндийн эдийн засгийн чөлөөт бүс”-ийг байгуулж, 2024 оны 6 сард “Хүннү хотын эрх зүйн байдлын тухай хууль”-ийн 8 дугаар зүйлийн 8.1.1-т “Эдийн засгийн чөлөөт бүс” байгуулахаар заасан. Улмаар Засгийн газрын 2022 оны 143 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Шинэ Зуунмод хот (Хүннү хот)-ын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөнд Улаанбаатар хотын төвлөрлийг бууруулах, тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэх, Улаанбаатарын бүсийн хөгжлийг шинэ шатанд гаргахуйц олон улсын нисэх буудлын ашиглалтыг сайжруулах, Хүннү хотын бүтээн байгуулалтыг эрчимжүүлэх зорилгоор экспортын баримжаатай, өндөр технологийн үйлдвэрлэл бүхий Хөшигийн Хөндийн эдийн засгийн чөлөөт бүсийг хөгжүүлэхээр тодорхойлсон. Цаашид чөлөөт бүсүүдийн хөгжлийн стратеги, бизнес загварыг тодорхойлох, орчин үеийн дэвшилтэт технологи, олон улсын бизнесийн орчин нөхцөлийг бүрдүүлэх нийлүүлэлтийн сүлжээний менежментийг нэвтрүүлэх шаардлага тулгарч байна.

Монгол Улсад эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулах үзэл баримтлалыг 1995 онд баталснаас хойш Засгийн газраас чөлөөт бүсүүдийг хөгжүүлэх зорилтын хүрээнд холбогдох бодлогын арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн боловч өнөөг хүртэл чөлөөт бүсийн бүтээн байгуулалтын ажил удаашралтай, үйл ажиллагаа жигдрээгүй байна. Энэ нь улс төрийн тогтворгүй байдлаас шалтгаалан бодлогын залгамж алдагдаж хөгжлийн боломжийг хязгаарласантай холбоотой. Олон улсын туршлагаас үзвэл улс орнууд чөлөөт бүсүүдийн үйл ажиллагаанд аль болох төрийн оролцоог багасгаж, үр ашигтай байдал, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх бодлого баримталж байна.

Алтанбулаг, Замын-Үүд, Цагааннуур чөлөөт бүсүүдийн үйл ажиллагааны бодлогын хэрэгжилтийг хангахдаа чөлөөт бүсийн үйл ажиллагаанд оролцогч талуудын чиг үүргийг нарийвчлан тодорхойлж, чөлөөт бүсүүдийн төлөвлөлт бүтээн

байгуулалтын ажилд хот байгуулалтын норм, дүрэм, стандарт, орон зайн нөхцөлийг хангуулах, чөлөөт бүсүүдийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөнд туссан зарим төсөл арга хэмжээг төр, хувийн хэвшлийн түншлэлээр хэрэгжүүлж, үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх шаардлагатай байна.

Чөлөөт бүсүүдэд нэвтрэх барааг хэрхэн тээвэрлэж, түргэн шуурхай ачих, буулгах, хадгалах, тээвэр логистик, төлбөр тооцоог гүйцэтгэх мөнгөн тэмдэгт, банк санхүүгийн байгууллагыг хэрхэн байгуулах асуудлыг нэн тэргүүнд шийдвэрлэх шаардлагатай байна. Мөн Хөшигийн хөндийн эдийн засгийн чөлөөт бүсийн техник, эдийн засгийн үндэслэл, хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх үе шатны дагуу шаардлагатай хөрөнгө оруулалт, бүтээн байгуулалтын ажлыг эрчимжүүлэх хэрэгцээ шаардлага байна. Чөлөөт бүс дэх бараа эргэлтийн хэмжээ 2024 оны үзүүлэлтээс буурсан нь 2025 онд газар олголтыг зогсоосонтой холбоотой байна.

Эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хадгалах, зах зээлийг тэлэх чөлөөт худалдааны хэлэлцээрийг байгуулах, худалдааны саадыг бууруулж, гаалийн боомтын үйл ажиллагааг сайжруулж, худалдааг хөнгөвчлөх нэг цонхны систем хөгжүүлэх, хөрөнгө оруулалт, бизнесийн орчныг дэмжих E-Бизнес палтформыг нэвтрүүлнэ.

Төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийг сайжруулж чөлөөт бүс дэх бараа эргэлтийн хэмжээ 2025 онд 87.5 тэрбум төгрөг байгааг 2027 онд 120.0 тэрбум төгрөгт хүргэж, чөлөөт бүсэд идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгжийн тоог 2025 онд 55 байгааг 2027 онд 75-д хүргэнэ.

3.8. ШИНЖЛЭХ УХААН, ТЕХНОЛОГИ, ХИЙМЭЛ ОЮУН

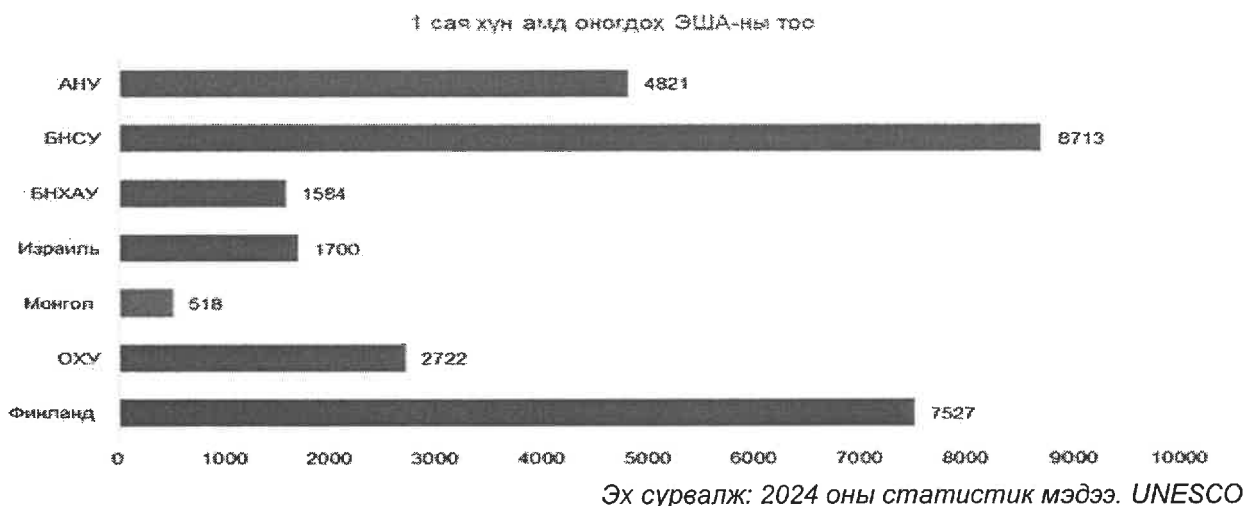
Өнөө үед дэлхийн ихэнх улс орон шинжлэх ухаан, технологи, инновацад суурилсан эдийн засгийг хөгжлийн гол тулгуур гэж үзэж онцгойлон анхаарч байна.

Монгол Улсын шинжлэх ухаан, технологийн үйл ажиллагааны удирдлагын тогтолцоо нь Улсын Их Хурал, Засгийн газар, Шинжлэх ухаан, технологи, инновацын үндэсний хороо, Шинжлэх ухаан, технологийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, Үндэсний шинжлэх ухаан, технологийн сан, Шинжлэх ухааны академи, яамдын шинжлэх ухаан, технологи, инновацын салбар зөвлөл, аймаг, нийслэлийн шинжлэх ухаан, технологи, инновацын дэд зөвлөл, эрдэм шинжилгээний байгууллагын өөрийн удирдлагын байгууллагаас бүрдэж байна.

Шинжлэх ухааны салбарт нийт 66 эрдэм шинжилгээний байгууллага байгаагаас 17 нь яам, агентлагийн харьяанд, 16 нь Шинжлэх ухааны академийн харьяанд, 30 нь эрдэм шинжилгээний байгууллагын зэрэглэлд хамаарах дээд боловсролын байгууллага болон тэдгээрийн харьяа хүрээлэнгүүд, 3 нь хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж хэлбэрээр шинжлэх ухаан, технологи, инновацын үйл ажиллагаа эрхэлж байна.

Салбарт ажиллагсдын тоо 1990 онтой харьцуулахад 3 дахин буурч, 2024 оны байдлаар манай улс нэг сая хүнд ногдох эрдэм шинжилгээний ажилтны тоогоор Азийн дунджаас 3 дахин, дэлхийн цөөн хүн амтай улсын нэг Финлянд Улсаас 14 дахин доогуур байна (График 49). Иймд бүтэн цагаар ажилладаг эрдэм шинжилгээний ажилтны тоог Ази тивийн дундаж түвшинд ойртуулах, ЭША, судлаачдын нийгмийн баталгаа, цалин хангамж үнийн өсөлт, инфляцтай уялдахгүй, амьдралд хүрэлцэхгүй байдлаас шалтгаалан чадварлаг залуу эрдэмтэн судлаачдыг гадагш алдах, өндөр цалинтай хувийн хэвшилд шилжин ажиллах асуудал сүүлийн 3 жилд ажиглагдаж байгаа нь салбарын нэн тэргүүнд шийдвэрлэх тулгамдсан асуудал болсон. Энэ нь судалгаа хөгжүүлэлтийн чанар, хүртээмж, салбарын нийт бүтээмжид сөрөг нөлөө үзүүлж боловсон хүчний дутагдалд орох эрсдэлийг бий болгож байна.

Зураг 2. Нэг сая хүн амд ногдох эрдэм шинжилгээний ажилтны тоо (2024 оны байдлаар)

Засгийн газрын 2025 оны 224 дүгээр тогтоолын дагуу шинжлэх ухааны салбарын албан хаагчдын цалинг 15.0 хувь нэмэгдүүлсэн. Эдийн засаг, хөгжлийн яам болон Монголын боловсрол, шинжлэх ухааны Үйлдвэрчний эвлэлийн холбоо хоорондын 2026-2028 оны хамтын хэлэлцээрт салбарын албан хаагчдын цалинг 2027 онд 3.5 сая төгрөг хүргэхээр тусгасан.

Шинжлэх ухаан, технологийн санхүүжилт, хөрөнгө оруулалт:

Шинжлэх ухааны салбарын 2026 оны нийт санхүүжилт 156.4 тэрбум төгрөг батлагдсанаас 55.1 хувь буюу 86.3 тэрбум төгрөг нь урсгал зардал, 37.4 хувь буюу 58.6 тэрбум төгрөг нь хөрөнгө оруулалт, 0.9 хувь буюу 1.48 тэрбум төгрөг нь Монгол судлалыг дэмжих үйл ажиллагааны зардал, 6.4 хувь буюу 10.0 тэрбум төгрөг нь судалгаа хөгжүүлэлтийн шууд зардалд зарцуулагдаж байна. Салбарын санхүүжилтийн ДНБ-д эзлэх хувь сүүлийн 10 жилд тогтмол 0.1 хувь буюу харьцангуй бага байгааг харуулж байна.

Хүснэгт 79. Шинжлэх ухааны салбарын санхүүжилт, хөрөнгө оруулалт

Үзүүлэлт	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Шинжлэх ухааны салбарын нийт зардал, тэрбум төгрөг	47.2	65.2	71.0	103.8	98.9	105.3
Урсгал зардал, тэрбум төгрөг	39.4	35.8	42.5	65.7	57.9	70.9
ЭША-ын зардал, тэрбум төгрөг	3.0	5.7	11.8	10.7	13.5	3.7
Хөрөнгө оруулалт, тэрбум төгрөг	5.0	24.0	19.1	27.6	27.5	29.2
ДНБ-д эзлэх хувь	0.13%	0.15%	0.13%	0.14%	0.12%	0.12%

Эх сурвалж: БЯ, ЭЗХЯ

Эрдэм шинжилгээний ажлын зардал тогтмол 10.0-12.0 тэрбум орчим төгрөг, нэг судалгаанд дунджаар 14.8-19.0 сая төгрөг ногдож байгаа нь судалгааны чанар, үр дүн хангалтгүй байх үндсэн шалтгаан болж байна.

Зураг 3. Шинжлэх ухааны салбарын санхүүжилт (тэрбум төгрөг, ДНБ-д эзлэх хувиар)

Эх сурвалж: БЯ, ЭЗХЯ

Монгол Улс 1990 онд судалгаа, хөгжүүлэлтийн үйл ажиллагаанд ДНБ-ий 1.0 хувийг зарцуулж, ирээдүйд 3.0 хувьд хүргэх зорилт дэвшүүлж байсантай харьцуулахад 2025 онд ДНБ-ний 0.01 хувь болж, дэлхийн дунджаас 15-20 дахин бага үзүүлэлттэй байна.

Шинжлэх ухаан, технологийн салбарт олон улсын стандартад нийцсэн лаборатори, оффис, музей, спорт заал, 3,300 орчим эрдэмтэн судлаач, албан хаагч ажиллах багтаамжтай 4.8 га, 74,300.0 м² ашиглалтын талбай бүхий “Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгүүдийн нэгдсэн цогцолбор”-ын жишиг байгууламжийн барилгын ажил 71.4 хувийн гүйцэтгэлтэй үргэлжилж байна. Барилгын ажилд 2020-2024 онд 93.5 тэрбум төгрөг, 2025 онд 20.4 тэрбум төгрөгийн санхүүжилт хийснээр лабораторийн 3 байгууламжийг 2025 оны эхний хагаст бүрэн ашиглалтад оруулж, оффисын 2 барилгын ажил 90.0 хувийн гүйцэтгэлтэй байна.

Зураг 4. Шинжлэх ухааны хүрээлэнгүүдийн нэгдсэн цогцолбор

Эх сурвалж: Шинжлэх ухааны академи

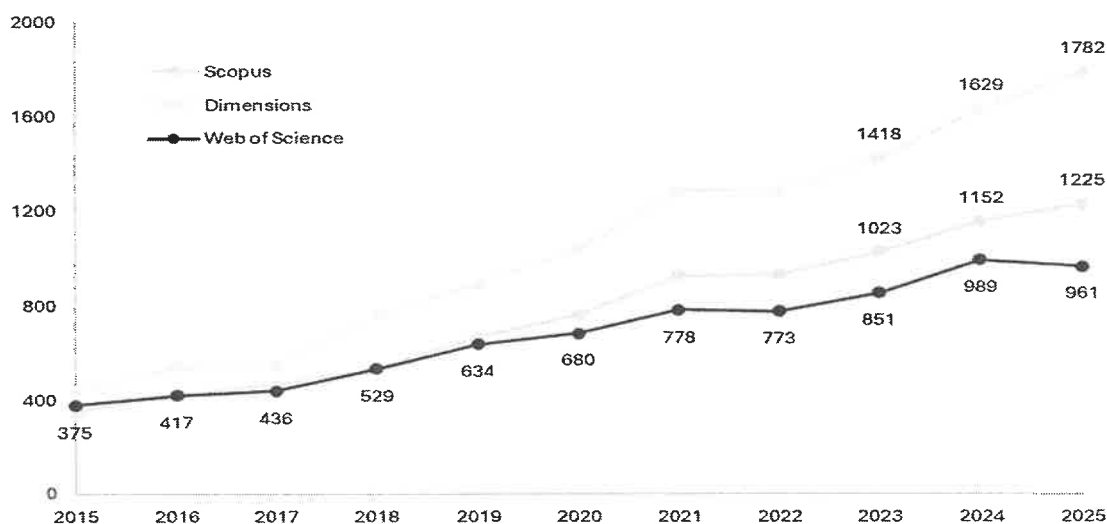
Харин судалгааны ажилд чухал шаардлагатай лабораторийн багаж, тоног төхөөрөмжийн шинэчлэл, их засвар хийгдээгүйгээс 1990 оноос өмнө ашиглаж байсан хуучин багаж, тоног төхөөрөмж 80.0 гаруй хувьд хүрч хүрээлэнгүүдийн хуучирсан багаж, тоног төхөөрөмж ашиглан гаргаж авсан үр дүнг олон улсад зөвшөөрөгдсөн гадаадын эрдэм шинжилгээний сэтгүүл хүлээн зөвшөөрөхгүй нөхцөлд хүрээд байна.

Судалгаа хөгжүүлэлтийн үр дүн: Өнгөрсөн 30 орчим жилийн хугацаанд 4,244 төсөлд 178.6 тэрбум төгрөгийн санхүүжилт хийснээр нийт 51,572 үр дүнг гаргаснаас шинэ бүтээлийн патент 352, ашигтай загвар 304, бүтээгдэхүүний загвар 700, шинэ технологи 768, үйлдвэрлэлд нэвтэрсэн үр ашиг 723, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ явуулах 148 ТЭЗҮ, 166 зохиогчийн эрхийг оюуны өмчөөр баталгаажуулсан байна.

Монгол эрдэмтдийн бүтээл дэлхийн түвшинд үнэлэгдэж, гадаадад хэвлүүлсэн бүтээлийн тоо 10 дахин өсөж, жилийн дундаж өсөлт нь 9.0 хувь, жилд авагдаж буй эшлэлийн тоо өсөж байна. Тухайлбал, Монгол Улсаас Скопус /Scopus/-т бүртгэлтэй мэргэжлийн сэтгүүлүүдэд хэвлүүлсэн бүтээлийн тоо 2025 оны 12 дугаар сарын байдлаар 11,840 болж энэ үзүүлэлтээр Монгол Улс Азид 21 дүгээр байранд орсон. Dimensions мэдээллийн санд бүртгэлтэй мэргэжлийн сэтгүүлүүдэд хэвлүүлсэн бүтээлийн тоо 15,688, тэдгээрийн эшлэлийн тоо 219,902, АНУ-ын Clarivate Analytics компанийн “Web of Science” группийн мэдээллийн санд манай улсаас бүртгэгдсэн эрдэм шинжилгээний бүтээлийн тоо 2025 оны 12 дугаар сарын байдлаар 10,587 болж эдгээрээс авсан эшлэлийн тоо 193,141-д хүрсэн байна.

Олон улсын WoS, Scopus, Dimensions мэдээллийн санд хэвлэгдсэн бүтээлийн тоог дараах зурагт харууллаа.

Зураг 5. Монгол судлаачдын олон улсад хэвлүүлсэн бүтээлийн тоо

Эх сурвалж: ЭЗХЯ

НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрөөс гаргадаг Дэлхийн мэдлэгийн индекс (Global Knowledge Index, UNDP) үзүүлэлтээр Монгол Улс 2020 онд 45.2 оноогоор 138 орноос 70 дугаар байранд байсан бол 2024 онд 47.2 оноогоор 141 орноос 65 дугаар байранд оржээ. Дэлхийн дундаж 47.8 байна.

Дэлхийн оюуны өмчийн байгууллагаас гаргадаг Дэлхийн инновацын индексээр Монгол Улс 2020 онд 131 орноос 58 дугаар байр, 2023 онд 68 дугаар байранд орж 10 байраар ухарсан байна.

Дэлхийн мэдлэгийн индекс, Инновацын индекс болон шинжлэх ухаан, технологи, инновацын бусад үзүүлэлтээр Монгол Улс дэлхийн дунджийн орчимд байгаа нь манай улсад шинжлэх ухаан, технологи, инновацын бааз суурь бүрдсэн

бөгөөд цаашид санхүүгийн болон бусад дэмжлэг, таатай нөхцөлийг бий болгосноор инновацыг эрчимжүүлэх боломж байгааг илтгэж байна.

Шинжлэх ухаан, технологийн хамтын ажиллагаа: Шинжлэх ухаан, технологийн үйл ажиллагаанд гадаад хамтын ажиллагаа, хамтарсан төсөл, хөтөлбөрийн үүрэг маш чухал бөгөөд энэ нь мэдлэг, технологи дамжих гол арга замын нэг болдог. Хамтарсан төслийн хүрээнд Монголын судлаачид олон улсын судалгаанд оролцох, олон улсын нэр хүндтэй сэтгүүлд судалгааны үр дүнгээр өгүүлэл хэвлүүлэхээс гадна судалгааны олон улсын шинэ мэдлэг, технологи, арга зүйд суралцах, харилцан туршлага солилцох, мэдлэг хуваалцах боломж бүрддэгээрээ ач холбогдолтой.

Шинжлэх ухаан, технологийн салбарт ОХУ, БНХАУ, БНБельУ, БНСВУ зэрэг орнуудтай Засгийн газар, төрийн байгууллага хоорондын санамж бичгийн хүрээнд хамтарсан судалгааны төслүүдийг сүүлийн 5 жил тогтвортой хэрэгжүүлж байна.

Эдгээр хамтарсан төслийг байгаль, нийгэм, хүмүүнлэг, анагаах, инженер технологи, хөдөө аж ахуйн салбар гэсэн шинжлэх ухааны 6 салбар чиглэлээр хэрэгжүүлж Монгол Улсын талаас нэг судалгаанд дунджаар 80.0 сая төгрөгийн санхүүжилтийг олгож байна.

Нийгэм, эдийн засгийн хөгжил маш хурдацтай урагшилж байгаа өнөө үед мэдлэгийг шуурхай ашиглах дадал, чадвар болон өндөр мэргэшил нь баялгийг бий болгох, тухайн хувь хүн болон байгууллагын нийгэмд эзлэх байр суурийг тодорхойлох хамгийн гол нөөц, хүчин зүйл болж байгаа ч манай улсын шинжлэх ухаан, технологийн салбарын дэлхийн болон бүс нутгийн инновацын үйл явц, үндэсний эдийн засгийн хөгжилд оруулж буй хувь нэмэр хангалтгүй хэвээр байна.

Хүснэгт 80. Хамтарсан төслийн мэдээлэл

Он	ОХУ	БНХАУ	ВЬЕТНАМ	БЕЛАРУСЬ	ЯПОН	БНСУ	Тайвань	Болгар	БНХАУ-ын Байгалийн шинжлэх ухааны Үндэсний сан	Бүгд
2001-2019	308	38	-	26	-	6	34	1	5	416
2020	22	6	1	3	2	-	3	-	-	37
2021	0	0	-	4	-	-	-	-	-	4
2022	0	12	-	7	-	-	6	-	8	33
2023	10	10	-	7	-	-	-	-	6	23
2024	12	12	-	6	-	-	3	-	4	41
2025	0	0	0	0	1	-	1	-	-	6
2026	-	-	-	5	-	-	3	-	-	8
Нийт	345	77	1	62	3	6	50	1	23	568

Эх сурвалж: ЭЗХЯ

Монгол Улс дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд импортын эзлэх хувь дунд, бага орлоготой бусад улс орнуудаас өндөр байгаа нь шинээр бий болгож байгаа нэмүү өртөг шингэсэн экспортын бүтээгдэхүүн харьцангуй бага, үндэсний эдийн засаг гадны технологиос бүрэн хамааралтай байгааг харуулж байна.

Судалгаа хөгжүүлэлтийн санхүүжилт бага, хүний нөөцийн хүрэлцээ, цалин хөлс, нийгмийн баталгаа хангалтгүй зэргээс хамаарч бүх салбарт эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажлын цар хүрээ, үр дүн хязгаарлагдмал, шинжлэх ухааны үр өгөөж, нөлөө улс орны хөгжилд шийдвэрлэх ач холбогдолтой байж чадахгүйд хүргэж байна.

Иймээс бүх салбарт шинжлэх ухаан оролцоог жигд хангах, тогтолцооны хувьд төрийн бүх шатанд төр-хувийн хэвшлийн харилцан уялдааг бэхжүүлэх, төрийн

өмчийн лабораторийн эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож нээлттэй, дундын ашиглалтын хэлбэрээр үйл ажиллагаа явуулах, лабораторийн ашиглалт, эдийн засгийн үр ашгийг дээшлүүлж, бүтэн цагаар ажилладаг эрдэм шинжилгээний ажилтны тоог Ази тивийн дундаж түвшинд ойртуулах шаардлага тулгарч байна.

Шинжлэх ухаан, технологи, инновацын үйл ажиллагааны санхүүжилт, хөрөнгө оруулалтыг зөвхөн улсын төсвөөс бус хувийн хэвшил, гааль, татвар, санхүүгийн арга хэрэгсэл зэрэг эдийн засгийн хөшүүргээр дамжуулан бусад эх үүсвэрийг оновчтой ашиглах олон эх үүсвэрт санхүүжилтийн тогтолцоог нэвтрүүлэх боломж, дэмжлэгийг бүрдүүлэх хэрэгтэй.

Авьяастныг багаас нь нээн хөгжүүлэх, гадаад улсад ажиллаж амьдарч байгаа оюутан, эрдэмтэн судлаач нараа эгүүлэн татах, ашиглах, ахисан түвшний сургалт, хүний нөөцийг хөгжүүлэх хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, эрдэм шинжилгээний ажилтны цалин хөлс, нийгмийн баталгааг хангахад чиглэсэн арга хэмжээг үе шаттай хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Түүнчлэн гадаадын улс орнуудтай хамтарсан төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлж шинжлэх ухаан, технологи, инновацыг хөгжүүлэх, шинэ мэдлэг, технологи нэвтрүүлэх асуудлыг бүх талаар дэмжих, нийгэм, эдийн засгийн тэргүүлэх салбарын тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэхэд чиглүүлэх нь зүйтэй байна.

Нөгөөтээгүүр Монгол Улсын экспортод гаргаж буй бүтээгдэхүүний технологийн агууламжийн түвшнийг авч үзвэл түүхий эдийн нөөцийг боловсруулан эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх техник технологийн түвшин хангалтгүй, эдийн засгийн чадавх сул байгаагаас технологийн агууламжгүй бүтээгдэхүүн, нам технологийн бүтээгдэхүүн экспортын бүтээгдэхүүний дийлэнх хувийг эзэлж байна.

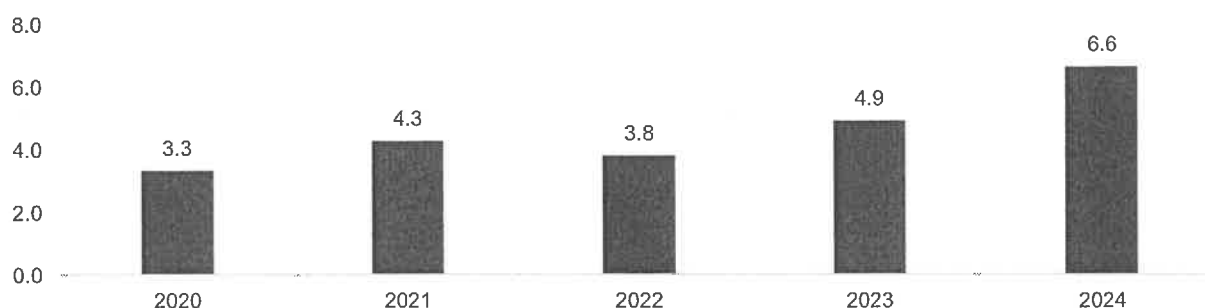
Хүснэгт 81. Экспортын бүтэц (Технологийн агууламжийн хувиар)

Үзүүлэлтүүд	2020	2021	2022	2023	2024
Технологийн багтаамжгүй болон нам технологит бүтээгдэхүүн	87.0	86.5	84.1	87.2	87.2
Дундаж нам технологит бүтээгдэхүүн	0.9	0.88	0.88	0.88	0.88
Дундаж өндөр технологит бүтээгдэхүүн	0.8	0.8	0.8	0.8	0.8
Өндөр технологит бүтээгдэхүүн	0.02	0.02	0.04	0.03	0.03
Нийт экспорт	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Манай улсын ДНБ-д дунд болон өндөр технологийн үйлдвэрийн салбарын нэмэгдэл өртгийн эзлэх хувь 6.6 хувь байгаа нь дэлхийн дунджаас ойролцоогоор 7 дахин бага байна.

График 50. ДНБ-д дунд болон өндөр технологийн үйлдвэрийн салбарын нэмэгдэл өртгийн эзлэх хувь

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Энэ нь ажиллах хүч, зах зээл хязгаарлагдмал орны хувьд эдийн засгийн өсөлтийг хангах, хүн амын амьдралын түвшин, чанарыг сайжруулахдаа шинжлэх ухаан, технологи, инновацыг түлхүү хөгжүүлж, түүний ололтод тулгуурлан олон улсын зах зээлийн эрэлт, шаардлагад нийцсэн, экспортын чиг баримжаа бүхий, мэдлэг шингэсэн, шинжлэх ухааны багтаамж ихтэй бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг

хөгжүүлж эдийн засгийн бүтцээ түүхий эдээс хамаарал багатай, өндөр технологи, мэдлэг шингэсэн салбар руу шилжүүлэх шаардлагатайг харуулж байна.

Цаашид шинжлэх ухаан, технологийн төсөл, хөтөлбөрийг өрсөлдөөнт хэлбэрээр нээлттэй зохион байгуулж, хэрэгжүүлэх, шинжлэх ухааны хүрээлэнгүүдийн нэгдсэн цогцолборыг ашиглалтад оруулах, Хэрэглээний биотехнологийн төвийг ашиглалтад оруулах, шинжлэх ухаан, технологийн хүний нөөцийг хөгжүүлэх төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх төсөл, арга хэмжээг хэрэгжүүлж ДНБ-д шинжлэх ухааны судалгаа, хөгжлийн салбарын зардлын эзлэх хувь 2025 онд 0.12 байгааг 2027 онд 0.72 хувьд хүргэх, эдийн засгийн эргэлтэд орсон патентын тоог нэмэгдүүлэхээр төлөвлөж байна.

3.8.1. Дижитал эдийн засаг

Цахим засаглал: Төрийн үйл ажиллагаа, үйлчилгээг цахим хэлбэрт шилжүүлэх ажлыг эрчимжүүлж, нийтийн мэдээллийн дэд бүтцийн бэлэн байдлыг хангах ажлын хүрээнд Үндэсний дата төвийн сервер, тоног төхөөрөмжийг олон улсын чиг хандлагад нийцүүлэн өргөтгөн сайжруулж, тэр, хувийн хэвшлийн хамтарсан “mcloud.gov.mn” үүлэн дэд бүтцийг нэвтрүүлсэн. Мөн үндсэн болон дэмжих системийн тасралтгүй, найдвартай байдлыг хангаж, Төрийн мэдээлэл солилцооны систем (ХУР)-д төрийн 178, хувийн хэвшлийн 481 байгууллага холбогдож, 4.6 тэрбум мэдээллийг амжилттай солилцсон.

Түүнчлэн хамгийн их цаг зарцуулдаг, хүнд сурталтай хэмээн олон жил иргэд шүүмжилж ирсэн төрийн үйлчилгээг цахим хэлбэрт шилжүүлэн төрийн үйлчилгээний нэгдсэн систем “E-Mongolia”-г 2020 оны 10 дугаар сард ашиглалтад оруулж, 2020 онд төрийн 23 байгууллагын 181 үйлчилгээ, 2021 онд 59 байгууллагын 606 үйлчилгээ, 2022 онд 69 байгууллагын 897 үйлчилгээ, 2023 онд 86 байгууллагын 1,033 үйлчилгээг, 2024 онд 86 байгууллагын 1,250 үйлчилгээг, 2025 онд 87 байгууллагын 1,263 үйлчилгээг уг системд бүртгэлтэй 2.0 сая хэрэглэгчид 85.0 сая удаа дамжуулж, 2020 оноос хойших хугацаанд нийт 1.7 тэрбум төгрөгийн шууд бус хэмнэлт (цаас, цаг хугацаа, унааны зардал)-ийг бий болгосон бөгөөд дараах 6 сувгаар дамжуулан иргэн, хуулийн этгээдэд үйлчилгээ үзүүлж байна (Хүснэгт 104-т харуулав):

- ✓ e-Mongolia (иргэн), e-business.mn (хуулийн этгээд),
- ✓ lavlagaa.e-mongolia.mn (үйлчилгээ үзүүлэгч байгууллагууд),
- ✓ operator.e-mongolia.mn (ХУРДАН төрийн үйлчилгээ),
- ✓ kiosk.e-mongolia.mn (ХУРДАН төрийн үйлчилгээ),
- ✓ мобайл аппликейшн.

Хүснэгт 82. Төрийн үйлчилгээг цахим хэлбэрт шилжүүлснээр гарсан хэмнэлт /сая төгрөг/

Зардал хэмнэлт	2020	2021	2022	2023	2024	2025	Нийт
Иргэн төрийн үйлчилгээ авахдаа үйлчилгээ үзүүлэгч байгууллага руу очих, буцах үйл ажиллагаа /унаа/-ны зардал	272.3	7,658.1	18,203.	21,883.4	31,910.8	26,457.8	106,385.3
Иргэн төрийн үйлчилгээ авахдаа зарцуулж байгаа хугацаанаас үүдэлтэй зардал	4,541.5	114,470.8	280,110.6	327,518.4	477,594.4	395,918.4	1,600,155.0
Бичиг цаасны зардал	24.9	591.4	1,287.9	1,548.3	2,257.8	1,872.0	7,582.2
Нийт	4,838.7	122,720.3	299,602.0	350,950.1	511,763.0	424,248.1	1,714,121,7

Эх сурвалж: Цахим хөгжил, инновац, харилцаа холбооны яам

Мөн хөдөө орон нутаг, алслагдсан сум, суурин газар болон хилийн чанадад байгаа ард иргэд, байгууллагуудад төрийн үйлчилгээг түргэн шуурхай, хүртээмжтэй хүргэх зорилгоор Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Төрийн цахим үйлчилгээний зохицуулалтын газрыг 2023 онд байгуулж, түүний салбар, харьяа төрийн үйлчилгээний “ХУРДАН” цэгийг нийслэлд 145, орон нутагт 332, хилийн чанад дахь 31 улсын 47 байршилд, хилийн 1 боомтод тус тус нээж, 43 байгууллагын 471 үйлчилгээг нийт нийт 524 цэгээр дамжуулан 1.2 сая гаруй хүн, хуулийн этгээдэд үзүүлсэн.

Эдгээр үйл ажиллагааны үр дүнд Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас хоёр жил тутам шинэчлэн гаргадаг “Цахим засаглалын хөгжлийн индекс”-ээр Монгол Улс 2020 онд 193 орноос 92 дугаарт, 2022 онд 74 дүгээрт, 2024 онд 27 байр урагшилж, 46 дугаар байрт орсон ба дараах 3 үзүүлэлтээр гаргадаг. (Хүснэгт 105-д харуулав)

- ✓ Цахим үйлчилгээний индекс (Online Service Index & e-participaion);
- ✓ Харилцаа холбооны дэд бүтцийн индекс(Telecommunication Infrastructure Index);
- ✓ Хүний нөөцийн чадавхын индекс (Human Capital Index).

Хүснэгт 83.Цахим засаглалын хөгжлийн индекс

Цахим засаглалын хөгжлийн индекс					
Огноо	2016	2018	2020	2022	2024
Эрэмбэ (Rank)	84	92	92	74	46
Цахим оролцооны индекс					
Огноо	2016	2018	2020	2022	2024
Эрэмбэ (Rank)	39	65	87	57	37
Цахим үйлчилгээний индекс					
Огноо	2016	2018	2020	2022	2024
Үнэлгээ (Value)	0.51449	0.59720	0.52940	0.62630	0.82219
Харилцаа холбооны дэд бүтцийн индекс					
Огноо	2016	2018	2020	2022	2024
Үнэлгээ (Value)	0.28411	0.36020	0.61.350	0.69730	0.93741
Хүний нөөцийн чадавхын индекс					
Огноо	2016	2018	2020	2022	2024
Үнэлгээ (Value)	0.75968	0.78990	0.80630	0.83910	0.77748

Эх сурвалж: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/113-Mongolia>

Төрийн байгууллагын мэдээллийн системүүдийн ялгаатай байдлаас шалтгаалж, төрийн байгууллага хооронд мэдээлэл солилцоо хангалтгүй буюу бусад төрийн байгууллагаас гарах боломжтой мэдээллийг хүн, хуулийн этгээдээс шаарддаг хэвээр байна. Мөн нэг төрлийн үйлчилгээг нийслэл, орон нутагт ялгаатай байдлаар, олон шат дамжлагатайгаар (үйлчилгээ авах бүрдүүлбэр өөр, өөр) үзүүлж байгаагаас гадна аливаа үйлчилгээг уламжлалт аргаар буюу олон дамжлагатайгаар цахим хэлбэрт шилжүүлж, мэдээллийн системийн давхардал үүсгэн, төсөв, нөөцийн үр ашиггүй зарцуулалтыг бий болгосоор байна. Түүнчлэн төрийн байгууллагын үйлчилгээнд “Digital First” буюу аливаа үйлчилгээг цахим хэлбэрээр эхэлж үзүүлэх зарчим бодитоор хэрэгжихгүй байгаа нь цахим шилжилтийн бодлого хэрэгжилтэд хүндрэл учруулж байгаагаас гадна төрийн байгууллага хоорондын мэдээлэл солилцоо, мэдээллийн системийн уялдаа хангалтгүй, дотоод үйл ажиллагаа цахимжихгүй байгаа нь Digital First зарчмыг бүрэн хэрэгжүүлэх боломжийг хязгаарлаж байх тул Digital First зарчмыг бодитоор хэрэгжүүлэх тогтолцоо, хяналт-шинжилгээ, дотоод процессын шинэчлэл хийх шаардлагатай байна.

Засгийн газрын хиймэл оюуны бэлэн байдал: Оксфорд Инсайтс байгууллага нь “Засгийн газрын хиймэл оюуны бэлэн байдлын индекс” нь Засгийн газар, Технологийн салбар, Өгөгдөл ба дэд бүтэц гэсэн 3 үндсэн тулгуурын 40 шалгуур

үзүүлэлтийг жил бүр судалж, үнэлдэг бөгөөд уг индекс нь улс орны амжилт, дэвшлийг онцолж, дутагдлыг илрүүлж, хиймэл оюуныг төрийн үйлчилгээнд нэвтрүүлэхийг эрмэлзэж буй бодлого боловсруулагчдад бодитой дүгнэлтийг өгдөг. Монгол Улсын хувьд дээр дурдсан тулгуур үзүүлэлт бүрийн оноог 2024 оны байдлаар задалбал:

1. Засаглалын үзүүлэлт-49.2 оноо
2. Технологийн салбарын үзүүлэлт-26.78 оноо
3. Өгөгдөл ба дэд бүтцийн үзүүлэлт-63.36 оноо

Сүүлийн 4 жилийн хувьд Монгол Улс 5 байраар урагшилсан хэдий ч хиймэл оюуны хөгжүүлэлт удаашралтай байна. Тухайлбал, энэ чиглэлийг хөгжүүлэх нэгдсэн төлөвлөлт, бодлогын баримт бичигтэй эсэх үзүүлэлтээр 0 оноо авсан нь манай улсын хувьд хөгжлийн бодлого баримт бичигт их өгөгдөл, хиймэл оюуны чиглэлийг анхаарч, цогц байдлаар хэрэгжүүлэх шаардлагатайг илтгэж байна.

Монгол Улс 2024 онд “Засгийн газрын хиймэл оюуны бэлэн байдлын индекс”-ээр өмнөх оноос 11 байр урагшилж, 188 орноос 98 дугаарт эрэмбэлэгджээ.

Хүснэгт 84. Монгол Улсын Засгийн газрын хиймэл оюуны бэлэн байдлын индексийн эрэмбэ

Үзүүлэлт	2020	2021	2022	2023	2024
Эзэлсэн байр / оноо	93 / 37.8	103 / 37.2	102 / 37.21	109 / 38.99	98 / 42.36
Үүнээс: Засаглал	-	33.45	35.21	35.83	36.94
Технологийн салбар	-	27.24	26.68	27.71	26.78
Өгөгдөл ба дэд бүтэц	-	50.9	49.76	53.43	63.36
Нийт үнэлэгдсэн орны тоо	172	160	181	193	188

Эх сурвалж: Оксфорд Инсайтс

Монгол Улсын хувьд судалгаанд хамрагдсан 188 улсын дундажтай харьцуулахад өгөгдөл болон дэд бүтэц, цахим ур чадвар зэргээр дэлхийн дундажтай адил байгаа ч Засгийн газар, хиймэл оюунд бэлэн технологийн дэд бүтэц (жишээ нь: өндөр хүчин чадалтай тооцоолох дэд бүтэц), хиймэл оюуны ур чадвартай хүний нөөцийн хувьд хангалтгүй байна.

Улс орнуудын төр засаг хиймэл оюуны технологийг ёс зүйн хэм хэмжээнд нийцүүлэн, хариуцлагатай, үр дүнтэй ашиглахад хэр бэлтгэгдсэн эсэхийг тодорхойлох зорилгоор НҮБХХ-ийн Цахим хөгжлийн бодлогоос боловсруулсан “Хиймэл оюуны бэлэн байдлын үнэлгээ”-ний аргачлалыг ашиглан Монгол Улсын хиймэл оюуны өнөөгийн бэлэн байдлыг ерөнхий түвшнийг хиймэл оюуныг хэрэглэгч төр (3.2 оноо), хиймэл оюуныг идэвхжүүлэгч төр (3.4 оноо), хиймэл оюуны ёс зүй (2.4 оноо) гэсэн үндсэн гурван тулгуур чиглэлийг хамруулан үнэлсэн бөгөөд уг аргачлалаар “3 оноо” буюу “Тогтолцоо бүрэлдэх шат”-д байрлаж байна.

Монгол Улсын хиймэл оюуны бэлэн байдал: Улс орнуудын төр засаг хиймэл оюуны технологийг ёс зүйн хэм хэмжээнд нийцүүлэн, хариуцлагатай, үр дүнтэй ашиглахад хэр бэлтгэгдсэн эсэхийг тодорхойлох зорилгоор НҮБХХ-ийн Цахим хөгжлийн бодлогоос боловсруулсан “Хиймэл оюуны бэлэн байдлын үнэлгээ”-ний аргачлалыг ашиглан Монгол Улсын хиймэл оюуны өнөөгийн бэлэн байдлыг ерөнхий түвшнийг хиймэл оюуныг хэрэглэгч төр (3.2 оноо), хиймэл оюуныг идэвхжүүлэгч төр (3.4 оноо), хиймэл оюуны ёс зүй (2.4 оноо) гэсэн үндсэн гурван тулгуур чиглэлийг хамруулан үнэлсэн бөгөөд уг аргачлалаар “3 оноо” буюу “Тогтолцоо бүрэлдэх шат”-д байна.

Хүснэгт 85. Монгол Улсын хиймэл оюуны бэлэн байдлын үнэлгээ, тулгуур чиглэлээр

Тулгуур чиглэл 1	Тулгуур чиглэл 2	Тулгуур чиглэл 3
------------------	------------------	------------------

Хиймэл оюуныг идэвхжүүлэгч төр (Үнэлгээ: 3.4 -ялгарах)	Хиймэл оюуныг хэрэглэгч төр (Үнэлгээ: 3.2 -Ялгарах)	Хиймэл оюуны ёс зүй (Үнэлгээ: 2.4- Тогтолцоо бүрэлдэх)
<ul style="list-style-type: none"> • Мэдээлэл харилцаа холбоо, технологи (МХХТ)-ийн дэд бүтэц болон цахим үйлчилгээний суурь хангалттай сайн тавигдсан. • Нээлттэй өгөгдлийн бодлого хэрэгжиж байгаа боловч өгөгдлийн багц нь хиймэл оюунд бүрэн ашиглах түвшинд хараахан хүрээгүй байна. • Ур чадварын хөгжүүлэлт ахицтай байгаа боловч чадварлаг мэргэжилтнүүдийг тогоон барих, хүний нөөцийн төлөвлөлтөд илүү анхаарах шаардлагатай. • Инновацын экосистем бүрэлдэн тогтож эхэлж байгаа ч уялдаа холбоо сул, хиймэл оюунд чиглэсэн дэмжлэг хязгаарлагдмал хэвээр байна. 	<ul style="list-style-type: none"> • Төрийн үйлчилгээнд хиймэл оюуныг ашигласан анхны туршлагауд бий болсон ч нэвтрэлт нь хязгаарлагдмал хэвээр бөгөөд гаднын нийлүүлэгчээс авсан бэлэн шийдлүүдэд түшиглэж байна. • Улс төрийн дэмжлэг хүчтэй байгаа ч уялдаа холбоо болон байгууллагын дотоод чадавх хангалтгүй хэвээр байгаа тул бодлогын хэрэгжилт тасралтгүй, үр дүнтэй өрнөхөд саад учирч байна. • Хиймэл оюуны техникийн болон засаглалын ур чадварыг хөгжүүлэх албан сургалтын тогтолцоо хараахан бүрдээгүй байна. 	<ul style="list-style-type: none"> • Хиймэл оюуны ёс зүйн зарчим боловсруулагдаж байгаа ч батлагдсан бодлого эсвэл хяналтын байгууллага хараахан бүрдээгүй байна. • Ил тод байдал болон алгоритмын хариуцлагын тогтолцоо бүрэн хөгжөөгүй байна.

Эх сурвалж: Цахим хөгжил, инноваци, харилцаа холбооны яам

Их өгөгдөл: Дэлхий даяар өгөгдөл ихээр бий болж, үүнийг хадгалах багтаамж 2023 онд 10.1 зеттабайт байсан бол 2027 онд 21 зеттабайтад хүрч, жилд дунджаар 18.5 хувь өснө. Үүнийг даган цахилгааны хэрэглээ ихсэж, одоогийн эрчим хүчний сүлжээ үүнийг даах чадваргүй болоод байна. Монгол Улсын хувьд өгөгдлийг эргэлтэд оруулах зорилгоор Засгийн газраас холбогдох чиглэл, шийдвэрүүдийг гаргаад байгаа хэдий ч өгөгдлийн стандартын зөрүү, чанар муутай мэдээлэл, мэдээллийн системүүдийн уялдаа холбооны сул байдал, мөн хөдөө орон нутгийн дэд бүтцийн хязгаарлалт нь цахим өгөгдлийг бодлогын үр дүнтэй шийдвэр гаргалт болон төрийн үйлчилгээг иргэдэд хүртээмжтэй, шуурхай хүргэхэд сөргөөр нөлөөлж байна. Цаашид өгөгдлийг олон улсын стандарттай нийцсэн зохицуулалтын орчинг бүрдүүлэх чиглэлд идэвхтэй ажиллаж, төр, хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагаанд тулгуурлан их өгөгдлийг эдийн засгийн эргэлтэд оруулж, улмаар дижитал эдийн засгийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Инновац, гарааны бизнес: Дэлхийн оюуны өмчийн байгууллагаас жил бүр гаргадаг “Дэлхийн инновацийн индекс”-ээр өмнөх оноос 1 байр урагшилж, 2024 онд 133 улсаас 67 дугаарт тус тус эрэмбэлэгдсэн. Манай улс уг индексийн хүний нөөц, дэд бүтэц, бизнесийн орчны гэсэн дэд үзүүлэлтээр дундаж түвшинтэй байгаа ч зах зээлийн таатай нөхцөл байдлын дэд үзүүлэлт (зээл, хөрөнгө оруулалт, худалдаа)-ээр өмнөх оноос 5 байр ухарч, 106 дугаарт жагсаж байна. Энэ нь манай улсад инновац, нэмүү өртөг шингэсэн бизнес эрхлэлтийг дэмжих, хөрөнгө оруулалтын зохицуулалтын таатай орчин бүрдээгүй байгааг харуулж байна.

Монгол Улсад гарааны бизнесийн экосистем жилээс жилд өргөжин тэлж, бүтэц, төрөлжилтийн хувьд илүү тодорхой болж байна. Start байгууллагын судалгаагаар, экосистемийн зураглалд 227 технологид суурилсан гарааны бизнес, 10 инкубатор, хурдасгуур, venture studio, 9 холбоо, ТББ, 8 төрийн байгууллага, 8 венчур хөрөнгө оруулагч, 3 олон улсын байгууллага тус тус дүрслэгдсэн байгаагаас дийлэнх нь инновац, өндөр технологийн чиглэлд төвлөрч буй нь ажиглагдаж байна. Тухайлбал, финтек, даатгалын технологи, блокчэйн, кибер аюулгүй байдал, IoT, хууль tech, мета/AR/VR, proptech, healthtech зэрэг салбар давамгайлж байна.

Монгол Улсын гарааны бизнесийн өнөөгийн нөхцөл байдлыг олон улсын түвшинд авч үзвэл, Стартап-Блинкийн 2023 оны экосистемийн үнэлгээгээр дэлхийн 100 улсаас 79-р байр эзэлсэн нь (2020 оноос 7 байр урагшилсан), “Software Data” индексээр анх удаа 67-р байранд эрэмбэлэгдсэн нь мэдээллийн технологийн гарааны бизнесийн суурь хөгжлийн эхэндээ шатандаа байгааг харуулж байна.

Монгол Улсад мэдээллийн технологийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж байгаа компаниудын ихэнх нь бусад улс орны энэ чиглэлийн компаниудтай харьцуулахад бүрэн төлөвшиж амжаагүй, бизнесийн орлого, хөрөнгө оруулалт, төрөөс үзүүлэх дэмжлэг хангалтгүй байгаагаас гарааны компани хэлбэртэй үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Эдгээр асуудал нь санхүүжилт, хөрөнгө оруулалтын боломжоос ихээхэн хамаардаг боловч манай улсын хувьд хөрөнгө оруулалтын таатай нөхцөл, төрөөс үзүүлэх дэмжлэг, санхүүжилт дутмаг байгаагаас мэдээллийн технологийн гарааны компаниуд бусад улс орны хурдасгуур хөтөлбөрт хамрагдах, улмаар тухайн улсад үйлдвэрлэл эрхлэх, шилжин ажиллах эрсдэлийг дагуулж байна.

Монгол Улсын гарааны бизнес эрхлэгчид үндэсний экосистемийг хөгжиж байгаа гэж үздэг бөгөөд экосистемийг хөгжүүлэхэд боловсролтой ажиллах хүч (68 хувь), эдийн засгийн тогтвортой орчин (59 хувь), инновацын түвшин (41 хувь), хүн амын худалдан авах чадвар (34 хувь), багийн гишүүдийн хүрэлцээ (29 хувь) зэрэг нь чухал хүчин зүйл хэмээн тодорхойлсон байна⁴⁸.

Гарааны бизнесийг дэмжих санхүүгийн эх үүсвэр нь зөвхөн тухайн компанийн амжилтад нөлөөлөх бус, нийт эдийн засгийн бүтцийн өөрчлөлтөд эерэг нөлөө үзүүлэх тул судалгаа хөгжүүлэлт, инновацын санхүүжилт, хөрөнгө оруулалтын олон талт эх үүсвэрийг бий болгох шаардлагатай.

График 51. Гарааны бизнест төрөөс үзүүлэх шаардлагатай дэмжлэг

Эх сурвалж: (JICA, KITE, MMCG, 2022)

Тухайлбал, улсын төсвөөс гарааны бизнесүүдэд хөрөнгө оруулалт хэлбэрээр дэмжлэг үзүүлэх нь чухал хөшүүрэг болох юм. Төрийн хөрөнгө оруулалт нь хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг татах итгэлцлийг нэмэгдүүлж, хамтарсан хөрөнгө оруулалт хийх орчныг бүрдүүлэх ба эрт үеийн өндөр эрсдэлтэй инновацын төслүүдийн хөрөнгө оруулалтын анхны шатанд “анхдагч хөрөнгө оруулагч” (anchor investor)-ийн үүрэг гүйцэтгэж, хөрөнгө оруулагчдын эрсдэлийг хуваалцана. Ингэснээр гарааны бизнесүүдийн өсөлт, хөгжилд шаардлагатай санхүүжилтийн хомсдолыг бууруулж, инновацын экосистемийн тогтвортой хөгжлийг хангах боломж бүрдэнэ.

⁴⁸ Инновац, өндөр технологи, гарааны бизнесийг дэмжих хөрөнгө оруулалтын санг байгуулах судалгаа хийх, экосистемийн замын зураглал боловсруулах судалгааны ажлын тайлан, 2025 он